

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRA

1802—1902

IRTA

KOLLÁNYI FERENCZ

JAÁKI APÁT, A KÖNYVTÁR NYOMTATVÁNYI OSZTÁLYÁNAK
IGAZGATÓ-ŐRE

I. KÖTET

A KÖNYVTÁR MEGALAPÍTÁSÁTÓL
GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ HALÁLÁIG

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRA

1905

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRA

1802—1902

IRTA

KOLLÁNYI FERENCZ

JAÁKI APÁT, A KÖNYVTÁR NYOMTATVÁNYI OSZTÁLYÁNAK
IGAZGATÓ-ÖRE

I. KÖTET

A KÖNYVTÁR MEGALAPÍTÁSÁTÓL
GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ HALÁLÁIG

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRA
1905

54433.

ELŐSZÓ.

A mikor a Széchényi-Országos-Könyvtár megalapításának százados évfordulója alkalmából megírtam a könyvtár létrejöttének történetét, nem lebegett szemeim előtt más cél, mint hogy a Széchényi-Országos-Könyvtár közlönye, a szerkesztésében megjelenő Magyar Könyvszemle, szintén megjelölje hasábjain, valamely idő és alkalmoszerű közleménnyel, a nevezetes időpont elkövetkezését. Munka közben azután oly sajátságos, részben teljesen ismeretlen, részben rég feledésbe ment események bontakoztak ki előttem a mult idők ködéből, telve lélekemelő, tanulságos részletekkel, a melyek nem csak az intézet multját, hanem azt a hatalmas erőfeszítést is éles, jellemző világításba helyezik, a melyet a XIX. század első évtizedeiben apáink a nemzeti szellem erőinek felszabadítása, a nemzeti művelődés feltételeinek megteremtése érdekében kifejtettek, hogy a munka folytatására határoztam el magamat.

Hazánk eme legelső kulturális intézete, a nemzeti művelődés ezen leggazdagabb forrása iránt való s munkára sarkaló érdeklődésemen kívül azonban még más valami is ösztönzött az események fonalának tovább szövésére: az a törekvés, hogy a halhatatlan emlékü alapító kimerithetlen áldozatkészségét, önzetlen buzgalmát, lelkes fáradozását, az általa létesített könyvtár érdekében, ha nem is a kellő, megérdemelt méltánnyal, legalább a tőlem telhető legnagyobb hűséggel állítsam a végtelen hálára kötelezett késői nemzedék szemei elé.

Úgy érzem, ez annál inkább kötelességem volt, mert magam is a nagynevű alapító által kikötött és utódjai által gyakorolt kijelölési jognak köszönöm a Széchényi-Országos-Könyvtár nyomtatványi osztálya élén elfoglalt állásomat.

Budapest 1905. január 15-én.

Kollányi Ferencz.

1.

Az 1790. évi országgyűlés meghozta az első törvényt a magyar nyelv jogáról. A törvény nem nyújtott sokat, de biztosította nyelvünk természetes jogát és szentesítette a hazafiak abbéli törekvését, hogy a magyar nyelv »terjedjen és csinosodjék«. A magyar nyelv, a melyet annyi veszély fenyegetett II. József császár törekvéseiben, s a melyért annyi kitartással küzdöttek a nemzet jobbjai.

A küzdők sorában, a kik a jobb jövő reményében igyekeztek »erőt venni a bal időn«, látjuk gróf Széchényi Ferenczet is.

A midőn 1787-ben súlyos betegsége s főképpen II. Józsefnek alkotmányellenes intézkedései arra bírják, hogy lemondjon kir. biztosi hivataláról és egyéb méltóságairól, búcsút vesz a politikától és »hazája szomorú sorsa felett érzett szomorúságában — írja ő maga — vigasztalást keresvén«, más irányban kíván az országnak javára lenné. Ismereteinek gyarapítására külföldi utazásokat tesz, szorgalmasan utána néz gazdaságának, több időt szentel könyveinek, és keresve-keresi az alkalmat, hogy hasznos szolgáltatokat tegyen a serdülő magyar irodalomnak. Több író emberrel már előbb is összeköttetésben állott, sőt nem egy volt köztük, a kiket anyagilag is támogatott. Most még sűrűbben érintkezik velük, még többet tesz értük, úgy hogy csakhamar az írók egész táborára veszi körül, a kik nemcsak szeretetreméltóságát dicsérik, hanem hálás lekötelezettjeinek is vallják magukat.

Talán a legelső azok közt, a kik pártfogásával dicsekedhetnek. Kónyi János strázsamester uram az Eszterházy-ezredben, a ki már 1782-ben 110 forintot kap tőle Ganganelli levelei fordításának kinyomatására, és két év múlva, a mikor megvált a katonas-

ságtól, újból vagy pénzbeli segílyt, vagy pedig valamely alkalmazást kér tőle, bizonyára nem eredménytelenül.¹

Teschedik Sámuel szarvasi lelkésznek a magyar földművelés állapotáról irt német nyelvű munkája, szintén az ő költségén jelent meg magyarul Pécsen, 1786-ban.

Ugyanezen évben Révai Miklós megküldvén neki »Költeményes Gyűjteményének első darabját«, elpanaszolja, hogy már két ízben nem tudta munkáit megjelentetni az ígért határidőre. »a miért nagyon vesztette hitelét a Magyarság előtt. Most is tsekélyül jó a segedelem«. Azért első sorban hozzá folyamodik, hogy adjon neki »ha csak költsön is legalább 50 aranyat, a mennyivel megerősödvén, a Szent Leopoldi Pesti vásárra — a többi öt Darabokat is kibocsáthassa. Akkor már nyilvánosan látván a Magyarság, hogy vagyon valami a dologban, azonnal oly buzgón fogja őt elősegíteni, a mint első ígérétére felgerjedezett, kivált hogy megint oltsóbban szándékozik adni a darabokat«.²

S midőn 1797 végén bajban van, ismét nála keres segítséget. »A kegyelmes úrnak olly sok ízben hozzám mutatott hajlandóságát — írja Esztergomból deczember 26-án kelt levelében — tudom, csak azzal az egyel érdemelhettem, hogy Magyar szívemet, melyet különösen a Magyar Literaturának előmozdításában buzgódo igyekezetemmel mutattam, betsülte bennem a kegyelmes úr.«

Elmondja azután, hogy minden baja onnan származik, hogy hajlandósága ellenére szerzetbe lépett: mert ettől fogva ezer felé kellett küzködnie, hogy olyan életpályára jusson, a melyen »nyugalomban és jelesebben szolgálja hazáját«. Mig azonban ezt elérte, más mindenféle nyomorúságba keveredett. Dolgozott az irodalom terén és belebukott. Györött kilenez esztendeig tartott fenn egy rajzoló iskolát, a mire ráfizetett. Ilyen adósságokkal jött Esztergomba éppen a téli időben. Fizetését úgyszólván teljesen elnyelték tartozásai, úgy hogy alig birt tengődni. Sőt nem volt elég hogy rongyokban járt, hogy a szükséges könyvekre nem tudott szert tenni, hanem még hitelezőinek szidalmait is kellett tűrnie.

»Kesergés, inség es tsaknem kétségbeesés az életem,« olvasuk levelében. A Magyar Literaturának üzésében naponként hül

¹ A gróf Széchényi-család levéltára a M. N. Múzeumban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. sz.

² U. ott.

buzgóságom, elhal minden elevenségem. Kegyelmes Úr! esedezem alázatosan, méltóztassék ezen inséges állapotomat kegyesen érző szívére venni. Elveszek egészen, ha csak olyan Nagyságok nem segítenek rajtam, kiket a Hazaszeretés, a közjóért buzgódo jámbor fiakon való könyörületességre szokott indítani. Ezeknek számokban főképen a Kegyelmes Úrban vetem bizodalnmat. Méltóztassék kegyes jószántából valami segedelmet nyújtani, hogy csak vagy egy részében is könnyebbüljön olly igen megszorult és elkeserítettett állapotom. A Kegyelmes Úrnak nemesen gondolkodó Nagy-Lelke abban fogja gyönyörűségét találni, hogy Édes Hazájának bennem egy buzgón és hasznosan munkálkodó szolgáját fogja holtából ezen kegyes adakozásával új életre támasztani. Lekötelez magának egy olly jámbor szívet, a ki a háládatosságot mind magában, mind nyilván holtig fogja legédesebb és legszentebb kötelességének tartani stb.¹

Nem ismerjük Széchényi választát, de meg vagyunk róla győződve, hogy mint annyi más esetben, ezúttal is meghallgatta a hozzá kiáltó szavat.

Belnay György pozsonyi akadémiai tanár 1792-ben úgy nyilatkozik »vajha mindnyájan olyanok volnának a mi Magyarjaink, és aképpen gondoskodnának a közjónak előmozdítása eránt, mint Széchényi gróf, minő virágzó állapotba jutna akkor édes Hazánk! S melly készek lennének a szép Mesterségekre és Tudományokra az ifjak! Őt magát valami benső ösztön szüntelen arra unszolja, hogy külföldre utazzék. »de korántsem azért, hogy ott napjait gyávaságban töltse, hanem hogy magát kimivelhesse«. Legjobban Rómába kívánczik. Hogy azonban ide eljuthasson, arra őt egyedül Széchényi segítheti.

Nagyváthy János gazdasági írónak 436 frtot ad kölcsön, hogy Mezei Gazdait kinyomathassa. A munka azonban lassan fogyott, bar az író utóbb már feláron kínálta. 1792 december utolsó napján ezzel menti magát Nagyváthy, hogy adósságát mind-ezideig nem törleszthette.

Dechy Sámuel, a Magyar Kurir szerkesztője, szintén adosa volt már régebről 1767 forinttal. 1793-ban hosszú levélben menteti magát, hogy eddig nem fizetett s igéri, hogy egy év alatt

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag. 56. szám.

teljesen törleszti adósságát. Hogy azonban ez még hét év multán sem történt meg, azt Dechynek egy 1800 ápril 15-én kelt leveléből tudjuk, a melyben hivatkozással arra, hogy előfizetői évről-évre fogynak, a bécsi élet pedig napról-napra drágul, arra kéri a grófot »részesítse őt azon kegyelmességben, melyet több magyar tudóssal bőven közlött«, és a még fennmaradt több mint 1000 frtra rugó összeget engedje el neki. A mit meg is nyert.

Görög Demeter és Kerekes Sámuel, a Bécsben megjelenő »Hadi Történetek« és »Magyar Hirmondó« kiadói szintén tanúságot tesznek arról, hogy Széchényi »hazánk több tudósainak fáradozását ezer forintokat meghaladó summákkal felsegítette«. Mielőtt Nápolyba utazott volna önekik is felajánlotta támogatását, a melyet akkor nem akartak igénybe venni. 1793-ban azonban némely mappák kiadására 600 frtot kérnek tőle kölcsön. A következő évben pedig egy magyar nyelvtan kiadására kérnek 300 frtot. Mindkét kérelmük teljesül.

Andrád Sámuel orvos, midőn szélütés érte és a különféle fürdőkben kiköltekezett, hasonlóképpen a grófnak panaszozja el »példátlan nyomorúságos állapotját. Hogy éhen ne vesszek — írja — könyveket kezdék írni, melyek nékem nem kenyeret, hanem adósságot okozanak. Azután a »Virágos Kert« című Journálhoz fogék, de Mélt. consiliarius Lányi úr olyan tudósítást tétete ártatlan irásom ellen a »Magyar Hirmondó«-ba, mely ez úttal is a gégemet megmettzé«. 1794 elején kölcsön kér tőle 50 frtot. Meg is kapja: de nem képes visszafizetni. 1795-ben arra kéri tehát »hogy befolyásával Pesten vagy Budán egy legalábbvaló császári kis kenyeret exoperáljon neki, mert így reményli, hogy ott apróság-munkáiskáinak kinyomtatásokra és eladásokra alkalmatossága lévén, úgy lassan-lassan segedelme is eshetik rajta«.

A siklósi főszolgabíró is fennen hirdeti 1794 augusztus 16-án kelt levelében, hogy Széchényi vezette ki »a tehetetlenségnek szugolyából a munkás tehetőségnek téres piatzára«.

Németh László győri tanár szintén bizonyítja 1795 november 17-én kelt soraiban, hogy Széchényit, »mint legnagyobb elősegítő-jeket úgy tisztelik a tudományok és tudósok hazánkban«. Ugyanekkor két kis munkáját küldi meg neki, és egyben felkéri, ha valahol üresedés lenne, segítse őt valami titkári, könyvtárosi vagy levéltárosi álláshoz.

Bacsányi János is, »miután élnie kell«, kénytelen hozzá segítségért folyamodni. »Ha valamivel engem segíteni méltóztatik Exczellenccziád — írja Bécsből 1796 szeptember 27-én, — valaha boldogabb állapotba jutván, vissza fogom téríteni a többivel; ha pedig előbb el kellene mennem az élők közül, hogysem eleget tehetnék kötelességemnek, enyhítse meg Exczellenccziádnak ebbéli kárát az a gondolat, hogy a mint tőlem kitelhetett is, igyekeztem szolgálni annak a Hazának, a mellyért áldozatokat tenni Exczellenccziádnál szokássá vált.«

Vályi András tanár a pesti egyetemen 1797-ben felkéri, hogy munkájának III. kötetét neki ajánlhassa, és hogy könyvét az ő arczképével »nevezetesséhesse«. 1798 január 10-én pedig, bár jól tudja, hogy »az ilyen esedezésekkel mindenfelől ostromoltatik, s mint a méhek úgy tolonganak a szűkölködők — a gróf — könyörülő Kassához«, nem tudván magán másként segíteni, arra kéri, hogy bár küldött neki a munka kiadására 100 frtot, könyörüljön rajta, hogy a III. kötetet új teher nélkül kinyomathassa, »mivel sokkal nagyobb az ő szegénysége és nyomorúsága, mint a Haza gondollja«.

»Valamint többnyire minden ügyetlen literátorok«, úgy Csokonai is az ő »nagylelkében s hazafiúi kegyelmes szívében találta fel a segedelmet. De mivelhogy minden közjóra czélzó planuma a Magyaroknak vagy a költség, vagy a pártfogók nem léte miatt, hol az irigység, hol más szerencsétlenség miatt, még eddig részént füstbe ment, részént szikrát sem kaphatott«, ennél fogva 1798-ban is »az Új Mindenest Gyűjteménynek homlokára kívánta a hazaszerette Széchényi-nevet függeszteni, és azt teljes megalázódással a grófnak oltalmába ajánlani, föhajtva könyörögvén, hogy azt hatalmas szárnyai alá venni és a világra lejendő kijöhetésre felsegélteni méltóztassa«.

Szvorényi Mihály karádi esperes-plébános és egyháztörténetíró 1799-ben szintén az ő pártfogását kéri valamely egyházi kitüntetés elnyerése czéljából. 1801-ben pedig valami más irányú foglalkozáshoz óhajtana támogatásával jutni. Könyvek közt növekedvén fel, ezek közé kívánczik vissza. Kéri tehát segítse őt valami irodalmi, vagy tanári álláshoz. Megelégednék azzal is, ha udvari káplánja és könyvtárnoka lehetne.

Tertina Mihály nagyváradi profeszor 1799-ben csak arra

kéri, hogy könyvét neki ajánlhassa: 1801-ben pedig már 6000 forintot kér tőle kölcsön.¹

Milyen mérveket ölthetett Széchenyinek az irodalom munkásaival szemben tanúsított nagylelkősége, megítélhetjük abból a körülményből is, hogy Kovachich Márton, a kivel szintén már régebben összeköttetésben állott, 1796 nyarán indítatva érzi magát arra kérni őt, hogy az író emberekkel szemben eddig tanúsított bőkezűségét, ha nem is szünteti be teljesen, legalább szorítsa bizonyos határok közé, mert kevesen vannak köztük olyanok, a kik tanulmányaikkal előbbre haladnak, még kevesebben, a kik a kiválók közé emelkednek: és sokkal jobb lenne azt a pénzt, a mit néhány ismeretlen ember így elvon tőle, saját gyűjteményeire fordítani. Eltekintve attól, hogy minden ilyen kezdő könnyen azt képzelheti majd magáról, hogy joga van ezekhez a segélyekhez, és ha azt tapasztalja, hogy más talán nagyobb mértékben részesül ebben mint ő, csupa irigységből még ragalomra is vetemedik.²

Széchenyi mindannak fejében, a mit az irodalom érdekében ilyen módon áldozatul hozott, nem várt s nem kívánt egyebet, mint hogy az illető íróemberek további munkálkodásukkal hasznára legyenek a hazai tudományosságnak. Azok közé a teljesen önzetlen, igazán szerény emberek közé tartozott, a kik irtóznak attól, hogy égis magasztalják minden lépésüket. Ő magában a jó cselekedetben találta meg a maga jutalmát, abban a tudatban, hogy jól cselekedett.

Nem mondjuk, hogy teljesen érzéketlen volt a magasztalások iránt, de nemcsak nem ahítozott ezekre, hanem a hol tehetette, ki is tért előlük.

Midőn egy ízben Kovachich arra kérte őt, engedje meg, hogy munkáját neki ajánlhassa, a következő szavakkal adta meg ehhez beleegyezését: »hogy példámat követve mások is hasznos szolgáltatásokat tegyenek a hazának, az ajánlást köszönettel elfogadom. Kikötöm azonban, hogy az előszóban ne dicsőítsen, mert nem szenvedhetem az olyan dicséreteket, a melyek a gazdagságnak szólnak, ha mindjárt jó célra fordítatik is az. Semmi

¹ Mindezek a levelek megvannak a Széchenyi-levéltárban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² U. ott.

érdemem sincs abban, hogy őseimtől vagyont örököltem, és hogy ezt kötelességem szerint gyermekeim számára megörzöm«. ¹

A mit azonban írunk az ő kívánságára elhallgattak a nagy nyilvánosság előtt, azt annál szabadabban mondták el egymás között, magánleveleikben, a midőn minden tartózkodás nélkül adhattak kifejezést annak a csodálatnak, a melylyel egyénisége eltöltötte lelküket. »Örülj Széchényinek — írja Horváth Adám Kazinczynak 1789 szeptember 9-én — és imádkozz, hogy ő éljen és több lelket megnyerjen.« ²

Ugyanezen évben Kazinczy ezt írja Aranka Györgynek: »Széchényi egy szent hazafi. Igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. A ki őtet látja, hazafiságát hallja, azonnal hozzá fog az íráshoz.« ³

Széchényit nemesak nagylelkű adományai miatt tartották oly nagyra az irodalmi emberek, hanem mert azt tapasztalták, hogy a csüggedés szomorú napjaiban, a mikor a hazafias önfeláldozás csaknem kiapadt a folytonos tehetetlenségben, ő nem szünő bizalommal emeli mind magasabbra a kultura világító szövétnékét.

Nem elégszik meg azzal, hogy anyagi áldozatokat hoz a nemzeti irodalom fejlesztése érdekében, hanem másokat is meg akar nyerni, kivált a vagyonos főrangúak közül, ennek a hazafias törekvésnek. 1789-ben pl. arra szövetkezik Horváth Adámmal, hogy ez keressen maga mellé magyar tudósokat, ő pedig néhány mágnás jóbarátját veszi rá, hogy mindegyik tartson maga mellett titkárul egy-egy magyar ifjút, a kiknek egyéb dolguk ne legyen mint a jó német és francia könyveket magyarra fordítani. ⁴

Midőn pedig 1790-ben a Magyar Tudós Társaság létesítésének eszméje foglalkoztatja az embereket, egy főrangúakból és írókból álló előkelő társaság az ő házában tartja ez ügyben tanácskozásait. ⁵

A hazafias érzésen, az irodalom szeretetén, a kiváló lelki műveltségen kívül azonban volt még más valami is Széchényi lelkében, a mi őt az írók táborába vonzotta és ott mind jobban

¹ Kovachich levelezése. A M. N. Múzeum Kézirattárában. Quart. Lat. 43. XIV. kötet. 84.

² Váczy: Kazinczy Ferencz levelezése. Bpest. 1891. II. 120.

³ U. ott. I. 519.

⁴ U. ott. I. 420.

⁵ U. ott. II. 120.

fogva tartotta: a könyvnek szeretete. Oly mértékben volt ez meg nála, hogy talán nem is annyira az írók iránt érzett rokonszenve kedveltette meg vele a könyveket, hanem megfordítva, a könyvek szeretete keltette fel benne az érdeklődést azok írói iránt.

Úgy látszik a Terezianumban, a hová mint 18 éves ifjú lépett be 1772-ben, nemcsak nemzeti érzése növekedett meg hazafias szellemű tanárainak, Schönwisnernek és Palmának vezetése mellett, hanem az intézet régi gazdag könyvtára, és főképpen tanárának, Denis Mihálynak, a hírneves bibliografusnak hatása alatt, a könyv szeretete is feléledt lelkében.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ELSŐ EXLIBRISE.

A könyv iránt érzett ezen szeretetéről tesz tanubizonytságot azon körülmény is, hogy valamennyi kortársa közt öneki volt legtöbbféle könyvjelzője, összesen három.

Az első, mindenesetre a legkorábbi, fametszetben, nyolczadrétű lapocskán a Széchenyiek grófi czimerét tünteti fel, úgy mint

az 1697. évi diplomán látjuk, a melylyel I. Lipót a családot Magyarország főnemesei közé emelte. Annyiban mégis eltér ettől, hogy a szív pajzs galambját repülve ábrázolja, és csőréből hiányzik a koszorú. A címér alatt sem név, sem felírás nincs; de erre nem is volt szükség, mert hisz a grófi nemzetség címere közismert volt a kortársak előtt.

E fametszetből kétféle színű, fekete és vörös lenyomatot ismerünk. Nincs kizárva a lehetősége annak, hogy e kétféle színű könyvjelző a könyvek bizonyos osztályozásával használtatott. Legálább az eddigi tapasztalás szerint a vörösek mind a humanisztikus, a feketék pedig a reálműományok körébe tartozó munkákba vannak beragasztva.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ HARMADIK EXLIBRISÉ.

A gróf aligha használta sok időn keresztül ezt a könyvjelzőt, miután csak néhány száz kötetben találjuk meg. Ugy szintén nagyon rövid ideig lehetett használatban egy másik exlibrise is, a mely hasonlóképpen a címet ábrázolja, kifogástalanul a színek jelzésével, csak hogy rézmetszetben. Ennek nagysága 125×103 mm. és rajta barok keretbe van foglalva a grófi címér minden felírás nélkül.

A harmadik könyvjelzőt, mely a Széchényi-könyvtár legtöbb kötetébe be van ragasztva, a gróf az előbbieknél jóval művé-

sziebben és a kor romantikus izlésének megfelelően Junker jónevű pozsonyi rézmetszővel készíttette. A 78 × 78 mm. nagyságú lapocská közepét köralaku képben, fák és omladékok által környezett sziklafal foglalja el ezzel a felirással: Ex Bibl(iotheca). Com(itis). Franc(isci). Széchényi. A sziklához görnyedt állásban egy római vitéz támaszkodik, leoldott kardjával a felírára mutatva, lábainál fekvő pajzsán pedig a grófi czimer látható.¹

Mikor készültek e könyvjelzők, nincs róla tudomásunk. Az első hihetőleg már akkor megrendelte Széchényi, a mikor először tesz nagyobb könyvvásárlásokat. Ez pedig minden valószínűség akkor történt, a mikor 1779-ben Hajnóczy József mint ügyvéd oldala mellé került.

Hajnóczy egyike volt kora legbuzgóbb és legavatottabb történetkutatóinak, és az első a világi tudósok sorában, a ki a történeti anyag gyűjtésével foglalkozik. Nagyműveltségű, széles látókörű ember volt, a ki egyaránt érdeklődött a külföldi irodalom termékei és hazánk történelmi múltjának emlékei iránt.²

Széchényi csakhamar felismeri a benne nyert segítséget, és alig pár hónap múlva megbizza őt, rendezze a horpácsi kastély könyvtárát, és egyúttal tegyen neki javaslatot a beszerzendő munkákra nézve is.

Hajnóczy az 1779. év végén fog a munkához és január 26-án már azt jelentheti a grófnak, hogy a szakkatalogussal teljesen elkészült. Egyúttal néhány észrevétel keretében megteszi javaslatát úgy a könyvtár elhelyezésére, mint a beszerzendő munkákra vonatkozólag.

Ha a könyvek jobb helyet nyernek és kényelmesebb szekrényekbe kerülnek, így hangzott jelentése, jobban is lehet azokat elrendezni és számokkal is el lehet majd látni az egyes munkákat. A betűrendes lajstrom csak a tavaszi idő beálltával lesz egybeállítható, miután a könyvtári helyiség nem fűthető. A kisebb iratok külön szekrénybe helyeztettek el. Az aszketikus munkákat legjobb lenne az oratoriumba vinni, hogy a ki Istenhez akarja elméjét emelni, könnyen megtalálhassa azokat. A csonka munkákból kijegyezte a hiányzó lapszámokat. Azokat, a melyekről azt hiszi, hogy egyáltalában nem egészíthetők ki, ha csak valaki az egész művet újból meg

¹ Magyar Könyvszemle, 1902. évf. 530. l.

² Fraknoi: Martinovics és társainak összeesküvése, Bpest 1880. 100. l.

nem vásárolja, kereszttel jelölte meg. A kettős példányokat az ablakon helyezte el, a kiselejtezendőket pedig egy külön asztalon. Ha a grófnak nincs valami terve a duplumokkal, néhányat elkérne ezek közül.

A jegyzekbe, a melyet a beszerzendő könyvekről állított össze, egy olyan munka sincs felvéve, a melyet vagy maga ne olvasott volna, vagy pedig valami kedvező ismertetést ne tudna róla. Azok czíme mellé, a melyeket tiltott könyveknek tartott, egy N. B.-ét tett. A melyeket kiválóan a gróf figyelmébe ajánlott, azokat egyszer húzta alá. A melyeket pedig méltóknak tartott arra, hogy a gróf által figyelemmel átolvastassanak, azokat kétszer húzta alá. Együttal ajánlkozik, hogy egy másik jegyzéket is készít, a melyben a magyar történelemre vonatkozó megvásárlandó könyvek lesznek felsorolva. Végül figyelmezteti a grófot, ügyeljen a könyv-vásárlásoknál arra is, hogy az egyes kiadások fel ne cseréltessenek, nehogy valamely munkából az egyik kötet más kiadásban legyen meg, mint a másik.¹

A mint Hajnóczy ezen leveléből megítélhetjük. Széchényi 1779—80-ban még nem annyira könyvgyűjtő, mint inkább csak könyvbarát volt, a ki mindenekelőtt azt szerette volna tudni, micsoda könyvek vannak a horpácsi kastély könyvtárában. Ezen érdeklődéssel természetszerű kapcsolatban állott elhatározása, hogy a hiányokat pótolni fogja, és hogy a gyűjtemény egyúttal szellemi életének hasznos segítőeszköze lehessen, újabb beszerzéseket is tesz. Arra nézve azonban, hogy mit rendeljen meg, annyira nem jött még tisztába, hogy Hajnóczyt hívja fel, állítsa össze a megrendelendő munkák sorozatát. Mik voltak ezek, nem tudjuk. De érdeklél látjuk, hogy Hajnóczy a magyar történelmi munkák megszerzésére külön javaslatot tesz.

Azután jó ideig megmarad Széchényi ezen az úton. Szellemi szükségletéhez mértén jól megválogatva vásárolja könyveit, de minden különös rendszer nélkül, a külföldi és hazai irodalomból egyaránt. Legfeljebb annyiban tapasztalunk nála változást, hogy minél bensőbb lesz érintkezése a hazai irodalmi körökkel, annál nagyobb előszeretettel és gonddal gyűjti történelmünk, irodalmunk írott és nyomtatott emlékeit.

¹ Széchényi Levéltár. I. kötet, 9. szám, I. csomag, 20. szám.

Hajnóczynak egy 1792-ben Kovachich Mártonhoz intézett leveléből tudjuk, hogy már az 1781—82. években lemásoltatott egy nagyobb oklevélgyűjteményt könyvtára részére.¹ 1782-ben pedig megbízta Bollát Pozsonyban, hogy ha értékesebb kéziratokat talál, azokat küldje be hozzá. 1783-ban felajánlják neki megvételre a Sághy-féle kéziratgyűjteményt. Ugyanekkor azzal a tervvel foglalkozik, hogy megszerzi Kollár Ferencznek, a bécsi udvari könyvtár igazgatójának, kézirateit. 1785-ben Kéler Gottfried, az udvari kancellária hivatalnoka Bécsben, hívja fel több értékes okiratra figyelmét, stb.

De nemcsak a kéziratok iránt érdeklődik, hanem a nyomtatványok iránt is.

1781-ben értesíti Bolla Pozsonyból, hogy megküldi a »Magyar Magazin«-nak második részét, »mely épen tegnap jött a Prés alól«. Gräser Rudolf bécsi könyvárusnál már 1784-ben állandóan megrendeléseket tesz. 1785 február 5-én jelzi Kirchknopf Sopronból, hogy egyik embere hírlapokat és naptárakat fog neki szállítani. Junius 15-én viszont a gróf bizza meg őt azzal, hogy a bécsi, brünni, erlangen-i és az »Allgemeine Litteraturzeitungen«-t számára megrendelje, stb.

Az 1787. év legnagyobb részét külföldön tölti, hogy megrongált egészségét helyreállítsa. Május 23-án indul el Bécsből Prágába, neje, titkára Ribinyi János, és két szolga kíséretében. Ribinyit, ki irodalmilag képzett ember volt, megbízta, hogy az utazásról naplót vezessen. E feljegyzésekből tudjuk, hogy Széchényi útjában minden iránt érdeklődött, a gyáripar, a mezőgazdaság, az állattenyésztés iránt, stb. Természetesen a könyvtárak iránt is.

Prágában felkeresi az egykori Kelemen-Kollegium könyvtárát, a hol megmutatják nekik a legrégebb mainzi bibliakiadást 1462-ből, a legrégebb szláv bibliát 1475-ből, több kéziratot és levelet. Itt értesül róla, hogy gróf Kinsky használatra átengedte igen tekintélyes könyvgyűjteményét. Úgyszintén, hogy maga a császári könyvtár is, az eredeti alapítványon felül, némely eltörült kolostornak a pénzéből és évi 800 forintból tartatik fenn.

Töplitz-fürdön is találnak egy könyvkötő által fentartott kölesönkönyvtárt, a melyben a szépirodalmi munkákon kívül néhány tudományos művet is láttak.

¹ Kovachich levelezése, XIII., 9.

Drezdában a művészeti és tudományos czélokra előirányzott évi 10,000 forintból 1500—2000 forint jut a könyvtárra, a melyben a legjobban a történelem és közjog van képviselve. A ritkaságok közt megmutatják nekik a Schäffer Faustus által 1457-ben nyomtatott Psalteriumot, Durand Codex Nationalisát, a mit a könyvtár 200 aranyon szerzett meg stb. Láttak egy Korvin-kodexet, Bethlen Wolfgang Historia Transylvaniae, a melyből alig három példány maradt fenn, miután Bethlen a török támadás hírére az összes példányokat a vár pinczéjébe szállíttatta, a hol a tűz martalékává lettek. Ez a példány is csonka volt, mert csak a 832. lapig terjedt, sőt ezen felül is hiányzott belőle egy oldal. Az Annales Ecclesiastici Regni Hungariae című munkából hiányzott a második rész, de hír szerint maga a kézirat odahaza meg lett volna stb.¹

Drezdából Lipcsén, Berlinen, Kölnön, Brüsszelen át Angolországba mentek, a honnan csak az 1788. év elején tértek vissza. Hogy Széchényi nem szorítkozott csupán a könyvtárak látogatására, hanem könyvtárának gyarapítására is volt gondja, mutatja, hogy mielőtt Londonból elutaztak volna, egy nagyobb könyvszállítmányt küldött haza, még pedig nem többé Horpácsra, hanem Czenkre, a hol időközben új kastélyt építtetett magának, a melyben könyvtára is kényelmesebb és diszesebb helyet nyert.

A II. József császár halálával bekövetkezett változás újból a szereplő élet színterére szólítván őt, sem ideje, sem egyéb viszonyai nem engedték, hogy könyvtárának gyarapításával nagyobb arányokban foglalkozzék. Hiszen pl. azon megtisztelő megbízás, hogy a nápolyi udvar koronázási ünnepélyén 1792-ben a magyar nemzetet és királyát képviselje, egymagában 46,476 forintjába került.²

Az 1793. és még inkább az 1794. évtől kezdve azonban annál hatványozottabb lelkesedéssel fog ismét könyveinek és kéziratainak gyarapításához. Összeköttetésbe lép úgyszólván minden jobb hírű külföldi könyvárussal, több könyvtárnokkal, tudóssal, a kik tömérdek nyomtatványt, kéziratot, földabroszt, metszetet szállítanak neki. Blumauer Antal bécsi könyvkereskedő 1793-tól, Dégen W. és Binz bécsi antiquariusok 1794-től, Murr nürnbergi

¹ Széchényi levéltár I. kötet, 12. szám, I. csomag, 9. szám.

² Ugyanott, I. kötet, 4. szám, II. csomag, 129. szám B.

könyvtáros 1795-től, Bartsch és Schaumburg Bécsből 1797-től, Thiele Ábrahám Lipcséből ugyancsak 1797-től rendes szállítói.¹

Rendszerint maguk a könyvtárosok küldik be neki újabb szerzeményeik jegyzékét, vagy nem ritkán magukat a kéziratokat és nyomtatványokat is, hogy a gróf azokból kiválogassa, a melyeket megtartani akar. Többször azonban ő küld nekik írott lajstromokat, hogy lássák, mire nincs már szüksége.

Ha alkalma nyílik kisebb magánkönyvtárakat is megvesz, mint pl. Roscher kanonok gyűjteményét Prágában, a melyért 1795-ben 1064 forintot adott.

Arra a kérdésre, hogy mit vásárol, egy hirneves cseh író ismerőse azt a felvilágosítást adja, hogy mindent: első kiadásokat, klasszikusokat, magyar történeti, jogi és fontosabb theologiai munkákat, nemkülönben magyar vonatkozású kéziratokat.²

Mindazonáltal a fősúlyt már ekkor is a hungarikákra fekteti. Világosan kitetszik ez Blumauernek 1795 május 25-én hozzá intézett leveléből, a melyben újabb könyvszállítmányt jelez neki. Nincs ezek közt — úgymond — egy sem, a mi határozottan ne illenék bele egy magyar könyvtárba, sem pedig olyan, a mi Exciádnak már meglenne. Olyan szerencsés voltam, hogy találtam néhány munkát, a mely még a Cornides-könyvtárban sincs meg. Miután most már úgyszólván minden szükséges irodalmi készlettel rendelkezem, egy magyar könyvtárnak kellő kiválasztással és kritikával történő gyűjtéséhez, azt hiszem abban a helyzetben leszek, hogy Exczellenccziád óhajának tökéletesen eleget fogok tehetni.³

Tőle magától nem jutott el ugyan hozzánk semmiféle nyilatkozat, mely e tekintetben felvilágosításul szolgálna, de egy bizalmas embere, a kit erre nézve minden bizonynyal ő maga tájékoztatott, azt írja 1799-ben, hogy a gróf négy éven át gyűjtötte magyar könyvekből és magyar vonatkozású munkákból álló könyvtárát. Eszerint Szechenyi körülbelül 1795-ben fogott hozzá a hungarikák rendszeres gyűjtéséhez.

Miként alakult ki lelkében azon elhatározás, hogy összegyűjti mindazt, a mi hazánkra, annak történetére, irodalmára stb. vonatkozik, legyen az magyarul vagy idegen nyelven, hazai vagy

¹ A Széchenyi-levéltárban. I. kötet, 13. szám, I. csomag.

² Dlobatz Gottfried cseh író levele Ribayhoz, 1795. márczius 11-éről.

³ Széchenyi-levéltár. I. kötet. III. csomag, 56. sz.

külföldi író által írva, legyen az nyomtatvány vagy kézirat, nem vagyunk képesek megállapítani. A legtöbb része ebben kétségkívül annak a mélységes, mindent átfogó szeretetnek volt, mely szívét nemzete iránt eltöltötte. Egyedül ez termékenyithette meg lelkét ezzel a fenséges gondolattal. Egyedül ez lelkesíthette őt a mérhetlen áldozatra. És egyedül ez képesíthette őt az óriási munkára.

A milyen páratlan volt hazaszeretete, olyan egyedül álló volt vállalkozása is. Sehol ennek mását nem láthatta, sehol erre példát nem vehetett. És mégis hozzáfogott habozás nélkül. És mégis megvalósította csüggedés nélkül.

Elhatározását, mely az egész nemzeti kulturát ölelte fel, nem egy pillanat szülte. Kétségkívül ott rejtőzött ez lelke mélyén már évek óta, egyre jobban érlelődve, egyre tisztább képet nyerve. De csak 1795 táján látta elérkezettnek az időt, hogy megvalósításához teljes erővel, az egész vonalon hozzáfogjon.

Hanem ettől fogva annál nagyobb erővel dolgozik. Nemcsak a külföldi antiquariusokat használja fel, hanem idehaza is egész sereg munkatársat toborz magának, nagyrészt az írók sorából, a kik örülnek, hogy valamiben szolgálatára lehetnek.

Ribay György, a kinek magának is nagyon szép gyűjteménye volt a régi vallásos irodalom termékeiből, több éven át kutat az ő megbízásából régi magyar nyomtatványok után, sőt a magaéból is adogat el a czenki könyvtár számára. 1796 február 4-én is arról értesíti Széchényit, hogy mostanában ráér magyar könyveinek jegyzékét elküldeni. Márczius 6-án ismét tudatja, hogy felajánlottak neki vételre Karoli bibliajának 1612-iki kiadását, a Keresztény Szenékát stb., a melyek nincsenek meg a gróf által hozzá eljuttatott jegyzékben. A következő évben pedig Madách Sándor, Széchényi felhatalmazottja, értesíti a grófot, hogy Ribaytól egy láda könyvet vett meg, mely alkalommal Ribay ismét egy nagyobb könyvgyűjtemény jegyzékét adta át neki.

Görög Demeter beszámolván 1795 november 3-án írt levelében eljárásáról, azzal vezeti be sorait, hogy »megvallja, szegényenli a grófnak könyvet pénzért adni, a kinek úgy is sokkal tartozik, hozzá annyi izben tanusított kegyességeért«, de kénytelen vele, miután kijelentette, hogy ingyen nem fogad el semmit. Schwandt-nert eddig 30 egynehány forintért vették hollandi papiron a könyvárusnál, de ebből már nem kapni. A kötés 18 forintba került.

A Haditörténetekből papírra nyomott példány nincs, ennél fogva ő a saját példányát engedi át, a melyben a képek is nagyrészen hollandi papírra vannak nyomva. Egy szakasznak az ára közönséges papiroson 5 forint volt, az írópapírra nyomtatott szakaszoknak az ára pedig majd még annyira ment: de ő ezen egyetlen egy írópapírra nyomott complet példányt is ugyanazon áron adja, azaz 25 forintért. A huszárok oszlopa szépen ki van az első szakaszban rajzolva, melyért mindenkor különösen 2 forint járt. A könyvek ára tehát mindössze 66 forint. A »Magyar Hirmondó«-t is küldi legközelebb.

1796-ban Gyurikovits Jánosnak fizet Széchényi különféle másolatok fejében 289 forint 54 krajczárt.

Ugyanezen évben Rát Mátyás arról értesíti, hogy az általa három esztendőn át folytatott »Magyar Hirmondó«-ból teljes példányt nem talál, de ha másként nem lehet, azt az egyet fogja elküldeni, »a melyet avégre kívánt megtartani, hogy gyermekei és jövőendő maradékai néhai igyekezetét láthatnák, és arról magoknak példát vehetnének«.

Vályi András szintén gyűjti Széchényi számára ebben az esztendőben a könyveket és kéziratokat. Midőn később, 1799-ben »Magyarországnak Leírása« című munkájához az egyes vármegyék által beküldött hivatalos adatokat, valamint Bél Mátyásnak egy kéziratát ajánlja fel megvételre, kijelenti, hogy »csak e gyűjtemény kegyelmes elfogadása által remélheti, hogy sanyarú inségében elsüllyedve, nem hagyja őt a gróf vigasztalás nélkül«.

Horányi is igéri 1797-ben, hogy felkeresi őt Czenken minden régi magyar kézírásaival és könyveivel együtt. Pállya István pedig arról értesíti, hogy »megirta mint a debreczeni, mint pedig a kolozsvári rektoroknak, hogy addig is, a míg visitatióra hozzájok megy, igyekezzenek ritkább régi magyar írásokat és könyveket összeszerezgetni, hogy azokat azután magával Pestre hozhassa«.

Rájniz József egy ritka könyvet, Apáczai Csere János Magyar Encyclopediáját (Ultrajecti 1653) igérte Széchényiinek, a ki nem kapván meg a könyvet, türelmetlenkedni kezdett. Mire Rájniz menteti magát, hogy az ígélet csak akkorra szólott, ha a munkát Komáromban újra nyomták. Írja továbbá, hogy Fabchich József tanárt még mindig nem tudta rávenni, hogy magyar Kálvinját a

grófnak elküldje: azt mondja, hogy még szüksége van rá. Más ritka könyvet még nem talált, de ha talál, értesíteni fogja.

Bolla Marton kegyesrendű áldozárt az Erdélyben található könyvek megszerzésével bízta meg, midőn ez a kolozsvári lyceumban történettanár volt. Bolla leíratta a megszerzendő munkák lajstromát több példányban és szétküldötte ismerőseinek Szebenbe, Enyedre, Marosvásárhelyre, Károlyvárra, Udvarhelyre. Kolozsvárott pedig személyesen adta át barátjainak, azzal a kéréssel, hogy ha vannak ilyen eladó könyvek, jegyezzék fel ezeket a lajstrom szélére.

1798 május 31-én arról értesíti a grófot, hogy a kolozsvári könyvnyomtató műhelyben talált munkákat 61 forint és 15 krajczárért megvette és Pestre szállíttatta. »De már a többi könyv megszerzésével kevésbé boldogul. Egynéhány tanult ismerőse már tapasztalja, hogy eleintén, miglen a dolgot jól által nem nézték, szerfelett biztattanak. Eddig mindössze 35-re megy a Kolozsvárt és Marosvásárhelyt talált könyvek száma, ezek is nem a ritkábbak, majd tsupa csekélységek.« Gyakori kérés, emlékeztetés, unszolás mellett is szinte a pusztá igéreteknél van. Előre is gyanítván hogy így leszén a dolog, más utakat is kinézett. Próbául küld két kis lajstromot. Az egyik halotti beszédek, verseket, dissertatiókat foglal magában 9 kötetben, félbörkötésben. Az árát ennek öt hét alatt 9 aranyról 6-ra sikerült leszállítania. Sem olcsóbban, sem válogatva nem adják. Igaz, hogy van köztük néhány oratio és vers, a melyeket már előbb megküldött, de vannak más régebbiek és ritkábbak is. A másik lajstrom egy református ifjúnak eladó könyveit foglalja magában, a ki a könyvgyűjtésben segítségére szokott lenni.

Szvorényi Mihály 1799-ben néhány kéziratot küld Széchényi czeni könyvtárának, a melyekről elismeri, hogy egyelőre ugyan nem birnak valami nagy értékkel, de egy század múlva bizonyára meg lesz az értékük.

Báthory Gábor Debreczenben is tudakozódott a Budai Krónika után, de a Kollegium könyvtárában nem volt meg. Ha meg lenne, ezt a ritkaságot senkinek oda nem adnák, de a grófnak szolgálnának vele. Matkó István Bányász Csákányának megszerzése egy barátja vállalkozott stb.¹

¹ Széchényi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. b.

Mindezeknél jelentősebb, fontosabb szerep jutott abban a munkakörben, melyet Széchényi terveinek megvalósítása teremtetett meg, Kovachich Márton Györgynek. Ennek a bámulatosan szorgalmas, sokoldalú, vállalkozó szellemű, eszmékben gazdag embernek, a kinek munkássága előkészítette a magyar jogtörténet megírását, s akinek nem elég hogy úgyszólván összes terveire ránehezedett a sikertelenség halvégzete, hanem a kinek érdemdús munkásságát is elmulasztotta kellően méltányolni a hálátlan utókor.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY.

Kovachich a magyar udvari kamara levéltáránál volt alkalmazásban, mint lajstromozó, miután előbb már több éven át az egyetemi könyvtárban is működött, a mikor Széchényi vele 1790 táján megismerkedett. Kiadványai és munkái révén már akkor is országos nevű ember volt, a ki folyton újabb irodalmi vállalatokon dolgozott.

Az 1791. év elején is az iránt keresi meg Széchényit, hogy kézirati gyűjteményéből engedjen át neki néhányat lemásolás céljából. A gróf megígéri neki, hogy a kért dolgokat pesti útjára magával viszi, de kiindulva abból, hogy a köznek válik hasznára, ha a haza polgárainak szánt gyűjtemények minél szélesebb körben vannak elterjedve, arra kéri, hogy a mit a maga, jobban mondva a haza számára leirat, azt másoltassa le — természetesen nem a saját költségén — az ő számára is.¹

A gróf gyűjteményéből később is sok kéziratot kap Kovachich, Hajnóczy útján, a ki 1786-ban elhagyta ugyan Széchényi szolgálatát, de 1790-ben, miután kénytelen volt állásától megválni, mintegy hat hónapon át a vendégszerető czeni kastélyban lakott.

Széchényi kézirategyűjteménye — Hajnóczy mondja el Kovachichnak — leginkább négy különböző forrásból létesült. Az első és egyuttal legnagyobb rész Festetich György gróftól származott, a mely, úgy látszik, egészen a Kollár-féle gyűjteményből állott. A legtöbb okiraton apró jelmondatok olvashatók, melyek Kollár tollára vallanak. A második részt a Széchényi tulajdonában lévő eredeti oklevelek másolatai alkotják, ez azonban nagyon csekély. Az eredetieket Wietoris adta a grófnak. A harmadik rész a Wietorisz-fele gyűjteményből alakult, s megkülönböztetésül ezekre egy W. betű van ráírva. A negyedik a Hajnóczy tulajdonát képező másolatból állott és a gyűjteményben H. betűvel jeleztetett. Meg kell még jegyezni, hogy a Festetich-iratokat György gróf engedte át, és nem apja, és hogy ő minden valószínűség szerint magától Kollártól kapta azokat.²

Kovachich az országgyűlési iratok összeállításához fogván, 1792-ben újból több kéziratot kér Széchényitől, leírás végett. Úgy tudja, hogy főleg az 1622., 1637—38., 1646—47., 1649—1659—1662., 1681., 1728—29., 1741., 1764—65., 1781. évekből vannak meg a gróf birtokában az országgyűlési irományok. Mások is átengedtek neki ilyen iratokat; a primás 47 kötetet, Szapáry 12 kötetet küldött, és most 16 írnok végzi a másolást. Az egész művet 40 vaskos kötetre tervezi, és ajándékuul szánta a legközelebbi országgyűlésnek, az ország levéltára számára.

¹ Kovachich levelezése. VII. 56.

² U. ott. 137.

Széchenyi ez uttal is megígérte Kovachichnak kérelme teljesítését, de viszont azt kívánta, hogy a kezei közt felhalmozott anyagból másoltassa le az ő számára is azt, a mi könyvtárából még hiányzik. Kovachich vállalkozott is erre, de azt ajánlotta, hogy ilesőbb papirost használjon, mint ő, mert az övé 1000 forintba is belejöhethet.

Mialatt Széchenyi gyűjteményéből az iratok egymásután vándoroltak át Kovachichhoz, Hajnóczy, mint a Martinovics által szervezett titkos társaság tagja, az 1794. év nyarán elfogatott. Széchenyi attól való félelmében, hogy Kovachich is áldozatul esik Hajnóczyval való összeköttetése révén a végnélküli vizsgálatnak, és irataival együtt az ő gyűjteményéből használatra átengedett kéziratokat is lefoglalják, felkérte küldené vissza mielőbb ezeket.

Kovachich azonban azt felelte a gróf felszólítására, hogy kézírataira még mindig szüksége lévén, egyelőre nem tehet eleget óhajának. De ha a gróf ennek daczára is ragaszkodnék kívánságához, bármely pillanatban kész azt teljesíteni. Egyuttal értesíti őt munkálatairól, terveiről; elmondja mi mindenre vállalkoznék, ha állandóan két, vagy legalább egy írnot tarthatna. De nincs miből. Olyan nyomasztó viszonyok közt él, hogy úgyszólván minden másolást maga kénytelen végezni. Összes fizetése nem tesz ki többet 700 forintnál, de különféle levonások miatt ebből is csak 614 forintot kap kézhez. Ebből 200 forintot elfizet lakásra, a többi nem elég mindennapi szükségleteinek fedezésére sem.

Széchenyi 1795 márczius 30-án újból ír e tárgyban Prágából Kovachichnak és hivatkozván arra, hogy a jövő nyáron rendezni akarja könyvtárát, melyet újabb szerzeményekkel gyarapított, ismételten felszólítja őt, hogy augusztus közepéig okvetlenül küldje vissza a nála lévő kéziratokat. Később azután ismét szívesen rendelkezésére bocsátja valamennyit. Egyuttal hajlandónak mutatkozik arra, hogy Kovachich mellett egy írnot tartson, bár öneki is sok a kiadása. Majd felkéri, nyilatkozzék, mennyiért engedné át neki a birtokában levő eredeti oklevelek és kéziratok közül azokat, a melyek a czenki gyűjteményben még nincsenek meg, nehogy ezek halála esetén — reményli, hogy ez minél később fog bekövetkezni, — szétkallódjanak.¹

¹ Kovachich levelezése. XI. 35.

Kovachich bizonyára nem hagyta válasz nélkül a gróf ajánlatát: ezt azonban mi nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy az ügyet szóbelileg is tárgyalták, midőn a gróf Pestre jött, még pedig 1795 november havában. Megállapodás azonban ekkor nem jött létre köztük, mert Széchényi 1796 márczius 28-án azt írja neki, hogy várja nyilatkozatát a kéziratokra vonatkozólag.¹

Kovachich 1796 április 6-án felel a gróf soraira egy rendkívül érdekes levélben. Miután néhány más természetű dologról is nyilatkozik, rátér a kéziratok ügyére. Arra kéri a grófot, legyen még egy kis türelemmel. Az egész télen át nem juthatott el a főherczeg-királyi-helytartóhoz, azonban most sz. György napja után mindenesetre fel fogja őt keresni. És ha nemcsak reménye lehet arra nézve, hogy egy nyilvános nemzeti könyvtár létesül, hanem azt fogja látni, hogy ez valóban a megvalósulás felé is halad, és arra a meggyőződésre jut, hogy fel kell ajánlania gyűjteményét e célra, akkor a haza érdekeinek felfogja áldozni saját előnyeit. Ha azonban ezen jámbor óhaja még mindig távol lenne a megvalósulástól, akkor teljesíteni fogja a gróf kívánságát. Reményli, hogy utazásaig, a mikor Bécsből Sopron vidékére szándékozik, el fog dőlni a dolog. Ez a késedelem ugyan fokozni fogja a gróf türelmetlenségét, de reá nézve meg éppen hátrányos, mert nehéz viszonyai közt a gróf ajánlata nagy könnyebbséget jelentene, ha a hazaszeretete nem nyomna többet nála a saját előnyeinel. Nem az alapító névre áhitozik ő, annál sokkal jobban ismeri a saját elégtelenségét, hanem csupán kezdeményezni akarja azt, a mi másképp, bármennyire szükséges lenne is, aligha fog létesülni, és a mit az ország felett örködő Gondviselés talán a grófnak tartott fenn.²

Midőn Kovachich e látnoki szavakkal mintegy fellebbentette egy pillanatra a jövő titokzatos fátyolát, nem először történt, hogy a nyilvános nemzeti könyvtár ügyét szóba hozta. Évek során át hangoztatta ő már ekkor oly könyvtár létesítésének szükségességét, a melyben az összes, Magyarország történetére vonatkozó nyomtatványok összegyűjtendők lennének. De nem mint önálló intézményt tervezte ezt, hanem kapcsolatban egy irodalmi társulattal.

¹ Kovachich levelezése. XII. 33.

² Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám. III. csomag. 56. szám.

A magyar irodalom és általános tudományos műveltség ügyét szívükön viselő férfiak a XVIII. század közepétől kezdve állandóan foglalkoztak egy olyan irodalmi társaság eszméjével, mely a nemzeti művelődést lett volna hivatva előmozdítani. És Bod Péter, Windisch Károly, Perlici János, Bessenyei György, Révai Miklós egymásután állottak ez eszmének szolgálatába, a nélkül azonban, hogy a Tudós Társaság létrejöhett volna. Révainak szepen kidolgozott terve, a mely szerint a Tudós Társaság külön nyomdával és könyvtárral is bírt volna, 1790-ben az országgyűlés előtt is megfordult, a mely azonban nem kívánt az ügyvel foglalkozni, hanem egy tudományos és irodalmi bizottságot küldött ki tárgyalására, a mi egy volt az elhalasztással.¹

Míg a Tudós Társaság előharczói a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztését kívánták előmozdítani, addig Kovachich 1791-ben a hazai történettudomány művelése érdekében annak az eszmének toborzott híveket, hogy az erre hivatottak lépjenek szövetségre, és egy irodalmi társaságot alkotván, ebbe mindazokat belevonják, a kik a dolog iránt melegebb érdeklődést tanúsítanak.

Erre — hirdette — most lenne a legalkalmasabb idő, a mikor úgy a király, mint a trónörökös és a főherczeg-nádor nagylelkű pártolói a tudománynak.

Nem lehet azonban a tervezett irodalmi társaságot akként megalkotni, hogy az mindjárt kezdetben annyi osztállyal birjon, a hány osztályba soroztatnak a tudományok és művészetek. Az ilyen társaság költségeit egyetlen európai állam pénzügyi viszonyai sem bírnák meg. Annyi mindenféle tudományág van ugyanis, s ezeknek ismét annyi alosztályuk, hogy ha minden egyes alosztályt csak egy ember képviselne is, — a mi pedig elképzelhetetlen dolog — már ez is oly tekintélyes számot tenne ki, hogy ezeknek évi díjazásáról lehetetlen volna gondoskodni.

Sokkal természetesebbnek látszik tehát az egyes tudományágak fejlesztésére külön társaságokat alakítani. Hogy melyeknek, azt a hazai szükségletek mutatják meg. Nálunk ebből a szempontból a hazai nyelv, a gazdaság, a történelem és jog jöhet csak szóba. Hogy a nemzeti nyelv művelésére különös súly helyezendő, az kétségtelen. De hogy erre nagy áldozatok árán külön társulatot

¹ Szász Károly: gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása. Budapest, 1880. p. 26.

kellene szervezni, azt nem akarja elhinni. Arra a nyelvre kell több gondot fordítani, a melyen nemcsak ugyanazon ország lakosai hanem a külföldiek is megértik egymást s a melyen a kormányzat, a kereskedelem és tudomány is nemzetközileg érintkezhetik. A gazdaságot és általában a természettudományokat pedig nem egy intézet keretén belül kell tanulmányozni. Marad tehát a történelem és jog. Vagyis, a létesítendő társaságnak az lenne a legfőbb célja és rendeltetése, hogy a hazai történelem és jogtudomány a legtükeletesebb módon kifejtessék, feldolgoztassék. A társaság neve pedig ez lenne: »Institutum Diplomatico-^{Historicum} Hungaricum Regni Hungariae Regnorumque ac Provinciarum Sacrae Illius Coronae Juribus Obnoxiarum.«

A társaság összegyűjtene a hazánkat érdeklő összes okleveleket 1000—1526-ig. Erre számtalan forrás kínálkozik a különféle levéltárakban, külföldi kiadványokban, a Kollar-, Hevencsy-, Kaprinay-fele kéziratokban, Batthyáni József primásnak, Batthyáni Ignác erdélyi püspöknek, Széchényi Ferencz grófnak stb. gazdag gyűjteményeiben, a melyekből számos, hazánk multját felderítő kiadványt lehetne szerkeszteni.

Hogy a társaság célja, hazánk multjának minden részletre kiterjedő megismerése, elérhető legyen, mindenek felett szükséges lenne összegyűjteni a társulat könyvtárába a Magyarországra vonatkozó összes kéziratokat és nyomtatványokat.

A társulatnak kétféle tagjai lennének, pártoló meczenások és tudós munkatársak. Az elsők részint pénzadományokkal mozdítanák elő a társulat céljait, részint pedig az által, hogy vagy egyes kéziratokat ajándékoznának az intézetnek, vagy legalább lemásoltatnának ilyeneket az intézet használatára. Az írók pedig szellemi munkájukkal támogatnák a társulatot.

Az intézetnek meg lenne a maga tisztikara, helyisége, mindenestre olyan városban, a hol az egyetem és a főbb kormányzat is székel, a hol tehát az irodalommal foglalkozó emberek nagyobb számmal élnek, a kik felkereshetnék szabad idejükben az intézeti könyvtárt, hogy onnan a szükséges dolgokat kiírják maguknak. Sőt gyakran sokkal nagyobb szükségük van erre az olyanoknak, a kik a közügyekkel foglalkoznak, mint maguknak a hivatalos íróknak.

Kovachich mindezt bőven és részletesen leírta, kiadta és

könyvét¹ az 1791. év nyarán szétküldötte az országban a magnásoknak, főpapoknak, megyéknek, városoknak stb.

Kapott is lelkes nyilatkozatokat, hazafias biztatásokat, sőt határozott ígéreteket, innen is, onnan is eleget: többen kilátásba helyezték támogatásukat, akadtak olyanok, a kik okleveleket, kéziratokat ajánlottak fel, mindazonáltal a könyv nem keltette azt a hatást, a mire írója számított.

Kovachich azzal hitegette magát, hogy talán könyve volt terjedelmesebb, s azért nem olvasták el többen; talán nem fejezte ki magát elég világosan s az emberek, ha érdeklődnek is az ügy iránt, nem tudják, hogyan legyenek annak előmozdítóivá. Sokan meg talán egyáltalában nem is vehettek még tudomást az általa megindított mozgalomról.

Arra határozta tehát magát, hogy egy rövidebb iratban világosabban kifejtse, mit akar elérni, és hogyan akarja azt elérni. Egy másik füzetet ad tehát ki az 1792. év kezdetén, e czim alatt: »Institutio Grammatophylacii Publici pro Instituto Diplomatico-Historico Inelyti Regni Hungariae.« (Pestini. 8°, 8+54.)

Kovachich ebben előadja, hogy az általa létesítendő intézet alatt oly irodalmi társulat értendő, a melyben születésük, méltóságuk, állásuk, vagyonuk vagy tudományuk által kiváló egyének azon célból egyesülnének, hogy a hazai történelem megismerését fejlesszék és egyébként is oda hassanak, hogy az irodalmi törekvéseket kiki tehetsége szerint előmozdítsa.

A társaságba, a melynek lennének védnökei, mecénásai és rendes tagjai, ez utóbbiak az írók személyeiben, mindenki beléphet, a ki annak céljaival egyetért.

Hogy az intézet megfelelhessen rendeltetésének, tetemes költségek felett kell rendelkeznie. Először is mind meg kellene az intézet könyvtára részére venni a hazai írók műveit, s a külföldiek közül azokat, a melyek Magyarországra vonatkoznak. Igaz ugyan, hogy az országban többen is, nagy buzgalommal és anyagi áldozatokkal gyűjtik az ilyen könyveket, részint saját használatukra, részint pedig hogy termeiket díszítsék ezekkel. A hazai és a magyar vonatkozású irodalmi termékek teljes gyűjteménye azonban sehol sincs meg, annál kevésbbé van ilyen közhasz-

¹ Institutum Diplomatico Historicum Inelyiti Regni Hungariae. Pestini, 1791. 8r. XVIII + 221.

nalatú gyűjtemény. Már pedig az íróembernek első sorban erre van szüksége. A nyomtatványoknál is ritkábbak és becsesebbek a kódexek, a melyeket még nagy utánjárással is érdemes lenne felkutatni. Ha ezeket esetleg nem lehetne lemásoltatni, úgy minden méltányos áron meg kellene vásárolni, nemkülönben az okleveleket is.

Nem lehet reményleni, hogy a már meglévő alapokból lehet valamit erre a célra kieszközölni, miután ezeknek már kivétel nélkül meg van a maguk rendeltetése.

Ennélfogva a létesítendő intézet teljesen magánadományokra van utalva. Felhívja tehát a haza polgárait, hogy erre a célra tőlük telhetőleg áldozzanak.

A társulat könyvtárába, mint már mondva volt, elsősorban az összes hazai írók munkáit kellene összegyűjteni és a külföldiekéből mindazokat, a melyekben valami magyar vonatkozás van. És pedig nemcsak azért kellene ezt az intézetnek keresztülvinnie, mert e feladat egy magányos embernek erejét meghaladja, hanem azért is, hogy a gyűjtemény nyilvános jellegű legyen. Ugyanez értendő a hasonló természetű kéziratok, oklevelek és földabroszokról is.

Mindez háromféle úton juthatna a könyvtárba: ajándék, vétel és lemásolás útján. Óhajtható lenne, hogy mindazon hazafiak, a kik ilyen irodalmi gyűjteményekkel rendelkeznek, kiválogassák gyűjteményükből a mit nélkülözhetnek és felajánlják az intézetnek, illetőleg közvetve a hazának, akár már életükben, akár pedig haláluk esetére, még pedig úgy a nyomtatványokat, mint a kéziratokat, miután sokan vannak, a kik inkább vállalkoznak erre, mint hogy az intézetet készpénzzel támogassák. Az intézetre pedig előnyösebb, ha ilyen, esetleg talán pénzen meg sem vásárolható munkákhoz jut.

Maguk a kiadók és szerzők is minden nehézség nélkül felajánlhatnak e célra műveikből egy-egy példányt, a mi által egy-szersmind azt is elérnék, hogy nevük ismertebbé válnék és könyvük is jobban forgalomba jönne.

A kik kettős példányokkal rendelkeznek, hasonlóképpen beküldhetnek ezeket az intézet könyvtárába. Úgyisintén, ha valaki nem lenne képes, vagy bármi okból nem akarná munkáját sajtó alá adni, de azért mégis szeretné kéziratát az utókor számára

megőrizni, a legjobban az intézet kéziratárában letéteményezhetné azt.

Azokat az irodalmi termékeket, a melyeket nem lehetne sem így, sem úgy megszerezni az intézet számára, készpénzen kellene megvásárolni. És ha ez sem lehetséges, le kellene másoltatni.

A létesítendő intézet könyvtárának alapját képezhetné az a könyv- és kézirat-gyűjtemény, a mely az ő tulajdonát képezi s a melyet ő e célra készséggel átengedne.

Azonban, bár Kovachich füzetében még külön felszólítást is intézett mindazokhoz, a kiktől támogatást remélt, ezen második felszólalásával sem volt szerencsésebb, mint az elsővel, és a tervbevett irodalmi társaságból nem lett semmi sem. Pedig az 1792. évben Jankovich Miklóssal szövetségbe már az intézet könyvtára részére megszerzendő magyar történelmi könyvtár jegyzékét is megszerkesztették ezen a czímen: *Bibliotheca Hungarica Universalis*. Kovachich az egyetemi könyvtárból válogatta ki ehhez az anyagot, Jankovich pedig részint saját gyűjteményéből, részint pedig egyes könyvtárakból írta össze a czimeket.¹

Kovachich, mint láttuk, ezen újabb eredménytelenség daczára sem ejtette el végleg a létesítendő nemzeti könyvtár ügyét, hanem az alig 20 éves József főherceget, a kit Sándor Lipót nádornak szerencsétlen halála után I. Ferencz király 1795 szeptember 3-án királyi helytartóvá kinevezett, az 1796-ki országgyűlés pedig nádorrá választott, s a ki e méltóságban több mint félszázadon át tett az országnak nagyon nehéz viszonyok közt megbecsülhetetlen szolgálatokat, igyekezett ennek az eszmének megnyerni.

Mint Széchényinek írta, az 1796. év tavaszán csakugyan fent járt Bécsben, a hol a főhercegnél mindent megmozdított, hogy a történelmi intézetnek fennállását valami módon lehetővé tegye és a jövőre nézve biztosítsa. Fáradozásait azonban itt sem koronázta siker, sőt be kellett látnia, hogy az akkori kedvezőtlen viszonyok közt még reménye sem lehet arra, hogy a közel jövőben ebben az irányban történjek valami. Ennélfogva Bécsből egyenesen Czenkre utazott, a hol már néhány nap mulva nagyjában létrejött közte és Széchényi közt a megállapodás irodalmi gyűjteményének átengedése tárgyában.

¹ A jegyzék meg van a M. N. Múzeum kéziratárában. Fol. Lat. 9.

A megállapodás feltételeit a következő pontokban foglalta Kovachich június 8-án irasba.

Tekintetbe véve azt a jóindulatot, a melylyel Széchényi őt már évek óta elhalmozza, azt a sok jótéteményt, a melyben őt irodalmi törekvéseiben részesíti, főként pedig a haza javára és az irodalom előmozdítására irányzott páratlan munkásságát, hogy haláját iránta ez által is tanusítsa, komoly megfontolás után, barátjainak és jóakaróinak tanácsára, a következőkre határozta magát.

1. Összes gyűjteményét, a nyomtatványokat úgy, mint a kéziratokat, okleveleket és másolatokat Széchényi rendelkezésére bocsátja, oly módon, hogy a gróf azokat bármikor elszállíttathatja, kivéve az országgyűlési irományokat 1601-től kezdve, a melyeket az országos levéltár részere már előbb felajánlott. Ha azonban esetleg ezek nem fogadtatnának el, szintén a gróft fogják megilletni. Mindez már most is Széchényi kétségtelen tulajdonát képezi, úgy hogy ezekről Kovachich sem életében, sem végrendeletileg nem intézkedhetik. Ennek jeléül átadja a grófnak a jelen okíratot, a melyben felhatalmazza őt arra is, hogy a kéziratokat részben vagy egészben, bármikor elszállíttathassa Budáról saját könyvtárába. Egyedül arra kéri, hogy azokat az iratokat, a melyekre kiadványaihoz a gyűjteményből szüksége lenne, elismervény mellett használhassa.

2. Mindaz, amit a jövőben ír, lemásoltat, vagy bármi úton-módon megszerez, legyen az nyomtatvány vagy kézirat, Széchényi tulajdonát fogja képezni, csak úgy, mintha ezeket már most valósággal átadta volna.

3. E tulajdonjog jeléül bármit írjon, vagy adjon ki a jövőben, mindenkor el fogja nyilvánosan ismerni, hogy ezt Széchényi gróf könyvtárából meritette. Mindazonáltal, ha valamikor esetleg felsőbb meghagyásra, hivatalból kellene valamit feldolgoznia, vagy pedig ilyen természetű titkos megbízást nyerne, miután az ily irodalmi munka nem az ő akaratától függ, a gróf sem tarthatna erre igényt.

4. Kötelezi magát, hogy egész életén át törekedni fog Széchényi gyűjteményét nemcsak könyvekkel és kéziratokkal, hanem minden egyébbel, a mi a hazai viszonyok megvilágítására szolgálhat, úgymint érmeikkel, pecsétekkel stb. növelni és

gyarapítani, úgy, hogy ha valahol ilyesmit felfedez, azt a saját nevében elfogadható áron megveszi és a grófnak ugyanazon áron átengedi. Természetesen eme kötelezettség nem érintheti a felség iránt tartozó köteles hűségét és engedelmességét, a mennyiben hivatalbeli készségét semmiféle magánszemélynek nem áldozhatja fel: ennélfogva az ő kötelezettsége tisztán és kizárólag irodalmi dolgokra szorítkozik.

5. Mindezek fejében Széchényi, hogy Kovachich sorsán könnyítsen, 6000 forintot fizet neki, vagy az ő halála esetére törvényes örököseinek; és pedig 1000 forintot az 1797. év kezdetén, a többit pedig akkor és oly részletekben, a mikor a grófnak ez alkalmasabb lesz. Kamatot nem fizet, tekintettel arra a több száz forintot tevő segélyre, a melyben őt már előbb részesítette.

Ha pedig két év alatt elhaláloznék, miután a gróf az említett összeget nemcsak a már meglevő, hanem a jövőben is megszerzendő irodalmi dolgokért ajánlotta meg, örökösei mindössze csak 4000 forintot kapjanak.

Végül kijelenti, hogy bár ő ezen szerződés erejénél fogva véglegesen leköti magát, a grófot felkéri, hogy ezen év végéig tartsa fenn magának erre vonatkozólag a szabad elhatározás jogát.¹

E szerződést Kovachich még ugyanazon a napon aláírta és pecsetjével is megerősítette. Széchényi számára pedig egy másikat szerkesztett, a melyben nemcsak a felsorolt pontok voltak szó szerint elmondva, hanem ezen felül még Széchényinek a vételre vonatkozó eljárása is meg volt — az ő szempontjából — indokolva.

E szerint a gróf, részint hogy elődeinek nyomdokain haladjon, részint hogy utódainak például szolgáljon, szem előtt tartván továbbá, hogy a jó honpolgárnak kötelessége a haza javára és az ország diszére, tehetsége szerint, a jövő nemzedék számára is fenmaradó intézeteket létesíteni, megalapította családi könyvtárát, a melybe minden Magyarországra és a társországoakra vonatkozó nyomtatványt és kéziratot igyekezett összegyűjteni, oly czélból, hogy ezeket az ő, vagy pedig utódainak engedelmeivel a tudósok is használhassák.

Több szempont vezérelte őt ebben. Először az a tudat,

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 13. szám, I. csomag 10. sz.

hogy a hazai dolgok helyes és teljes megismerése leginkább szolgál a közjó előmozdítására. Nemkülönben az a tapasztalat, hogy azok a honpolgárok, a kik hazájuk történetének, viszonyainak megismerésére szentelik idejüket, meg vannak óva attól, hogy mindenféle veszedelmes tanok által befolyásoltassanak. Úgyszintén, hogy bár az ifjuság kiképeztetése felől eléggé van gondoskodva, azoknak, a kik a közhivatalokban lévők használatára a szükséges tudnivalókat összegyűjtik, kiadják és feldolgozzák, bár rendszerint nem igen bővelkednek anyagiakban, nem állanak rendelkezésükre a szükséges források, vagyis a hazai dolgokkal foglalkozó könyvek és kéziratok gyűjteménye.

Mialatt ő azon igyekezett, hogy e tervét megvalósítsa, figyelme a Kovachich-féle történelmi intézet gazdag anyaga felé fordult, és elgondolta, mennyire növelné az ő gyűjteményét az ott lévő sok kézirat, a melyekből már annyi külföldön is ismert becses munka jelent meg, a melyek kétségen kívül új korszakot teremtettek meg a történetírás és jogtudomány terén. Másrésről azt is részvétellel látta, hogy a mily önzetlenül, fáradhatlanul. összes maganvagyonának feláldozásával, egyedül a közjó és a nemzeti dicsőség szem előtt tartásával, gyűjtötte össze ez a buzgó és kitartó akaratú ember a hazai történelem emlékeit, és írta meg különféle történelmi és jogi munkáit, épp úgy nem gondolt arra, hogy saját jövőjéről gondoskodjék.

Ő tehát össze akarván kötni annak előnyeit a saját törekvéseivel, és némileg megjutalmazni óhajtván a haza körül szerzett számos érdemeit és dicséretes buzgalmát, azt az ajánlatot tette neki, hogy megveszi gyűjteményét: a mit Kovachich kellő megfontolás után el is fogadott.

Körülbelül ez lett volna tartalma a Kovachich által Széchenyi számára megszerkesztett iratnak. Széchenyi azonban tekintettel arra, hogy ez idő szerint úgy sem volt eléggé tájékozva Kovachich gyűjteménye felől, nem írta alá a szerződést, hanem fentartotta magának a jogot, hogy 1797 január 1-éig bármely pillanatban visszaléphessen a vételtől.

Csakhogy Kovachich sokkal jobban óhajtotta a szerződés létrejöttét, és sokkal jobban sarkalták őt erre saját nyomasztó körülményei is, hogysem sokaig türelemmel várni tudott volna.

Már augusztus 12-én levelet intéz Széchenyihez, amelyben

arra kéri, értesitse őt, megmarad-e elhatározása mellett, miután ha szándékát megváltoztatta volna, más alkalmas mód is kínálkoznék számára, hogy gyűjteményéről gondoskodjék. Ha Széchényi ragaszkodik ahhoz, hogy a gyűjteményt magához váltja, intézkedjék ideje korán az iránt, miként történjék azon kéziratok elszállítása, a melyekre ő neki egyelőre kevésbbé leend szüksége.

Ugyanekkor Budára lehetne szállítani a nem magyar vonatkozású felesleges könyvek nagyobb részét is, a melyeket azután ő a gróf utasításai értelmében Pesten értékesítene. Az átszállítást talán jobb lenne a czeni parasztokra bízni, mint hogy ő fogadjon Ácson fuvarosokat. Természetesen abban az esetben is elvállalja a Budára küldendő nem magyar vonatkozású könyvek előrusítását, úgyszintén a magyar tárgyú művek beszerzését, ha a gróf eláll gyűjteményének megvásárlásától.

Már Czenken előszóval is ajánlotta a grófnak és most írásban ismétli, hogy kizárólag csak hazai tárgyú nyomtatványokat és kéziratokat gyűjtsön. Így sokkal csekélyebb áldozatok árán mindenkit felül fog műlni, és mégis megbecsülhetetlen kincsre tesz szert. Holott az általános tárgyú és idegen nyelven írt munkákban annyira gazdag nyilvános könyvtárak és éremgyűjtemények tökéletesen elhomályosítanak az efajta magángyűjteményt. Végül bizonyos nehezteléssel említi, nem érti, hogyan történt, hogy az ő jelenlétében még szóba sem került a gróf azon igyekezete, hogy az összes magyar nyelven megjelent munkákat összegyűjti könyvtára számára, a mit az úton hallott másoktól. Már pedig ő, ha a gróf említette volna ezt előtte, nemcsak tanácscsal szolgálhatott volna e tekintetben, hanem hathatós közreműködését is felajánlhatta volna, miután még Erdélyben jártában megkezdte a magyar könyvtár összeírását.¹

Széchényi el volt ugyan határozva a gyűjtemény megvásárlására, de mielőtt magát végleg leköti, szerette volna, ha Kovachich elküldi neki kéziratainak pontos és teljes jegyzékét. Kovachich azonban jóformán maga sem tudta miye van, gyűjteménye pedig annyi mindenféle könyvből, oklevélből, főleg pedig másolatból állott, és annyi volt ebben a csak használatra átengedett anyag, hogy ennek kiválasztása, jegyzékbe foglalása sokkal több időt

¹ Széchényi levéltár I. kötet 9. szám III. csomag 56. szám.

igényelt, mint a mennyit a mindig nagyon elfoglalt ember rászánhatott volna.

Az általános jegyzék helyett tehát egyelőre csak azon kéziratoknak a lajstromát küldötte meg október 13-án Széchényinek, a melyekre előreláthatólag nem lesz szüksége, megjegyezvén, hogy ezeket haladéktalanul szállíthatná. Ez körülbel 50 kötetet tesz ki, de biztosította a grófot, hogy a vaskos kötetek fölérnek százszal is, s alig van 5 olyan köztük, a mely más gyűjteményben is feltehető lenne.

Ne gondolja azonban a gróf, — írta neki — hogy ez akár csak felét is teszi az ő gyűjteményének. Ha a tavasszal még 50 kötetet fog elküldeni, még akkor is több mint fele ott marad. Megvallja, ahányszor csak rátekint ezekre az iratokra, avagy arra gondol, mennyi fáradságot, munkát, időt fordított ezekre, könnyekkel telnek meg szemei. S bizonyára igazat fog neki bárki adni abban, hogy nagy oka van bánkódni a hozzá hasonló embernek, a ki mindazt az időt, a mit az élet örömeire, gyönyöreire, vagy akár saját boldogulásának előmozdítására fordíthatta volna, ezekbe ölte bele. Összes jövedelmeit, 20,000 forinton felül, belefektette ebbe a vállalatba, és daczára ennek, nemcsak hogy semmiféle jutalomban, elismerésben nem volt része, de még valóságos jótétemény gyanánt kell fogadnia, ha az irigység, mely minden előrehaladást ellenséges szemmel néz, vesztére nem tör. Most is kénytelen egész élete szorgalmának gyümölcsét, a melyre oly drágán tett szert, hogy a ráfordított költségből független és kényelmes életet teremthetne magának, mintegy áruba bocsátani, és a mellett még azt is beismerni, hogy a gróf ritka nagylelkűséget tanusít iránta, ha a vétel megtörténik, s ő bizonyos mennyiségű készpénzhez jut. Biztosítja azonban a grófot, hogy ha körülményei netalán úgy alakulnának, hogy szándékától kényszerülve lenne elállani, iránta táplált érzelmei azért nem fognak megváltozni.

Kovachich: valóban szűkes viszonyok közt élt ebben az időben: fizetéséből alig jutott 1 frt 20 kr. a napi szükségletekre. Ezenfelül éppen ebben az időtájban fogadott fel maga mellé teljes ellátással egy írnot. Sokáig tanakodott magában megtegye-e: míg végre is belátta, hogy a kiknek csak fizetést ad, drágábbak és megbízhatatlanabbak.

Sok keserőséget szerzett neki az a gondolat is, hogy nem

képes érvényesülni, hogy sem önzetlen törekvése, sem bámulatos munkássága nem talál kellő méltánylásra. Pedig voltak befolyásos jóakarói: maga József főherceg és a primás is ezek közé tartoztak és még sem tudott sem valami levéltárhoz, sem valamely könyvtárhoz bejutni.

Széchenyinek megesett a lelke az oly szívből panaszkodni tudó emberen, és november 7-én némi vigasztalásképpen kijelentette neki, hogy megköti vele a szerződést s ennek elismerésül új évre 1000 forintot utalványoz neki. Viszont azonban gondoskodjék ő is arról, hogy legalább könyveinek egy részét Sopronba szállíttassa. A Budai Krónikát pedig bármilyen áron szerezze meg neki. Együttal újból felszólítja őt, hogy gyűjteményének jegyzékét küldje meg.¹

Kovachich erre útnak indított egy csomó kéziratot. A jegyzékre vonatkozólag azonban arra kérte Széchenyit, legyen még némi türelemmel: a mint Madách — a gróf megbízottja — eljöhét hozzá, azonnal közös erővel hozzáfognak a lajstrom elkészítéséhez. Biztosítja a grófot, hogy a gyűjteményből egy levél sem fog hiányozni. Nemcsak a magára vállalt kötelezettségből kifolyólag fektet erre ő is súlyt, hanem a tulajdona iránt érzett szeretetből is, mely arra ösztönzi, hogy gyűjteményét minél teljesebben együtt tartsa.

Egyébiránt figyelmébe ajánlja, hogy mindazt, a mire nézve ő kötelezettséget vállalt, nem is lehet jegyzékbe vagy leltárba foglalni, mert hiszen ő arra kötelezte magát, hogy a jövőben is fog számára gyűjteni; már pedig ezeknek a czimeit előre tudni nem lehet. Elismeri, hogy a gróf nagy bizalmat tanusított irányában azzal, hogy gyűjteményeért látatlanban megadta a kért összeget, de éppen ez indította őt is arra, hogy csekélyebb árt kérjen az iratokért. A mit most elküld sem adná oda senkinek 3000 forintért. Azt hiszi tehát, hogy még abban az esetben is, ha már megkapta volna az első 1000 forintnyi részletet, a többi kézirat jegyzékére annál is inkább várakozhatnék a gróf, mert az eddig elküldöttek is elegendő ellenértéket képviselnek. Megemlíti azonban, hogy eddig még csak az ő kötelezője van a grófnál, a gróf ellenben még semmire sem kötelezte magát írásban; kéri tehát,

¹ Kovachich levelezése. XII. 95.

írja alá ő is a szerződést és küldje meg neki. Szeretne azért is pénzre szert tenni, hogy esetleg megnősülhessen.

Az 1797. év közeledtével Széchényi elérkezettnek látta az időt arra, hogy a maga részéről is véglegesítse a kéziratok megvásárlását és aláírta a szerződést. Nem azt, a melyet számára Kovachich még a nyáron leírt, hanem egy másikat, a mely egyebekben megegyezett a Kovachich által aláírottal, csak azzal volt még megtoldva, hogy Kovachich minden esetleges zavar elkerülése céljából tartozik a megvásárolt tárgyakat haladéktalanul elküldeni, ha pedig erre egy héten belül nem lenne alkalma, legalább annyit tudatni Széchényivel néhány sorban, hogy ezt és ezt megvette, hogy ekként a gróf bármikor kimutathassa jogigényét minden egyes tárgyra vonatkozólag.¹ Ezt azután 1797 január 1. kelettel 1796. december 30-án azzal a felhívással küldötte meg Kovachichnak, nyilatkozzék, mikor akarja átvenni az 1000 forintot. Egyszersmind értesítette őt, hogy a mint a könyvekből és kéziratokból egy-egy szállitmány kezeihez érkezik, ő haladék nélkül meg fogja neki küldeni az átvételi elismervényt. Már most is megtette volna ezt, de küldeményében több tisztán Ausztriát érdeklő dolog volt, ezeket pedig ő nem akarja megtartani, először mert nem egyezik meg céljával, másodszor mert nem akarja azt a kis helyet, a hol a könyvtár megszorul, ezekkel lefoglalni. Ilyeneket tehát ne küldjön többé. Az apró nyomtatványok nagy részben meg vannak az ő gyűjteményében is, ennél fogva azokat a duplumok közé tette. A másodpéldányok jegyzékét is mielőbb elfogja küldeni. Bár csak az ezekből kiárult pénzen meg lehetne venni a Budai Krónikát, vagy Türoczinak augsburgi kiadását. Nagyon kérem — mondja végezetül — ne engedje, hogy ez a dolog engem még továbbra is oly kegyetlenül izgasson, hanem vegye meg bármi áron Jankovicstól: én ugyanis ezt éppen annyira szeretném magaménak mondani, mint uraságod némely olyan oklevelet, a melynek hiányát érzi, és a melynek értékét egyedül képes megítélni. Szerezze meg számomra ezeket, hogy a magyar könyvtár naponkénti gazdagítására irányuló buzgalom az új évben is ne csak ki ne aludjék szivemből, hanem még inkább növekedjék.²

Kovachich azonban nem volt megelégedve a gróf által kialli-

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám. I. csomag, 12. szám.

² Kovachich levelezése. XIII. 41.

tott szerződéssel. Attól tartott, hogy egyik-másik kifejezést esetleg az ő hátrányára lehet majd magyarázni, s ezt meg is írta a grófnak.

A szerződésben pl. az állott, hogy az országgyűlési irományok szintén a grófot fogják megilletni, ha a felajánlott gyűjteményt az országgyűlés nem fogadná el. Ezt úgy is érthetné valaki, hogy ezeknek az ára is benn foglaltatik már a 6000 forintban. Pedig csak úgy értette ezt, hogy senki másnak nem fogja eladni, mint a grófnak. Hiszen ez a gyűjtemény öneki magának is többbe került 6000 forintnál, eltekintve a ráfordított rengeteg munkától. Nem szenved azonban kétséget, hogy ha annak ideje elérkezik, ezt is jutányos áron fogja a grófnak átengedni.

Azt sem vélte szorosan betarthatónak, hogy az eszközölt vételeket minden esetben 8 nap alatt hozza a grófnak tudomására, mert hiszen megtörténhetnék, hogy vagy utazás, vagy betegség, vagy elfoglaltsága megakadályozza őt ebben. Inkább azt ajánlotta tehát, hogy minden egyes megvásárolt darabra azonnal rajjegyzi: „Instituti Hist. Diplomatici. Cessit. Exc. Comit. Fr. Széchényi”.

A Széchényi által sürgetett lajstromot sem volt még érkezése összeállítani. Mentségül azt hozza fel, hogy Madách sem kereste még fel. De hogy a grófot megnyugtassa, hangsúlyozta, hogy hiszen öneki magának is érdekében áll mielőbb összeállítani a jegyzéket, ha kiakarja mutatni az újabb szerzeményeket, és nem akarja elveszíteni az ezekbe már befektetett tetemes pénzüsszeget. Különben is reményli, hogy a gyűjtemény legnagyobb részét még a nyár folyamán átszolgáltathatja.

A mi a Budai Krónikát illeti, tudja meg a gróf, hogy olyan emberrel van dolga, a ki három zsidón és öt görögön túltesz. A könyvekkel való üzérkedés a kis újjában van, s az uzsoráskodásból még Binz (bécsi könyvtáros) is órákat vehetne tőle. Az ilyen embert egészen más ürügygyel kell megfogni, olyankor pl. a mikor szeretne valamit megvásárolni, de nincs hozzá elegendő pénze. Egy alkalommal egész közömbösen azt mondotta neki, hogy adna vagy 40 forintot a Krónikaért. De erre mitsem felelt. Ha 60 forintot ajánl neki, biztos hogy kétszer annyit kér, ha 100 forintot, még többet kíván, vagy éppen szeget üt a fejébe az ajánlat, és még úgy sem adja oda. Úgy látszik, azért gyűjtöget egyetmást össze,

hogy azután az egészet egyszerre áruba bocsátvan, nagyobb összeget kapjon érte. A gróf csak legyen türelemmel: az a példány vagy az övé lesz, vagy senkié.

Vagy három nap múlva ismét ír a grófnak, arra kérvén őt, hogy: »Monumenta Antiquitatum Jurisprudentiae Hungariae« czimű munkáját neki ajánlhassa, és mellékletül Bécsben saját költségén készitendő arczképét közölhesse. Hogy azonban beleegyezését annál könnyebben megnyerje, jónak látja levele kezdetén biztosítani őt, hogy ha az isteni gondviselés még három évet enged neki erőben, egészségben, s a gróf nem vonja meg tőle nagylelkű támogatását, úgy a czenki Széchényi-Múzeum különb lesz, mint az ország bármely gyűjteménye és a külföldiektől sem marad nagyon hátra.

Széchényi elfogadta az ajánlást, de még mindig nagyon nyugtalanzkodott, hogy a Budai Krónikát majd más valaki fogja megszerezni, újból kérte tehát Kovachichot, hogy ha szükséges, magasabb áron is vegye meg e ritkaságot.¹

Kovachich meg is kísérlette rávenni Jankovicsot, hogy a Budai Krónikát eladja, de azt tapasztalta, hogy Jankovics csakis egész gyűjteményét lenne hajlandó áruba bocsátani. Nemesak a Krónikától, hanem Werbőczy első kiadásától sem akar megvalni, a mit 6 aranyon szerzett meg.

Még jobban fokozta Széchényi nyugtalanságát a Budai Krónika miatt az az újabb hír, hogy Jankovics el akarja adni gyűjteményét. Azonnal íratott Madách által Kovachichnak, hogy a Krónikát okvetlenül megszerezze, a többi könyvnek pedig a jegyzékét küldje meg neki. Madáchot pedig utasította, hogy ha szükséges, a Krónika árát azonnal fizesse ki.²

Kovachich még az nap este, hogy Madách levelét kézhez kapta, felkereste Jankovicsot, hogy meg tudja tőle, mi igaz abból, hogy könyvtára eladó. Jankovics azonban kijelentette, hogy nem is gondolt erre. Mindazonáltal megígérte, hogy ha valamikor erre mégis elhatározná magát, okvetlenül értesíteni fogja erről.

Kovachich ennek daczára azzal a meggyőződéssel távozott tőle, hogy foglalkozik ezzel a tervvel, csak alkalmasabb időre vár, a mikor többet remél kapni a gyűjteményért, mint ebben a háborús

¹ Kovachich levelezése. XIII. 28.

² U. ott. 46.

világban. A Krónikát azonban, mint kereken kijelentette, semmi aron el nem adja. Meg volt neki Mátyás királynak 1475-ki decretuma is, a mit egy aranyért szerzett meg. Kovachich már négyet ígért érte, mégsem adta el. Mondta is Kovachich, hogy könnyebb Herkulestől a kulcsot elragadni, mint tőle ilyet megszerezni.

Kovachich különben abban a véleményben volt, hogy nem is lenne érdemes a Krónikáért annyi pénzt kidobni, mert esetleg más uton is meg lehet szerezni. Május hóban Nagyszombatba szándékozott, hogy a káptalani könyvtárt, a melyet már a legközelebb készültek megnyitni a közönség számára, atvizsgálja. Abban reménykedett ugyanis, hogy a könyvtárban, mely legnagyobb részben régi könyvekből állott, néhány ritka másodpéldányt is fog találni. Milyen szerencse lenne — gondolta magában — ha a Budai Krónika is meglenne másodpéldányban! Szabó András kanonokkal, a kitől a könyvtári ügyek függnek, nagyon jó viszonyban volt: ki tudja, nem lehet-e az ő útján esetleg megszerezni ezt?

Széchenyi — a kivel Kovachich természetesen közölte terveit — rögtön válaszolt, hogy mennyire örvend már csak a reménynek is, hogy a Budai Krónika meg lesz. Csak az aggasztja, hogy Kovachich majd nagymérvű elfoglaltsága miatt nem utazhatik el Nagyszombatba. Arra kéri tehát, intézze el a dolgot mielőbb levélben Szabó barátjával.¹

Egyébiránt ebben az időben más mindenféle vásárlások is foglalkoztatták Széchenyit, a melyeknél szintén Kovachich szerepelt mint közvetítő.

Midőn híre megy, hogy a Majthényi-könyvtár eladó, Kovachich tudakozódik mi igaz ebből? Ő küldi meg Jankovics duplumainak jegyzékét is Czenkre. Midőn Horányi Elek felajánlja megvételre gyűjteményét a grófnak, ő figyelmezteti, hogy az oklevélgyűjteményt magában foglaló kötetet meg ne vásárolja, nemcsak mert semmi olyat nem tartalmaz, a mi bármely oklevélgyűjteményben felfalható nem lenne, hanem mert huzamosabb ideig önála is volt az a kötet, s ő az egészet felhasználta. Többet érne ennél, ha azokat a hungarikákat átengedné könyvtarából, a melyek Czenken még hiányoznak. Ilyen azonban nem sok lesz neki. Az 1655-ki Articulusokra, a mit Ribay felajánlott, szintén Kovachich mondja

¹ Kovachich levelezése. XIII. 54.

ki, hogy igaz, ritka dolog, de helyesebb lett volna, ha a gróf öhozza utasítja Ribayt. Mert ha el lehet kerülni, nem szabad az ilyesmiért nagy árt fizetni, hogy annál többet lehessen szerezni. Ugyancsak ő mond véleményét a Wietoris- és Bujanovits-féle kéziratok felől. A Dragonics által Széchényihez küldett Veranchich-féle iratokat hasonlóképpen ő nézi át, s azt ajánlja, hogy 200, legfeljebb 300 forintot adjon ezekért a gróf, miután a mi használható van bennük, ő már leírta.

E mellett a könyvtárusokkal is sokat érintkezik a gróf érdekében, de ezekkel sehogysincs megelégedve. Panaszskodik, hogy nem lehet nekik megmutatni azt az írott lajstromot, a mit a gróf könyvtára felől kapott. Mert azt tapasztalta, hogy ezek az uzsorások csak azért kívánják a katalogust megtekinteni, hogy lássák, mi van meg a gróf könyvtárában. Ha azután olyasmi van a birtokukban, a mit a lajstromban nem találtak, ennek az árát halatlan magasra tartják.

Később pedig annyira ment a pesti könyvkereskedők uzsoraskodása által felkeltett ellenszenvében, hogy maga akart Pesten könyvkereskedést nyitni, a hol bárki bizományba adhatta volna úgy a régibb, mint az újabb munkákat.

Széchényit mindanyiszor valósággal felvillanyozta a hír, hogy Kovachich itt, vagy ott, valami ritkább könyvre, oklevélre akadt. Midőn pl. azt hallja, hogy Jankovicsnak Mátyás királynak 1475-ki decretuma, Nysnánzkynak pedig egy 1500-ki decretum van a birtokában, postafordultával ír Kovachichnak, a kit leveleiben ebben az időben baráti megszólítással tisztel meg és tegez. »Miért szomorítod szívemet azzal — olvassuk levelében — a mit a két decretum felől írsz, midőn én teljes szabadságot adtam neked az ilyenek megszerzésére?! Annál is inkább csodálnám ezt nálad, miután kevésbé ritka dolgok is nem egyszer költekezésre csábítottak, habár a saját pénzedről volt is szó. Csak nem akarsz engem megkímélni a kiadásoktól? Ezt minden más alkalommal hálával fogadnám, csak akkor nem, ha a magyar irodalomról van szó!»

Közben-közben nem mulasztja el Kovachich a saját terveiről, munkálatairól, bajairól is értesíteni Széchényit. A kéziratok szépen szaporodnak, írja hozzá 1797 április 15-én. Nemrég is gróf Viczaytól 12 kötet eredeti oklevél érkezett, a mit felerészben már le is

másolt, Bécsben is leírt egy kódexet. Összevissza több mint 60 kötet kézirat, oklevél van nála, a melyekből sokat kellene lemásoltatnia. A primás is bármit kiadat könyvtárából számára e célból. Ilyen lenne pl. a királyi kancellária levelező-könyve Oláh érsek idejéből, körülbelül 1555-ből; egy másik hasonló van a bécsi császári könyvtárban, egy harmadik II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinánd korából az egri püspöki könyvtárban. Mindez megérdemelné, hogy lemásoltassék. Most két alkalmas írnoka is lenne, a kik a régebbi írásokat is képesek olvasni, de az igazat megvallva nem képes őket fizetni. Az 1000 forintból már semmiye sincs. Mióta Czenken járt, már 300 frtnál többet költött a másolókra. Pedig egyéb terhei is vannak.

Széchenyi azonban ez úttal nem segíthetett rajta: más gondok, más áldozatok vették igénybe összes lelki és anyagi erejét.

A győztes Bonaparte, miután Olaszországot elfoglalta, Ausztria ellen indult, és egy Károly főherczegen nyert újabb győzelem után előhadai alig néhány órányira állottak meg Bécsből. Mire Ferencz király április 8-án kihirdette a magyar nemesség általános felkelését.

Szomorú dolog, — írja Széchenyi Czenkről április 27-én Kovachichnak, — hogy nekem is el kell hallgatnom irodalmi dolgaimmel, a mik nekem mindig oly kedvesek voltak. De elnémitja hangomat a fegyverzaj, a felkelő nemesség készülődése.

A könyveket és kéziratokat most már csak a béke helyreálltával várja, s akkor gondoskodni fog arról is, hogy az újabb szerzeményekre pénzt küldjön neki, a mit jelen körülményei közt nem tehet meg. Hasonlóképpen a béke megkötése után fogja könyvtáranak katalógusát is újból összeállítani, miután az sok új dologgal gyarapodott. A cenzuránál és a kiadásnál Kovachich segítségére is számít.¹

Kovachichnak — a ki még február havában, 54 éves korában megnősült — július végén meghalt Szereden az apósa. Mielőtt ide elutazott volna, intézkedett, hogy 8 kötetnyi eredeti oklevelet küldjenek el Czenkre. Szereden huzamosb időt lévén kénytelen eltölteni, innen ír a grófnak, hogy a küldöttekhez hasonló kötéseknek kellene az egész oklevélgyűjtemény számára készíttetni. Ha minden évből külön lesznek kezelve az oklevelek

¹ Kovachich levelezése. XIII. 54.

összesen 700-at kellene körülbelül megrendelni. Ezt Bécsben átlag 15—20 krajczárért elkészítenék, és így az egész nem jönne többre 300 frtnál. Ez által olyan egyöntetű, olyan rendes lenne a gyűjtemény, hogy mindenki megcsodálná. Az igaz, hogy egy szobát maga lefoglalna. Mostanában annyira kifogyott az időből és pénzből, hogy egyhamar aligha fog Sopronba eljuthatni. De amint haza érkezik, lefogja írni a kéziratok gyarapítására vonatkozó tervét, mert nincs többé abban a helyzetben, hogy írkokokat tartson, a kik ebben az évben is mindenét felemésztették, minden pénzét elvitték, és ennek daczára tömérdek olyan kézirat van nála lemasolás czéljából, a melyeket fel akarna venni a gyűjteménybe.

Széchényi, szokása ellenére, válasz nélkül hagyta a levelet. Mire Kovachich október 13-án újra ír a grófnak. A kéziratokat szünet nélkül gyűjti és reményli, hogy még ennek az évnek a folyamán újabb szállítmányt indíthat útnak. A gróf ugyan nem nyilatkozott az írkok tartására vonatkozólag, miután azonban a Viczay-féle iratoknak még a fele sem másoltatott le és más mindenféle kézirat is van nála, megtartotta az írkokot és folytattatta a munkát. Pedig házi kiadásait is csak a legnagyobb erőfeszítéssel képes fedezni, és csakis úgy, hogy egyet-mást zálogba adott.

1797 december 22-én ismét panaszskodik. Olyan rosszul állanak dolgai, hogy ha Széchényi nem segít rajta, a legnagyobb nélkülözésnek néz eleje feleségével együtt, a ki szülés előtt áll. Ha nem késik őt értesíteni, mit szánt neki nagylelkű jóindulata, kétszeresen jót tesz vele. És megkönnyebbülve az anyagi gondoktól, csak annál nagyobb szorgalommal lát ismét irodalmi dolgai után. Ebben van módja elég. *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* című munkája most van sajtó alatt. Elkészült a *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores* I. kötetével, a *Codex Juris Tavernicalissal*. Az *Acta Eruditorum Istituti Diplom. Hist.* I. kötetét is kiadhatni reményli a jövő tavaszig, a melyben mindjárt az elején meg fog emlékezni a gróf kézirat-gyűjteményéről. Itt szeretné a gróf arczképét közölni addig is, míg a cenzura alatt lévő *Monumenta Antiquitatum Juris* megjelenhetik.

Egyéb terveiről és a gróf kézíratainak szaporodásáról máskor fog részletesen beszámolni. Most bővebb felvilágosítást óhajtana nyerni a könyvtár-katalogus kiadására vonatkozólag, a mit szerinte

még egy kis időre el kellene halasztani, mert azt hiszi, ha a béke helyre áll, a jövő évben nagymérvű gyarapodás fog a könyvtárban beállani.

Arra nézve is kéri nyilatkozatát, megmarad-e a mellett, hogy a jövő évtől egy írnot tart mellette. Ha körülményei megengednék hármát, sőt többet is foglalkoztatna, úgy hogy a gróf rövid idő alatt mindazt összegyűjtve birná, a mi másoknál szét van szórva. Végül arról értesíti, hogy nem tudja megálni, miszerint a főherczeg-nádornak ne nyújtson be egy emlékiratot az országos levéltár visszaállítására és a nemzeti könyvtár felállítására vonatkozólag. Ezen dolgozik most, és nem nyugszik míg minden reménye meg nem semmisül erre az intézetre vonatkozólag.

Kovachich azzal kecsegtette magát, hogy Széchényi az újév alkalmából minden bizonynyal válaszol leveleire. Várt tehát napról-napra, egészen január 20-áig, a mikor újból felkeresi a gróft soraival, sürgetvén a választ az előbbeni leveleiben előadottakra, mert a gróf hallgatása őt a legkellemetlenebb bizonytalanságban hagyta. Bármit határozzon is, tudassa vele mielőbb, hogy, esetleg másképp gondoskodhassék magáról. Úgy látja különben, mintha az ő törekvései valamivel több kilátással birnának a megvalósulásra, mióta a bíbornok-primás is jobban érdeklődik irántuk. Egyébiránt még mindig az országos levéltár helyreállítása és a nemzeti könyvtár létesítése ügyében a főherczeg-nádorhoz benyújtandó emlékiraton dolgozik, mert addig akarja ezt sürgetni, míg vagy lesz belőle valami, vagy pedig minden reményről le kell tennie erre nézve.¹

A legszorgosabb kutatás mellett sem voltunk képesek megtalálni Kovachichnak ezen többször említett és József főherczeghez állítólag benyújtott emlékiratát, és így azt sem tudjuk eldönteni, eljutott-e Kovachich emlékiratával ennyire.

Évekkel előbb 1774-ben nyújtott be egy emlékiratot a m. kir. udvari kancelláriához és a helytartótanácsához könyvtári ügyben, a melyben a nagyszombati egyetem mellett felállítandó nyilvános könyvtár szükségét fejtegette.

Ekkor négy olyan forrásra mutatott rá, a melyből a könyvtár megalapításához szükséges könyveket venni lehetne. Az első lett volna az esztergomi káptalan elég gazdag könyvgyűjteménye, a

¹ Kovachich levelei a Széchényi levéltárban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. sz.

melyet, a helyett hogy továbbra is a por lepje, az illető tényezők hozzájárulásával erre a célra akart felhasználni. Másodszor kötelezni akarta a nyomdászokat, hogy minden általuk nyomtatott munkából két példányt küldjenek be a könyvtárba. Harmadszor az elkobzott, s különösen a külföldről behozott tiltott könyveket, a helyett, hogy azokat megsemmisítsék, a könyvtár egyik külön helyiségeiben kívánta elhelyeztetni, hogy egyes kutatók külön engedély mellett használhassák azokat. Végre negyedszer abban reménykedett, hogy egyes, nem ritkán igen tekintélyes könyvgyűjtemények felett rendelkező magánosok is gazdagítani fogják a könyvtárt adományaikkal.¹

Most, mint egy kéziratai közt fenmaradt fogalmazványban — a mely, ha nem csalódunk ugyanaz, a melyet leveleiben emleget — olvassuk, a nemzeti könyvtárhoz az egyetemi könyvtár anyagát is szeretne volna igénybe venni, és főleg akként szervezni az egész intézetet, hogy abban kizárólag csak hungarikák gyűjtsenek.

A könyvtár neve, szerinte, lehetne »nemzeti könyvtár« vagy pedig, ha ez — tekintettel a forradalmi eszmékre — gyűlöletesen hangzanék, »országos könyvtár«. A könyvtárban csak a Magyarországon megjelent Magyarországról szóló munkák, kéziratok, úgyszintén a külföldi hasontárgyú nyomtatványok stb. gyűjtetnének.

A könyvtár felett a legfőbb felügyeletet a helytartótanács gyakorolná, és ennek székhelyén is lenne felállítandó.

A könyvtár élén a könyvtárnok állana, a kinek egyaránt jártasnak kellene lennie a magyar történelemben, közjogban és minden hazai vonatkozású tudományágban, s a kinek neve tudományos munkássága révén már a külföld előtt is kellő hírnévnek örvendene. Ő lenne egyúttal az ország hivatalos történetírója is. Később, ha az intézet már jobban kifejlődött, az ország főnemesei közé lehetne őt emelni. Hiszen Rómában és Bécsben hasonló állások méltóságoknak tekintetnek, és az abban lévők az ország legfontosabb ügyeivel foglalkoznak. Azért, ha találkozni erre való ember köztük, első sorban a mágnások sorából kellene őt kinevezni.

A könyvtárnoknak két könyvtárőr lenne alárendelve, a kiket főleg az ország elszegényedett nemesei közül kellene kiválasztani, s a kiknek hasonló jártassággal kellene bírniok a hazai tudományokban.

¹ Muzeumi Kézirattár. Fol. Lat. 86., 20.

Ezekén felül szép és olvasható írással bíró írnokokat kellene — a munkához mért számban — alkalmazni, a kéziratok másolására.

A könyvtárban a nyomtatványokat minden tisztességes állású ember szabadon használhatná; ellenben a kéziratokat csakis közhivatalnokoknak és tudósoknak lehetne kiadni, külön övörendszabályok szemmel tartásával. Könyvtáron kívüli használatra egyáltalában senki nem kaphatna sem nyomtatványt, sem kéziratot.

A könyvtárnoknak és alárendeltjeinek hivatalos teendőit külön utasítás írná elő.

A könyvtárnok ügyköréhez tartoznék a könyvtár gyarapítása, rendezése és fentartása körül a legfőbb felügyeletet gyakorolni. Úgyszintén a helytartótanács felhívására, akár az udvar, akár a kormány részére a szükséges jogi, történelmi fejtegetéseket, kimutatásokat összeállítani és a mennyiben ideje ezen felül engedi, az irodalmi téren is munkálkodni.

Az első örnek — a legfőbb vezetéstől eltekintve — ugyanazon hivatalos teendői lennének, mint a könyvtárnoknak, a kit szükség esetén helyettesítene is.

A másodör vezetné a növedéknaplót, írná a könyvtár történetét, szétosztaná a munkát az írnokok közt, összeolvasná velük a másolatokat, vezetné a számadásokat és felügyelne az intézetben a rend és tisztaságra.

Írnok kevés lenne, éppen csak a szükséges létszám. Ők írnák a lajstromokat, ők végeznék a másolásokat stb. Ha a könyvtárban összegyűlné a lemásolni való anyag, akkor ideiglenesen kellene néhány írnokot alkalmazni, a kik azonban nem kapnának napi-díjat, hanem ívenkint fizettetnének, és gondosan ellenőrzendők lennének a másodör által, nehogy valami visszaélést kövessenek el.

A könyvtári alkalmazottakat a felség nevezné ki a könyvtárnok és a két ör együttes javaslata alapján. Hogy e tekintetben személyválogatás nélkül, tisztán az intézet érdekeit szem előtt tartva járjanak el, hivatalos esküjökbe egy záradék lenne erre nézve felveendő.

Ha a könyvtár nagyobb alapítói közül valaki fentartaná magának egyik vagy másik állásra a kijelölési jogot, ez csak azon feltétel alatt engedélyeztetnék neki, hogy alkalmas, képzett egyéneket tartozzék javaslatba hozni.

Ha az alkalmazottak közül valamelyik ennek daczára sem valnék be, és reményt sem nyújtana, hogy e tekintetben javulás fog nála beállani, az ilyen — maga a könyvtárnok sem képezne e tekintetben kivételt — hivatalból áthelyeztetnék a helytartótanácsához. Természetesen mindenkor csak a régi javadalmazással, nehogy a több fizetésre való kilátás arra csábítson valakit, hogy ilyen módon keresse áthelyeztetését. Az áthelyezettek helyébe azután a helytartótanács alkalmazottjaiból neveztetnék ki valaki. Hasonló elbánásban részesülnének azok is, a kik valamely magán személy kijelölése alapján jutottak be a könyvtárhoz.

A könyvtári alap javára, a melyből a hivatalnoki kar fizetése és a többi kiadás is fedeztetnék, országos gyűjtést kellene rendezni, úgyszintén ő felségét is fel kellene kérni, hogy utalványozzon e célra bizonyos összeget a tanulmányi alapból, vagy esetleg valamely más forrásból. Legcélszerűbbnek látszanék erre az eddig egyetemi tulajdont képező könyvnyomda, a hol az országos könyvtár embereinek műveit is bizonyos mérsékeltebb ár mellett — mintegy kiváltságképpen — lehetne nyomtatni.

Mielőtt a könyvtári alapból valami a könyvtár gyarapítására fordíthatnék, fel kellene hívni az ország lakosait, adományozzák nyomtatványaik, kézírataikat a könyvtárnak. Az adományozók nevei bevezettetnék a növedéknaplóba, a honnan időközönként a hírlapok útján a nagyközönség tudomására lennének hozandók.

A könyvtár ezenfelül még a következő módon gyarapodhatnék. Fel kellene kérni ő felségét, hogy az egyetemi könyvtárban lévő magyar tárgyú és vonatkozású kéziratokat az országos könyvtárba helyeztesse át. Ilyen formán csak a hely változnék meg, a hol ezek őriztetnének, és nem is mennének itt oly könnyen veszendőbe, mint ott. S a mit szintén szem előtt kell tartani, az országos könyvtárban nagyobb szükség lenne ezekre, mint az egyetemi könyvtárban, a hol úgy a tanárok, mint a tanítványok más mindenféle tanulmányokkal vannak elfoglalva, nem szólva arról, hogy ezen kéziratok közt több olyan is van, a mit nem kellene bárkinek a kezébe adni. Talán azt is ki lehetne ő felségénél eszközölni, hogy* az eddig a titkos levéltárban őrzött Kollár-fele kéziratok szintén ezen új könyvtárban helyeztessenek el. Úgyszintén

ide lehetne áthozni azokat a kéziratokat is, a melyek a magyar királyi kancellária régi lajstromozó helyiségeiben őriztetnek.

Miután a könyvnyomdászok tartoznak minden nyomdájukban megjelent műből 2—3 példányt a helytartótanácsához benyújtani, a melyekből már elég sok gyűlt egybe itt, ezeket akként lehetne szétosztani, hogy a magyar tárgyúakat az országos könyvtár kapná, a többi pedig az egyetemi könyvtárnak jutna. Talán más forrásokat is lehetne találni még, a honnan az országos könyvtár minden költség nélkül gyarapodhatnék: és ha ezekhez még a magánadományokat, vételeket, másolatokat vesszük, remélni lehetne, hogy a gyűjtemény egykor teljessé válik.

Az intézetnek egyik elsőrangú feladata az lenne, hogy a könyvtárnok akár az udvarnál, akár a főbb kormánysszékeknél felmerült fontos közjogi stb. kérdésekben, az örök közreműködésével, a könyvtárban felhalmozott anyag segítségével, a szükséges felvilágosításokat megadja, hogy az egyes szakelődök ezek alapján annál alaposabb jelentéseket teheszenek. E mellett természetesen nemcsak a könyvtári embereknek, hanem más tudósoknak a kutatásához, irodalmi munkásságához is segédeszközökkel szolgálna a könyvtár, a mi által sok most uralkodó előítéletet, balvéleményt lehetne megszüntetni, a melyek mig egyrésről a közbizalomnak útját állják, másrésről a közigazgatást is akadályozzák.

Az ily közintézetnek létrejötte, a melylyel a francziák kivételével egy nemzet sem dicsekedhetik, kétségkívül nagy halára kötelezné az egész országot úgy ő felsége, mint az udvar iránt. A magyar nemzet pedig nemcsak a közművelődés terjedésének előfeltételét nyerné meg ez által, hanem a külföld előtt is dicséretet és tisztességet aratna.

Az ilyen könyvtárban a legjobban kiképezhetné magát az ország nemessége jövőendő feladataira, úgy hogy mindig lennének az országban szakférfiak, a kik adandó alkalommal jótanáccsal szolgálhatnának az udvarnak a közjó előmozdításában.

Nem kellene attól sem tartani, hogy az intézet által ki tudja milyen eszmék terjednének el, mert hiszen erre is figyelemmel lehetne a könyvtárnok részére adandó utasítás, valamint a hivatalos esküben is kötelezni lehetne a szükséges jóvórendszabályok szigorú betartására a könyvtári személyzetet. Egyébiránt a czen-

zura is gondoskodhatnék arról, hogy olyasmi ne lăsson napvilăgot, a mi eszmezavart okozhatna.

A könyvtăr különben csak kiegészítô része lenne az egyetemes nemzeti mővelôdés szolgálatában álló olyan intézetnek, a melyben a természetrajzi, ipari, gazdasági, érmészeti, festészeti, szobrászati mővek is győjtetnének: mely célra legmegfelelőbb lenne a nagy kincstári épület Pesten, a melyet, ha a nemzet magához váltana, nemcsak önmagához méltó helyiséget nyerne, hanem a külföldi utasok érdeklôdését is felkeltené.¹

Ilyennek tervezte Kovachich az új országos könyvtărt. Tervezetében is azon az állásponton áll, a melyre 1791- és 1792-ben helyezkedett, a midôn az Institutum Diplomatico-Historicum létesítésén făradozott, azzal a különbséggel, hogy a könyvtărt ezúttal különválasztotta az irodalmi társaságtól. De az ő országos könyvtărának ebben az alakban is első sorban a magyar történelem és közjog ápolása lett volna hivatása, részben hivatalos, részben tudományos cselokra, a melyek mellett pl. a magyar irodalomnak csak alárendelt szerep jutott volna. Nem is azt mondja tervezetében, hogy az országos könyvtăr az összes hungarikákat győjtené, hanem csupán azokat a munkákat, a melyek Magyarországról szôlanak. És pl. a hazai nyomdászok által a helytartótanácsához beküldött nyomtatványok közül is csak azokat akarta az országos könyvtăr részére lefoglalni, a melyek határozottan Magyarországgal foglalkoznak, míg a többieket, pl. a mennyiség-tani, természetrajzi stb. munkákat átengedte volna az egyetemi könyvtárnak.

Kovachich könyvtăra tehát egyáltalában nem lett volna nemzeti vagy országos könyvtăr olyképpen, hogy abban a magyar szellemnek minden terméke, a hazai nyomdáknak összes nyomtatványai lettek volna összegyőjtve.

Azután nagyon is roskatag alapra építette fel országos könyvtărat. A mikor az emberekben nem volt meg az ehhez szükséges lelkesedés, a mikor az ország lakosainak pénzerejét kimerítették a háborúviselés keserves terhei, a közadakozásban és magánadományokban bizakodott.

¹ Cogitationes pro plano erigendae Bibliothecae Nationalis. Mőzeumi Kézirattăr. Fol. Lat. 2565.

A legnagyobb hibája mégis az volt Kovachich tervezetének, hogy nem valósult meg.

Az eredménytelenség azonban nem lohasztotta le buzgalmat, hanem szívos kitartással dolgozott, harczolt tovább kedvencz eszméjének megvalósítása érdekében.

Az 1798. év elején újból felszólal az országos könyvtár ügyében, a »Scriptores Rerum Hungaricarum Minores« című kiadványának I. kötetében. Ebben egy nyílt levelet tesz közzé gróf Bánffy György erdélyi kormányzóhoz intézve, hosszasan kifejtván annak szükségességét, hogy a régi magyar történelmi emlékek, kivált pedig az országgyűlési naplók, iratok stb. a nagyközönség számára is hozzáférhetőkké tétessenek.

Hogy ez megtörténhessenek, ehhez, szerinte, kettő kívántatik meg. Először, hogy a tudományosan képzett férfiak együttes akarral járjanak el, mert egy ember, akármilyen tehetséges és szorgalmas legyen is, egymaga ezt a munkát el nem végezheti. És másodszor, hogy egy olyan, akár magán-, akár országos nyilvános könyvtár létesüljön, a melyben nemcsak a hazai történelem forrásai, hanem az egész hazai tudományos irodalom terméke egybegyűjtessék és szakok szerint elrendeztessék, nehogy a tudomány munkásainak előbb a források felkutatásával, megvizsgálásával kelljen elvesztegetni idejüket és tehetségüket.

Mig Mátyás király korában volt hazánkban tudósok társasága, addig ebben a században hasztalan fáradoztak ilyennek létesítésén a tudománykedvelő hazafiak. S most csak sóhajtozik a magyar ember az egykor oly fényes Korvin-könyvtár megsemmisülése felett!

De ha megvolna is ez a becses könyvgyűjtemény, a hazai viszonyok megismerésére nem lenne elegendő, miután nagyobb részt a régi görög és latin klasszikusok kézirati munkái voltak benne képviselve, a melyek ma már úgy is mind ki vannak adva. Vajjon meddig fogunk visszaélni őseink alkotásaival? Vajjon mikor lesz meg bennünk is az igyekezet, hogy valami nagyot létesítsünk? Valóban inkább mondható esztelenségnek mint nevetséges dolognak, ha azelőtt, a ki afelett panaszkodik, hogy a kultúrának mily alacsony fokán állunk manapság, mindig csak arra hivatkozunk, hogy ime ez volt nálunk ezelőtt háromszáz esztendővel! Már pedig Mátyás idejétől egészen 1770-ig semmiféle nyilvános könyvtárral

nem birtunk. Csak ekkor nyílik meg a közönség használatára a királyi egyetem könyvtára előbb Nagyszombatban, azután Budán és végre Pesten. Ezt követik a pécsi, kalocsai és nagyszombati, részint püspöki, részint káptalani könyvtárak. Ámde még ezek is csak nagyon csekély mértékben szolgálják azt a célt, a mi az ő szemei előtt lebeg, a hazai dolgok megvilágítását, miután e gyűjtemények inkább általános tudományos munkákból állanak.

Nem tudja itt sem elhallgatni azon óhaját, a mit már más alkalommal is nyilvánított, hogy bár csak létesítenék már a szükséges bőkezűséggel, gonddal, közköltségen egy nyilvános nemzeti könyvtár, a melyben mindaz, a mi eddig Magyarországra és a magyar dolgokra vonatkozólag megjelent, vagy a jövőben megjelenik, valamint az oklevelek, a történelmi, jogi kéziratok stb., a melyek bármely részben érintik hazánkat, összegyűjtessenek és megőriztessenek.

Ő eddig minden erejéből azon volt, hogy ez a könyvtár létrejöjjön: és reménylette is egy időben, hogy ez ér. Azonban az ő csekély segédeszközei elfogytak, mielőtt sikerült volna a közérdeklődést felébreszteni, és mielőtt számára segítség érkezett volna.

Sokkal könnyebben és gyorsabban meg lehetne ezt valószínűsíteni, mint általában hiszik, és sokkal nagyobb haszonnal járna ennek létrejötte, mint gondolják. Nem meri azonban biztosra venni, hogy egykor a közhatalom fogja az ügyet kezébe venni.

Már nem egy kiváló magánember könyvtára szolgálja ezt a célt, a melyet szintén nagy gonddal és költséggel hoztak létre. Elég legyen ezek közül Széchényi Ferencz grófét ezúttal felemlítenie, a melyben a legtöbb hazánkra vonatkozó nyomtatvány és kézirat megvan s a mely napról-napra gyarapodik. Az erdélyieknek is gondoskodniok kellene arról, hogy hazájuk ezzel dicsekedhessék.

Minél hangosabban hirdette Kovachich a nemzeti könyvtár megteremtésének szükséges voltát, annál feltékenyebb gonddal örködött Széchényi a saját gyűjteménye felett és annál több időt, pénzt áldozott könyvtárának gyarapítására s rendezésére.

Az 1798. év elején főképpen az okozott Széchényinek gondot, hogy Kovachich végre elküldje neki a még nála levő kéziratokat. Január 24-én igen barátságos hangon kéri őt Sopronból, hogy intézze az ő közös ügyüket oly módon, hogy abban a kellő rend

és biztonság szem előtt tartassék. Mit ér az, ha a kéziratmásolatok az ő tulajdonát képezik, de az egyik részük itt van, a másik amott, és sem rendezve nincsenek, sem jegyzék nem készült róluk. Ezek bizonyára diszére fognak válni könyvtárának: legyen tehát rajta, hogy előbb a lajstromot, azután pedig magukat a kéziratokat megkapja. Csak ha ez megtörtént és már rendezve is lettek, kellene újabb vásárlásokat eszközölni. Reményli, nem fogja őt félreérteni. Ha ugyanis óvatos volt a vásárlásban, még óvatosabbnak kell lennie, mikor a kéziratok megőrzéséről van szó.¹

Széchenyi Madách által is szorgalmaztatta Kovachichnál a kéziratok összeírását. Madách beszélt is vele erre vonatkozólag. Amde ő sem ért el nála több eredményt.

A megnyugtató nyilatkozatokkal azonban nem fukarkodott Kovachich. A kívánt részletes jegyzéket, úgymond, lehetetlenség elkészítenie, oly nagy az anyag. Ha a gróf ragaszkodik az iratok elküldéséhez, ő ezt is megteszi, bár ez által megakadályoztatnék munkáinak kiadásában. Nyugodjék meg azonban az ő becsületos szándékában, ő időről-időre el fogja neki küldeni azt, a mire már nem lesz szüksége, valamint az újabb szerzeményeket is. Halála esetére pedig nem lehet semmi joga a kincstárnak az ő hagyatékához, mert felesége van, a ki utána örökölni fog, ez pedig annál kevésbbé fogja meggátolni a gróf tulajdonát képező kéziratok kiadását, mert ezek mindegyikére rá van vezetve: »Ex Grammatophylaceo Széchenyiano.«

Jelentést tevén Madách megbízatásának teljesítéséről, azt írja a grófnak, hogy ő ugyan teljesen megbizik Kovachich jóhiszemű eljárásában, mindazonáltal a kéziratok bizonyos ellenőrzését szükségesnek tartja, annál is inkább, mert azt tapasztalta, hogy Kovachich érdemes munkásságát a primáson kívül több mágnás is figyelemmel kíséri és azt hiszi, hogy ezek részéről némi támogatásban részesül. Könnyen megtörténhetik tehát, hogy halála után egyik-másik kézirat tulajdonjoga mégis kétségesse válik. Egyelőre azt ajánlja, hívja fel Kovachichot, hogy jegyezze össze legalább a kötetek számát; ezzel a lajstrommal azután Madách minden hónap utolsó napján elmenne Kovachichhoz és közösen megállapítanak, mi lett időközben a grófnak elküldve és mi lett újonnan vásárolva.²

¹ Kovachich levelezése. XIV. 46.

² Széchenyi-levéltár. I. kötet, 13. szám, I. csomag, 11.

Madách hirei nem voltak éppen teljesen alaptalanok abban a tekintetben, hogy az ország főurai közül többen érdeklődést kezdtek tanusítani Kovachich irodalmi munkássága iránt. Batthyáni József gróf bibornok-primás pl. éppen ebben az időtájban alapította meg Pesten könyvtárát és mert Kovachich ő neki is azt ajánlotta, a mit Széchényinek, hogy a kézirati anyag gyűjtésére fektesse a főszűlyt, miután ez képezi mindig a könyvtár nevezetesebb részét, a mennyiben ha valaki nyomtatott munkából idéz valamit, csak a könyv czimét nevezi meg, holott a kéziratok idézésénél mindig magára a gyűjteményre történik hivatkozás, a főpap arra törekedett, hogy könyvtárát ilyenekkel gyarapítsa. És — legalább Kovachich így adja elő — a legnagyobb sajnálattal értesült arról, hogy Kovachich már eladta gyűjteményét.

Nem lehetetlen, hogy ilyen dolgoknak is volt részük abban, miszerint Kovachich panaszai és kérelmei, bár Széchényit nagyon elkedvetlenítette ez a körülmény, hogy sem a kéziratokat, sem ezek pontos jegyzékét nem tudta megkapni, még sem maradtak minden hatás nélkül. A gróf nemcsak 300 forintot utalványozott számára, hanem arra is felhatalmazta, hogy költségén állandóan egy írnokot tartson maga mellett.¹

Széchényi nem ok nélkül sürgette oly türelmetlenül kéziratnak megküldését; éppen ebben az időben folyt könyvtáraban a rendezés, a katalogizálás nagy munkája és azt szerette volna, hogy a könyvek lajstromozása után — a mi már vége felé közeledett — mielőbb a kéziratokra kerüljön a sor.

Ugyanekkor a katalogus készítése alkalmával különválasztott másodpéldányok egy részét — bizonyára Kovachich ösztönzésére — felajánlotta a felállítandó magyar könyvtár javára.² A nagyobb részt azonban visszatartotta, hogy ezekből, valamint az általa már előbb nagy számmal összegyűjtött klasszikusokból és más jelentős szerzőkből Sopronban még a télen nyilvános könyvtárt létesítsen. Ezzel a gróf egyúttal azt is el akarta érni, hogy a Czenken maradt, tisztán magyar és magyar vonatkozású nyomtatványai és kéziratai, több helyhez jussanak.

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Ki előtt történt ez, milyen alakban, mikor, nem voltunk képesek kideríteni s az egészről csak Széchényinek egyik leveléből ért eszünk, 1798 május 6-án intézett Kovachichhoz. L. ennek levelezését XIV. 84.

BIBLIOTHECA HUNGARICA
FRANCISCI
COMITIS SZÉCHÉNYI.

IN CZENK
Comitatus Soproniensis Oppido

SZÉCHÉNYI FERENCZ GRÓF CZENKI KÖNYVTÁRA KATALOGUSÁNAK CÍMLAPJA.

A nyomtatványok katalógusába csupán ezek a magyar vonatkozású könyvek lettek felvéve, és a munka az 1798. év tavaszán már annyira előrehaladt, hogy a kéziratot nyomdába lehetett adni. Kovachich ugyan még most is szeretne volna a munka kiadását egy időre elhalasztani, de Széchényi nem volt erre rábirható, miután többeknek megígérte, hogy a czimtart legközelebb megjelenteti.

A katalógus összeállítása Tibolth Mihálynak elvülhetetlen érdeme, a ki 1788 óta mint Széchényi legidősb fiának, Lajos grófnak nevelője tartózkodott a grófi háznál. Széchényi annyira megkedvelte a képzett embert, hogy 1791-ben magával vitte mint követségi titkárt nápolyi útjára is. Visszatérvén Tibolth olaszországi útjáról, az ott szerzett ismeretekkel gazdagítva, még nagyobb szorgalommal szentelte idejét a könyvtár rendezésére, a hiányok pótlására, úgy hogy az ő faradhatlan munkásságának is nagy része volt az elért gazdag eredményben. Midőn pedig Széchényi a nyomtatványok katalógusának kiadására határozta magát, keresve sem találhatott volna e munka végzésére minden tekintetben hivatottabb embert Tibolthnál.

Befejezéséhez közeledvén az évekig tartó katalógizálás, az 1798. év elején felkérte Széchényi egykori hirneves tanítóját, Denis Mihályt, a ki ekkor már a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt, hogy írja meg a katalógushoz az előszót. Denis márczius 19-én küldi meg ezt Széchényinek, megjegyezvén kísérőlevelében, hogy annak megírásában csak egy okozott neki nehézséget, az ő személyéről a kellő mérséklettel szólni.

Denis előszavában örvendezve hozza a tudományos világ tudomására, hogy Kollonics, Klimó, Batthyáni és Teleki után ime most a jeles Széchényi nemzetség sarja, Ferencz gróf kívánja könyvtárát honfitársainak hozzáférhetővé tenni. Örömmel emlékezik meg arról, hogy a jeles férfiú, a kinek hazaszeretetét, képzettségét, vonzó egyéniségét hogy ne magasztalja, úgy kell magának megtiltania, egykor a Terezianumban, a hol a könyvtári tudományból előadásokat tartott, szorgalmas hallgatója volt.

A katalógus, a melyt a gróf most közrebocsát, azon magyar könyvtárnak betűsoros czimjegyzékét foglalja magában, a melybe a gróf négy éven keresztül nagy szorgalommal és áldozatkészséggel gyűjtötte össze mindazon nyomtatványokat, a

melyeket vagy magyar ember irt, vagy pedig a melyeknek tartalma Magyarországgal valamely vonatkozásban áll. A gyűjtésnél az irodalomban jártas alapító nem volt tekintettel sem a terjedelemre, sem a tartalomra, jól tudván, hogy gyakran a legjelentéktelenebbnek látszó füzetnek is meg van a maga értéke, hogy nem ritkán a legnehezebb, a legbonyolultabb kérdések tárgyalatnak ilyenben, és hogy éppen csekély terjedelmük következtében igen könnyen annyira eltűnnek szem elől az ily apró nyomtatványok, hogy a legrövidebb idő alatt valódi ritkaságokká válnak. Nem szólva arról, hogy a lehető teljesség elérése tekintetéből semmit sem szabad feleslegesnek, vagy értéktelennek minősíteni. Miután pedig a mondott idő alatt lehetetlen volt mindazt összegyűjteni, a minek e könyvtárban helye lenne, a gróf el van tőkélve pótolni a hiányokat és mihelyt kellő mennyiségben újabb szerzeményekre tesz szert, a katalogust pótkötetekkel megtoldani. Ez együttvéve az első részt fogja képezni. A második rész a Magyarországot érdeklő kéziratok czímjegyzékét fogja felölelni, a melyeket a gróf már évek során át gyűjtött, s a melyek az utóbbi években könyvtárában nagy mértékben felszaporodtak. Mind-ehhez folytatólag a képek, metszetek, földabroszok lajstroma fog járulni. Míg a harmadik rész a Magyarországi érmeinek és ásványoknak leírását fogja magában foglalni.

Ime — ezzel fejezi be Denis előszavát — írók és tudósok, a gróf felajánlja nektek a legtökéletesebb gyűjteményt, mely minden részében Magyarországgal foglalkozik, hogy azt használjátok. Szerencsét kíván az országnak, hogy egyik polgára ekként mutatja ki szeretetét hazája iránt, szerencsét kíván a grófnak, hogy ilyen módon szerez magának érdemeket hazája körül, és annak az óhajának ad kifejezést, hogy a mit a tudomány és irodalom előmozdítására oly szerencsésen megkezdett, azt be is fejezhesse. Valóban, honfitársai, a kiknek eddig nem állott módjukban közelebről megismerkedni a hazájukat érdeklő irodalommal, most hálás szívvel intézhetik hozzá azon szavakat, a melyeket Cicero irt Varrohoz: »Nos in nostra patria peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt.«

Széchenyi, a kinek a nyomda az új esztendőre kilátásba helyezte a katalogus megjelenését, azt szerette volna, ha júliusban már a kézirati czímjegyzék is elhagyja a sajtót, hogy

azután a többi gyűjtemény leírására kerülhessen a sor. A kézirati katalogus egybeállítására pedig Kovachichot akarta megnyerni, a ki egyik kiadványában úgy is készült a czenki gyűjteményt részletesebben ismertetni. És miután Kovachich már előbb kilátásba helyezte e célból látogatását, az 1798. év tavaszán feleségével és gyermekével együtt meghívja Czenkre, hogy itt a katalogust elkészítse. Ez — biztatja őt — nemcsak a könyvtárnak fog dicsőséget szerezni, hanem az ő nevének is. A mint Kovachich halála, a melynek órája minden embernél bizonytalan, viszont az ő könyvtárának a végét is jelentené. Csak jöjjön mielőbb, és ha esetleg hivatalos teendői el is szölitának ebben az időben hazulról, az ne aggassa Kovachichot, mert kéziratai azért rendelkezésére fognak állani. Nem is küld neki addig semmit kézirategyűjteményéből, hanem jöjjön el ezekért személyesen. Így akarja őt mintegy kényszeríteni arra, hogy útra keljen a katalogust megírni.¹

Az 1798. évi nyár és őszi folyamán többször megismétli Szechenyi a meghívást, részint személyesen, részint Tibolth által. Tibolthnak október 12-ki levele szerint azért is legalkalmasabb lenne a katalogust most elkészíteni, mert a kéziratok egyuttal új szekrényekbe lennének elhelyezhetők és a magyar könyvtárnak a tavaszon tervbe vett rendezését is annál könnyebben lehetne ekként végrehajtani.²

Kovachich látszólag szívesen vállalkozott a neki szánt munkára, és több ízben ígérte jövetelét. Azonban mindannyiszor akadt valami kifogása, a mi miatt útját el kellett halasztani. Mig végre szeptember 25-én megírja őszintén, hogy a katalogus elkészítésére nem vállalkozhatik.

Szechenyi ugyanis legutóbbi levelében azt ajánlotta neki, hogy a kézirat-katalogus elkészítésére legcélszerűbb lenne november közepe vagy vége felé családotul Czenkre utaznia. Kovachich azt feleli erre, hogy bizonyára a gróf is nagyon jól tudja, hogy ez az évszak nálunk a legváltozékonyabb és legkegyetlenebb idővel jár, a mikor még a medve is visszahúzódik barlangjába Istennek jóvoltából nem állanak oly rosszul dolgai, hogy tél közepén, áldott állapotban lévő feleségével, kilencz hónapos gyer-

¹ Kovachich levelezése. XIV. 84.

² U. ott. 165.

mekével utban, vagy idegen hajlékban kellene töltenie napjait. De nem is rendelkezik annyira idejével, hogy a mikor kedve tartja ott hagyhassa hivatalát, a mely képessé teszi őt arra, hogy övéiről gondoskodjék. Ehhez járul, hogy a mondott időben oly rövidék a napok, hogy alig lehet napfény mellett valamit végezni, már pedig az ő meggyengült szemei nem engedik, hogy gyertya mellett sokáig dolgozzék. Miután mindezt nagyon jól kell tudnia a grófnak is, nem értelmezheti eljárását, hogy jövetelére éppen ezt az időt tűzte ki, másképpen, mint azon kívánság burkolt kifejezésének, hogy az utazásról ő is lemondjon. A mit annál is inkább kénytelen megtenni, mivel a folyó évben már úgy sem lehet belőle semmi, a jövő évre pedig már régebben Horvátországba érkezett. Nincs tehát abban a helyzetben, hogy a kézirati katalógus elkészítésére ígéretet tehesen. A tervezett utazás alkalmával úgy sem akart egyebet, mint a kéziratokat rendbeszedni és kiadványában a gyűjteményt nagyjában ismertetni.

Levelének hatását azonban mégis jónak látta valamivel enyhíteni, és kilátásba helyezte, hogy a legközelebbi alkalommal elküldi a grófnak a nála lévő kéziratok nagyobb részét.¹

Lehetséges, hogy Kovachich csakugyan hivatalos és irodalmi elfoglaltságára való tekintettel nem akart a kézirat-katalógus megírására vállalkozni, és hogy e tekintetben igazat adott Engelnek, a ki azt írta neki, hogy a *Scriptores Minores* folytatásából több haszna lesz a tudománynak, mint a legbővebb kéziratczimtarból. Mindazáltal Széchényi méltán rossz néven vehette tőle, nemcsak hogy ez iránt már régebben őszintén nem nyilatkozott, hanem hogy határozottan hitegette őt hónapokon át jövetelével. Annyi bizonyos, hogy ettől az időtől fogva bizonyos feszültség uralkodik közöttük. Nemcsak leveleikben nincs meg az előbbeni évek meleg, baráti érintkezésének hangja, hanem napról napra elégedetlenebbek is egymással.

Széchényit, a ki oly ideges, türelmetlen tudott lenni, mihelyt könyvtáráról volt szó, most már nemcsak az kedvetlenítette el, hogy kéziratait nem tudta Kovachichtól megkapni, hanem az is szerfelett kellemetlenül érintette, hogy Kovachich lemondott a kézirat-katalógus megírásáról. Fokozta neheztelését az a körülmény

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám. III. csomag. 56. sz.

is, hogy Kovachich egy újabb munkájában oly nyilatkozatokat engedett meg magának, éppen a kézirati katalogusra vonatkozólag, a melyek egyáltalában nem feleltek meg az ő szándékainak.

Az 1799. év kezdetén megjelent Pesten Trattner Mátyás nyomdájában Kovachichnak »Formulae Solennes Styli etc.« című kiadványa, Széchényi Ferencz grófnak ajánlva. Az ajánló sorokban Kovachich megemlékezvén arról, hogy Széchényi nemcsak összegyűjteni kívánja hazánk történelmének emlékeit, hanem azon van, hogy ezek napfényre is hozassanak, hálával ismeri el, hogy ez a könyv is az ő sürgetésére lett összegyűjtve, sőt nem is jelenhetett volna meg a munka, ha a gróf nem szánja el magát arra, hogy esetleg saját költségén is kiadja. Ezért, bár a gróf megtiltotta, mégis halás köszönetet mond neki. Egyben kijelentvén, hogy készséggel fogja előmozdítani törekvéseit a jövőben is, tudomására hozza a grófnak, hogy tervbe vette az összes hazai és külföldi magyar vonatkozású kéziratok jegyzékének kiadását, úgy a hogy a gróf ezt tőle kívánta. És miután ehhez a nagy vállalathoz is az ő buzdítására fogott, engedje meg, hogy a munkát az ő gyűjteményével kezdhesse meg, és mutatóvány gyanánt először a czeni könyvtár kézirat-katalogusát közölhesse. Ő ugyanis a kéziratokat nemcsak jegyzékből ismeri, hanem huzamosb időn át használta is már azokat, miután a gróf tőle vette meg azok nagyobb részét.

Széchényinek kissé későn jutott kezeihez Kovachich munkája, mert az 1799. év tavaszán Grácban oly súlyos betegségbe esett, hogy az orvosok féltették életét. A mint azonban betegségéből annyira fellábadt, hogy elolvashatta Kovachich ajánlását, azonnal megbizta Tibolthot, közölje Kovachichchal erre vonatkozó megjegyzéseit. A mit Tibolth július 25-én kelt levelében tett meg.

Széchényi mindenekelőtt azt a kifejezést kifogásolta az ajánlásban, hogy ő kész volt a munkát saját költségén is kiadni, miután ez nem egyezett meg az előfizetési felhívásban mondottakkal. Az emberek ennek láttára vagy azt fogják mondani, — a mi igaz is — hogy a könyv nem az ő költségén jelent meg, vagy pedig abból, hogy többször panaszkodtak az előfizetők csekély száma felett, arra következtetnek, hogy ő a kiadáson nyereszkeskedni akart.

A mi pedig a kézirat-katalogust illeti, határozottan kijelen-

tette, hogy soha sem volt szándékában saját könyvtárának kézirat-katalogusát mutatvány gyanánt kiadni az összes magyar vonatkozású kéziratok könyvtárához. Hanem igenis ki akarta adni minden tekintet nélkül ezekre a gyűjteményekre. Tegyenek mások kézirataikkal, a mit akarnak, azzal ő nem törődik. Ő csak arra kérte fel Kovachichot, hogy készítse el kéziratainak czimjegyzékét, főleg azokét, a melyek tőle származnak, mert nem akarta, hogy valami rossz jegyzék folytán ezek ne érvényesüljenek eléggé. Ő ugyanis csak egyet óhajtott elérni az által, hogy könyvtárának katalogusait ki akarta nyomtatni, azt t. i., hogy a tudományos világ megtudja, mi van meg az ő gyűjteményeiben. A mit Kovachich az ajánlásban mondott el, azt inkább az előszóba kellett volna felvenni, vagy egy Denishez intézett levél alakjában, a mint különben azt Kovachich meg is ígérte — közölni.¹

Az előszó hatásának és általában Kovachich magatartásának kell tulajdonítanunk, hogy az érintkezés ettől fogva még gyérebb lett Széchényi és Kovachich közt, bár teljesen nem szakadt meg.

Széchényi Kovachichot ezentúl is támogatja, s az 1799. évben éppen az ő hathatós közbenjárására nyer nemességet. Kovachich viszont továbbra is vásárolja a gróf számára a kéziratokat.

Már Bécsből értesítette őt, — írja 1800 február 5-én Széchényihez — hogy Bujanovicstól megvette 100 forintért Veranchich iratainak egy töredékét, nehogy idegen kézbe, külföldre kerüljön, ahonnan még másolatot sem lehet szerezni. Úgy hallja, hogy a gróf nem akarta megvásárolni. Miután azonban a köztük fennálló szerződés értelmében minden általa megvett kéziratot tartozik neki ugyanazon áron felajánlani, ezt most is betartja. Csakhogy a pénz, a mit a kéziratokért adott, a felesége tulajdonát képezte, a ki azt nem nélkülözheti hosszabb időn át; kéri ennél fogva, tudassa vele mielőbb elhatározását. Ha a gróf nem tartaná meg a kéziratokat, úgy Jankovics Miklósnak engedi át, a ki 200 frtot ígért ezekért neki. Ez annál előnyösebb lenne reánézve, mert legutóbb kiadott »Formule Solennes Styli« czimű munkájáért még 600 forinttal tartozik a nyomdának. A gróf pedig annál is inkább el lehet a kéziratok nélkül, mert az előbbieket sem vásárolta meg,

¹ Kovachich levelezése. XV. 15.

s mert az általa irt masolatok úgy is az ő kézirat-gyűjteményébe fognak kerülni. Nem szokása ugyan kéréstlenül tanácsokat osztogatni, miután azonban nem akarná, hogy a gróf valamit értéken felül fizessen meg, figyelmezteti, hogy a Vályi által felajánlott helyrajzi jelentéseknel, a melyekből lexikonát elég szerencsétlenül összerótta, jobbat is lehet kapni.

Sőt Kovachich annyira megemberelte magát, hogy 1799 október havában küldött a grófnak valamelyes katalógust is a czeni könyvtár kézíratairól.¹

A mit Széchényi viszont azzal köszönt meg, hogy az 1800. év nyarán kiutalványozott egy bizonyos összeget a Kovachichnak járó pénzből.

Kovachichra nézve ez soha jobbkor nem történhetett volna. Nejének hosszadalmas betegsége folytán annyira kifogyott a pénzből, hogy felesége halála esetére — pedig az orvosok nagyon tartottak tőle, hogy ez rövid idő alatt bekövetkezik — nem lett volna képes magának gyászruhát csináltatni, a temetési költségeket kifizetni, vagy egyáltalában a télire valót magának beszerezni.

Érthető tehát az a megnyugvás, a melylyel a gróf elhatározása őt eltöltötte. Haláját azzal is tanusítani akarta, hogy felajánlotta szolgálatkészségét arra az esetre, ha a gróf netalán gyűjteményének biztosabb elhelyezésére gondolna.

Ebben az időtájban történt ugyanis, hogy azon óriási veszteségek után, a melyek Ausztria seregeit Német- és Olaszországban érték, I. Ferencz király 1800 szeptember 4-én másodszor is általános felkelésre szólította az ország nemeseit, hogy a közelgő veszedelemben rendkívül segélylyel siessenek támogatására.

Ámbár Kovachich — legalább a grófhöz intézett levelében így mondja — nem tartott attól, hogy az ország ne lenne képes az ellenséges hadaknak ellenszegülni, mégis arra hívta fel Széchényi figyelmét, vajjon, tekintettel arra, hogy a gróf kastélya közel esik a határszélhez és így jobban kivan téve az ellenség támadásának, nem kellene-e gyűjteményét az ország belsejébe szállítani és akként szétosztani, hogy veszedelem esetén ne legyen az egész egyszerre prédának kitéve. Kovachich főként a magyar könyvek és kéziratokért aggódott. Szerinte ezeknek Budán vagy Pesten lett

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

volna legbiztosabb helyük, kivált ha Budát nem erősítik meg, s így nem kell a vár megvásárlásától sem tartani. Ő szívesen gondját viselné a gyűjteménynek, s legrosszabb esetben arra hivatkoznék, hogy csak használatra lett neki átengedve és mint ilyet minden módon megőrizni tartozik.

Nem akarja a gróft tanácsosal ellátni, mert hisz bölcsesége meg fogja neki mondani, hogyan járjon el saját ügyeiben. csupán szolgálatát ajánlja fel.

Más indokok is szólnak a mellett, hogy a könyvtár állandóan Budán vagy Pesten legyen. Itt él a legtöbb olyan ember, a ki irodalommal foglalkozik, vagy a kinek ezzel kellene foglalkoznia. Itt fordul meg a legtöbb vidéki tanár, kivált a nagy szünidő alatt, s az idegen utazók is leginkább látogatják, a kik mindnyájan örömmel használnak a könyvtárt, vagy legalább is megtekintenek, a mi nagyban hozzájárulna, hogy hírnévre tegyen szert. Már pedig a haza dicsőségére való tekintettel, és nem hiuságból, erre is törekedni kell. Sőt a jövőben, legalább az év nagyobb részén át, a gróf maga is Pesten fog tartózkodni, illik tehát, hogy a könyvtára is itt legyen. És végre, itt nemcsak a nyomtatványok és kéziratok katalógusát lehetne pontosabban, kényelmesebben elkészíteni, hanem a hiányokat is könnyebben lehetne pótolni. Ugyanez állana más a hazai irodalmat felőlelő gyűjteményről is.

Ha Isten békésebb időket enged, erőt, egészséget ad — ezzel fejezi be Kovachich levelét — és a magyar ember a hazai irodalommal tüzetesebben foglalkozik, nagyot fogunk alkothatni Exczellenziád könyvtárából, a mi nemcsak visszatértené a reá fordított költséget, hanem Exczellenziád hervadhatatlan érdemeit is összefűzné családjának örök dicsőségével.¹

Kovachichnak levele semmi esetre sem maradt hatás nélkül Széchenyi lelkére, bár nem volt előtte újság, a mit abban elmondott. Hiszen éveken át volt tanuja Kovachich abbeli törekvéseinek, hogy az ország szívében nemzeti könyvtárt létesítsen. És lehetetlen, hogy ezen idő alatt egyetlen egyszer se fordult volna meg elméjében az a gondolat, hogy a tervnek, a mely őt annyi időn át foglalkoztatta, a feladatnak, a melynek egész életét szentelte

¹ Széchenyi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

méltó betetőzése az lenne, ha gyűjteményét az ország fővárosában tenné honfitársainak hozzáférhetővé.

Be kellett azonban látnia, hogy tulajdonképpen még ez is csak félmunka lenne. Sem állandóságát, sem fejlődését nem lett volna képes könyvtárának kellőképpen biztosítani. Az irodalom nagyarányú termelésével, ha kedvező viszonyok mellett ez egyszer kezdetét vette, egy embernek, egy családnak áldozatkészsége lépést nem tarthat, kivált ha a multnak hiányait is oly nagy mértékben kell még pótolni. Ki fogja tehát a napról napra rohamosabban gyarapodó irodalom termékeit, a nyomtatványokat, kéziratokat stb. a jövőben mind megszerezhetni? Ha pedig ez nem történik, hogyan fog a könyvtár azon rendeltetésének, hogy a hazánkat érdeklő összes nyomtatványok, kéziratok gyűjteménye legyen, megfelelni?

Ha maradandót, tökéleteset akart alkotni, pedig erre ösztönözte őt az áldozathozatalnak az a szükségérzete, a mely lelkét eltöltötte, csak egy utat látott maga előtt. Mindazt, a mit a nemzeti művelődés előmozdítására gyűjtött, szerzett, alkotott, mint önkéntes adományt oda helyezni a nemzet oltárára, hogy a mit ő megteremtett, de a véges emberi természet folytán be nem fejezhetett, az egész ország hozzájárulása értékesítse, fejlessze és tökéletesítse az egész nemzet javára.

A mint megfogant lelkében az elhatározás, a legelső kedvező alkalommal hozzá fogott annak megvalósításához.

A kilencz évig tartó háborút 1801 február 9-én befejezte a lunevillei békekötés, s az ország felszaporodott bajainak orvoslására az 1802. év elején kihirdettetett az országgyűlés.

A nemzetben pártkülönbség nélkül nagy volt az öröm és mindenki reménylette, hogy a sok áldozat után az ország haladásának, jólétének előmozdításán fognak munkálkodhatni. Hiszen a királyi meghívólevél is azt hirdette, hogy az országgyűlés az ország boldogságának eszközeiről fog tanácskozni.

Széchenyi ezt az időpontot látta a legalkalmasabbnak tervének végrehajtására.

Mialatt az egész országban folytak az előkészületek az összeülő országgyűlésre, 1802 márczius havában a következő folyamodvánnyal járult a király elé.

Felséges Uram! Ifjúságomtól kezdve fáradhatatlan gonddal, nagy áldozattal szereztem meg magamnak azt a gyűjteményt, a

mely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társországoakra vonatkozik, s a mely a következő tárgyakból áll: *a)* nyomtatott könyvekből, *b)* kéziratokból, *c)* érmekből és régi pénzekből, *d)* rézmetszetekből, *e)* czimerekből, *f)* földabroszokból, *g)* s a magyar térképeken kívül még vagy 5000 darabot kitevő mappagyűjteményből.

Hogy mindez mekkora értéket képvisel, mutatja nemcsak a Felsőged számára legalázatosabban felajánlott és idecsatolt könyv-katalogus, mely a cs. kir. bécsi cenzura jóváhagyásával jelent meg, hanem a gyűjtemény egyéb részeiről készült jegyzékek is, a melyeket nagy terjedelmük miatt nem mellékelhettem, de a nádor ő fenségének már előbb bemutattam.

Ezek előre bocsajtása után a következő alázatos kérelmet bátorkodom hódolatteljes tisztelettel Felsőged elé terjeszteni.

1. Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam, a mely nekem az ezek megszerzésére szükséges eszközöket nyújtotta: és pedig a nyomtatott katalogusban foglaltakat azonnal, a kézirati jegyzékben foglaltakat pedig akkor, ha ezeknek lajstromai az én költségemen nyomtatásban is megjelentek.

2. Szabadjon a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból továbbra is gyarapítani és a mennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Igérem, hogy e célból sem a fáradságot, sem az utánjárást nem fogom sokalni.

3. Szabadságomban álljon a gyűjtemény gyarapodását feltüntető katalogust évről évre 1000 példányban nyomtatandó pótkötetekben kiadni, és miután a szerzők úgy is tartoznak minden újonnan megjelent munkájukból egy példányt a királyi egyetemi könyvtárnak beküldeni, az országos könyvtár vezetője az ily módon beküldött munkákat juttassa el hozzám is, hogy ily módon a kinyomtatandó katalogusba ne csak azok a régebbi munkák vétessenek fel, a melyeket én a magam költségén fogok igyekezni megszerezni, hanem a lehető legnagyobb teljesség érdekében azon újabban megjelent nyomtatványok is, a melyeket az írók a jövőben is ingyen lesznek kötelesek a királyi egyetemi könyvtárba beszállítani.

4. Esedezem, méltóztassék legkegyelmesebben megengedni, hogy ezen intézmény ez idő szerint ő fenségének, a főherczeg-

nádornak, a jövőben pedig — adja Isten, hogy csak a késő jövőben — a nádori méltóság képviselőjének, vagy a nádori szék üresedése esetén az ország főkormányzékének joghatósága alatt álljon, hogy ezáltal is bizonyos tekintélynek örvendjen, fejlődése annál jobban biztosíttassék, és céljának megfelelően, a hogy Felségednek kegyesen elrendelni méltóztatik, vezettessék, és a közhasználat számára megerősödjék.

Ezen hazai múzeumot a legczélszerűbben talán a pesti királyi egyetem könyvtárának épületében lehetne elhelyezni, a nélkül azonban, hogy gyűjteményem az egyetem tulajdonát képező dolgokkal összevegyíttessék, összezavartassék. Arra az esetre pedig, ha Felséged Pestről máshová rendelné átvitetni az egyetemet, oda terjed alázatos kérelmem, hogy az országos múzeum ott maradjon, a hol a főkormányzék is székelni fog.

5. Hogy pedig, a mint engem is őseimnek példája arra ösztönzött, hogy az ő nyomdokaikon haladva a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló tettekre serkentsem, legyen szabad a prágai királyi könyvtárban őrzött gróf Kinsky-féle gyűjtemény feliratának mintájára, a gyűjteményem részére kijelölendő könyvtárteremben ezt a feliratot elhelyezni :

Francisco II. Caes. Aug. Hung. Rege
Josepho Archid. Austriae Prorege
Bibliotheca Hungarica
Familiae Comitum Széchényi
Patriae Sacrata
Anno 1802.

Keresztneveimet nem kívánom a feliratban feltüntetni, mert nem akarom, hogy hiú dicsekvésnek tűnjék fel eljárásom. Egyedüli célom, hogy más honfiak is, első sorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak.

6. Végül azon magas kegyért is alázattal folyamodom, hogy engedélyeztessék nekem, úgyszintén leszármazottjaimnak s végre oldalrokonaimnak (ezek közül mindig annak, a ki a könyvtári őrállásának üresedése idején a legmagasabb rangban van, vagy volt) azon jog, hogy az országos múzeum felügyelői állására három erre alkalmas katolikus vallású egyént kijelölhessünk, és a kijelölteket azok egyikének kinevezése végett Felséged elé ter-

jeszthessünk, első sorban olyanokat, a kik gyermekeink mellett, akár egyházi, akár világi állásban legyenek, mint nevelők tisztességgel működtek. Ha pedig megtörténnék, hogy sem az egyenes leszármazottak, sem az oldalágiak között nem lenne, vagy nem lett volna senki ilyen hivatalos állásban, erre az esetre a kijelölés joga az ország főkormányzékére szálljon át, azzal a megszorítással mégis, hogy a felügyelői állásra való hármas kijelölésnél, hasonlóképpen különös figyelemmel legyenek a család nevelőire. Készségesen vállalkoztam volna arra is, hogy a felügyelő javára alapítványt tegyek le, hogy ezáltal is lehetőleg tökéletes állapotba helyezem a haza dicsőségére és javára szentelt ezen intézetet. Azonban, a gyűjteményből még hiányzó tárgyak beszerzésére irányzott buzgalmam, úgyszintén a katalógus további kiadása, nemkülönben az országos múzeum gyarapítása és gazdagítása, a melyet egész életemen át folytatni szándékozom, igen tetemes kiadásokat ró reám. A már elmondottak és a még elmondandók alapján azzal a reménnyel kecsegtetem tehát magamat, hogy Felséged kegyesen engedélyezni méltóztatik, miszerint az országos múzeumi részére a felügyelői állás újonnan szerveztessék, és annak kinevezendő öre, a Felséged legmagasabb intézkedésében meghatározandó javadalmazását, a magyar királyi egyetem, vagy a tanulmányi alaphól nyerje.

Ezen alázatos kérelmemet, hogy t. i. a tervezett intézet élére, az egyetemi könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt külön ör állíttassék, és hogy ez a nevezett alaphól nyerje fizetését, a következő okok támogatják.

1. Az egyetemi könyvtár az én gyűjteményeim átadása folytán új alaphoz jutna, mely az által állana elő, hogy a könyvtárban ekként kettős példányokul tekintendő munkák értékesítenének, a mint ez már többször is megtörtént. Az eladásból befolyó összeget azután azon nem magyar vonatkozású munkák beszerzésére lehetne fordítani, a melyeknek megvásárlását az egyetemi könyvtár céljai javallják.

2. Ekként egy külön ör szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak, miután a többiek részben egyéb hivatalos teendők, részben pedig az egyetemi könyvtár különleges ügyeinek intézése következtében, nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt megtehessék.

3. Mintán az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második ör egyúttal nyilvános tanár is, abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összeköttetnék az egyetemi könyvtár valamely őri állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkezne, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztethető.

Végre, ha előbb találnék meghalni, mint alázatos kérelmem megnyerhetné a legfelsőbb jóváhagyást, vagy pedig a szóban forgó gyűjteményt átadhatnám, és ezeknek katalógusait kinyomattathatnám, ez esetre özvegyemet és legidősb fiamat, Lajost, végrendeletileg köteleztem az ajánlatnak lelkiismeretes végrehajtására.¹

Mielőtt Széchényi ezen, több helyen nem egészen világosan megszerkesztett kérvényét benyújtotta a felséghez, nem szenved kétséget, hogy megelőzőleg már megállapodott József főhercegnádorral nemcsak a felséghez intézendő felterjesztés tartalmára, hanem legalább nagyjában arra nézve is, mi történjek gyűjteményével akkor, ha azt, a mint ezt a nádor támogatása is reményleni engedte, a felség az ország részére elfogadja.

A gróf azt akarta, hogy az új országos könyvtár abban az épületben helyeztessék el, a hol az egyetemi könyvtár volt, s itt az egyetemi könyvtár igazgatójának felügyelete alatt álljon. Széchényi bizonyára azt hitte, hogy így könnyebben beleegyeznek a legfelsőbb helyen a nemzeti könyvtár létesítésébe s azért lett volna hajlandó könyvtárát az egyetemi könyvtár igazgatójának ellenőrzése alá helyezni.

Nem tudjuk azonban megérteni, hogyan képzelte el a gróf, hogy az egyetemi könyvtárhoz beküldendő köteles példányokat az új országos könyvtár vezetője juttassa el kezeihez, a katalógusba való bevezetés céljából.

Ez tökéletes összezavarása lett volna a két könyvtár élén álló ör hatáskörének, mely alig vált volna előnyére az új intézet fejlődésének. Szerencsére az intéző körök böles körültekintése nemcsak ettől óvta meg a nemzeti könyvtárt, hanem az egyetemi könyvtár felesleges gyámkodásától is.

Széchényi folyamodványát a felség a magyar udvari kancellária útján 1802 április 2-án azzal a felhívással küldte a hely-

¹ Országos Levéltár. Kancelláriai osztály 1802. Nr. 2885.

tartótanácsához, hogy Széchenyi ajánlatáról adjon véleményt, és miután a kérvényben említett katalogus nem mellékelített, azt utólag kérje be.

A helytartótanács, április 26-iki felterjesztésében tesz eleget a legfelsőbb meghagyásnak.

A könyvtár, a melyet Széchenyi gróf nemcsak személyéhez, hanem magához az ajándékhoz is teljesen méltó és elfogadható feltételek mellett óhajt nemzetének, hazájának felajánlani olyan nagyszerű, kiváló és egyedüli a maga nemében, hogy a helytartótanács feltétlenül bízik abban, hogy ő felsége azt, az előterjesztett méltányos feltételek mellett, kegyesen fogadja. Ennélfogva arra kéri ő felségét, hogy ezen felséges adományt, mely egyúttal a Széchenyi névnek is örök emléket emel, legfelsőbb jóváhagyásával szentesíteni méltóztassék, oly módon, hogy ez alkalmából királyi levelet bocsasson ki, s egyúttal kegyesen engedélyezze, hogy az ajándék az összes hatóságokhoz intézendő körlevél útján hozassék nyilvánosságra, hogy ekként a gróf hazafias áldozata által mások is buzditást nyerjenek a hazai gyűjtemény gyarapítására.

A könyvtár elhelyezésére nézve a helytartótanács nem tartja megfelelőnek az egyetemi könyvtár épületét, nemcsak azon okból, mert ott nincs elegendő hely, hanem még inkább azért nem, mert az adományozónak az a szándéka, hogy a két könyvtár egymástól elkülönítve legyen. Sokkal alkalmasabb lenne erre a célra a pesti papnevelő épülete, a hol a könyvtártermen kívül még olvasóteremről is lehetne gondoskodni, sőt lakásról is az ör. az írnok és a szolga részére. Az örnek évi fizetése 600 forint, az írnoknak 400 és a szolgának évi 200 forint lehetne az egyetemi alapból.

Az egyetemet egyidejűleg a paulinusok épületébe lehetne áttelepíteni, a királyi kuriát pedig előbbeni helyére, míg a nagyobb szeminariumi épületben a generális papnevelő és a hittudományi kar nyerne helyet.

Addig is azonban, míg az egyetem és kuria áthelyezésének módozataira nézve a helytartótanács, a királyi kamarával egyetértve, részletes tervezetet fog a felség elé terjesztteni, arra kéri ő felségét, méltóztassék a Széchenyi-könyvtárra vonatkozó legfelsőbb elhatározását kibocsátani, hogy a könyvtári helyiség belső felszerelésére nézve a szükséges intézkedéseket meg lehessen tenni.

Minthogy pedig az egyetem itt is csak ideiglenesen maradna, és Széchényinek az az óhajtása, hogy a könyvtár abban a városban legyen, a hol a főkormánysház is működik, és semmiesetre sem akarná gyűjteményét az egyetemi könyvtárral egyesíttetni, emélfogva azokat a könyveket sem lehetne eladni, a melyek a két könyvtárban ilyenformán két példányban is meglesznek.

A katalogust Széchényi kérvényével együtt felküldötte, és így annak a kabinetirodában kellett maradnia.¹

A magyar udvari kancelláriának a helytartótanács véleményére néhány észrevétele volt. A könyvtárör részére tervbe vett fizetést csak 500 forintban kívánta megállapítani az egyetemi alapból, mely ezt a terhet könnyen elviselheti. Az irnokot pedig teljesen feleslegesnek tartotta és csak egy szolgát akart az ör mellett évi 200 forint fizetéssel alkalmazni.

A mi pedig a tiltott könyveket illeti, a melyek bizonyára lesznek a Széchényi-könyvtárban is, ezekre nézve a kancellária azt javasolta, hogy a könyvtár öre, az egyetemi könyvtár igazgatójának felügyelete és ellenőrzése mellett, ugyanazon szabályokat tartsa szem előtt, a melyek az egyetemi könyvtárban érvényben vannak, nehogy az ily munkák, a melyeknek használata legfeljebb csak az egyetemi tanároknak engedhető meg az azokban foglalt veszedelmes tanok megezáfolása céljából, akár az ifjuság, akár mások kezeibe jussanak.

A többiben a kancellária csatlakozott a helytartótanács véleményéhez, és Széchényi ajánlatát a legbecsesebbnek mondotta, azzal a hozzáadással, hogy a folyamodó gróf szólíttassék fel az adománylevél kiállítására, a gyűjtemény átadása pedig az egyetemi alkalmazottak előtt történjék, a kik az átadási és átvételi jegyzéket három példányban állítsák ki.

Az egyetemnek, a kurának s a többi intézeteknek az áthelyezését illetőleg pedig azt ajánlotta a kancellária, hogy a míg az erre vonatkozó tervek el nem készülnek, egyszerűen vegyen a dologról a felség tudomást.²

A helytartótanács és a magyar királyi udvari kancellária

¹ Országos Levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 9163.

² A m. kir. kancellária május 21-ki felterjesztése az Országos levéltárban. Kancelláriai Osztály. 1802. Nr. 4574.

egyező véleménye alapján az államtanács szintén az ajándék elfogadását ajánlotta a felségnek, a kinevezési jog megadásával együtt.

Mire I. Ferencz király 1802 június hó 23. napján a következő legfelsőbb elhatározást bocsátotta ki: »Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen engedélyezem, hogy ő életében ezen könyvtár örét, irnokát és szolgáját, a kik a helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az egyetemi alapból nyerjék, kinevezhesse, és a mit halála esetére erre vonatkozólag kért, szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a kancellária véleményét, elvárván a királyi kuriának a régebbi helyiségekbe, az egyetemnek pedig a pálosok nagyobb épületébe való áthelyezésére vonatkozólag ígért tervezetet. Ezenfelül királyi kegyelemem nagyobb bizonyságául fiát, Széchényi Lajos grófit, kinevezem a kőszegi kerületi tábla számfeletti ülnökévé.«¹

A királyi intézkedésről a kancellária 1802 július 2-án értesítette Széchényit, felhíván egyszersmind, hogy az adománylevelet állítsa ki, az átadást az egyetemi megbizottak eszközöljék, és ezek az átadási jegyzőkönyvet 3 példányban írják le. A tiltott könyveket illetőleg pedig ugyanazon szabályok állapittassanak meg a Széchényi-könyvtárban is, mint a melyek az egyetemi könyvtárban előírvák.²

A helytartótanács pedig július 26-án küldötte meg az értesítést Széchényinek, hogy a felség rendelkezéséből könyvtárának a pálosok egykori pesti épületében jelöltetik ki hely, hol a könyvtár alkalmazottjai egyúttal lakást is nyernek. Ennélfogva bizzon meg valakit, a ki utána nézzen, vajjon az a terem, a melyben a pálosok könyvtára egykor állott, alkalmas lenne-e gyűjteményének befogadására, s erről az esetleg teendő változtatások mielőbbi elrendelése céljából tegyen jelentést.³

Ugyanekkor a helytartótanács az összes egyházi és világi hatóságokat értesítette Széchényi nagylelkű ajándékaról.

Csak most, hogy könyvtárának sorsát biztosítva látta, küldötte szét Széchényi az országban katalógusát, a melyből az I. és II. kötet 1799-ben Sopronban, a III. pedig 1800-ban Pesten

¹ Bécsi udvari levéltár. Staatsraths-Acten. 1802. 2342/155 L.

² Országos levéltár. Kancelláriai Osztály. 1802. Nr. 6183.

³ U. ott. Litter. Polit. 1802. Nr. 16503.

Resol. Aug.

Oblatum Comitis Speckényi cum
peculiari complacentia non tantum
accepto, verum una clementer indu-
geo, ut idem Cuotodem Regius Biblio-
theca cum Cancellaria et famulo, e
fundo Universitatis projectato per
Consilium Lile salario providendo
durante vita denominet; et post
illius mortem eatenus id, quod peti-
obtineat. In reliquo Cancellaria

opinionem ratihabes, praestolatus
promissum planum de restituendis
Curia Regia antiquis suis aedibus,
et facultatum Universitatis ad
majus Paulinorum aedificium trans-
latione. Insuper in majus Cle-
mentia mea Regia septuaginta
annorum, filius ejusdem Curiam
Ludovicus Beckingius in the-
saurum Tabulae Digitalis
Ginsburgi demonstrans.

Franciscus Beckingius

került ki a sajtó alól.¹ A két első kötet a nyomtatványok betűrendes címjegyzékét tartalmazta, míg a harmadikban ugyanezen munkák szakok szerint voltak csoportosítva.

A három kötetnyi katalogust, a melyet részben jobb, részben pedig közönséges papirosra nyomtatott, nemcsak a világi és egyházi főméltóságok, káptalanok, vármegyék, szabadkirályi városok, főiskolák, külföldi könyvtárak és tudósok, szerkesztőségek, stb. kapták meg, hanem az országnak minden nevesebb embere. Mindezeket felkérte Széchényi, hogy az általa felajánlott könyv kézhez vételét egy sajátkezűleg írt, ivrét nagyságú papiroson ismerjék el, hogy ő ekként mindazon kiváló férfiaknak, a kik korában a hazai irodalom terén érdemeket szereztek, kézjegytől összegyűjthesse és könyvtárában megőrzésül elhelyezhesse.

Eltekintve a hazafias lelkesedéstől, mely alig talál megfelelő szavakat, egyfelől Széchényi nagylelkű ajándékának magasztalására, másfelől a megküldött katalogus megköszönésére, úgy a hazai mint a külföldi irodalom a legkedvezőbb fogadtatásban részesítette a munka megjelenését.

A »Zeitschrift von und für Ungern« ismertetője kiemeli, hogy nemcsak rég érzett szükségét pótol a Széchényi-könyvtár katalogusa, midőn a magyar és magyar vonatkozású munkáknak úgy szólván teljes jegyzékét adja, hanem kétségen kívül az irodalomtörténetnek is új lökést ad. A katalogus előnyei közül felemlíti, hogy először betűrendben sorolja fel a munkákat, mert ezáltal megkönnyíti a keresést; másodsor, hogy a kettős címeknél pontosan utal a teljes címre; harmadsor, hogy az olvasó az első pillanatra tisztába jön az egyes munkák terjedelme, fontos vagy jelentéktelen volta felett; negyedsor, hogy azoknál a gyűjteményes munkáknál, a melyek nem illenek bele a maguk teljességében a könyvtárba, fel van tüntetve mi van bennük és hol, magyar vonatkozású, és ötödször, hogy a harmadik kötet az anyagot tudományszakok szerint is összeállítja. Növeli a katalogus

¹ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum Typis Editos Complexus. Pars. I. A.—L. Sopronii, 1799. 8° 2 + XVI + 695 + 2. Pars II. M.—Z. 612 + 2. Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi Duobus Tomis Comprehensos In Scientiarum Ordines Distributos Exhibens. Pesthini, 1800. 6 + 494.

becsét az a körülmény is, hogy nem más könyvrajstromokból, nem ujságokból, könyvtárusi hirdetményekből és idézetekből van kiírva, hanem a könyvtárban meglévő könyvekről van a leghívebben lejegyezve.¹

A jenai »Allgemeine Litteratur Zeitung« hasonlóképpen magasztaló szavakban adja tudomásul olvasóinak a katalógus megjelenését. A könyvtárról kimondja, hogy egyetlen a maga nemében és valóságos kincses bányája a magyar irodalomnak. Ha van is az országban oly nyilvános, vagy magángyűjtemény, a melyben egyik másik ritka nyomtatvány vagy kézirat, a melylyel a Széchényi-könyvtár nem dicsekedhetik, feltalálható, gazdagságra nézve mégis felülmulja valamennyit. A katalógus pedig nemcsak az iránt tájékoztatja a magyar irodalom iránt érdeklődőt, hogy mi van meg a könyvtárban, hanem a realkatalógus révén arra nézve is, hogy mit mutathat fel a magyar irodalom egészen az 1799. évig. Sőt még azok az apro értekezések is fel vannak a katalógusban tüntetve, a melyek a különféle magyar és külföldi folyóiratokban, vagy más hasonló művekben szétszórva jelentek meg, a hol senki sem keresné azokat. Úgyszintén azon okból is méltán örülhet minden irodalomkedvelő a hasznos könyv megjelenésének, mert ebben nemcsak magára az általános történelmre, hanem az egyes történelmi szakokra, sőt az egyes királyokra vonatkozólag is egybe van állítva a meglévő irodalom.

Megemlékezik az ismertető Tibolth Mihályról is, a kinek legfőbb érdeme, hogy a katalógus annyi tudással, gondtal, szorgalommal szerkesztetett meg.²

Azok között, a kik a könyvtár katalógusát megkaptak, volt korának egyik legkiválóbb költői tehetsége, Csokonai Vitéz Mihály is, a ki, mint láttuk, Széchényivel már régebben levelezésben állott, sőt több ízben anyagi támogatásában is részesült. Csokonait körülbelül abban az időtájban, a mikor híre ment, hogy Széchényi könyvtárát a nemzetnek ajándékozta, fájdalmas csapás érte. 1802 június 11-én iszonyú tűzvész pusztított Debreczenben, mely elhamvasztotta az ő édes anyjának házat is. A szegény költőt annál érzékenyebben érintette ez a veszteség, mert állás nélkül volt, és betegeskedéséhez, irodalmi tartozásaihoz most még a meg-

¹ 1802. évf. II. 3. füzet 334. l.

² 1802. évf. III. kötet.

élhetés nehéz gondjai is járultak. Hogy segítsen magán, mindenfélét megpróbált: a többi közt azt is, hogy az újonnan létesített országos könyvtárnál nyerjen alkalmazást.

1802 szeptember 24-én egy 16 oldalra terjedő levelet intéz ez ügyben Széchényihez.

„Tanuja vagyok, — írja ebben — még a hidegebb és indifferentebb Magyaroknak is arról az ő meglepetésekről, a millyennel az Exczellenziád példátlan áldozatját, melylyel becses Nemzetét s a Hazai Eruditiót boldogítani méltóztatott, a minapi újságokból vették. Csak maga egy könyvtárnak összeszedése is, hát még azoknak a közkézen nem forgó kintseknek koronás fejekhez illő egybegyűjtése, már az egész Nemzetnek tiszteletét s minden korabeli tudósoknak háladatosságát megérdemelné: mit tudjunk hát szólni akkor, mikor annak még ingyen való elajándékozását kell hallanunk? El kel boríttatnunk a csodálkozástól, tele kell érzéssel telnünk, némán kell bámulnunk és tisztelnünk a szokatlan nagyságot, mint magát a természetet, tulajdon munkáiban, és a ki legtöbbet tud is közülünk kifejezni, ennyit mondhat: Széchényi!!

Kevés van Kegyelmes Uram, a kit Exczellenziádnak ez a közönséges gyűjteménye nagyobbban interesszalna, mint engemet, a honnan, ha többen könyörögnek is Exczellenziádnál azon Bibliotheca mellett való hivatalért, nem sok van, a ki nálam abban több gyönyörűséget találna, a kinek azt vagy szokott occupatioja, vagy pedig mostani állapotja szükségesebbé tették volna.”

Ezt azután bőven és részletesen indokolja. Fogadja, hogy ha Isten életének kedvez, és a békességet megtartja, több és (a poetai mellett historiai) fontosabb munkáival is igyekezni fog egy ily dicső nemzet, egy ily áldott haza eránt tiszteletét és munkásságát kimutatni. Legközelebb pedig mindazokat a kézírásokat s kivált azon a részen heverő ritkaságokat, a miket egy vagy más helyen látni szerencséje volt, a gróf gyűjteményébe, minthogy azok többnyire jó urainál, barátainál vagynak, beszerezni kötelességének tartja.

Az »Árpádról és őseinkről irandó Heroica Epopoeja is négy esztendők leforgása alatt sok tanulmányt igényelt«, a minek kimutatására számos hivatkozással csillogtatja történelmi ismereteit. Ő maga is gondolkozott már azon, hogy összegyűjti a magyarok eredetére vonatkozó összes adatokat és együtt kiadja. Erre neki is szüksége lenne, hogy Árpádról irandó költeményét annál helye-

sebben elvégezhesse. Mert az akkori történetek, geografia, régiségek, familiáknak, váraknak, városoknak eredeti szokások, erköltsök, vitézeknek viselt dolgaik stb. még egybeszedve nincsenek. Még pedig a documentumok mind keze alatt nem találtnak az embernek, szörnyű nehéz az ily homályos állapotokban boldogulni. Már csak az az egy czél is elmulthatatlanná teszi az Árpád írójának egy bibliothecánál lakó lakást.

»Kegyelmes Uram! — írja tovább — Homerost még ma is azért csudálja és becsüli oly igen a világ, hogy az akkori helyeket, városokat, nemzeteket, vitézeket, fegyvereket, szokásokat, characteret etc. oly pontról pontra tudja festeni. Ha az Ég az én sorsomnak, egészségemnek, elmémnek úgy talál kedvezni, hogy ötöt nem elérni, mert ez kevély feltétel volna, csak közelebből is követni tudnám ezekben, akkor egy új productumot adnék magam is édes hazámnak a kezébe, a mellyet a külföldieknek vádja ellen mutathatna. Azonban az Epopoea az egész poetai világban leghosszabb, legtökéletesebb, s annál fogva legnehezebb munka«.

Hogy ezt annál jobban végezhesse, letett minden hivataláról s Debreczenben vont a magát. Leégyván azonban háza, itt tovább nem maradhat. Csakis a gróf adhat neki és muzsájának új életet, csakis ő teheti vissza régi elementumába. És ha ezt az ő csekély talentomi nem érdemlik, nyomjon többet ezeknél a gróf nemes szívében az ő szomorú sorsának meggondolása, s a csupa könyörületesség. Miután azonban nem akar csupa szánakodásból és valamely szolgálattétel nélkül esenkedni egy olyan hivatalért, mely az egész nemzetre céloz, ő tehát még arra kötné le magát, hogy a nationalis poezisból az academiabeli ifjúságnak mindennapi leczkéket ingyen adjon.

Egyedül csak egy nehézséget lát maga előtt, egy nagy nehézséget és ez a vallás! De a grófnak, a ki a közjában, mind a politikai, mind a tudománybéli dolgokra nézve annyi fáradozást és annyi áldozatot tett, nem lenne-e oly hathatós a közbenvetése, hogy ezt a csekély különbséget mások előtt tűrhetővé tehetné! Csekélynek mondá a vallásbéli különbséget, igenis! Csekély az ebben a tekintetben. Mert a poezisi és literaturai foglalatosság oly indifferens a religióra nézve, s olly ártatlan a maga principiumaiban, hogy az senkinek lelkiismeretében gáncsoskodni nem

akar. Nem vigasztalás lenne-e a magyar reformátusoknak, kik a királyi Academiákat jobbagyi hiv bizodalommal gyakorolják s azelőtt kevésbé még előmentekért királyi jutalmat is nyertek, ha látnák, hogy a tudománybéli igazgatás is az ő tanításokhoz valamely kevés bizodalmat mutatni méltóztatik? Nem hallgattatná-e el a református Státusoknak azt a titkos panaszát, hogy az országos fundáczió épült universitásban az ő sorsosaik közül egy sem nyerhetett tanítói széket, ha legalább egy professort reformátust láthatnának? Ő nem politikus, de ezt az ő ellenvetésekre nem alkalmatlan politikai fogásnak gondolná.

Mindezeket pedig távol legyen, hogy a grófnak fejtegetné fel ily hosszasan, a ki mind a tudományok becsét és természetét, mind azoknak nálunk való állapotját, mind a politika maximákat tökéletesen esmér: ő csak saját érzéseit, gondolatait kívánta vele közleni: és ennek a bátorságnak oka az ő bizodalma, bizodalma oka pedig a gróf nemes és leereszkedni nem sajnáló természete, mellyel csak a valóságos nagyok bírhatnak. A gróf megnyerte ő felségének a hazai tudományokra nézve is a bizodalmat, a Literaria igazgató hatalomnak tiszteletét, az egész Nemzetnek háládatosságát: ő a magyar Tanulságoknak leghathatósbb gyarapítója, a szép literaturának szíves pártfogója — ily sok tekintetből megszűnik tehát neki hosszas kéréssel alkalmatlankodni s egyedül atyai s patrónusi kegyes szívére és szokott bölcs belátására bizza, azokba ajánlja magát, sorsát, szándékát.

Tudja ugyan, hogy a gróf udvara tele vagyon a legválogatottabb s egyszersmind már sok érdemeket tett személyekkel, s olyanokkal, a kikhez képest ő a legcsekélyebb emberek közül való: ennél fogva távol legyen, hogy ismét abba az indiscretióba essen, hogy magát más derekabb subjectumok elébe tolja, és a custosi első rangért zsaroljon; meglegszik ő, nemcsak, hanem boldognak tartja magát, ha cancellista fővel szolgálhat és lakhatik is a mellett a dicső gyűjtemény mellett, a mely reá nézve Potosi, Bengala, Eldorado. Talán nem lesz alacsonyosságára annak a hivatalnak, ha egy hajdani literaturae professor állítódik abba belé, a ki most is csak azért kívánt privatizálni, hogy a mint Octaviában vagyon: »liber animus sibi semper vacet, studia recolenti sua«.

Sem a nagyravágyás, sem a pénz szerelme, nem izgatja erre a hivatalra, egyedül hazaszerelme, s a tudományra való

vagyakozás az, a mi őt könyörögteti: mellyet ha megnyer, nyugodt lélekkel fogja érzeni és énekelni Horaciuszszal, hogy ha urasága nincs is »at fides et ingeni benigna vena est, nihil Deos ultra lacesso, nec potentem amicum largiora flagito satis beatus«. Örömmel szenteli fel mind lantját, mind herosi trombitáját Nemzete mellett, a grófnak és méltóságos Házának, és avagy csak azért is jobban igyekszik Horácz vagy Virgil nyomába sietni, hogy az ő Polliója előtt való zengedezésre méltatlan ne legyen. Mi nekünk szegény Magyaroknak sem Pericles Archonunk, sem Augustus tsászáruk, sem X. Leo pápánk, sem XIV. Lajos királyunk nincsen; a gróf az, a kiből nálunk ez akármelyik kitelhetik: kitelhetik, hogy ebben a catholikus statusban, néki reformatusnak az legyen a gróf, a mi a reformata Angliában volt a catholikus Popenak Lord Bolingbrocke.

De szinte oratiót láttatik írni az instanczia helyett, és a levél színe alatt Panegyrikust: akármilyen legyen ez, bérekeszti, noha a tele tölt szívnek bajos magát röviden kiadni, bérekeszti könyör-gésének alázatos megújításával.

Másnap, szeptember 25-én Széchényi nejét is felkeresi sorai-val. Elmondja, hogy bár holtig való privatus életre és csendes magánosságra szánta volt Munkái kedvéért magát, most mégis kénytelen hivatalba lépni. Hanem hogy az mégis olyan ne legyen, a mi feltett plánumától elszakasztaná, és nemes Nemzete hasznára készítendő írásaitól az időt elvonna, legjobban óhajtana a gróf pesti bibliothecája mellé szolgálatba állani, minthogy ott egyszerűsmind elegendő üressége lenne, s a szükséges könyveket is céljaira nézve megtalálhatná.

Csak a szomorú szükség kényszeríti őt e lépésre. Jöllehet a természet fia, barátja és tisztelője, jöllehet egy fakadó forrást, egy árnyékos fát, egy andalító kertet vagy erdőt most is, nemcsak verseiben, hanem a szívében is felette becsül, mégis a falusi vagy mezővárosi életet kerülnie kell, szükségessé tevén a nagyvárosban való lakást a bibliotheca, a tudósokkal való társalkodás és a nemzeti történetekről való régi planuma. Ha Debreczenben volna afféle magánosan dolgozó embernek való üres hivatal, még akkor is megtartóztatná eme kérésétől a grófi pár iránt való mély tisztelete és reverenciája. De most nagyvárosi conditiót nem

ismervén alkalmasabbat, mely főhajtással esedezik, méltóztassék ügyét a gróf előtt egy-két kegyes szavával elősegíteni.¹

Széchenyi nagyon szíves hangon válaszol Csokonai leveleire. »Mivel azon hivatalok — írja — csak addig adatnak idegeneknek, miglen gyermekei nevelői a nevelést végzik, megbocsát neki, hogy ily rövid ideig tartó készségének jelével nem szolgálhat.« Igéri azonban, »hogy maga nyújt szolgálatára alkalmatosságot, a mint ha a bibliotheca mellett lehetett volna módja kívánságának beteljesítésére, abban is készségét tapasztalta volna. Ne vegye el azonban hozzá vonzó bizalmát, mert a mint érdekeit becsüli, úgy örömeinek fogja tartani mindig, ha utóbb is megmutathatja tiszteletét és készségét«. Együttal barátságának csekélysége gyanánt »szomorú karainak némienemű kárpótlására« 100 frtot küld neki, mentegetvén magát, hogy nem sok ugyan ez adomány, hanem az ország múzeumára fordítandó költség és a katalógusoknak kinyomatása tartóztatja nagyobbnak szolgáltatásától. »

Ha nem csalódunk, Kovachich is gondolt arra, hogy az új könyvtár őre legyen, a ki az utóbbi időben ismét közeledett a grófhhoz, sőt a kézirat-katalógus ügyében az 1801. év szeptember havában Czenken is megfordult.

Midőn arról értesült, hogy Széchenyi gyűjteményét az országnak ajándékozta, és ajándékát már a felség is elfogadta, siet szerencsekívánatainak kifejezést adni. Együttal azonban keserves szavakban önti ki szíve panaszát is saját helyzete felett. Mindig csak ilyen tőle távol álló örömökből van — úgymond — része. Már már betölti életének 58-ik és hivataloskodásának 29. esztendejét, mely idő alatt mindent áldozatul hozott a hazai irodalomnak, és bár általános a vélemény, hogy másoknál nagyobb érdemeket szerzett magának e téren, mégis oly nyomorúságos állásban tengődik, hogy valóban nem tudja, van-e csak egyetlen valódi jóakarója is, és nem tudja, mint fog itélni az utókor azokról, a kiknek segítségükben állott volna sorsán javítani. Ha a szorgalmas emberek csak addig lesznek mindenféle kilátásokkal biztatva, a míg képesek valamit nyújtani, azután pedig elhanyagoltatnak, bizonyára nem igen fognak követőkre találni. Arra kéri tehát a grófot, mint

¹ Széchenyi-leveltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Schedel Ferencz: Csokonay minden munkái. Pest, 1844. p. 58.

kegyes pártfogóját, hogy most, a mikor könnyen találhat módot az ő megsegítésére, érvényesítse érdekében sokszor ígért hathatós befolyását. Ez által csak megtetézi a hazai irodalom körül szerzett érdemeit és eljárása mindazok előtt, a kik ismerik az ő — Kovachichnak — törekvéseit, örök dicsőséget fog nevének szerezni.¹

A könyvtárnokságra gondol-e levelében Kovachich, nem tűnik ki soraiból. De könnyen meg lehet, hogy csakugyan erre vonatkoznak szavai, miután július 4-én, a mikor levelét írta, még nem tudhatott közelebbit sem a könyvtárör javadalmazásáról, sem Széchényi erre vonatkozó szándékáról, és azt hihette, hogy ez megfelelő állás lenne számára.

Gondol erre Engel János Keresztély is, a ki vele sűrű levelezésben állott, s a ki október 12-én ezt írja neki Bécsből: »bár csak te lennél a könyvtárnok. Mondják azonban, hogy Miller lesz.«²

Nagyon valószínű, hogy Kovachich maga sem áhítozott többé az állásra, a mint megtudta, milyen javadalmazással lesz egybekötve, és mily feltételek mellett szándékozik Széchényi azt betölteni.

Széchényi e közben megtekintvén a termet, a melyben a paulinusok könyvére egykoron állott, s a melyet a felség rendelkezése az ő gyűjteménye számára kijelölt, úgy látta, hogy a helyiség, a melyben még szekrények is vannak, elég tágas lesz könyveinek és kézíratainak befogadására. Miután azonban szerette volna, ha a helyiség tekintetében esetleg később előálló nehézségek már most, a mikor úgyszólván letéttetik a Nemzeti Múzeum első alapköve, elháríttatnak, midőn a teremre vonatkozólag szeptember 5-én jelentést tesz, egyuttal azon kérelemmel járul a helytartótanácsához, hogy a már kegyesen engedélyezett olvasóterem mellett, és ezzel kapcsolatban, még egy helyiség engedtesse át az ő gyűjteménye és azon könyvek, kéziratok részére, a melyeket részint ő maga, részint pedig mások fognak a jövőben a könyvtárnak ajándékozni.

¹ Széchényi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Ugyanebben a levélben még a következőket olvassuk: »Én is óhajtottam volna, hogy a Széchényi-könyvtár mint hitbizomány Czenken maradjon, és fájlalom, hogy tanácsaid nem lettek figyelembe véve.« Érhetlen az egész előttünk, mert hiszen Kovachich maga is — mint láttuk — azon volt, hogy a könyvtár Czenkről Peste jöjjön. Kovachich levelezése. XVIII. 45.

Mínthogy pedig gyűjteményét a királyi meghagyás értelmében jegyzék mellett tartozik az egyetem embereinek jelenlétében átadni, hogy azt megelőzőleg előbb azoknak adhassa át a könyvtárt, a kikre ennek őrizete bízva lesz, s minthogy ugyanezek fogják a gyűjteményt is összeírni s Czenkről elszállítani, a mi szintén sok időbe kerül és nagy gonddal jár, arra kéri még a helytartótanácsot, eszközölje ki a felségnél, hogy az általa már legközelebb kinevezendő egyének már kineveztetésük napjától megkaphassák fizetésüket.

A helytartótanács másnap értesítette a grófot, hogy a kért helyiségekre vonatkozólag intézkedett, a könyvtári alkalmazottak fizetését pedig azonnal folyósítani fogják, a mint a kinevezés megtörténtét bejelenti.¹

Megtevéen Széchényi ekként úgy a gyűjtemény elhelyezésére, mint a könyvtár mellé kinevezendő hivatalnokok fizetésére és lakására vonatkozólag a még szükségesnek látszó lépéseket, 1802 november hó 25-én, Bécsben, benyújtotta az általa ugyanezen napon aláírt és pecsétjével ellátott alapítólevelet a magyar udvari kancelláriához, oly kéremmel, hogy az erre vonatkozó királyi megerősítőlevél két példányban állíttassék ki számára, a melyek közül az egyiket a családi levéltárban, a másikat pedig a könyvtárban akarja elhelyezni.

Az alapítólevélben lemond Széchényi minden tulajdonjogról úgy a maga, mint egész családja nevében, a gyűjteményre vonatkozólag. Bizonyos előjogokat azonban fentart a maga és utódai számára a könyvtár ügyeire nézve.

Ezek a legnagyobb részben ugyanazok, a melyeket a királyhoz benyújtott kérvényében felsorolt. Hogy 1. jogában álljon a gyűjteményt a jövőben is gyarapítani; 2. a katalogus pótköteteit kiadni; 3. hogy a könyvtár a nádor fenhatósága alá helyezzessék; 4. hogy a könyvtár soha ne egyesíttessék az egyetemi könyvtárral; 5. hogy az ajándékozásra vonatkozó felirat a könyvtárteremben elhelyezzessék; 6. hogy a könyvtárőri, írnoki és szolgálai állásra ő nevezhessen ki, halála után pedig az ő egyenes leszármazottjai, ezek hiányában pedig oldalági rokonai közül az, a ki a legmagasabb méltóságban lesz, ezen állásokra három alkalmas egyént ki jelölhessen, elsősorban a család nevelői közül; végre 7. kiköti,

¹ Országos levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 23075.

hogy a könyvtár öre ne lehessen egyuttal az egyetemi könyvtár öre is.

Csak a második, illetőleg a harmadik pontra nézve találunk eltérést az alapítólevél és a folyamodvány szavai közt. A mennyiben a kérvény szerint a szerzők által az egyetemi könyvtárhoz beküldött köteles példányokat az országos könyvtár vezetője juttatta volna el a gróf kezeihez, a kinyomtatandó katalogus teljessége érdekében, az alapítólevél szerint pedig az egyetemi könyvtár örének feladata lett volna ez.

Ez az amúgy is csekély eltérés azonban minden jelentőségét elveszítette az által, hogy Széchényi az alapítólevél negyedik pontjába beiktatta, hogy a szerzők köteles példányai ezentúl az országos könyvtárba is beküldessenek.

Nem tudjuk, kinek az eszméje volt ez. A főherczeg-nádoré? Széchényi grófé? Avagy egy ismeretlen harmadiké?

Kétségtelen, hogy újabb keletű volt a folyamodványnál, minthogy ebben még nincs erről szó. Az sem szorul bizonyításra, bár forrásaink erre nézve hallgatnak, hogy a nádor és a gróf szóbelileg tárgyalták a dolgot, mielőtt Széchényi az alapítólevélbe felvette.

Bármiként történt is azonban, az az egy bizonyos, hogy ez az utólag beleszúrt rövid mondat volt Széchényi összes feltételei közt a könyvtárra nézve a legfontosabb.

Mert az által, hogy ez az alapítólevélbe bevétellett, s az által, hogy I. Ferencz király 1802 november 26-án Széchényi alapítólevelét egész terjedelmében átírta, minden pontjában jóváhagyta, aláírásával és pecsétjével megerősítette, egyuttal a Széchényi-Országos-Könyvtár fejlődése is új, biztos alapra fektettetett, a mely a legteljesebb összhangban volt a Széchényi által kitűzött azon feladattal, hogy gyűjteménye tisztán és kizárólag a nemzet művelődés szolgálatában álljon.

II.

Széchenyi könyvtára felett Czenken a közvetlen felügyeletet mindezideig főleg Tibolth Mihály és mellette, a mennyiben idejét nagyon igénybe vette a katalogus-írás munkája, Kilbling udvari káplán vitte, azzal a körültekintő, aprólékos gonddal, szakértelemmel, mely Tibolthot már a könyvtár létesítése körül is a gróf valóságos jobbkezévé avatta. Miután azonban a nagybecsű gyűjtemény most már a nemzet tulajdonába ment át, s rövid idő alatt Pestre volt szállítandó, és miután Széchenyi nem volt hajlandó megválni Tibolthtól, elérkezett az ideje annak, hogy az újonnan szervezett könyvtárőri állásra új ember neveztessek ki.

Az állás betöltése nem csekély gondot okozott az alapító grófnak. Tudva azt, hogy a könyvtár további sorsa bizonyos tekintetben attól is függ, hogy annak vezetője mennyi ügyszerezettel, buzgósággal, lelkesedéssel és jártassággal fogja az intézet érdekeit, kivált a kezdet kezdetén, szolgálni, jó ideig kutató szemmel kereste erre az állásra az egész országban a legalkalmasabbat, a legarravalóbbat.

Végre megállapodott egy íróember személyében, a kit nemcsak irodalmi jártassága, nyelvismeretei és hatalmas pártfogói ajánlottak, nemcsak bibliografiai jártassága képesített az állásra, hanem a kinek magánkörülményei is legjobban összeegyeztethetők voltak azokkal a melléktekintetekkel, a melyeket szintén nem akart figyelmen kívül hagyni az intézet vezetéséről való ezen gondoskodásában.

A kiszemelt férfit Brassói Miller Nándor Jakab volt. Vala-

mivel az ötvenen felül lévő, budai születésű ember, a ki fiatal-ságában Kollár Ádám oldala mellett a bibliografiával közelebbről megismerkedvén, előbb Batthyáni József gróf bibornokprimás könyvtárának, utóbb pedig, mint nagyváradai akadémiái tanár, az akadémia könyvtárgyújteményének volt őre, most pedig huszon-négyszáz évi tanárkodás után, a mely idő alatt az irodalom terén is előkelő nevet vívott ki magának, nyugalomba vonulva töltötte Nagyváradon napjait.¹

Jacobus Ferdinandus de Miller
Bibliothecarius Regni

A gróf ismeretsége Millerrel újabb keletű volt, és azzal kezdődött, hogy Miller 1800 október 22-én Nagyváradról felkereste őt soraival.

¹ Tudományos Gyűjtemény. 1824. évf. 36. Wurzbach: Biographisches Lexikon. XXIII. 324. Szinnyi: Magyar Írók. VIII. 1415.

Reményli, olvassuk levelében, hogy a gróf nem fogja őt vakmerőnek tartani, ha ismeretlen létére magát kegyes jóindulataiba ajánlani merészkedik. Megvallja, már több éven át leghőbb kívánsága volt alkalmat lelni arra, hogy tiszteletét tegye azon férfiú előtt, a ki nevének hírével mindazokat csodálatos bizalommal tölti el, a kiknek lelkét ez időszerint a hazai dolgokból meritett gyönyörök foglalkoztatják. Addig is, míg ezt személyesen teheti, a mellékelt apróságokkal óhajtja hódolatát kifejezésre juttatni. Tertina professor biztosította őt, hogy minden tudományos munkát örömmel fogad, vonatkozzék az a jogra, történelemre avagy a gazdaságra stb. Ő mindezen tudományszakban dolgozott egykoron. Teljes három évet töltött el a bécsi udvari könyvtárban a halhatatlan Kollár oldala mellett, 24 éven át pedig Nagyváradon tanította az általános és magyar történelmet, és statisztikát. Ezen idő alatt több munkácska jelent meg tollából, legnagyobbbrészen Magyarországra vonatkozólag, a melyekről Kovachich, Simonchich, Katona, Schwartner, Lehoczky és mások is tudomást vettek. Emellett több dolgozata hever kéziratban, sőt néhány ezek közül már el is kallódott. Most, hogy nyugalomba vonult, az írással is felhagyott. Nehogy azonban tunyaságba merülni látszassék, igyekezeteit azok törekvéseivel óhajtana összekapcsolni, a kik a magyar név nem muló dicsőségére, költséget és fáradságot nem kimélve, a kéziratok és nyomtatványok gyűjtésére szentelik magukat. Miután ilyet ez időszerint csak egyet ismer az ország a gróf személyében, néhány kéziratát és nyomtatott munkáját megküldi neki. Ha arról értesül, hogy ezen készsége tetszésével találkozott, gondoskodni fog róla, hogy a szekrényeiben őrzött kéziratok jegyzékét kellő felhasználás czéljából szintén megkapja. Újból és ismételten kéri, hogy ezen váratlanul érkező levelét fogadja jólélekkel. Nem hízkeledésből, nem haszonlesésből nyult tollához, hanem egyedül a hazaszeretete és az iránta érzett tisztelet ösztönözte őt az írásra, a mely oly nagy mértékben él benne, hogy ha esetleg nem lehetne is oly szerencsés, hogy személyesen mutassa be hódolatát, a messze távolból sem fog soha megszűnni irányában nagyrabecsüléssel viseltetni.¹

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

Bármennyire igyekezett volna Miller, nem mutathatta volna be magát Széchényinél előnyösebben, mint a hogy levelében tette, midőn magát nemcsak irodalom- és könyvbarátnak tüntette fel, hanem mindjárt a gróf gyűjteményének gyarapításához is hozzájárult.

Széchényi 1801 január 10-én Pestről lekötelező szavakban köszöni meg levelét. Annál is inkább örül ennek, úgymond, mert olyan férfiutól kapta, a ki nagy dicsőséget szerzett nevének történetírói munkásságával, a mint ezt a könyvtárában őrzött számos könyve is bizonyítja. Köszöni a kéziratot és könyvecskét és nagy örömmel venné, ha elküldené többi kézíratainak jegyzékét is. Csakis a magyar irodalomért lelkesedő férfiak együttes igyekezete hozhatja létre az általa tervezett magyar könyvtárt.¹

A benyomás, a mit Miller levele Széchényire gyakorolt, oly kedvező volt, hogy a midőn az 1802. év őszén elérkezett az ideje annak, hogy a könyvtárőri állást betöltse, éppen nem idegenkedett e tiszttel Millerre bízni, a kit a többi között Eszterházy József gróf, a helytartótanács tagja, és Somogyi János az államtanács tagja is a legmelegebben ajánlottak neki.

A gróf az ősz folyamán Pozsonyban személyesen is találkozott Millerrel,² és előadta neki azokat a feltételeket, a melyek mellett hajlandó lenne őt az új országos könyvtár örévé kinevezni. Eszerint Miller csak ideiglenesen foglalná el a könyvtárőri állást, és kötelezné magát, hogy a mint a gróf gyermekeinek nevelői közül valamelyik akár az által, hogy a gyermek elhal, akár pedig hogy tanulmányait befejezi, abba a helyzetbe jut, hogy a könyvtár vezetését átveheti, önként és készségesen lemond állásáról. A gróf viszont ígéretet tett, hogy kieszközli a helytartótanácsnál, miszerint Miller, akár a saját akaratából, akár pedig hogy valamelyik nevelőnek átengedje helyét, válik meg állásától, újból előbbeni nyugdíjának élvezetéhez jusson.

Létrejöven ez alapon a kölcsönös megegyezés köztük, Széchényi 1802 november végén kinevezi Millert a nemzeti könyvtár örévé, oly módon, hogy december hó elsejétől szá-

¹ Múzeumi Kézirattár. Quart. Lat. 781. Miller levelezése I. kötet. 186. l.

² Téves azon állítás, hogy Miller »miután megvált nagyváradi tanszékeitől, Széchényi Ferenczhez vonult vissza, hol a könyvtár katalógusának szerkesztésében közreműködött.«

mitva nyugdíja beszünttetetik, és 600 frt évi fizetést és szabad lakást kap. Felkéri azonban, hogy az esetleges lemondására vonatkozó nyilatkozatot foglalja írásba és küldje meg neki. Együttal kifejezést ad azon reményének, hogy a kinevezést, mely alkalmat szolgáltatott neki iránta érzett nagyrabecsülését ez által is tanúsítani, elfogadja, és mielőbb módot fog neki nyújtani arra, hogy a gyűjtemény elszállítása felől vele Pesten tanácskozhassék.¹

Miller 1802 december 11-én Nagyváradon kelt válaszában siet kijelenteni, hogy az állást hálásan s örömmel elfogadja, és hogy kötelességének ismeri tisztjétől önként megválni, mihelyt ezt a grófi család nevelőinek érdemei a kinevezési okirat értelmében tőle megkívánják. Természetesen abban a reményben, hogy a gróf eddig élvezett nyugdíját újból kieszközli neki. Belátja, hogy kötelessége lenne azonnal Pestre sietni, részint hogy a gróf kívánságának eleget tegyen, részint pedig hogy őt a könyvtár átszállításának gondjaitól megszabadítsa. Kénytelen azonban ügyeinek rendezése czéljából pár napi haladékot kérni. Január 2-án azonban, tekintet nélkül az időjárás kedvező vagy kedvezőtlen voltára okvetlenül útra kel, hogy tőle telhető serénységgel álljon a gróf rendelkezésére és hogy mindenben az ő akaratahoz szabja eljárását, ez által is igazolni kívánván, hogy nem méltatlanra, nem haláttalanra és nem is teljesen járatlan egyénre pazarolta jóságát. Büszke lévén a gróf által belé helyezett bizalomra, kötelességének tartja minden igyekezetével, erejével, szorgalmával odahatni, hogy a várakozásnak megfeleljen. Már mint ifju is gyönyörűségét lelte a magyar irodalomban s mindig az volt legfőbb vágya, hogy a király és haza üdvére szentelhesse tevékenységét. Most a gróf megnyitotta előtte e munkakört. Sohasem fog megszűnni hozzátartozóival együtt hálás lenni ezen kegyes jótéteményért, s a késő utókor is olvasni fogja, milyen tisztelője volt ő a Széchényi-névnek.²

Ugyancsak november 30-án nevezte ki Széchényi az országos könyvtár irnokává Petravich Ignácot, a ki 7 éven át volt Pál fia mellett nevelő, évi 400 frt fizetéssel és szabad lakással.

¹ Fogalmazvány a Széchényi levéltárban. I. kötet 13. szám. II. csomag 30. szám.

² U. ott. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

Őneki is megírta, hogy január 4-én Pestre készül, és reményli, hogy ekkor már őt is itt láthatja.

Megköszönvén Petravich a kinevezést, nem hallgatja el, hogy sokkal jobb szeretne volna, ha adjunctusi vagy segédőri címet nyer, de úgy látja, ezt nem sikerült a grófnak a legfelsőbb helyen keresztül vinnie.¹

Mind a két tisztviselő 1803 január 11-én érkezett meg Pestre, a hol Széchényi vendégszerető házában nyertek ideiglenes elhelyezést.

Széchényi a kinevezések megtörténtét 1803 január 17-én jelenti be a helytartótanácsnál, kérvén, hogy a két tisztviselő fizetése január 1-jétől folyósíttassék. A szolgát csak később fogja kinevezni, ha segédkezésére már szükség lesz. Miután azonban a két tisztviselő még nem foglalhatja el a számukra kijelölt lakást, megfelelő lakbért kér nekik. Tudomására hozza a helytartótanácsnak azt is, mily feltétellel nevezte ki Millert örré, és hogy ez esetleges visszalépése idejére fentartotta igényét előbbeni nyugdíjára. Megtevéen rendelkezéseit a könyvtárnak Pestre való szállítására vonatkozólag, azt kérdezi a helytartótanácsból, vajjon nem kelene-e a könyvtári alkalmazottakat mielőtt még a könyvtár átvételére elutaznának, felesketni, és a szükséges hivatalbéli utasításokkal ellátni. Végül, miután a könyvtárban csak úgy tartható fenn a rend, ha többször tartatik revisio, arra kéri a helytartótanácsot, mondja ki, hogy legalább minden harmadik évben tartson a könyvtárhoz tartozó dolgok felett revisiót a helytartótanácsnak a nádor által erre külön kiküldött tagja, és tegyen jelentést, vajjon nem lett-e valami a gyűjteményből elidegenítve.

A helytartótanács január 21-én tartott ülésében tárgyalás alá vevén a gróf felterjesztését, elrendelte, hogy az a 600 forint, a miből Miller 500-at mint nyugalmazott akadémiai tanár, 100-at pedig mint könyvrevizor, eddig a tanulmányi alapból húzott, beszüntetessék, és 1803 január 1-jétől számítva, mint a Széchényi országos könyvtár őre, ugyancsak 600 forintot kapjon az egyetemi alapból, évi fizetés czimén. Petravich Ignác irnok pedig ugyanilyen czimen 400 forintot. Ezen felül mindaddig, míg természetbeni lakásukat elfoglalhatják, Miller évi 200, Petravich pedig

¹ Széchényi levéltár, I. kötet 13. szám. I. csomag 23. szám.

100 frt lakáspénzt élvezzen. Az eskütételre vonatkozólag akként határozott a helytartótanács, hogy mielőtt a tisztviselők a könyvtár elszállítása czéljából útnak indulnának, tartozzanak a nádori kancelláriában, ennek az igazgatójának, valamint az országos levéltár és az egyetemi könyvtár vezetőjének jelenlétében hivatali esküt tenni. Külön utasításokat azonban nem tartott szükségesnek, miután a Széchényi által javaslatba hozott revisio három évenként úgy is meg fog tartatni. Minderről január 25-én értesíti a helytartótanács Széchényi grófot.¹

Miller és Petravich február 6-án dél előtt 11 órakor megjelentek a nádori kancelláriában és az országos levéltár, valamint az egyetemi könyvtár képviselőjének jelenlétében letették hivatali esküjüket.

Széchényi február 11-én mond köszönetet a nádornak és a helytartótanácsnak, hogy legutóbbi felterjesztésének minden pontját elfogadták. Nincs most már egyéb hátra, mint hogy a könyvtár tisztviselői a könyvtár átvételére Czenkre küldessenek. Csak az a baj, hogy a pálosok egykori épületében a könyvtár részére kijelölt helyet még mindig theologiai könyvek foglalják el. Kéri tehát, intézkedjék a helytartótanács, hogy a terem mielőbb kiürítettessék, mert attól lehet tartani, hogy ha az országos könyvtár ideszállítatik, és a gyűjteményeknek még ládákban kell itt heverniök, valami kár esik a könyvekben és kéziratokban. A mint erre nézve intézkedés történik, ő tüstént elküldi Czenkre az őrt és az őrnököt, hogy a könyvtárt Pestre szállítsák.

A helytartótanács nem késett Széchényi óhajításának eleget tenni és február 24-én meghagyta az egyetemi tanácsnak, hogy az említett theologiai munkák elszállítása iránt mielőbb intézkedjék. Ez csakhamar foganatosítva is lett, és márczius 22-én a terem kulcsait átadták Széchényinek.²

A gróf márczius hó 14-én, arravaló hivatkozással, hogy a könyvtár elszállításánál a szolga közreműködésére is szükség

¹ Országos levéltár. Helytartótanácsi osztály. Protocollum Departamenti in Litterario-Politicis. Anno 1803. Széchényi levéltár. I. kötet 13. szám. II. csomag 32. szám.

² Országos levéltár. Litter. Polit. A. 1803. Nr. 4169. Nr. 12074. Széchényi levéltár. I. kötet 13. szám. II. csomag 35. szám.

lesz, Pavonich Jakabot a szolgálai állásra a helytartótanácsához felterjesztette.¹

Ennek alapján a helytartótanács Pavonichot, a ki a mellett hogy latinul, magyarul, németül tudott, még a francia és olasz nyelvben is elegendő jártassággal bírt, megerősítette és számára az egyetemi alapból évi 200 frt fizetést és 50 frt. lakbért utalványozott.

A mint márczius 26-án Pavonich letette az esküt, 27-én az egész könyvtári személyzet elutazott Czenkre, a könyvtár átvételére.

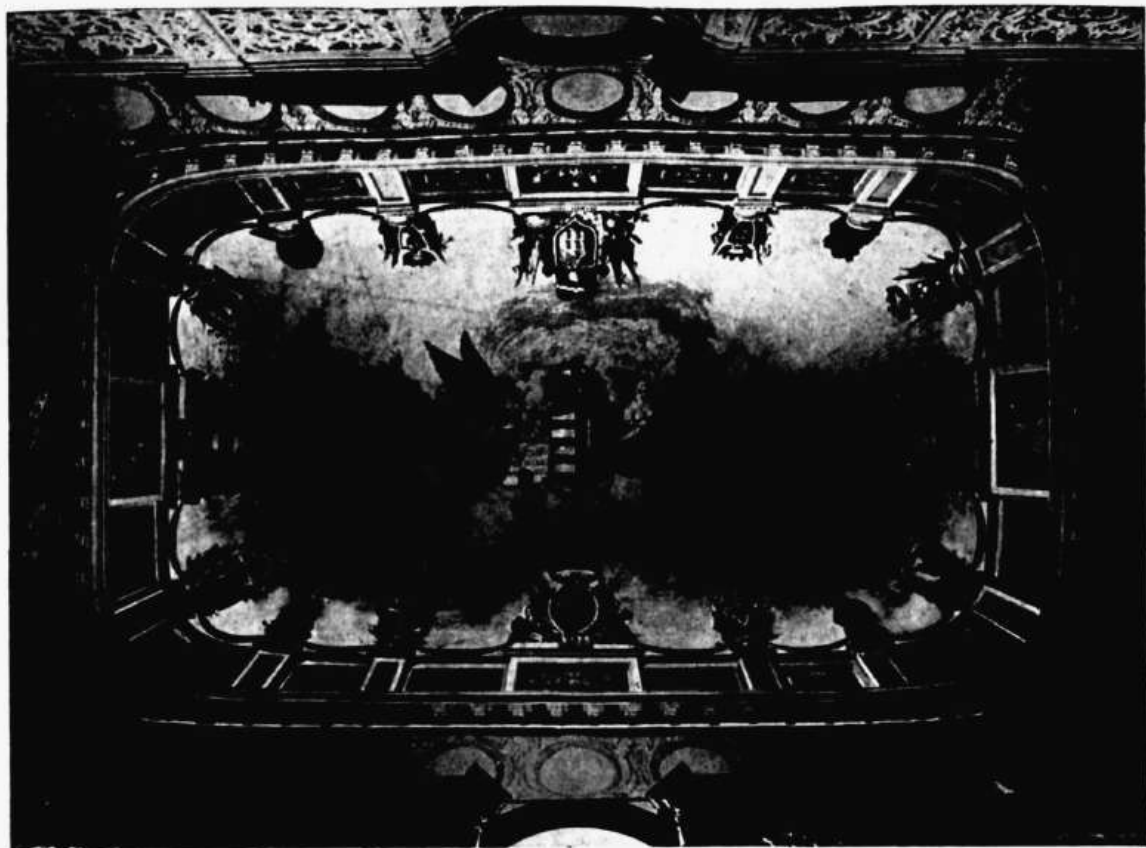
Széchenyi az átadással Tíbolthot bízta meg, a ki a töle nyert utasításnak megfelelően leltár mellett akarta a gyűjteményt átadni. Miután azonban ez igen sok időt vett volna igénybe, ennél fogva Miller ajánlatára, kölcsönösen megbizva egymásban, a könyvtárt a maga teljességében átadták és átvették, a pontos jegyzék készítését pedig későbbre halasztották.

Az elszállítással, a gyűjtemény felállításával járó gondok és teendők által túlön-túl igénybe vett tisztviselők azonban később sem állították össze az átvételi leltárt, és így maig sem tudjuk egész pontosan megmondani, hány darabból állott a könyvtár akkor, a midőn Czenkről elszállíttatott. Miller számítása szerint a gyűjtemény ekkor 4115 kötet nyomtatványból, 730 kötet kéziratból, 102 kötet különféle metszetből, körülbelül 2000 czimerből és 40 téka földabroszból állott. Ugy látszik azonban, hogy Miller is csak a nyomtatott katalogusnak I—II. kötetét vette számításához alapul.²

A gyűjtemény 32 ládában érkezett tengelyen Pestre, és összesen 11 f. mázsát nyomott. Minden mázsá szállítási költsége 3 frt. 45 kr-rt tett ki. Az összes költségeket Széchenyi fedezte.

¹ Mily körülményekkel jártak el még a szolga megválasztásában is, mutatja az a körülmény, hogy Miller a szolgától nem csupán nyelvismereteket kívánt meg, hanem jó írást is, hogy esetleg mint írnok is segédkezhessenek. Szerinte a könyvtári szolgának éppen nem olyan természetű teendőket kell végeznie, mint a közönséges házi szolgának, hanem olyanfélét, mint a főkörmányszékeknek az ajtónállónak. Természetes azonban, hogy elsősorban a könyvtári helyiséget kell alaposan ismernie.

² Múzeumi Kézirattár. Quart. Lat. 63. Miller kéziratgyűjteménye XVII. 250. Fraknoi Széchenyi Ferencz életrajzában — tévesen — tetemesen nagyobb-nak mondja a gyűjteményt, a mekkora valósággal csak jóval később lett.

RIVETTI PÉTERNEK SZÉCHÉNYI MEGRENDELÉSÉRE KÉSZITETT MENNYEZETFESTMÉNYE
A KÖZPONTI PAPNEVELŐ KÖNYVTÁRTERMÉBEN.

a ki a tisztviselők utazását is beleszámitva, összevissza több mint 1000 forintot fizetett.

A mint a ládák megérkeztek, Millernek első dolga volt, már a kiesomagolás közben, különválasztani a kötetlen nyomtatványokat és kéziratokat a kötöttektől. Az előbbieket azután kiosztotta a pesti könyvkötők közt, hogy mire József főherceg nádor oroszországi útjáról visszaérkezik, minden szépen rendesen bekötve, elhelyezhető legyen. Ez is Széchényi költségére történt, a ki a kötési munkálatokért 5 könyvkötőnek vagy 2000 forintot utaltványozott.

Mialatt a könyvkötési munkálatok folytak, Széchényi megbízásából Rivetti Péter milánói származású pesti festőművész kifestette a könyvtár céljaira átengedett tereynek mennyezetét a pálosok egykori kolostorában. A festmény központját Magyarországnak két genius által tartott czimere képezte, a társországok czimerei és jelvényeiből alkotott keretben. Az egyik genius egy tekercset látszott a földre ejteni, melyen ez a felírás volt olvasható: »Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris«. A festmény alá körben a következő 30 kiváló magyar tudós arcképét tervezték: Janus Pannoniusét, Werbőczy, Istvánét, Oláh Miklósét, Forgách Ferenczét, Beythe Andrásét, Sambucus Jánosét, Istvánffy Miklósét, Révay Péterét, Pázmány Péterét, Bethlen Farkasét, Gyöngyösi Istvánét, Haller Lászlóét, Hevenessy Györgyét, Páriz Pápai Ferenczét, Czwittinger Dávidét, Bél Mátyásét, Kerchelich Boldizsárét, Faludi Ferenczét, Márai Dávidét, Baitay Antalét, Boskovich Rogerét, Cornides Dánielét, Severini Jánosét, Born Ignácét, Hell Miksaét, Reviczky Károlyét, Wessprémi Istvánét, Horváth Jánosét, Raich Jánosét és Pray Györgyét.

Ezek az arcképek azonban sohasem készültek el, úgy hogy a számukra megvont keretek ma is üresen állanak a központi papnevelő könyvtári helyiségeül szolgáló terem falán. Olyannyira siettek ugyanis az intéző körök, főleg pedig Széchényi és Miller, a terem berendezésével, hogy a mint a művész június 30-án elkészült a tulajdonképpeni mennyezetfestménnyel, későbbre halasztván az arcképek megfestését, azonnal eltávolították az állványokat.

Július 3-án egy a Széchényi-országos-könyvtár, az egyetemi könyvtár tisztviselőiből, valamint több szakértőből és tudósból

álló társaság tekintette meg Rivetti munkáját, a melyért Széchényi 1500 frtot fizetett a művésznek. A festmény általános tetszést aratott és az előkelő társaság, élén Schedius Lajossal, az esztetika tanárával a pesti egyetemen, a kinek az ítéletére a legtöbbet adtak a megjelentek, őszinte elismeréssel adózott a művészi munkának. Július 6-án pedig két főherczeg, idősebb és ifjabb Ferdinand, nagyobb katonai kísérettel tekintették meg a festményt és ők is legnagyobb megelégedésüknek adtak kifejezést a látottak felett.¹

A mint a magas vendégek befejezték látogatásukat, az egész könyvtári személyzet még július 6-án hozzálátott a könyvek elhelyezéséhez.

A terem még a pálosok idejéből gyönyörűen faragott könyvszekrényekkel volt bebutorozva, és a 43 láb magas, 40 láb hosszú, és 14 láb széles helyiséget nemcsak alul a földszinten, hanem fent a karzaton is köröskörül szekrények tették használhatóvá. Ugy a szekrényeket mint a karzatra vezető két csigalépcsőt egy pálos szerzetes készítette körülbelül 40 év előtt, annyi gonddal és műízléssel, hogy munkája ma is a műfaragás remekének mondható. A terem díszét emelte a különféle fakockákból alkotott padozat is.

Ezekbe a díszes könyvszekrényekbe helyezték be most Széchényi gyűjteményét. Miután pedig az egyes tudománysszakok nagyon egyenlőtlenül voltak a könyvtárban képviselve, Miller nem tartotta keresztülvihetőnek a szorosán vett tudománysszakok szerint való osztályozást, hanem a gyűjtemény természetéhez alkalmazkodva, a következő szakokat állapította meg. Az első csoportot képezték azok a hazai és külföldi munkák, a melyek bármely szempontból is Magyarországgal foglalkoztak. A második csoportba osztattak az oly nyomtatványok, a melyek közvetlenül nem foglalkoztak hazánk viszonyaival. A harmadikba olyan nyomtatványok jöttek, a melyeket magyar, horvát stb. születésű emberek irtak ugyan, de nem magyar nyelven és nem Magyarországról. A negyedikbe az úgynevezett segédkönyvek, vagyis azok a külföldi nagyobb munkák, a melyekben szó van Magyarországról.

¹ Miller kéziratgyűjteménye, XV. 127.

I. FERENCZNEK GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÁLTAL KÉSZÍTETETT MELLSZOBRA.

Az ötödik csoportot a rézmetszetek, czimerek, a hatodikat pedig a kéziratok alkották.¹

¹ Ráth P. Wegweiser durch Pest. 1804. p. 19. A hová maga Miller írta meg ezt a leírást 1804 január 18-án.

Mialatt a könyvtár tisztviselői a gyűjtemény osztályozásával és elhelyezésével foglalatostkodtak. Széchényi, egyrészt hogy a könyvtárterem fényét még jobban emelje, másrészt pedig hogy ez által is kifejezze háláját I. Ferencz király iránt, a ki ajándékát a nemzet részére külön diplomában elfogadta, honfitársai nevében szobrot állíttatott a könyvtári helyiségben a felségnek.

A mellszobor, mely Procopp bécsi szobrásznak a műve volt és alabastromból készült, mint egy egykorú feljegyzésben olvasuk, nagyon jól sikerült, miután I. Ferencz király, értesülvén arról, hogy a szobrot a magyarok készítették örök emlékezetül, megengedte, hogy a művész egy udvari ebéd alatt lerajzolhassa.¹

A talapzatával együtt 7 láb magas szobrot Széchényi a bejárattól jobbra lévő 14 láb magas falmélyedésben helyeztette el.

Millernek úgy a szobor elhelyezése, valamint a reá alkalmazott és Szerdahelyi György Alajos apátkanonoknak tollából származó felirat ellen több mindenféle kifogása volt, a melyeket, tekintettel arra, hogy némelyek őt tartották a felirat szerkesztőjének, szükségesnek tartott írásba is foglalni, annak hangsúlyozásával, hogy neki — legnagyobb öröme — mi része sem volt az emlékmű létesítése körül.

Első sorban azt kifogásolta, hogy nem volt kellő arány a szobor és a még egyszer oly magas fülke között. Nem tartotta továbbá szerencsés gondolatnak, hogy a kötalapzat nem állott szabadon, hanem a falazattal köttetett össze, mert ezáltal oly mélyen bent állott a szobor, hogy árnyék esett reá és az arcot csakis a jobboldalon lehetett megkülönböztetni. A túlságosan magas terem fogyatékos világításában az öntött vasra alkalmazott és a márványba kapcsolt felirat is csak nagyon nehezen volt — szerinte — kibetűzhető. Egyébiránt a feliratot: »Franciscus II. Caes. Aug. Musis. Hungariae. Palatio. Tutela. Favore. Donatis. In. Animis. Hungarorum. Aeternus. 1803.« szintén nem tartotta megfelelőnek. A Caesar. Aug. helyett Rex Apostolicust szeretett volna. A Musis szó, úgymond, inkább csak a költőkre vonatkozik. A 13 szóban kétszer szerepel Hungariae és Hungarorum. Tutela helyett jobb lett volna Praesidio. A Favor is helytelen. A felséggel szemben jobban hangzanék a Gratia. Nem szép a sok ablativus absolutus

¹ Procopp munkáját Széchényi 1600 frttal díjazta.

halmozása sem. Az Aeternus keveset mond, e helyett inkább *nunquam moriturus* vagy *semper victurus* lett volna irandó.¹

Az elhelyezésen már bajos volt segíteni: a feliraton azonban még lehetett volna változtatni. Szécsényi tehát, hogy ebben is kedvében járjon Millernek, felkerte őt, írjon számára néhány feliratot, hogy esetleg ezekből válaszszon egy inkább megfelelőt. Miller oly készségesen hajolt a gróf kívánságára, hogy július 13-án 12 feliratmintát küldött neki.

Miller abban a reményben fogott a könyvtár rendezéséhez, és Szécsényi is abban a hitben buzgólkodott a könyvtárterem pompájának emelésén, hogy augusztus 20-án, a nyári törvénykezési szünet végén, a gyűjtemény átadható lesz a közhasználatnak. Azonban minél jobban előrehaladt a könyvtár elrendezésének és osztályozásának munkálata, annál valószínűbbé vált, hogy a tervezett határidőre sem az éremgyűjteményt elhelyezni, sem az olvasótermet megnyitni nem lesznek képesek.

Még kevésbé juthattak a könyvtári alkalmazottak az ugyanezen épületben számukra kilátásba helyezett, sőt királyilag engedélyezett, természetbeni lakáshoz. Ennek következtében július első napjaiban Miller is, a ki mindeztideig a Szécsényi grófi pár vendégszeretetét élvezte, kénytelen volt lakás után nézni. Talált is egyet, a mely igaz hogy szűk volt és a mellett drága is, mert 200 frt. lakbérére még kénytelen volt 60 frtot ráfizetni, de legalább közel volt a könyvtárhoz és Szécsényi lakásától sem esett távol.

Mindennek a kellemetlen késedelemnek a kútforrása azon huza-vona volt, a melylyel Bécsben a királyi kuriának a pálosok egykori kolostorából való kiköltöztetését és a nagyobb papnevelőnek az egyetem céljaira való átengedését hátráltatták.

Ugyanis, még annak idején, hogy a legfelsőbb elhatározás a pálosok kolostorában jelölt ki helyet Szécsényi gyűjteményeinek, felhívta a helytartótanács az építészeti hivatal igazgatóságát, hogy a pálosok épületét alakítsa át oly módon, hogy abban az egyetem jogi, bölcsészeti és hittudományi kara, valamint az ujonnan visszaállított központi papnevelő és a Szécsényi-könyvtár elhelyezhető legyen. Az építészeti hivatal vezetője azonban kimutatta, hogy erre a pálosok egykori épülete nem elégséges, ha csak

¹ Miller kéziratgyűjteménye. XV. 123.

a pálosok telkén emelt és a magyar kir. kamara kezelése alatt álló szemináriumi épület is át nem engedtetik e célra. Ekkor az ügy elintézése céljából a helytartótanács azt az ajánlatot tette a kamarának, hogy küldessék ki egy vegyes bizottság, a mely a részletekkel tüzetesebben foglalkozzék. A kamara elnökének azonban az a megjegyzése volt erre, hogy felsőbb utasítás nélkül nem mehet bele a tárgyalásba. Mire a helytartótanács egyenesen a felséghez fordult és felterjesztésében arra kérte a királyt, rendelje el a kamaránál a bizottság megalakítását, őt pedig hatalmazza fel, hogy a tárgyalások befejeztével a költségvetést és a terveket rövid úton áttehesse az építészeti hivatalhoz, azonnali végrehajtás céljából.

A dolog a magyar királyi udvari kancellária elé kerülén, ez a vegyes bizottság kiküldését szintén javasolta ugyan, de abban már nem értett egyet a helytartótanáccsal, hogy a tárgyalások befejeztével, a tervek felterjesztése és jóváhagyása nélkül haldéktalanul hozzáláthassanak az átalakítási munkálatokhoz, hanem azt a javaslatot terjesztette a felség elé, hogy tekintettel az átalakítással járó tetemes költségekre és arra, hogy a felség már egyszer rendelkezett a tervek felterjesztése iránt, a költségvetés a vegyes bizottság tárgyalási jegyzőkönyvével egyetemben, jóváhagyás céljából, a legfelsőbb helyen bemutatassék.

A király a kancellária álláspontjára helyezkedett és 1802 december 3-án utasította a helytartótanácsot és a magyar kir. kamarát, hogy a kérdést vegyék tárgyalás alá és a jegyzőkönyvet a kidolgozandó tervek és költségvetés kíséretében jóváhagyás céljából terjeszszék eléje.¹

A vegyes bizottság, mely Almássy Pál koronaőr elnöklete alatt három helytartótanácsi és ugyanannyi kamarai tanácsosból alakult meg, 1803 január 3-án megkezdte tanácskozásait. Mindjárt kezdetben kitűnt, hogy a bizottság tagjai nem értenek egyet éppen a legfontosabb kérdésben, hogy t. i. micsoda alapból, milyen költségek fedeztessenek.² Ugy a helytartótanács, mint a kancellária és a kamara hosszú átiratokban védelmezte a maga álláspontját: egyik felterjesztés a másikat követte, de megállapodásra jutni

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1802. Nr. 10301., 10085.

² Pauler T.: A budapesti m. kir. tudomány-egyetem története. Budapest, 1880. I. 317.

nem tudtak. Ennek természetszerű következménye az lett, hogy a kuria kiköltözése és ennek folytán a könyvtári olvasóterem megnyitása és az éremgyűjtemény elhelyezése stb. mind elodáztatott.

Pedig, kivált a helytartótanács tagjai, a lehető legnagyobb jóakarattal támogatták mindenben a könyvtár érdekeit. Latinovics tanácsos a délutáni órákat minden másodnap a könyvtárban töltötte, hogy a munka előrehaladásában gyönyörködjék. Ugyiszintén gróf Eszterházy is nem egyszer megfordult az épületben, tanakodván Millerrel, miként lehetne a szükséges helyiségeket, legalább ideiglenesen előteremteni. Miller pedig legalább harminczszor megfordult Budán, hogy a döntést szorgalmazza. Mindez nem vezetett eredményre. A kiköltöztetés kérdése tökéletesen megrekedt a hivatalos elintézés kátyuiban és Miller bizonyos önmegadással válaszolta a nyár folyamán Széchényi kérdezősködéseire, hogy már reménye sincs arra nézve, miszerint a felmerült nehézségek egy év leforgása előtt elháríthatók legyenek.

A szükségesnek mutatkozó kisebb átalakításokat sem lehetett ennek következtében a rendes úton eszközölni. Széchényi pl. egy külön bejáratot szeretett volna a könyvtárba nyitlatni, természetesen a kinestár költségén. Az építésben nem hiányzott volna a jóakarat ezt elkészíteni, a helytartótanács több tagja azonban abban a véleményben volt, hogy ez is csak késedelmet okozna, a mellett, hogy a pénzt nem lehetne máshonnan venni, mint az egyetemi alaphól: ide pedig nem lenne tanácsos fordulni, mert könnyen megtörténhetnék, hogy az országos könyvtár ennek révén bizonyos függő viszonyba jutna az egyetemmel szemben. Azt ajánlották tehát Millernek, vegye rá a grófot, hogy a haza iránt való szeretetből vállalja magára ezt a terhet is és fedezze a felmerülő költségeket a magáéból. Miller, bár kissé szégyenkezve, hogy még ilyen dologban is kénytelen aldozatkésztségét igénybe venni, előadta a nyert tanácsot Széchényinek, azzal igyekezvén eljárását némileg ellensúlyozni, hogy értesítette Széchényit miszerint azt a nagy lexikont, a minek megvásárlására neki már előbb megbízást adott, ő ingyen megszerezte, a mennyiben gróf Haller Pál megígérte, hogy legközelebb ajándékuul küldi a könyvtárnak a munkát.

Igy múlt el lassan az 1803. év nyara a távollevő Széchényi részéről folytonos türelmetlen kérdezősködés és sürgetés, a könyv-

táriak részéről pedig nem kevésbé nyugtalan várakozás és megfeszített munka között.

Annál jobban esett a bizonytalanság ezen ideje alatt mindannyiuknak tapasztalni, hogy Széchényi páratlanul önzetlen elhivatásának nemesítő, felémelő hatása alatt az egész nemzet megmozdult, és mindenki növekvő bizalommal, áldozatkészséggel fordul az ujonnan alapított intézet felé, mely a nemzeti öntudat, a magyar művelődés nagyarányú fejlődésének feltételeit rejtette magában.

Nemcsak abban nyilvánult a hatás, hogy a költők: Bérczy, Csokonai, Hannulik, Révai, Szerdahelyi stb. lantjukra vették Széchényi nevét, hogy hálás szívvel megcsodálták a mit összegyűjtött, jóslélekkel megjövendölték, hogy

»Míg magyar áll, és míg magyar él csak emitt eme földön,
Széchényi nagy neve élni fog addig«

hanem abban a felbuzdulásban is, a mely a nagynevű mágnást csak úgy, mint az egyszerű polgárt arra birta, hogy önkéntes adományaival hozzájáruljon a Széchényi által kitűzött hazafias czél megvalósításához.

Még hozzá sem fogtak a könyvtárnak Czenkről való elszállításához, az ajándékozások már megkezdődtek az országos könyvtár javára.

Ezek közt úgy látszik egy egyszerű iparos járt legelől, — legalább tudtunkkal — a ki valóban megható módon adott kifejezést áldozatkészségének. A Magyar Hirmondó 1803. évi január 21-iki számában ezekkel a szavakkal hozta olvasóinak tudomására a jellemző esetet: »Pest Jan. 3-án. Az új esztendő nálunk egy kis ajándékban nagy hazafiságnak példáját mutatta. Tegnap elméne Gróf Széchényi Ferentz ő Excellenziajához egy ide való polgár — Kindi Mátyás Szüts mester ember — és 48 darab könyvet bemutatván, arra kéré, hogy mivel a Házának ajándékozta volt a Fő Méltóságú Gróf tulajdon kintses Bibliothecáját, fogadná el ő tőle ezen kised ajándékot, és fordítaná önnön felséges tzélsjára.«

Az 1803. év tavaszától mind sűrűbben érkeznek az ily ajándékok a Széchényi-országos-könyvtárba.

Benedekfalvy Kiszely Pál udvari ágens Bécsben, május hóban

10 db. kéziratot küld. P. Simonchich Inceze piarista atya, a szigeti gymnasium igazgatója, szintén kéziratokat ajánl fel.

A nyár kezdetén egy ismeretlenül maradni kívánó magasrangú hölgy tekintélyes számu darabból álló ásványgyűjteményét ajándékozta az ujonnan alapított könyvtárnak és az idővel

Magyar Ország.

Pest Jan. 3-dikán. Az új elszendő nálunk egy kis ajándékban nagy hazafiúságnak példáját mutatta. Tegnap elméne Gróf Széchényi Ferentz Ő Excellentiájához egy ide való Polgár, és 48 darab könyvet bemutatván, arra kéré, hogy mivel a' Hazának ajándékozta vólt a' Fő Melőségű Gróf tulajdon kintses Biblióthecáját, fogadná el ő tőle ezen kisdad ajándékot, és fordítan őnnön felséges tzeljára.

Mit nem adna Hazájának illy nemes lelkű Hazafi, a' ki tsekély vagyonyját olly nagy kélszéggel feláldozta? Ó! városiak, a' tudományoknak, és mesterségeknek hív dajkái, ne szünjete meg a' Hazafiúságból származó ditsőségre, tartós igyekezettel törekedni. Boldog Haza! mellynek minden rendbéli fiait egyaránt lelkesíti a' tudományok szíretete, és a' józan megvilágosodás egyaránt gyúllasztja a' Hazafiúságra!

Azon érdemes Polgár Kindi Mátyás Szűts mester ember, kinek az is nagy ditsőségére szolgál, hogy ajándéka, mind Magyar Orfzástot illető válogatott könyvekből áll, mellyeknek olvasásában ifjú korától fogva gyönyörködött.

KINDI MÁTYÁS ADOMÁNYÁNAK HIRE A MAGYAR HIRMONDÓ
1803. ÉVI JAN. 25-IKI SZÁMÁBAN.

ezzel egyesítendő Múzeumnak. Özv. Beleznay tábornokné, születt Podmaniczky bárónő egy régi ezüst billikomot, egy másik ismeretlen hölgy két értékes alabastrom szobrot. Haller Pál gróf a már említett 68 kötetből álló lexikont ajánlotta fel a könyvtár czéljaira.

Nagy Ferencz veszprémi kanonok, Zimány Lajos piarista. Szerdahelyi A. György apátkanonok, Klein Sámuel gölnitzi evang. prédikátor, Sztójkovics Athanáz, a jenai és göttingai tudós társaság tagja, Báthory Gábor pesti ref. prédikátor, P. Csánki piarista, Barothi Szabó Dávid, Thessedik Sámuel, a szarvasi gazdasági iskola igazgatója, Sethi János Komárom vármegye főorvosa, Haliczky András a német nyelv és irodalom tanára Pesten. Tököly Sabbas kir. tanácsos, Kovács József nagykőrösi ref. prédikátor, Simon Mátyás volt pálos szerzetes, pécsi hittanár, Fuchs Sámuel löcesei tanár, Kultsár István, Csokonai Mihály, Benkő Ferencz enyedi tanár, Ráth Pál orvos, Fabian József vörösberenyi ref. prédikátor, Endrődy János tábori lelkész, Révay Miklós, Prolicz Bazil gör. kath. áldozár, Virág Benedek, lovag Schaffrath Lipót váci kispépost-kanonok, P. Jakossich kapisztrán-tártományfőnök, Sennovitz eperjesi tanár, Bogsch János pozsonyi tanár, Bärnkopf Ignác esztergomi kanonok, Kazinczy Ferencz, Götzigh Ignác kassai tanár, Lübeck Károly orvostudor, Muskatirovits János ügyvéd és számosan mások, nagyjából saját munkáikkal gyarapították a könyvtár anyagát.

A nem írók közül felemlíthetők Ernszt József kapitány, Eggenberger, Kiss István könyvkereskedők, Jobbaházai Döry Antal a konstantinápolyi nagykövetség tagja, Kögl kapitány, Horváth Jakab ügyvéd, Vay László lovag, Mahoritz Tobiás piarista, Henyei áldozár, Kalmárli budai bíró.

Részt ritkaságuknál fogva, részt más szempontból becsesebb munkákat ajándékoztak a könyvtárnak: Eszterházy János gróf, Gruber Károly Antal, Skolka András, Petrassevics András ügyvéd, Szokolay Dániel ügyvéd, Brettschneider Henrik lemergi könyvtárnok, Mártonli József erdélyi püspök, Justh György turóczi alispán, Eszterházy József gróf, Fasser Ferencz, pesti sebész és Kiss József pesti szabómester pedig néhány régi pénzt ajánlottak fel.

Természetesen nem hiányozhatott az ajándékozók sorából maga az alapító, gróf Széchényi Ferencz sem, a ki ebben az esztendőben 702 munkával gazdagította a gyűjteményt. Miller pedig 6 különféle művel gyarapította a vezetése alatt álló intézetet.

Hogy a közjó érdekében ekként hozott áldozatok annál bővebben teremjék gyümölcseiket, Széchényi nem elégedett meg

azzal, hogy az ajándékozók neveit beíratta a felajánlott munkákba, hogy a könyvtár öre elismervényt állított ki minden egyes ajándékozó számára az ajándéknak a könyvtár javára történt átvételéről, hanem azt is elrendelte, hogy az ajándékozók neveit, az ajándékol adott munkák czimeivel együtt, időről időre tegyék közzé az ő költségén úgy a Bécsben megjelenő magyar ujságokban, mint a pesti Zeitschriftben.¹

Miller pedig külön felhívásokkal igyekezett a hazaiak buzgalmát ébren tartani. Így pl. 1803 október 26-án előadván a Zeitschrift von und für Ungern lapjain, hogy miután a cím és névtárak nagyon becses segédeszközei a statisztikának és miután az országos könyvtár gyűjteménye e tekintetben szerfelett hiányos, felkéri a haza polgárait, keressék elő a birtokukban lévő és lakásuk valamelyik zugában heverő schematismusokat és közös akarattal járuljanak hozzá a könyvtár gyűjteményének kiegészítéséhez.²

Majd ismét a Budai Krónika megszerzésére tesz ugyan ez úton kísérletet, midőn 1803 december 20-án, 1804 január 20-án pedig másodszor is, a Zeitschriftben felkéri a hazai és külföldi irodalombarátokat, hogy Hess Andrásnak 1472-iki budai nyomtatványát, melyből meggyőződése szerint több példánynak kell lennie úgy Magyarországon, mint a külföldön, küldjék be a Széchényi-országos-könyvtárnak. A mint őt az ár felől értesítik, egy pillanattig sem fog késni a pénzt megküldeni.³

Az új intézet iránt való érdeklődésnek kell tulajdonitanunk azt is, hogy egy ismeretlen irodalombarát erre a kérdésre: milyen fokon áll jelenleg a magyar nyelv és milyen eszközökkel lehetne tovább fejleszteni, két pályadíjat tűzött ki, úgy, hogy a legjobb dolgozat írója 12, a másodiké pedig 6 aranyat kapjon. A pályamunkákat 1804 november végére kellett az országos könyvtár vezetőjéhez beküldeni, a kinél a pályadíj is letéve volt. Hogy a munkakedvet még jobban növelje, Prónai László csanádi főispán az első pályadíjat 100, a másodikat pedig 50 forinttal megtoldotta.⁴

¹ Így jelent meg az ajándékozók névsora pl. a Zeitschrift von und für Ungern című folyóiratban III. 334. IV. 60. 129. 267. 325. VI. 195. 384.

² U. ott. IV. 202.

³ U. ott. 386. V. 59.

⁴ U. ott. V. 51. 385.

Találkoztak azonban az országban olyanok is, a kik nem tudták helyeselni azt a törekvést, hogy az ország területéről minden értékes könyv, műemlék, és ritkaság Pestre szállíttassék és a könyvtárban őszpontositassék. Nem szűkkeblűségből gondolkoztak ezek így, hanem túlságos óvatosságból, s nem is az ellen volt kifogásuk, hogy mindent egy helyen halmozzanak össze, hanem hogy éppen Pesten tegyék ezt.

Az ilyen aggodalmaskodók közé tartozott pl. Gotzigh Ignác is, kassa-egyházmegyei áldozópap, a történelem, bányajog és statisztika tanára a kassai akadémián és egyúttal az akadémiai könyvtár őre, a ki olyannyira nagyra tartotta a könyvtár megbecsülhetetlen értékét, és annyira féltette az itt összegyűjtött dolgokat, hogy nem látta elegendő biztonságban az ország szívében, Pesten. Az ő véleménye szerint — mint egy 1803 deczember 30-án Millerhez intézett levelében olvassuk — a többi könyvtár kifosztása egynek a kedvéért nem vezethet jóra. A nemzeti politika szempontjából sem tanácsos, hogy az ország összes irodalmi kincsei egy nyitott városban gyűjtessenek össze. A Korvin- és Bethlen-könyvtárak megsemmisültével egy csapásra és örökre tönkre ment mindaz, a mit Magyarországon és Erdélyben e tekintetben becsesnek tartottak. Az országos könyvtár részére Komárom várát kellene kijelölni, ha ugyan az még olyan állapotban van, mint volt 1781-ben, a mikor ő ott járt. Ennek jókarban tartására a Kollonics-féle egyezményből kifolyólag pénz is lenne. A földrengéstől sem kellene tartani, ha az épületet Velence lakosainak példájára építenék fel. Egy ily fekvésénél és erődítményeinél fogva egyaránt bevehetetlen várba kellene nemcsak a könyveket, hanem a képeket, szobrokat és az összes műemlékeket elhelyezni. Ez nemcsak a hazaszeretetet gyulasztaná fel a lelkekben, hanem az ellenséget is visszariasztaná a rablástól. Óhajtaná, bár ezek az irodalmi emlékek a magyarokat a hazai nyelv szeretetére lelkesítenék, mert a szlávok, ruthének, oláhok annyira terjednek s a magyarokból annyian vesztek el a különféle háborúkban, és annyian válnak németekké, tótokká, hogy attól lehet tartani, miszerint a magyar idegen lesz a saját hazájában.¹

Mialatt a Széchényi-országos-könyvtár ekként — lehet mon-

¹ Miller levelezése III. 56.

dani — az egész országot foglalkoztatta, Tibolth minden feltűnés és zaj nélkül elkészítette a könyvtár katalógusainak I. pótkötetét, és az ebbe felvett munkák szakszerinti lajstromát.

Széchenyi az 1803. év márcziusának elején felkérte Engel Keresztély Jánost, az erdélyi udvari kancellária fogalmazóját, több külföldi tudós társaság tagját és nem egy tudományos munka ismert nevű íróját, a ki 1797 október havában¹ a czenki könyvtárban is dolgozott, mint a grófnak szívesen látott vendége, és a ki a katalógus eddig megjelent köteteit a külföldi szaklapokban ismertette, hogy írjon ehhez a két új kötethez előszót.

Engel elvállalta a megbízást és 1803 szeptember havában elküldötte Széchényinek a nyomtatásban 32 oldalra terjedő előszót.

Ez voltaképpen nem egyéb, mint Széchényi érdemeinek sorról sorra fokozódó magasztalása.

Engel kiindulva abból, hogy megvetést érdemelnek azok, a kik bármennyire gazdagok, hatalmasok és előkelők legyenek is, mindig csak saját magukra és családjukra és sohasem a közjóra gondolnak, a haza szeretete felett tart bevezetésül elmesfuttatást.

Ez a hazaszeretet létesítette hazánkban legújabbban is a váci siketnéma intézetet, a keszthelyi Georgikont, a szarvasi gazdasági iskolát, a Ludovika-Akadémiát, a Koháry-féle utat, a bácsi csatornát, a Teleky-könyvtárt, a Batthyáni-féle csillagászati intézetet, a Bruckenthal-gyűjteményt stb. és főleg a Széchényi-országos-könyvtárt, a mely legfényesebb jele az alapító önzetlen hazaszeretetének. Mindaz ugyanis, a mi ebben a könyvtárban van, az igazi, alapos hazai tudományosság előmozdítására szolgál, nem pedig hiu dicsekvésre és fitoktatásra.

Ezután, mint a ki a legkivábbb német, magyar és erdély-országi könyvtárakat látta, sőt átkutatta, kifejti, hogy bár minden könyvtár-alkotás dicséretet érdemel, mégis van ebben is különbség.

Vannak, a kik csak a görög és latin klasszikusokat és ezeknek első vagy diszkiadásait gyűjtik össze Európa minden tájáról. A nyelvészet szempontjából pl. nagyon hasznos lehet az egyes kiadások közt összehasonlítást tenni, mégis tagadhatlan, hogy a közhasználat céljaira elegendő, ha néhány újabb és tökéletesebb kiadásban olvashatók e munkák valamely könyvtárban.

¹ Kovachich levelezése XIII. 72.

Mások nemcsak egy szakból, hanem az összes tudományágakból vásárolják össze könyveiket. Senki sem mondhatja, hogy ez nem dicséretes dolog, és nem alkalmas a tudományok ápolására. De azt is kénytelen bárki beismerni, hogy az ily könyvtár létesítése meghaladja egy magános ember erejét. Hiszen mily mérhetlen költséget igényelne csak azon jelesebb munkáknak összegyűjtése is minden tudományszakból, a melyek a nyomtatás feltalálása óta megjelentek! Hol vannak ekkor még az újabban oly nagy arányokban szaporodó nyomdatermékek? Melyik magánosember képes könyvtárára annyit áldozni, hogy ezeket mind megszerezze? Hiszen azt tapasztaljuk, hogy az udvari, egyetemi, vagy más ily könyvtárakból is, a melyek első sorban lennének hivatva ily módon gyűjteni könyveket, gyakran a legfontosabb, a leghasznosabb munkák hiányoznak, vagy pedig, hogy a vásárlásnál jóval nagyobb gondot fordítanak az egyik tudományszakra mint a másikra, vagy hogy a külföldi tudósok munkái aránytalanul nagyobb számban vannak bennük képviselve, mint a hazai íróké, vagy hogy a pénzt, a mit a könyvtár gyarapítására kellene fordítani, a dologtalan, feles számban alkalmazott örök és irnokok fizetésére vesztegetik el.

Találkoznak olyan gyűjtők is, a kik csakis a ritka, vagy a diszmunkákat keresik, ezeket szépen beköttetik, látogatóiknak be is mutatják, de használatukat a világért meg nem engedik, nehogy megrongálódjanak. Igaz, hogy ennek is megvan a maga jogosultsága nyemdzszi szempontból, de más tekintetben bizonyára nem érdemel nagyobb elismerést.

Végre olyanok is akadnak a magánkönyvtárak létesítői közt, a kik csakis a hazai dolgok gyűjtésére szorítkoznak; azonban bár a költséget nem kimélik, a kellő rendszer nélkül, a szükséges irodalmi ismeretek hijával járnak el, vagy rendelkeznek ugyan a megkívántató anyagi eszközökkel, de azért még sem törekeshnek arra, hogy az összes, hazájukra vonatkozó nyomtatványokat és kéziratokat összegyűjtsék.

Távol legyen tőle, mondja Engel, hogy ezek közül bármelyiket is megszólja; ellenkezőleg, a tudósok nevében köszönetet szavaz nekik, hogy hazájuk irodalmi emlékeinek ily módon gondjukat viselik, mert tapasztalásból tudja, mily becses segédeszközei az irodalomnak még az ily kevésbbé tökéletes és az országban elszórt gyűjtemények is.

Hallgatással mellőzve azokat a szűkkeblű egyéneket, a kik hasonlóan az eunuchokhoz, sem maguk nem teremtenek semmit, sem pedig másokat nem engednek munkálkodni, s a kik megelégszenek azzal a tudattal, hogy könyvtáruk van, s mit sem törődnek azzal, mennyi haszonnal tudnák azt mások használni, még az olyanoknál is, a kik a közjót szem előtt tartják, nem egyszer megtörténik, hogy nagy áldozatokkal és fáradsággal létrehozott gyűjteményükről haláluk esetére nem gondoskodtak kellően, és alig hogy behunyják szemüket, könyvtáruk szétszóródik.

Máskor ismét olyanok öröklik a gyűjteményt, a kik nem ismervén annak értékét, a legdrágább könyveket és kéziratokat nyugodt lélekkel engedik tönkre menni.

Ezeknél bizonyynyal bölesebben cselekszenek azok, a kik könyvtárukat hitbizománynyá teszik, s számára a szükséges helyiségről, gyarapítására a kellő pénzüsszegekről és a könyvtárnok díjazására elegendő alapról gondoskodván, a közhasználatnak kívánják átengedni.

Találkoznak olyan gyűjtők is, a kik könyveiket hivatalbéli utódaikra hagyományozzák. Ezt is csak dicsérni lehet, ha a gyűjtemény használhatósága és fentartása felől, minden eshetőség számbavételével, kellő gondoskodás történt. Mások ismét valamely főiskolával, vagy intézettel kívánják könyvtárukat egyesíteni stb.

Ezek közül egyik ellen sem lehet kifogást emelni, miután mindenkinek szabadságában áll az általa gyűjtött könyveknek a közjó céljaira szolgáló rendeltetését kijelölni. Mindig nagyobb érdeme van azonban az olyannak, s ennek következtében nagyobb elismerésre is tarthat számot, a ki nagyobb mértékben teszi használhatóvá gyűjteményét az irodalom céljaira.

Példával élve, előnyösebb egy könyvtár létesítése az oly nagyobb városban, a hol az idegen utazók is nagyobb számmal fordulnak meg, mint valamely eldugott fészekben. Az sem mivelne kevésbé dicséretes dolgot, a ki könyvtárát valamely fő közlekedési vonal mentén lévő, vagy a főváros közelében fekvő falusi kastélyban nyitná meg a közönség számára, a hol, kivált a szünetek idején, a kutatók mindjárt lakást és ellátást is nyerhetnének.

Mindenesetre az lenne a fődolog, hogy a tudós világ minél könnyebben hozzáférhessen a kéziratokhoz és hogy ne abba

helyezze valaki büszkeségét, hány kézírata van, hanem hogy hány munkát bocsátottak már közre ezek alapján. Sőt érdemes, közismert íróknak, írásbeli elismervény mellett, még ki is kellene kölesőnözni bizonyos rövidebb időre a ritkább könyveket és kéziratokat.

A Széchényi-országos-könyvtárban minden a haza üdvének és a közjónak előmozdítására irányul. Alapítója először is azt a bámulatra méltó czélt tűzte ki maga elé, hogy az összes, bármely szempontból Magyarországra vonatkozó nyomtatványokat és kéziratokat összegyűjti. És így, míg egyrésről a természetrajzi, történelmi, jogi, földrajzi írók mindazt feltalálják ebben a könyvtárban, a mi saját tudományszakukban előttük megjelent, és maguk előtt látják nemcsak a forrásokat, a melyekből meríteniök kell, hanem azt is, mit kell még feldolgozniok, addig másrésről a könyvtár az egész magyar művelődést és irodalmat felölelő örök becsű gyűjteménynyé lett.

Ebben a könyvtárban láthatni, hogy nincs tudományszak, a melyet a magyar szellem meg ne termékenyített volna. De van akárhány, a melyben daczára annak, hogy Magyarországot sok időn keresztül emésztették a háború, a pestis és más szerencsétlenségek csapásai, a magyar név Európászerte becsületet szerzett magának.

Hogy mily óriási munkát követelt e feladat megoldása, mennyi gondot, mily vagyont igényelt ez, csak az tudja kellően méltányolni, a ki maga is foglalkozott könyvgyűjtéssel. Be kell ismerni, hogy egyedül Széchényi volt erre képes, a kinek nemcsak egész egyénisége, hajlamai, lángoló hazaszeretete, hanem életviszonyai is lehetővé tették a nagyszabású vállalat végrehajtását.

De belátta a nagynevű alapító azt is, hogy gyűjteménye csak az által válik közhasználatúvá, ha kiadja annak nyomtatott katalógusát. Így jött létre a hiányt pótló munka, és pedig mindjárt betűrendben s szakok szerint feldolgozva.

Mindennél nagyobb érdemet szerzett azonban a jeles gróf hazája körül az által, hogy gyűjteményét az országnak ajándékozta és az ország fővárosában akarta a közönség számára hozzáférhetővé tenni. Egyedül azt a jogot kötötte ki magának és utódainak, hogy a könyvtár örét s irnokát a család nevelői közül

kinevezhessék. Ezen mély bölcsességgel eszközölt fentartás azt fogja eredményezni, hogy egyrésről a Széchényi-országos-könyvtár élén mindig az elméleti és gyakorlati tudományokban egyaránt jártas egyén fog állani, másrészt pedig a Széchényi-nemzetség is mindig kiváló embereket fog felmutathatni, mert nevelésükkel olyanok foglalkoznak, a kik az oly jeles könyvtárőri állásra óhajtanak kijelöltetni.

Végül megtetézi a gróf érdemeit még azzal is, hogy kiadja a katalogus pótköteteit, a melyeket remélhetőleg követni fognak a kéziratok, régipénzek stb. lajstromai.

Vajjon nem kell-e e nagy ferfiut — kérdezi Engel befejező soraiban — mint a hazaszeretet példaképét magunk elé állítani? S miután ő kitér a dicsőítések elől, nem kell-e nekünk nyilvánosan is megmutatnunk, mily nagyra tartjuk őt? Ha mi hallgatni fogunk, zavarba hoznak bennünket a külföldiek. Hiszen ismeretes, hogyan ítélték meg a katalogust Németországban. S hihetetlen, mily szokatlan dicsérettel szólnak erről a külföld tudósai magánleveleikben. Az sem titok, mennyi magasztalással fogadta a katalogus megjelenését a pétervári akadémia. Azt is tudja mindenki, hogy a göttingai tudós társaság elismerése fejében tiszteletbeli tagjává választotta meg a grófol. Az idegenek szinte irigylük őt tőlünk. Hát még ha úgy ismernék őt, mint a hogy mi ismerjük. Ha látnák, mennyire rokonszenvez az írókkal, mily nagyra becsüli őket, mily méltányos irányukban, s mily nagylelkűséget tanusít támogatásukban stb.

Ily áradazó szavakkal mutatta be Engel a közönségnek a katalogus első pótkötetét, mely az 1803. év őszén került ki sajtó alól. Ez is két részből állott, mint a megelőző kötetek. Az első betűrendi sorban, a második szakok szerint csoportosítva sorolta fel a könyvtár újabb gyarapodásait.¹

A szaklapok ezuttal is dicsérettel emlékeztek meg az egész munkáról. Kiemelik, hogy a gazdag tartalom messze felülhaladja

¹ Az első rész címe: *Catalogi Bibliothecae Hungaricae-Széchenyiano-Regnicolaris Supplementum I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum Typis Editos complectens A—Z. Posonii, Typis Belnayanis, 1803. 8o 2 + XXXIII + 646 + 2.* A másodiké: *Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris Supplemento I. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Posonii, Typis Belnayanis, 1803. 8o 211 + 4.*

az irodalom munkásainak várakozását. Ilyen hatalmas gyarapodás alig 2—3 év alatt, a legjobb bizonyítéka annak az áldozatkészségnek, a melylyel az alapító művét tökéletesbíteni kívánja.

A szerkesztésben is ugyanazon kiválóságokat méltatják, mint az előbbeni kötetekben. Mindazonáltal az egyik ismertető kifogásolta, hogy pl. az egyes kiválóbb személyiségek tiszteletére írt verseket és beszédeket nem szerzőik, hanem az illető előkelőségek nevei alatt vették fel a munkába. E mellett a nyomdai kiállítást sem találta elegendő tisztának és hibátlannak. Sőt az L. S. jegyű ismertetőnek még Engel előszavára is van észrevétele. Óhajtottó lett volna — írja — hogy az irodalmi munkásságával annyira túlhalmozott érdemes tanár az előszó megírásánál az előadás formájára is annyi időt és nyugalmat szentelhetett volna, mint a mennyire fontosnak ítélte az egész ügyet magát.¹

A katalógus pótköteteit Széchényi ismét több száz példányban küldette meg a hatóságoknak, az egyházi és világi uraknak az írók s tudósoknak. A gróf nem csupán figyelmet kívánt tanusítani irányukban a könyv megküldésével, hanem inkább azt szerette volna elérni, hogy a kinek olyan könyv van birtokában, a melyet a katalógus nem említ fel, azt tulajdonosa küldje be a Széchényi-országos-könyvtárba. Nem is csalatkozott reményében. Mindnyájan a legnagyobb érdeklődéssel fordultak a nemzeti intézet felé és »mindenki különös nyereségének tartotta — mint az egyik hazafi levelében kifejezi magát — ha a nagyérdemű nemzeti könyvtár disze nevelésére valamiben eszközül szolgálhat.« S bizonyára többen is elmondhatták volna magukról, amit egy irodalombarát levelében olvasunk, »hogy mindenkoron az forog előtte, bárcsak ő is valamiben annak a könyvtárnak avagy csak kevésben is teltsége s környülállási szerént szaporítását munkálkodó tagja lehetne.«²

De a mi még az ily nyilatkozatoknál is ékesen szólóbban hirdette a hazafias buzgalmat, az azon körülmény volt, hogy nagyuraink, íróink, a társadalom egyházi és világi tagjai szakadatlan egymásutánban küldték be ajándékaikat a könyvtárba.

Ezek közül a következőket emelhetjük ki. Glosius Dániel

¹ Zeitschrift von und für Ungern. 1803. IV. 174. 1804. V. 108.

² Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám. III. csomag, 56. szám.

ülnök Kollinovies Gábor egy kéziratát, Muskatirovics János pesti tanácsos szintén egy kéziratot s ezenfelül két szerb nyelven írt munkáját küldötte be. Fiala Ferencz szakolczai polgármester, Kalmárfly Ignác budai bíró szintén kéziratokat ajánlottak fel. Dellevaux Fülöp kamarai tanácsos Rákóczy György korabeli zászlót, a sárospataki kollegium több becses XVI. és XVII. századbeli nyomtatványt. Demjén Antal pesti tanár a Magyar Hirmondó és Magyar Kurir több évfolyamát. Schmidt György tanár 20 családi czinert, Jordánszky Elek magyar-szölgvényi plébános schematismusokat, Szalay Péter a helytartótanács hivatalnoka egy magyar nyelvű Herbariumot, Lehoczky András ülnök több munkáját, Miller 14 kötet kéziratot, Berzeviczy Gergely, Schlachta Ferencz, Nitray Mátyás, Rubinyi Péter hasonlóképpen kéziratokat, Almásy Antal helytartótanácsi titkár régipénzeket ajándékoztak.

Czuppon György szombathelyi theologiai tanár, Schuster János orvos, Virág Benedek, Révai Miklós, Nitsch Dániel sárospataki tanár, Plachy András turóc-szent-mártoni evangélikus prédikátor, Kozma Gergely unitárius lelkész Erdélyben és mások, saját munkáikkal gyarapították a gyűjteményt.

Palsovits Antal szobi plébános, Csergheő Ferencz bírósági jegyző, Sebastianovich Imre ügyvéd, Nagy Ferencz sárospataki tanár, Senovitz Mátyás eperjesi, Skolka András mezőberényi lakosok több ritka apró nyomtatványt és egyéb könyveket gyűjtöttek.

Mátyasi József úgy a saját, mint megboldogult atyjának Jánosnak 20 kötetre terjedő iratait a könyvtárnak adományozta. Zsolnay Ferencz veszprémi nagyprépost az elhalt Bayzáth József veszprémi püspök arczképét, gróf Galánthai Fekete Ferencz pedig atyjának arczképét és egy berakott asztalt adott. Latinovich János helytartótanácsi tanácsos a birtokában lévő illyrnyelvű könyveket ajándékozta oda, sőt ezeket az egész ország területén összevásárolta, hogy az összes illyr nyomtatványok meg legyenek az országos könyvtárban.

Szerdahelyi György Alajos, kir. tanácsos, apátkanonok az egykoron Nagyszombatban létezett úgynevezett katechetikai könyvtárnak 181 darabból álló maradványát adta a Széchényi-országos-könyvtárba mint letéteményt. Engel Keresztély pedig több Moldva- és Oláhország történetére vonatkozó becses kéziratot

ajánlott fel. S még számosan, a kiknek nevét hosszadalmas lenne mind felsorolni.¹

Midőn József főherczeg-nádor 1803 november havában vissza-érkezett oroszországi útjából, bár az olvasóterem és az éremtár elhelyezésére szolgáló helyiség kérdése még mindig függőben volt, nem akarták a könyvtár megnyitását tovább halasztani. Ha már nem lehetett a becses gyűjteményt a kutatók számára használhatóvá tenni, legalább azt óhajtották elérni, hogy az érdeklődő közönség szabadon gyönyörködhessek a nemzeti kincsekben.

1803 december 10-én megjelent József nádor az intézetben és azt ünnepélyesen megnyitotta a látogatók előtt.

Tiszteletére ott volt a hétszemélyes tábla ülnökeinek társaságában az alapító gróf is, a ki ez alkalommal mutatta be a nádornak a katalogus első pótkötetét, valamint Somogy vármegyének általa készítettett térképét. Miller pedig ugyanekkor a régi nagyváradi nyomda történetéről irt értekezését ajánlotta fel a könyvtár védnökének.

Az előkelő társaság örömteljes elragadtatással állott meg a terem bejárájánál s vette szemügyre a hatalmas helyiséget, a gyönyörű butorzatot, a szép rendben elhelyezett könyveket és kéziratokat.

A belépővel szemben, a három ablak közt két magas és széles szekrény állott kéziratokkal. A jobboldalon, az ablak mellett egy harmadikban kizárólag eredeti oklevelek voltak. A baloldali ablak mellett lévő szekrényben őriztettek a legritkább nyomtatványok

A jobboldali csigalépcső mellett álló szekrény a becses metszetgyűjteményt foglalta magában. A baloldali lépcső mellett lévő szekrényben voltak az osztrák uralkodóház idején a törökkel vívott csatákra és az Ausztriára vonatkozó munkák.

A két lépcső és az ajtó közé helyezett két nagy szekrényben a hazai történelemre, jogra, statisztikára stb. vonatkozó nyomtatványok voltak felállítva.

Az egész terem körülfutó karzati szekrényekbe szintén könyvek voltak beosztva. És pedig a három ablak közti szekrényekben a segédkönyvek. A baloldali három osztályra osztott szekrényben a

¹ Zeitschrift von und für Ungern. 1804. VI. 195.

A SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS-KÖNYVTÁR HELYISÉGE AZ EGYKORI
PÁLOS KOLOSTORBAN, A MAI KÖZPONTI PAPNEVELŐBEN.

magyarnyelvű nyomtatványok, a jobbra eső szekrényben pedig a magyar, horvát stb. származású írók által kiadott, de nem Magyarországra vonatkozó munkák állottak.

A jobboldali lépcső mellett lévő szekrényben a magyar irodalomtörténetre vonatkozó munkák, a mellette álló szekrényben pedig a különféle életrajzok nyertek helyet.

Az emeleti szobába nyíló ajtó mellett álló szekrény egyik részébe a magyar szerzőktől írt természetrajzi és természettudományi, másik részébe pedig a magyar nyelvtudományi munkák és különféle szótárak kerültek. Végül fent, az ajtótól balra, a névtárak, schematismusok állottak.

A karzatról egy oldalszobába jutott a látogató, a melyben különféle képek, Széchényi György és Pál, Bajzáth József, Majláth József, Zichy Károly, Eszterházy József és mások arcképei voltak láthatók. Ezt a szobát a tisztviselők nyáron át irodául használták.¹

A könyvtár állománya, Miller számításai szerint, daczára a naponkinti növekedésnek, még mindig nem érte el a nyomtatványoknál az 5000, a kéziratoknál a 800 darabot.

Valóban nem sok. Főleg ha arra gondolunk, hogy a gyűjtemény hivatva lett volna az egész magyar tudományosság és irodalom termékeit magában foglalni. De ez legalább a szó leg-szorosabb értelmében a mienk volt. Egészen nemzeti, kizárólag magyar. És éppen azért megbecsülhetlen értékű.

A nádor és kísérete a legnagyobb meglepéssel távoztak az intézetből. De bizonyos meghatottságot nem tudtak leküzdeni. Ime maguk előtt látták a piczi mustármagot. Vajjon sikerül-e ennek oly terebélyes fává növekednie, hogy lombozata alá össze lehessen gyűjteni mindazt, a mit a magyar tudomány, a magyar irodalom, a magyar művészet már alkotott és még alkotni fog? A mit a kegyelet, vagy a szerencsés véletlen a mult emlékeiből számunkra megőrzött? A mit a természet pazar kézzel szétszórt az egész országban? Hogy azután innen áradjon szét a tudásnak, a hasznos ismereteknek termékenyítő fénye, a nemzeti öntudatnak lelkesítő melege!

A nádor reménykedve tekintett a jövőbe; bizott a nemzet

¹ Miller kéziratgyűjteménye XVIII. 130.

áldozatkészségében. Széchenyi pedig bizott még ezenfelül a nádorban is.

A gróf már a nyáron megállapította, hogy sem a nyomdások, sem pedig a szerzők nem vettek tudomást a királyi diploma azon intézkedéséről, hogy minden nyomtatványból küldjenek be egy példányt a Széchenyi-országos-könyvtárba.

Midőn tehát 1804 február 12-én benyújtotta a katalogus I. pótkötetét a helytartótanácshoz, felhasználta az alkalmat, hogy e mulasztás ellen orvoslást kérjen. Előadta, hogy a felség 1802 november 26-iki legfelsőbb elhatározásával a többi közt azt is kegyesen engedélyezni méltóztatott, 1. hogy ő a katalogus pótköteteit kiadhassa és 2. hogy a szerzők az összes Magyarországon megjelent sajtótermékekből tartozzanak egy példányt az országos könyvtárba beküldeni. Ennek megfelelően ő az ujonnan megjelent katalogus pótköteteit 2 példányban már beküldte a bécsi és pesti egyetemi könyvtáraknak. A köteles példányok beküldését az erre kötelezettek azonban mindeztideig ügyszólván teljesen elhanyagolták. Arra kéri tehát a helytartótanácsot, intézkedjék, hogy a szerzők és kiadók mulasztása ne csak a multa nézve pótoltsék, hanem a legfelsőbb rendelet a jövőben is pontosan teljesíttessék, hogy az alig létrejött országos gyűjtemény a királyi kincstár, vagy országos pénztár minden megterhelhetése nélkül gyarapodjék és tartassék fenn.

Széchenyi egyúttal mellékelni kívánta azon nyomtatványok kimutatását is, a melyek a királyi diploma kibocsátása után jelentek meg; mindazonáltal ettől a nádor kiváló jóakarátára való tekintetből elállott.¹

A helytartótanács a lehető leggyorsabban elintézte a gróf beadványát és már 28-án a következő rendeletet küldötte az összes hatóságokhoz. Miután a már közhírré tett azon legfelsőbb intézkedés, hogy minden nyomdatermékből négy példány küldessék fel a helytartótanácshoz oly czélból, hogy kettőt a legfelsőbb helyre lehessen felterjeszteni, kettőt pedig a pesti egyetemi könyvtár és a Széchenyi-országos-könyvtár kapjon meg, nem lett pontosan teljesítve, ezen királyi intézkedést újból hirdessék ki és annak lelkiismeretes betartását szigorúan ellenőrizték.

¹ Széchenyi levéltár. I. kötet, 13. szám. II. csomag, 43. szám.

Erre vonatkozólag a következő utasítások tartandók szem előtt. 1. A négy köteles példány beküldése a nyomdászt terheli, legyen az illető nyomtatvány a saját munkája, vagy másé. A szerző mindazáltal tartozik ellenőrizni, hogy a nyomdász eleget tegyen ebbeli kötelezettségének. 2. Köteles példánynak tekintendő minden nyomtatvány, tekintet nélkül terjedelmére, a tárgyra, a melylyel írója foglalkozik, a nyelvre, a melyen megjelent. 3. A négy példány a helytartótanácsához küldendő fel: és pedig az egyetemi nyomda igazgatója közvetlenül, a többi nyomdák pedig a tankerületi igazgatók útján, a revisor által, eszközöljék a felküldést. 4. A mikor a revisor a kéziratot a sajtó alá bocsátva aláírja, egyúttal ezt is jegyezze rá: nyomtatható azon kötelezettséggel, hogy a négy köteles példány felküldessék. Ugy szintén azt is tartozik ellenőrizni, hogy a nyomdák teljesítik-e ezt. 5. A tankerületi igazgatók az egyes akadémiák és gymnasiumoknál alkalmazott revisoraiktól kapják kézhez a köteles példányokat, a melyeket azután alkalomadtán lehető költségkíméléssel küldjenek fel a helytartótanácsához.¹

Sajnos, a helytartótanácsi rendeletnek sem lett meg az óhajtott eredménye. A szerzők a nyomdászokra, ezek viszont az írókra hárították a beküldés kötelezettségét, és így a könyvtár ezentúl is rendszerint elesett a nyomtatványoktól. Még maga az egyetemi nyomda sem képezett e tekintetben kivételt. Sem pedig a pozsonyi Landerer-czég.

Azonban Miller azt tapasztalta, hogy nem csupán a nyomdák és szerzők részéről történtek mulasztások. Kövi, sárospataki tanár pl. beküldötte a helytartótanácsnak *Elementa Juris Hungarici* czímű munkájának 4 példányát. Az egyetemi könyvtár meg is kapta a saját példányát. A Széchenyi-országos-könyvtár azonban nem. A mire akkor jöttek rá, a mikor Kövi egy ízben a könyvtárban a saját munkáját kereste.

Nagy baj volt az is, hogy a külföldön megjelent magyar vonatkozású munkák megszerzésére nézve sem történt semmiféle intézkedés. Az alapító életében nem is volt erre szükség, mert ő mindent megtett, hogy az intézet ezekhez hozzájusson. De mi lesz az ő halálával? És mi lesz a metszet-gyűjteménnyel? Ki fogja

¹ Országos levéltár. Helytartótanácsi osztály. Litt. Polit.- A. 1804. Nr. 4333. Fons. 13. Pos. 17.

az irodai, a posta-költségeket viselni, ki fog a könyvek és kéziratok bekötéséről gondoskodni, a mi eddig szintén Széchényi számláját terhelte! És ki fogja a hiányokat pótolni? A még hiányzó nyomtatványokat, okleveleket, kéziratokat megszerezni?

Miller, a ki sokat töprengett e nehézségek megoldásán, csak a legutóbbira nézve tudott annyit mondani, hogy valóban kíváncsú lenne, ha Teleki László a Cornides-gyűjteményből, Jankovich Miklós pedig a sajátjából átengedné az országos könyvtárnak mindazt, a mi itt még hiányzik.¹ De vajjon elegendő volt-e ezt óhajítani? A mikor ennek megvalósulására a legparányibb kilátás sem nyílt?

De ezek még csak a kisebb bajok, gondok közé tartoztak. Voltak nagyobbak is. Mint valami sötét rém közeledett a könyvtár felé a bizonytalan jövőből egy idő óta annak a lehetősége, hogy a pálosok kolostorából, talán már a legközelebbi jövőben, ki kell költöznie.

Említettük, hogy a pálos kolostor átalakítása ügyében kiküldött vegyes bizottság a költségek kérdésében nem tudott megállapodásra jutni. Végre a felség 1803 novemberben hozzájárult a helytartótanács és kancellária azon javaslatához, hogy csakis a szeminárium átalakításának költségeit viselje az egyetemi alap, és sürgetőleg meghagyta, hogy a központi papnevelő még az 1804. 5. tanév kezdetén megnyittassék.

Ekkor a helytartótanács felszólítására az országos építészeti hivatal az 1804. év nyarán két tervet készített a Széchényi-országos-könyvtárra vonatkozólag.

Az egyik terv szerint a könyvtár részére új épület lett volna emelendő, az egyetemi könyvtár szomszédságában. Az emeleten egy sarokszobában a könyvtár, a középsőben az olvasóterem, a harmadikban pedig a természetrajzi gyűjtemény lett volna elhelyezve. A földszinti helyiségekben pedig a könyvtár őre, irtoka és szolgálja nyert volna lakást. A másik terv szerint a könyvtár megmaradt volna továbbra is a pálos kolostorban, és itt nyert volna még néhány helyiséget.

A helytartótanács tekintettel arra, hogy ezen második tervben az iránt is történt gondoskodás, miszerint a központi pap-

¹ Miller kéziratgyűjteménye. XVIII. 140.

nevelő növendékei más lépcsőn járjanak be az épületbe, mint a könyvtár látogatói, tekintettel továbbá arra, hogy az alapító hazafias buzgósága nem csak őfelségének alabastromból készült mellszobrát, hanem a főherczeg-nádor arczképét is elhelyezte a teremben, a mennyezetet a saját költségén kifestette, továbbá, hogy az itt lévő könyvszekrényeket sem lehet máshol használni, és tekintettel főleg arra, hogy míg az első terv keresztülvitele 40.000, addig a másiké csak 5000 frt. költséget igényelne, 1804 szeptember 25-én azt hozta javaslatba a felségnél, hogy a második tervezet végrehajtását elrendelni méltóztassék.¹

A felség mielőtt végleg határozott volna, úgy intézkedett, hogy a tervekre nézve adjon véleményt a központi papnevelő újonnan kinevezett kormányzója és ez mielőbb terjesztessék fel hozzá.²

Bärnkopf Ignác sztergomi kanonok, czimzetes püspök és a papnevelő új rektora abban a véleményben volt, hogy a Széchényi-országos-könyvtárt nem lehet a szemináriummal egy épületben hagyni, és hogy csakis abban az esetben lehet a növendékeket a szükséges létszámban nevelni, ha a könyvtár az épületből kiköltözik.³

A helytartótanács 1805 márczius 5-iki felterjesztésében a következő megjegyzéseket tette Bärnkopf véleményére.

A nélkül, hogy ez által a növendékek felett szükségszerűen gyakorlandó felügyelet valamiben hátrányt szenvedne, a cselédség helyiségeit, a papnevelői könyvtárt, a ruhatárt stb. bátran átlehetne tenni a szomszédos épületbe. Azt ajánlja tehát a helytartótanács őfelségének, maradjon meg a Széchényi-országos-könyvtár ezentúl is a számára kijelölt helyen. Annál is inkább, mert a központi papnevelőt teljesen el lehet különíteni a könyvtártól, és el lehetne kerülni akár az új könyvtárépület létesítésével járó kiadásokat, akár pedig az átköltöztetéssel járó nehézségeket, Ő felségének nagylelkűsége nem fogja engedni, hogy ezen nagybecsű ajándék, a melyhez hasonlóan az ország még soha sem részesült, alig hogy elhelyeztetett, már is máshová zavartassék.

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1804. Nr. 23176.

² U. ott. Kanczelláriai osztály. A. 1805. Nr. 2462.

³ U. ott. Litt. Polit. A. 1805. Nr. 20508.

Ez bizonyára közszomorúságot keltene az országban. annál is inkább, mert a felség oly kiváló tetszésnyilvánítással fogadta, oly nagylelkűséggel vette védelmébe, midőn részére helyet jelölt ki, a honnan a legelkerülhetetlenebb és legsürgetőbb kényszer nélkül nem kellene elmozdítani. Kivált amidőn azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az alapító, bizva a hely állandóságában, nem csekély pénz-összeget fordított a helyiség díszítésére, a mit máshol alkalmazni nem lehet.

Ha azonban a könyvtárnak mégis ki kellene mozdulnia jelenlegi helyéről, úgy az épületnek azon részében, ahová az egyetemnek kellene jönnie, néhány helyiség, mind a négy emeleten a Széchényi-országos-könyvtár céljaira engedessék át. Ez esetben a két alsó emeleten a könyvtári személyzet nyerne lakást, a két legfelsőben pedig, a padozat áttörésével egygyé alakíttatván át, a gyűjtemény helyeztetnék el, még pedig az egyetemi alap terhére, miután nem lehet méltányosan azt kívánni, hogy az alapító másodizben is költsékezzék a könyvtár helyiségeire. Természetes, hogy ezen tervbe vett helyiség teljes berendezéseig a könyvtár előbbi helyén megmaradna.¹

Széchényi, vagy mert nem nagyon bizott már a dolog kedvező elintézésében, vagy mert minden eshetőséggel számolni akart, még mielőtt a helytartótanács felterjesztése elintéztetést nyert volna, megbizta Millert, keressen Pesten vagy Budán oly kincstári épületet, a melyben a könyvtár elhelyezhető lenne.

Miller Pesten a legszorgosabb utánjárás daczára sem talált alkalmasnak ígérkező házat. Több szerencsével járt Budán. A helytartótanács elnökségének házában lett volna egy nagy terem, mely üresen állott s a melyhez külön lépcső is vezetett. Ide nemcsak a könyvtárt, hanem az éremgyűjteményt is el lehetett volna helyezni. Alkalmasnak mutatkozott úgy a könyvtár, valamint a nádor által felállítani szándékoltt múzeum és a tisztviselői kar befogadására az az épület is, a melyben a gymnasium volt. A gymnasiumot át lehetett volna telepíteni abba a földszinti épületbe, a melyben az elemi iskolák voltak, s a melynek falai bátran elbirtak volna még akár két emeletet is. Esetleg megfelelt volna a célnak a raktárul használt ferencziek-temploma is. Vagy

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1805. Nr. 3331.

akár a karmeliták kolostorában is lehetett volna helyet találni a könyvtár részére, a hol a katonai parancsnokság jóval több helyiséget tartott lefoglalva, mint a mennyre szüksége volt.

Miller előadván ezt a grófnak, szükségesnek látta felkérni, foglaltassa le ezen helyiségek valamelyikét a könyvtár részére, mert Bürnkopf a napokban is úgy nyilatkozott előtte, hogy kénytelen lesz az udvarhoz folyamodványt benyújtani, miszerint a könyvtár eddigi helyisége a papnevelő céljaira engedtesse át, és azt is szeretné, ha november 1-jétől fogva már zárva lenne a Széchényi-országos-könyvtár.¹

Ugyanezen nyáron a könyvtár személyzetében is változás történt.

Petravich még május havában kinyilatkoztatta Széchényi előtt, hogy le fog mondani hivataláról és atyjánál, vagy testvérénél vonja meg magát. A lemondás közvetlen okairól nem tudunk közelebbit. Tény az, hogy kedvezőtlen egészségi állapota kényszerítette őt e lépésre.² Azonban némely jelek arra látszanak mutatni, hogy emellett Millerrel való viszonya sem volt teljesen kielégítő.

Széchényi Miller által adatta tudtára Petravichnak, hogy a lemondást elfogadja, és 2000 frt. végkielégítést is ad neki; megkívánja azonban, hogy egy megfelelő lemondási iratot állítson ki és hogy az általa kezelt könyveket jegyzék mellett adja át hivatali utódjának. Ha ez ekként, az ő kívánságának megfelelően már végbe ment, úgy nemesak a 2000 forintot fogja neki kilfiztetni, hanem az átadással járó munka fejében, külön jutalom czimén, még bizonyos szerényebb összeget is juttat neki.³

Miller június 3-án levélben értesíti Petravichot a gróf elhatarozásáról, felszólítván őt, hogy míg hivatalát utódjának át nem adta, ne távozzék el Pestről. Együttal megjegyzi, hogy bár öneki méltó oka lenne a panaszra, mégis, hogy kimutassa iránta való jóakarátát, az átadás körül teljesítendő munka fejében még bizonyos jutalmat is fog számára a grófnál kieszközölni.⁴

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám. III. csomag, 56. szám.

² Mátray: A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai című munkájában Pest, 1868.), azt olvassuk, hogy elmebeteg volt.

³ Miller levelezése IV. 107.

⁴ Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám. II. csomag, 47. szám.

Kiállítván Petravich a nyilatkozatot, a melyben megrendült egészségi állapotára való hivatkozással lemond a Széchenyi-országos-könyvtárnál viselt állásáról, Széchenyi ezt haladéktalanul bejelentette a helytartótanácsnak és egyidejűleg, június 4-én, kinevezte helyére a szegedi származású Gruber Károly Antalt, Batthyáni József nógrádi főispán titkárát, s a kinevezést megerősítés céljából a helytartótanács elé terjesztette. Mire a helytartótanács június 4-iki ülésében a kinevezést tudomásul vette, Grubert megerősítette és fizetését június 5-étől számítva folyósította.¹

Gruber, a ki főleg szépirodalmi munkáival tette ismertté a német olvasó-közönség előtt nevét, már az 1802. év őszén kérte Széchenyit, alkalmazza őt az újonnan létesített országos könyvtárnál. Ekkor azonban a gróf kénytelen volt neki azt válaszolni, hogy sajnálatára, korábbi és igen előkelő helyről jövő ajánlatok már megkötötték kezét. De biztosította, hogy ha alkalma nyílik rá, meg fogja mutatni iránta való jóindulatát.² Így történt, hogy a gróf, Petravich távoztával minden fontolgatás nélkül kinevezte helyére Grubert, a ki különben már 1803 október havában a katalógus újonnan megjelent pótköteteinek szétküldésében is segédkezett neki.

Millernek azonban nem volt inyére a kinevezés. Annyira nem, hogy Széchenyinek mindenféle kellemetlen következményeket helyezett, a kinevezésből kifolyólag, kilátásba. Ha jól sejtjük, erre semmi egyéb oka nem volt, mint hogy a gróf az ő tudta, megkérdése nélkül hozta be Grubert a könyvtárba.

Széchenyi meglehetősen éles hangon válaszol június 26-án Millernek, sajnós, előttünk ismeretlen levelére. Petravichot — írja — szívből sajnálom, bár önhibájából jutott ily szánandó helyzetbe, és tehetségem szerint igyekeztem rajta részint rokonaim, részint mások útján segíteni. Erre bizonyára nem voltam kötelezve. Minderről uraságod is tudomással bír s így módjában állott volna azokat a titkárokat és tanácsosokat felvilágosítani, a kik báró Podmaniczky ebédjén úgy nyilatkoztak, hogy az intézet érdekében szelidebb eszközökkel kellett volna az ügyet elintézní. Engem különben legkevésbé sem zavar az, hogy ők mily balul ítélnék

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1805. Nr. 14083. Széchenyi levéltár I. kötet, 13. szám, II. csomag, 49. szám.

² Gruber levelezése. Múzeumi kéziratár Qnart. Lat. 771.

meg, s hogy így gondolkoznak és ítélnék felőlem. Ezek a jó urak ugyanis csak jámbor kívánságokkal — a mi végre is könnyű dolog — én ellenben tényleg, a mi nehezebb, rajta voltam, hogy a szerencsétlenül segítsek. Hogy ezt tartozó kötelességből, avagy tisztán könyörületből tettem-e, döntsek el a fensőbb hatalmak.

Hogy javaslatomat, Gruber kinevezését illetőleg, a helytartótanács hidegen fogadta (Isten tudja kinek a sugalmazása alapján) fájjalom ugyan, de azért nem hagyom magam rábeszélni, hogy lemondjak a nekem kegyesen engedélyezett kinevezési jogról.

Kevésbé bánt a tudósok véleménye ebben a dologban, bár egyébként súlyt helyezek nyilatkozataikra; mert ha oly nevezetes embereknek, mint Schedius, Schwartner, Révay stb. meg vannak nem csak a tudományos téren, hanem egyébként is a maguk személyes ellenségei, és ha meg voltak elég szép számmal uraságodnak is, a mikor sokak ellenére kineveztem mostani állására, ki fogja megakadályozhatni, hogy Grubernek is meg legyenek a maga ellenfelei? Elég nem szép dolog azonban, hogy még jellemét is leszólják. Ez már nem méltó a tudósokhoz. Éppen azért, ismervén uraságod méltányos és igazságos lelkületét, nem hiszem, hogy ezen hirtelések által megtévesztve, mielőtt ismerné ezen »alkalmatlan egyént« az ő kineveztetése által »büntetve érezné magát« és tölem még tovább is tudakolni kívánná, hogy »micsoda célból is« neveztem ki őt. Némely, — bizonyos reájuk nem tartozó dolgokra kíváncsiaknak azonban megmondhatom, hogy ezen »állhatatlan« Gruber magyar nemes ember, a ki már 7 éven át teljesíti Batthyáni József ő exja mellett kifogástalanul a titkári teendőket, csekélyke fizetésért, a miből szegény elaggott édes anyját is segélyezi és hogy őt több előkelő úri ember melegen ajánlotta nekem. A mi pedig irodalmi jártasságát illeti, azon felül, hogy a legtöbb európai nyelvet bírja, azt hiszem tökéletesen meg fog felelni annak az állásnak, melyre őt szántam, a kanczellistaságnak, még ha kritikusan nem magasztalják is őt.

Hogy mikor lehet Pesten, még magam sem tudom. Hivatalos elfoglaltsága és édes anyja ügyei tartják őt vissza. Ez mindenestre olyannyira menthető okul szolgál elmaradásának, hogy hiszem, miszerint uraságod is készségesen fogja távollétének rövid ideje alatt egyedül vinni a könyvtár ügyeit. Ennek nem kellett volna történnie, ha uraságod, miként kértem is erre, nem küldi

el Petravichot utódjának megérkezte előtt. Annál kevésbé kellett volna őt az én utalványozásom nélkül kifizetni, a mi megvallom rosszul esett és nem szeretném ha a jövőben ismétlődne. De ha már rendelkeztek is erszényem felett, legalább ne terheltelessék Petravichtól oly nyugtát kérni, melyben elismeri, hogy végleg ki van elégitve, s a mi nekem a jövőben biztosítékul szolgáljon.

Én is tudom, hogy nincs szokásban miszerint az előd darabonként adjon át mindent utódjának. De kénytelen voltam ezt sürgetni a Czenken eszközölt átadás után, a mikor újból kellett megvásárolnom oly könyveket, a melyek már egyszer meg voltak. Egyébiránt, ha uraságod rövidebb uton akarja azt elvégezni, a mit én pontosabban szerettem volna végrehajtani, semmi kifogásom ellene.

Azokra vonatkozólag, a kik úgy nyilatkoztak, hogy ha Gruber kanczellistává kineveztetik, soha sem fogják többé átlépni a könyvtár küszöbét, csak annyit mondhatok, hogy sajnálom kellene őket ha képesek lennének távol maradni Gruber jelenléte miatt. daczára a sok kiváló író munkájában rejlő vonzerőnek.¹

Nem is lett semmi a kilátásba helyezett összeesküvésből. Ellenkezőleg, nem egy íróember örömeinek adott kifejezést Gruber kineveztetése felett. Pl. Engel is azt írja éppen Millernek szeptember 7-én, hogy örvend miszerint az országos könyvtárnál csupa ember-séges és szolgálatkész író nyer alkalmazást.² Sőt maga Miller is jónak látta Grubert barátságos előzékenységgel fogadni. Legalább Gruber, midőn 1805 november 3-án újból köszönetet mond Széchényinek a kinevezésért, áradozó szavakkal magasztalja Millert, a ki szeretetreméltó, jóindulatú bánásmódjával valósággal élvezette teszi számára a hivataloskodást.

Míg a személyi változás a könyvtár benső életében ekként némi mozgalmat idézett elő, az alatt két főrangú irodalombarát jóindulatú érdeklődése egy nagyobb gyűjteménynek megszerzését és a Széchényi-országos-könyvtárral való egyesítését igyekezett lehetővé tenni.

Az illetők törekvése annál jobban megérdemli méltánylásunkat, mert kezdeményezésük lökést adott a Magyar Nemzeti Múzeum megalkotásának is.

¹ Miller levelezése IV. 108.

² U. ott.

Talán nem kerülte ki figyelmünket, hogy Széchényi abban a fölterjesztésében, a melyet 1802 márczius havában a felséghez intézett, s a melyben gyűjteményét a nemzetnek adományozta, majd »hazai múzeumnak«, majd pedig »országos múzeumnak« is nevezte az általa létesítendő intézetet. Ebből nemcsak arra következtethetünk, hogy ő a könyvekből, régi pénzekből, ezimerekből és képekből álló gyűjteményt nem tartotta a szorosan vett könyvtár elnevezése alá foglalhatónak, hanem arra is, hogy ha nem gondolt is a Magyar Nemzeti Múzeum mai sokféle osztályára, mégis már eleve úgy tekintette az általa alapított intézetet, mint a hazai irodalomnak, régiségeknek, képeknek fejlődésre hivatott múzeumát.

Erre látszik mutatni azon körülmény is, hogy neje, a ki érzékeny lelkének minden fogékonyásával támogatta őt a nemzeti kultúra érdekében kifejtett tevékenységében, s a ki előtt bizonyára nem voltak elrejtve tervei, 1803-ban a könyvtárnak és az idővel ezzel egyesítendő Múzeumnak ajánlja fel gazdag ásványgyűjteményét.

A múzeum eszméjének valóságos atyja, leggondosabb, leg-hatalmasabb ápolója azonban maga József főherczeg nádor volt, a ki attól az időtől kezdve, hogy a Széchényi-alapította intézetnek védnökévé lett, folyton fokozódó buzgósággal törekedett a Széchényi-országos-könyvtárt oly hatalmas nemzeti intézménynyé fejleszteni, a mely arányaiban és gazdagságában a nemzethez méltóan, a magyar kultúrát minden irányban fel-ölve, az irodalom és tudomány, a szépművészet és természet hazai termékeinek összegyűjtését tűzze ki maga elé feladatul.

A nádornak évről-évre jobban növekvő eme érdeklődése, minden kigondolható alkalommal jelentkező buzgalma és nagy-erejű támogatása terelte az 1805. év tavaszán Brunszwik József és Eszterházy József grófoknak figyelmét is az új intézetre és keltette bennük azt a gondolatot, hogy Giovane herczegné gyűjteménye az intézet részére megszereztessek.

Giovane Julia herczegné, Mária Lujza egykori főudvarmesternője, a ki nemcsak szellemes, bájos egyéniségével szerzett magának sok jóakarót, hanem irodalmi munkásságával a tudós világ figyelmét is magára vonta, már hosszabb időn át élt férjétől elváltan Bécsben és legutóbb oly nyomasztó körülmények

közt, hogy hitelezői végre csődöt kértek ellene. Ekkor valamely ismeretlen jóakarója emlékiratot nyújtott be a legfelsőbb helyen, a melyben azt ajánlotta, hogy a hercegné tulajdonát képező igen becses gyűjtemény szereztessék meg valamely országos intézet részére. Miután Brunszwik és Eszterházy grófok szintén azon voltak, hogy a hercegné a gyűjtemény értékesítése által megszabadíttassék hitelezőinek zaklatásától, az udvarnál arra gondoltak, hogy ők nyújtották be az emlékiratot. Midőn azonban a helytartótanács erre vonatkozólag felvilágosítást kért tőlük, kijelentették, hogy az emlékiratról mindezideig tudomásuk nem volt, mindazonáltal ők is abban a véleményben vannak, hogy a gyűjteményt meg kellene venni annak az intézetnek a részére, a melynek alapját gróf Széchenyi nagylelkű ajándéka már megvetette. Hogy ez megtörténhessék, főleg két dolgot tartanak szükségesnek: először, hogy megállapíttassék a gyűjtemény értéke, másodsor, hogy ez a hitelezők követeléseitől felszabadíttassék.

Miután a terv a nádornak is tetszett, a helytartótanács felkérte Teleki Sámuel grófot, hogy mint szakértő, és mint a ki pár évvel előbb szintén megakarta vásárolni a szóban forgó gyűjteményt, adjon véleményt ennek értéke felől. Teleki úgy nyilatkozott, hogy a gyűjtemény minden körülmények közt megér 30.000 forintot és méltó arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszereztessek. Mire a helytartótanács azt a javaslatot tette, hogy a gyűjtemény megszerzésére s általában a Múzeum céljaira gyűjtessek össze közadakozás útján 80—100.000 frt, egyben pedig kéressék fel a felség is, hogy az aláíráshoz kegyesen hozzájárulni méltóztassék.¹

Egy felhívás fogalmazványában, a mely az egyes törvényhatóságokhoz lett volna intézendő, Miller a pénz összeszedésére a következő módozatot ajánlotta.

Arra való hivatkozással, hogy mennyire szükségesek az ily közintézetek és hogy Széchenyi hazafias áldozatkészsége már meg is vetette alapját a létesítendő Magyar Múzeumnak, ki kellene fejteni, hogy most már nincs egyéb hátra, mint hogy mindenki, a ki hazájának üdvét lelkén viseli, tehetsége szerint hozzájáruljon ennek biztosításához, fejlesztéséhez. Ez indította a

¹ Országos levéltár. Litter. Polit. Foas. II. Posit. 79.

közelmúltban Brunszwik József és Eszterházy József grófokat is arra, hogy lehetővé tegyék ily nemzeti intézet létesítését, midőn váratlanul alkalom nyílt a Múzeum nagyobb mérvű gyarapítására az által, hogy Bécsben árverés alá került Giovane hercegné gazdag gyűjteménye. Sőt a két főúr, nehogy a becses gyűjtemény esetleg külföldre vándoroljon ki, már meg is vette ezt az ország számára, abban a reményben, hogy az ország később magához fogja váltani. Miután pedig a kincstártól nem lehet várni ezen összegnek folyósítását, nem marad egyéb hátra, mint közadakozás útján összegyűjteni a szükséges pénzt. 60—70.000 frt nem csak a két főúr költségeinek megtérítésére lenne elegendő, hanem a Múzeum fentartási költségeinek fedezésére szolgáló alapra is.

A pénzt 100 forintos részvények alapján lehetne összehozni, úgy, hogy egy ily részvényt többen is jegyezhetnének közösen. Minden megyében egy gyűjtő lenne megbízandó, az aláírások, valamint a történt adományok jegyzékbe vételére. Mindaz, a mi az alispánok, hatóságok és gyűjtők buzditása folytán összegyűlt, a megyegyűléseken nyilvánosan felolvasatnék, majd a megye útján a nádor kezeihez jutna, az országos pénztárba való utalás céljából. A begyűlt pénzből egyedül a nádor, vagy a nádori szék üresedése idején a főkormány-szék utalványozhatna, a tisztviselői kar tehát minden egyes alkalommal a nádor elé terjesztené a szükségesnek vélt kiadásokat. Legcélszerűbb lenne a legközelebbi országgyűlésen, a mikor a Széchényi-országos-könyvtár bezikkelyezettetik, a Múzeum alapját és ennek kezelését is törvénybe iktatni. A kik adományaikkal hazaszeretetüknek tanujelét adták, azoknak neveit az országos könyvtár vezetője pontosan feljegyezné, és e jegyzék nemcsak az országgyűlésen olvastatnék fel, hanem ki is nyomattatnék.¹

Miller iratára azonban nem került a sor, mert a helytartótanács javaslatáról a magyar kir. udvari kancellária 1805. július 12-én úgy nyilatkozott, hogy nem ajánlhatja a felségnek a helytartótanács előterjesztésének elfogadását, miután abból nem tűnik ki világosan, mit akar a helytartótanács tulajdonképpen; azt-e, hogy a felség csak jóváhagyja az egészet, avagy hogy maga is bizonyos összeggel járuljon hozzá a gyűjtemény megszerzéséhez.

¹ Miller kéziratgyűjteménye XV. p. 282.

I. Ferencz király erre mindenek előtt a megvásárlandó könyvek jegyzékét kívánta maga elé. A helytartótanács Brunszwik grófot szólította fel, hogy a lajstromot mutassa be. A gróf azonban kijelentette, hogy a gyűjtemény nemcsak könyvekből áll, hanem ennek igen jelentékeny részét teszi a gazdag ásványgyűjtemény, 480 drágakő, mindenféle vulkanikus képződmények és kagylók: a könyvek, eltekintve a szép térképgyűjteménytől, nagyobb részt latin, franczia, olasz, német nyelven írt politikai, ásványtani és vegyészeti munkák. Véleménye szerint a gyűjteményt nem is a Széchényi-országos-könyvtár részére kellene megvenni, mint inkább a Magyar Nemzeti Múzeum részére, melynek alapját Széchényi adományaival már megvetette. Mindazonáltal küldött egy jegyzéket a könyvekről, a melyről azonban megjegyezte, hogy pontosságáért nem szavatolhat, mert a könyvek ládába vannak elrakva.

Végre a felség 1808-ban megengedte, hogy a gyűjtemény megszerzésére nyilvános aláírások útján pénzadományok gyűjtesenek. Csakhogy ekkor már későn volt. Időközben ugyanis Brunszwik gróf, hogy legalább a könyveket megmentse a hitelezők karmaiból, ezeket magához váltotta. És midőn a hercegné is elhalálozott és még mindig nem történt semmi a gyűjtemény megvásárlása érdekében, a könyveket bekebelezte a saját könyvtárába.¹

Az 1805. év őszén még mindig nem voltak elosztatva azok a nehézségek, a melyek a helyiségek függőben maradt kérdéseiből állottak elő, midőn a könyvtár újabb, igen komoly rázkódtatások elé jutott.

Már a nyáron, a mikor I. Ferencz király október 13-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, világos jelei mutatkoztak a rövid ideig tartó béke után bekövetkezendő újabb háborúnak. És valóban, Napoleon szeptember elején megindult hadaival Ausztria ellen. A mikor pedig november 7-én feloszlott a magyar országgyűlés, a francziák diadalmas császára már Linczet is megvette, és közeledett Bécs felé. Sőt néhány nap múlva, november 12-én Napoleon, miután Bécs is megnyitotta előtte kapuit, Schönbrunnból intézte a hadjáratot.

Ennek hírére az országgyűlés bezárása után Budára visszatérő nádor november 16-án a koronázási jelvényeket Munkácsra

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1808. Nr. 8666.

vitette, két nappal később pedig a helytartótanács által kezelt alapítványi pénztárakat, valamint a helytartótanács és kamara levéltárait stb. hajón Eszékre szállíttatta, ugyanekkor Millert is utasítván, hogy a Széchényi-országos-könyvtár kincseit, a ritkább könyveket és kéziratokat, mielőbb Temesvárra vigye.

Hogy terhes megbízatásának eleget tehessen, Miller sürgős felterjesztésében többféle intézkedést kért a nádortól. Ennek megfelelően József nádor elrendelte, hogy Miller 3000 frtot kapjon a költségekre a tanulmányi vagy egyetemi alapból, utólagos számadás kötelezettsége mellett. Hogy a közbeneső megyei hatóságok stafféta útján hivassanak fel a szükséges fuvarok előállítására. Ezen felül Miller részére 4 frt napidíjat, a kíséretében lévő szolgának pedig 1 frt költséget állapított meg: a Pesten maradó őröknek, Grubernek pedig egy negyedévre előre kiutalványozta fizetését.¹

December 4-én érkezett meg Miller harmadmagával Temesvárra sok viszontagság és költséges utazás után. Az út teljes 15 napig tartott. A temesvári urak jóval szívesebb fogadtatásban részesítették őket, mint a már előbb ide érkezett 38 mindenféle hivatalnokot. Legalább Miller ezzel dicsekedett. Kiváló figyelmet tanusítottak irányukban Csekonics és Martini tábornokok, Deschan adminisztrátor és Koppauer bíró. Nemesak jó lakásról gondoskodtak számukra, hanem egyéb óhajaikat is teljesítették. A mit másoknak, a kik hányaveti módon követelöztek, megtagadtak, azt ők az első szóra megnyerték.

A kéziratokat, könyveket a bécsi laktanya boltives helyiségeiben katonai őrség őrizte, a hol Miller naponként megtekintette a ládákat.

A könyvtári dolgokon felül a várban volt elhelyezve a budai kamara pénztára, a kamarai és táblai levéltár, az államtanács és hadi tanács irományai, az udvari kanczellária, a vámhivatal iratai néhány millió értékben, a német testőrség ruhatára, az udvar drágaságai stb. Természetes, hogy ily körülmények közt a vár a legszigorubb védelmi állapotba helyeztetett, a falakon ágyúk állottak, mindenfelé őrségek jártak és tilos volt bárkinek is a vár falai körül vagy mellett sétálni.

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1805. Nr. 27310. A múzeumi igazgatóság irattára. A. 1805. Nr. 1.

A sok idegen beözönlése következtében szerfelett megdrágultak a városban az élelmi szerek. Nemcsak a polgárság panaszkodott, hanem Miller is, a kinek mindent kétszeres áron kellett a vendéglőben megfizetnie. Fokozta a drágaságot az a körülmény is, hogy a folytonos esőzés és havazás folytán a folyók kiáradtak, az utak pedig annyira megromlottak, hogy pl. a rendes postát két lovasnak kellett kísérnie, hogy ha valahol a vízben, sárban elmerülne, legyen a ki kihuzza.

A nagy szükség beálltával a közbiztonság is teljesen megrendült a városban és környékén. Megtörtént pl., hogy a lakosság legnagyobb része nem kapott hust, mert a mészárosoknak a Józsefvárosban lévő közös istállójából egy éjjel minden ökröt elhajtottak. Egy Aradról Temesvárra igyekvő molnártól pedig az úton elrabolták kocsiját, lovait, lisztétől, mindenestől.

Világos, hogy ily viszonyok között Miller is kénytelen volt arról lemondani, hogy a könyvtár részére újabb dolgokat tudjon szerezni.

Még csak nem is találkozott olyan emberrel, a ki az irodalom iránt érdeklődést tanúsított volna. Annál többen voltak a kártya és kockajáték hívei. És a kik éltek-haltak az ujsághírekért. A kávéházakban többnyire bambergi lapokat olvastak, a melyekben elég kemény dolgok voltak megírva az udvar, a miniszterium és az egész monarchia ellen. Sem a neveknek, sem a méltóságoknak nem kegyelmeztek. Ilyesmit bizony nem lehetett Pesten tapasztalni. Fel is tette magában Miller, többi hivatalnoktársával egyetemben, hogy mindenhol meg fog ugyan jelenni, mindent meg fog hallgatni, mintha semmiről nem tudna semmit, de a monarchia kedvezőtlen viszonyai felől vitt beszélgetésekbe nem fog beleelegyedni.¹

Miller, a mint megérkezett Temesvárra, Martini várparancsnok útján azonnal értesítette a nádort, hogy a kéziratokkal együtt minden baj nélkül rendeltetése helyére ért. Széchenyinek azonban csak 2 hét múlva, december 19-én írta meg a fentebbi híreket, azzal indokolván hallgatását, hogy megakart várni az alkalmat, míg egyúttal jókivánatait is kifejezheti az új esztendőre.

A könyvtár legértékesebb tárgyainak sorsa felett aggódó

¹ Széchenyi levéltár. I. kötet 9. szám, III. csomag 56. szám.

grófot bántotta Miller e figyelmetlensége. De még ennél is jobban bántotta, hogy Miller nem vitte magával Temesvárra a becses térképgyűjteményt. Bizonyára elfelejtette, mondotta egy alkalommal Miller Pesten maradt nejének, Miller azonban, hogy legalább e részben ne vádolhassa őt a gróf mulasztással, január 8-án írt levelében előadja, hogy ez nem rajta mult. Midőn a nádor magához hívatta és meghagyta neki, hogy a könyvtár becsesebb kézíratait és nyomtatványait Temesvárra szállítsa, ő kérdést intézett ő fenségéhez, hogy a térképeket is magával vigye-e? A nádor azonban ezt nem tartotta szükségesnek, miután azt hallotta, hogy a gyűjtemény hiányos, és az újabb térképek közül, a melyeket az ellenség leginkább használhatott volna, úgy szólván éppen semmi sincs meg. Ennélfogva nem merte a térképgyűjteményt magával vinni, hanem megbizta Grubert, hogy az alatt, míg ő távol lesz, katalogizálja azokat.¹

Gruber csakugyan hozzá is fogott a munkához; minthogy azonban a könyvtári helyiséget nem lehetett fűteni, kénytelen volt lakására vitetni a térképeket. Természetesen csak azokat, a melyek külön álló lapok voltak, mert hisz sok térkép volt még azokban a könyvekben is, a melyeket Temesvárra szállítottak, nemkülönben azokban, a melyek a könyvpolczokon maradtak.²

A távollevő Millert Gruber szokta értesíteni a könyvtárban történetekről és a pesti hírekről. Elég sűrű levelei mintha csak számunkra írt naplófeljegyzések lennének, oly sok jellemző apróságot hoznak tudomásunkra.

1805 november 16-án kelt soraiban biztosítja Millert, hogy helyét a legnagyobb veszély esetén sem hagyja el. Ha egymagam nem oltalmazhatom is meg — úgymond — az ország tulajdonát, mint a könyvtár tisztviselője, erőmhöz mértén, legalább szóval fogok az ellenségnél közbenjárni a könyvtár sértetlenségeért.³

Deczember 10. A hadseregünkről érkező változó hírek és az itteniek rettenetes fecsegései arra birtak, hogy teljesen visszavonulva éljek, sehová nem jártam, folytonosan a kataloguson dolgoztam. Önagyságát (Miller nejét) ezentúl gyakrabban meg fogom látogatni; őszintén szólva eddig Kitaibelné jajveszékéléseitől féltém. Midőn

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Gruber január 13-iki levele Széchényihez. U. ott.

³ Miller levelezése. IV. 140.

az ellenség Pozsonyig nyomult és egy kisebb czirkáló csapat innen előre hatolt, a pesti közönség már azt hitte, hogy az ellenség Budáig meg sem áll. Pavonicsnak most mellettem kell dolgoznia. Széchényi gróf úr ő kegyelmessége azt mondotta, hogy mindkettőnknek engedelmeskedni tartozik, csak vegyem őt igénybe: »secessum et otium, non otia Musarum quaerit«. Örömmel végzek mindent hivatalom érdekében, csak kilátásom legyen valami jobb állásra, mert jelen helyzetemben nagyon nehéz lenne több évet eltölteni.¹

Deczember 29. A kényelemszerető Pavonics most egy időre Széchényi gróf úr házában van Szalay helyett, a kinek Erdélybe kellett utazni. Úgy látszik a fiú ezt maga eszelte ki, csak hogy ne kelljen mellettem a könyvtárban dolgoznia: nagyon igénybe vettem, pedig néha napokon át kimaradt, vagy későn jött: kerüli a munkát. Minthogy a térképek lajstromozásával elkészültem, most már a képekkel is rövid idő alatt rendben leszek. Ha könyvtárunk alkalmazottai magán munkálatokra használtatnak fel, akkor a hivatal érdeke sokat fog szenvedni, s nem állok jót a következményekért. Ófensége, legkegyelmesebb főnökünk, Nagyságod közbevetésével ennek is végét vetheti. Ha ez tovább is így tart és még a képek áthozatalához sincs semmiféle segítségem, meg kell a munkának szakadnia, mert a mit a lajstromba bevezettem, azt Pavonicsnak kellene lemásolni és visszavinni.²

1806 január 3. Nem irhatom le az örömet, a mit nagybecsű, felette kedves levelének olvasásakor éreztem. Hogy Ön, nemes férfiú, jóindulattal viseltetik irányomban, becsesebb előttem a legnagyobb úr kegyénél. Kiváncos lenne, hogy minden hivatalban egyetértés legyen a tisztviselők közt, így nagyobb rend uralkodnék, és a szolgálat is sokat nyerne. Nagyságod barátsága elviselhetővé teszi helyzetemet. Vigasztalhatlan volnék, ha más lenne, mint a ki tényleg. Mert őszintén szólva nem vagyok képes a fel-fuvalkodottságot elviselni, a mire az Ön nemes szíve nem is képes, mert Istennek hála tartom magam valaminek, és azt hiszem, jobb sorsot érdemelnék.

Valami nyomja a lelkemet, a min szeretnék könnyíteni és

¹ Miller levelezése. IV. 145.

² U. ott. IV. 149.

Nagyságod baráti lelke előtt feltárni. Ön nagyon sokat keresztül vihet öfenségénél. Kérem tehát, eszközölje ki számomra, hogy kitüntetésképpen a custosi czimet, sine emolumentis, elnyerjem. Azt gondolom irodalmi munkásságommal kiérdemeltem ezt; mert itt azt hiszik, hogy csak közönséges írnok vagyok, miután a pesti czímtár a scriptort hibásan írnoknak fordítja. Hiszen nem kívánok fizetésemelést, ámbár nehéz viszonyok közt élek, csak kissebbítésemet óhajtom elkerülni. Egy megyei táblabíró számára megfelelőbb a custosi czim és engem is jobban lelkesítene a munkára. Quod nemini obest, et alteri prodest, haud denegandum esse puto. ¹

Január 19. Néhány nap előtt Széchényi gróf úr ökegyelmességénél ebédeltem; bemutattam neki katalogusomat, a mivel rendkívül meg volt elégedve, s azt mondotta, várakozáson felül sikerült. Magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy nagyon szorgalmas voltam, mert már a czimereknél tartok, a melyeket rövid idő alatt szintén fel fogok dolgozni. Az egyes könyvekben lévő térképeket, metszeteket, czimereket könnyen ki fogom utólag írhatni, mihielyt a könyvtárban újból dolgozni lehet. Beszéltem ökegyelmességével a térképek, metszetek és czimerek lajstromai közé ékelendő értekezésekről is; teljesen osztja a mi véleményünket, tanácskoztam is már ez ügyben Schwartnerrel, Schediussal és Haliczkyval.

A kegyelmes úr nem sokaig találta szeretetreméltónak a kedves Pavonicsot; néhány nappal előbb ismét visszaküldte hozzám a jeles férfiút, mert úgymond még terítésre sem használhatta kellően, annál kevésbé használhatta írásra. Azonban alig került ki a gróli házból, már is hátfájást és köszvényes rohamokat kapott, a mit azonban én iskolabetegségnek tartok. Akkor járt be, a mikor neki tetszett; legtöbbször dél felé, fel tizenegykor, délután pedig négykor. Mióta megmondtam neki, hogy ezt nem fogom tovább tűrni, valamivel korábban jön. Proxime, credo, recidivam patietur. Schickmayer ágens úr ² nem akarja ebben az évben az ujságot ingyen küldeni. Ezzel a crassae indolis emberrel többé mit sem akarok. Őt is, a hozzá hasonlókat is rendre taníthatná öfensége.

¹ Miller levelezése. V. 2.

² A királyi kamara és helytartótanács ágense és a Vereinigte Ofter und Pester Zeitung kiadótulajdonosa.

Belnay¹ sem egészíti ki az előbbeni évfolyamot, az ideiből pedig egy számot sem küldött. Több levelemre nem is válaszolt.²

Január 23. Sok számottevő embernek nem tetszik könyvtárunk Széchényiano-Regnicolaris elnevezése: ki is jelentették, hogy e miatt nem járulnak hozzá gyarapításához. Ma kaptam egy csomó új magyar sajtóterméket a helytartótanáctól ezzel a czimzéssel: »ex officio Regnicolari Bibliothecae Pesthiensi.« E helyen úgy látszik következetesen elhagyják a Széchényiano elnevezést stb.³

Miller, daczára annak, hogy a háború a pozsonyi békével deczember 16-án befejezést nyert, nem mert a visszatérésre gondolni. Ha a tél folyamán kellene visszautazni — írja Széchényinek deczember 19-ki levelében — a mitől az Isten őrizzen, legalább két hétig eltartana az utazás, a mely nemcsak a gondjainkra bízott dolgokat, hanem életüket is veszélyeztetné.

Majd abban állapotodott meg, hogy nem mozdul ki Temesvárról tavaszig és ekkor, hogy a kincstárt megkímélje a rengeteg költségtől, a Dunán hajón fogja a gyűjteményt visszaszállítani. Csak arra kérte Széchényit, mint az intézet alapítóját, eszközölje ki a nádornál, hogy külön rendelettel utasítsák a visszautazásra, miszerint e rendeletre hivatkozva fordulhasson szükség esetén a hatóságokhoz a kívánt támogatásért.⁴

Bármennyire rettegett is azonban az úttól már előre, a visszatérést nem lehetett sokáig halasztania, mert a mint a nagy téli hideg kissé fölengedett, a nádor elrendelte a gyűjtemény visszaszállítását; a mi márczius közepén minden nagyobb baj nélkül meg is történt.

Mialatt a Temesvárról visszahozott kéziratokat és könyveket előbbeni helyükre újból beosztották, mindinkább valószínűvé vált, hogy az egykori pálos kolostor teljesen a központi papnevelő céljaira fog átengedtetni, a Széchényi-országos-könyvtár pedig kénytelen lesz az épületből elköltözni.

Az effelől városszerte szállongó hírek eljutottak Kovachich

¹ Szerkesztette és kiadta az Ephemerides Statistico-Politicae című hírlapot.

² Miller levelezése. V. 3.

³ U. ott. 4.

⁴ Miller január 8-ki levele Széchényihez. Széchényi levéltár. I. kötet 9. szám, III. csomag, 56. szám.

füleihez is, a ki márczius 28-án Millerhez intézett levelében azzal az ajánlattal állott elő, hogy vigyék át a Széchényi-országos-könyvtárt Budára, fel az Erdődy-féle házba, a hol ő is lakik. Ő hajlandó lenne az általa bérelt helyiségekből négy szobát, két kétablakosat és két egyablakosat három évre ingyen átengedni a könyvtár céljaira, megelégedvén a szomszédos két szobával, a melyeket el lehetne zární amazoktól. Sőt ha szükségesnek mutatkoznék, még ezekből is átengedne egyet. A szobák magasak, világosak és a tűzvész ellen is eléggé biztosítva vannak, a mennyiben a tetőn kívül még két emeletet kellene a tűznek előbb elpusztitania, hogy odáig jusson. A könyvtári személyzet is könnyebben és jutányosabban kaphatna itt szállást, mint Pesten. Emellett a szállítás sem okozna nehézséget ily csekély távolságra. Mindenesetre tekintetbe kellene venni azt is, hogy a könyvtár nem a tanuló ifjuság használatára létesült, sőt maguk a tanárok is ritkán veszik igénybe, mert az ő céljaikra ott van az egyetemi könyvtár. A többi pesti ember pedig inkább kereskedéssel, mindenféle vállalatokkal, vagy szórakozással tölti az idejét, mint irodalommal. Akik mégis fel akarnak keresni a könyvtárt, vagy ha az idegenek óhajtanák látni, ezek Budára is könnyen átmehetnének. Most a budai hivatalokban foglalatosskodók, a kiknek pedig szükséges lenne a hazai történelemmel foglalkozni, meg vannak fosztva e jótételmentől, kénytelenek szabad idejüket a kávéházban eltölteni, és hogy itt üldögélhesenek, amúgy is csekély fizetésükből játéokra, vagy kávéra költeni. Kéri, terjeszsze ajánlatát az illetékes tényezők elé és annak idején tudósítsa őt az eredmény felől.¹

Miller ápril 7-én válaszol Kovachich levelére. Nagylelkű ajánlatát — úgymond — csak helyeselheti, az ügy azonban éppen most válság előtt áll. Széchényi nem akarja magát minden jogából kiforgattatni engedni és arra törekszik, hogy a könyvtár, miután már annyit költött a terem kifestésére, továbbra is megmaradjon a papnevelő épületében. De ha mégis bekövetkeznék az eset, hogy a könyvtárnak ki kellene hurczolkodnia, úgy legalább azt kívánja keresztül vinni, hogy ne magánlakásban, hanem valamelyik kincstári épületben helyezzessék el. Bärnkopf püspök ellenben titokban oda működik, hogy királyi rendeletet eszközöljön ki

¹ Miller levelezése. V. p. 4.

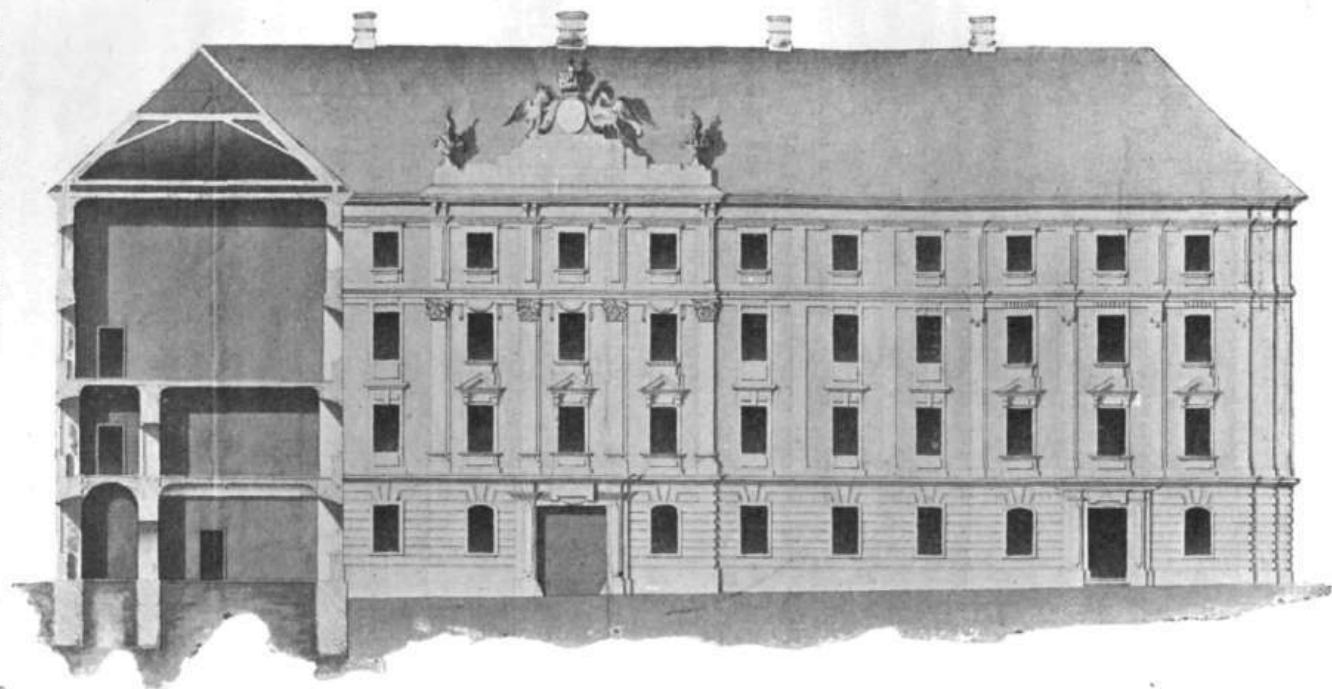
a könyvtár mostani helyiségeinek mielőbbi kiüresítésére, miután ő csak egy évre egyezett bele a termék átengedésébe, ez pedig már letelt. A nádor semmi esetre sem akar Budára átmenni a könyvtárral, hanem megbizta őt, hogy Pesten keressen erre alkalmas helyiséget és azt három évre bérelje ki. Már tárgyalt is erre vonatkozólag a városi hatósággal, de még nem talált megfelelő épületet. Ha lesz is ilyen, a rengeteg házbér mindenkit el fog riasztani ettől a tervtől. Újabb nehézséget idézett elő az a körülmény, hogy Széchényi boszankodva értesült erről az intézkedésről és most minden áron meg akarja hiúsítani. Úgy látszik attól tart, hogy a házbért neki kell megfizetnie. Ami őt magát illeti, ilyen viszonyok közt nem marad számára más hátra, mint hallgatni és a kibontakozást a Gondviselésre bízni. Kovachichnak azt javálja, terjesztesse fel Brunszwik gróf vagy más ily előkelő állású úr által ajánlatát a felséghez és hasson oda, hogy kívánsága szerint történjék. Ő, bármint lesz is, hallgatni fog. Már odaig jutott ugyanis, hogy ha rövid időn belül nem változnak meg a dolgok, visszatér oda, a honnan jött.¹

Sajnos, sem a nádor hathatós pártfogása, sem a helytartótanács jóindulatú felterjesztései nem tudták ellensúlyozni az udvarnál Bärnkopf érveit és a felség, az eddigi késedelmeskedés felett nemtetszését nyilvánítva, 1806 június 3-án szigorúan meghagyta, hogy »az úgynevezett Széchényi-könyvtár« a pálos kolostorból haladéktalanul kihelyeztessék, a helyiségek pedig a központi papnevelő könyvtára számára engedtessenek át. A királyi rendeletet a magyar udvari kanczellária június 6-án tette át a helytartótanács-hoz azzal a felhívással, hogy be nem várván legutóbbi felterjesztésére a legfelsőbb elhatározást, azonnal lásson a felség intézkedésének foganatosításához és eljárásáról mielőbb tegyen jelentést.²

A helytartótanács nem tehetett egyebet, mint hogy sietett a rendeletnek eieget tenni. Intézkedett, hogy a könyvek, kéziratok stb. ládákba rakassanak és az épület földszintjére szállíttassanak. Azután felhívta az építészeti hivatal igazgatóságát, hogy a Széchényi-országos-könyvtár részére az egyetemi templomhoz kelet felé csatolt egyetemi épületben, úgy mint ezt már az 1805 márczius 5-én a felséghez intézett felterjesztésében kifejtette, a kijelölt

¹ Kovachich levelezése. 1806.—7. Nr. 89.

² Országos levéltár. Kanczelláriai osztály. A. 1806. Nr. 13101.

9

A RÉGI EGYETEMI ÉPÜLET AZON RÉSZE, A HOVÁ A SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS-KÖNYVTÁR A PÁLOS KOLOSTORBÓL ÁTVITETETT.

helyiségeket, a könyvtár örével egyetértve, mielőbb alakítsa át, rendezze be, szerelje fel, hogy a könyvtár a közhasználat czéljaira mielőbb újból megnyitható legyen. Mert különben attól lehet tartani, hogy a közjó előmozdítására irányzott azon buzgalom, a melyet Széchényi példája az emberekben életre keltett, ismét ki fog veszni a szivekből, ha látják, hogy a közintézetek mily hanyattatásnak vannak kitéve.¹

Miller elég jókor tudomást szerzett a junius 3-iki királyi rendelet tartalmáról; Széchényinek azonban csak július 20-án írta meg, hogy — úgymond — előbb kéz alatt megtudhassa, mi fog ezután következni. E nap reggelén azt hallotta egyik hitelt érdemlő egyéniségtől a nádor udvarából, hogy a helytartótanács intézkedett, miszerint a könyvek ládába rakatván Budára vitessenek és itt boldogabb időkig az egykori ferenczrendi templomban őriztesse. Ő, nehogy elhamarkodásból valamit a gróf ellenére tegyen, semmiféle irányban nem tesz semmit; senkit nem kérdez, senkihez nem megy, s ha kérdezik, azt feleli, hogy nem tud semmiről.²

Széchényit valósággal lesújtotta a legfelsőbb rendelet. Fájdalmas elkeseredésében helyrehozhatlan csapásnak tekintette a királyi intézkedést, a mely az intézet egész jövőjét, fennállását veszélyezteti. Nem csak a terem díszítésébe ölt sok pénzt sajnálta, hanem attól félt, hogy ha a könyvtár most helyéről kimozdul, mindaz, a mit ő oly sok esztendő fáradságával megalkotott, a miért annyit áldozott, gyümölcsözetlenül, kellő gondozás, felügyelet nélkül fog ki tudja meddig és hol heverni.

Augusztus 4-én Csokonyáról értesíti Millert, hogy a legközelebbi napokban Pestre érkezik és azonnal jelentkezik a nádornál. Addig szerezzé meg számára a királyi leirat és a helytartótanács felterjesztésének másolatát. Bevallja, hogy ő is előre látta, a mi bekövetkezett, de későbbre várta.³

Pestre jöven, első teendője volt az intéző körökkel érintkezésbe lépni, és az ügy állása felől tájékozódni. Ekkor, ámbár nagyon kevés biztatót hallott, arra határozta magát, hogy még egy végső kísérletet tesz a rendelet végrehajtásának megakadályozására.

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1806. Nr. 8234.

² Széchényi levéltár. I. köt., 9. szám, III. csomag, 56. szám.

³ Miller levelezése. V. 54.

1806 augusztus 20-án folyamodványt nyújt be ő felségéhez, a melyben tartózkodás nélkül kiönti szívének minden keservét.

Néhány év előtt — írja ebben — Felséged legmagasabb kegye engedélyt adott arra, hogy gyűjteményeimet hazámnak felajánlhassam, a legfőbb kormányzó hatalom székhelyén a nyilvános használatnak átadhassam és — saját költségemen — újabb szerzeményekkel gyarapíthassam, fejleszthessem.

Felségednek legmagasabb kegye, Magyarország iránt érzett veleszületett jósága, atyai jóindulata még arra is kiterjedt, hogy ezen gyűjtemény számára a jövőbeli gyarapodás befogadására is alkalmas helyet engedett az egykori pálos kolostorban, a mai papnevelő épületében; úgyszintén a gyűjtemények felügyeletével megbízott tisztviselőknek és szolgának egyrészt ugyanott lakást, másrészt rendes évi fizetést juttatott.

Meghatva ezen atyai nagylelkűség által, (mely a magyar ember előtt örökre felejthetetlen, a külföld előtt pedig mindenkor tiszteletre méltó és megbecsülhetlen lesz), némely hazámfia áldott királyának fenséges példája által buzdítva, már megkezdte a legfelsőbb jóváhagyással nemzeti tulajdonná vált gyűjteményt olyan ajándékokkal gazdagítani, a melyekből sok tárgy évszázadokon keresztül családi ereklje gyanánt öríztetett, s a melyek a Nemzeti Múzeumba jutva, megmentettek a feledékenységtől. Én magam is mindent elkövettem a gyűjtemények növelésére, gazdagítására. Foleg pedig az által is kifejezni óhajtottam Felséged iránt érzett határtalan hálámat, hogy Felségednek, mint az idővel hírnévre és jelentőségre szert tevő Nemzeti Múzeum első megalapítójának szobrát márványba vésettem.

Alig állott fenn a Felséged által több ízben kegyesen kibocsátott rendeletek erejénél fogva az intézet, örvendetes kilátással tekintvén a jövő fejlődése elé, midőn a központi papnevelőnek a már többször említett pálos kolostorba való áttelepítése alkalmával Bärnkopf püspök kinyilatkoztatta, hogy ugyanazon helyiségekben, a melyek a boldog emlékezetű József császár idejében több száz növendék befogadására alkalmasoknak bizonyultak, ő felannyit sem képes elhelyezni.

Először tehát eltávozott az épületből a kúria, levéltárával és szegény alkalmazottjaival. Azután elveszítette a nemzeti könyvtár személyzete reménységét, hogy a neki itt kegyesen engedé-

lyezett lakáshoz hozzájusson. Végre a helytartótanács hoz legközelebb leérkezett legfelsőbb elhatározás elrendeli, hogy még az a terem is, a melyben a gyűjtemények nagy része, sok gondnal és fáradsággal, az én költségemen már elhelyeztetett és elrendeztetett, azonnal kiüríttessék.

Felséges Uram! Ítélje meg Felségednek mindenre kiterjedő bölcsessége és igazságszeretete azon fájdalmas érzést, a mely szükségképpen eltöltött annak láttára, hogy mily meg nem érdemelt és előre nem látható sors éri a gyűjteményeket.

A legnemesebb szándék által vezéreltetve, hogy t. i. tudni-vágyó honfitársaimat egy nyilvános és kellő felügyelet alatt álló könyvtár használatára szoktassam, és így az igazi, hasznos felvilágosodást, azzal szemben, a mi az eldugott könyvgyűjteményekben halmoztatik össze, előmozdítsam, megvontam gyermekeimtől a fáradhatatlan szorgalommal összegyűjtött, több ezer forint értékű kincset és ezt legfelsőbb beleegyezéssel hazámnak ajándékoztam: ez úton is, e tekintetben is meg akarván örökíteni uralkodómnak a magyar királyság javára irányított, száz és száz alkalommal nyilvánuló kegyességét. És elértem azt, hogy ezen intézet révén és a költségemen megjelent katalogus útján a külföld is meggyőződést szerezhetett magának affelől a csodálatos haladás felől, a melyet a magyar királyság, a felséges uralkodóház atyai bölcs kormányzása alatt, a tudomány és művészet terén elért. És most, a mikor mindezt a legnagyobb önzetlenséggel végrehajtottam, azt kell látnom, hogy a nemes szándékkal alkotott mű — s ez a legfájdalmasabb — még életemben romba dől, hogy sok sok esztendő szorgalmának gyümölcse tönkre megy, bizonytalan időre, egy bizonytalan rendeltetésű épületbe kerül, a reá fordított költség kárba vész és Felséged szobra, valamint a főhercegnádor arczképe, hasonló, magas személyeikre sérelmes jövőnek néznek elibe. Sőt még a Felséged által jóváhagyott felirat is: »*Bibliotheca-Széchenyiano-Regnicolaris*« kicsinylöleg ekként módosítatik: »*sic dicta Széchenyiana Bibliotheca*«.

Bizonyára kell hogy kimondhatatlan fájdalmasan érintsen ez nemcsak engem, hanem mindazokat, a kik hasonló önzetlenséggel ajánlották fel a nemzeti intézetnek a birtokukban lévő drágaságokat és ritkaságokat. De a nemzet többi fiát is, a kik kétségtelenül készek voltak még nagyobb áldozatokra, fájdalmasan érinti és

visszariasztja az a látvány, hogy ebben az országban, a hol még számos intézetre, alapítványra és adományra lenne szükség, mely célokra már nem egyszer megkísérlették egy közalapot összehozni, éppen az az intézmény szenved hajótörést és lesz használatlanul saját sorsának átengedve, a mely az államnak egy krajczárjába sem került, hanem kizárólag egy magánember buzgalmából és áldozatkészségéből létesült.

A magyar ember, Felséges Úr, örömet ad és önzetlenül ad. Ha azonban azt tapasztalja, hogy tartania kell nemes szándékának félremagyarázásától, vagy attól, hogy alkotásai a megváltoztatásnak, a megsemmisülésnek lesznek kitéve, különösen pedig ha ilyesmi hönszeretett uralkodójának nevében történik, a kinek kedvéért kész minden áldozatra, a kinek tetszése és támogatása őt egyedül tartja fenn, akkor bátortalanná válik, bizalmatlanná lesz és nem egykönnyen szánja rá magát újabb áldozatokra.

Én magam is, megvallom őszintén, minden dicsekvés nélkül, ezen reám nézve oly fájdalmas legfelsőbb elhatározás leérkezte előtt, felvilányozva Felséged tetszésnyilvánítása által, még többet is szándékoztam a nemzet dicsőségére tenni, részben a magam munkájával, részben a gyermekeimnek utolsó intézkedésében adandó utasítás erejével, a melyhez nem mulasztottam volna el Felségednek legmagasabb jóváhagyását legalázatosabban kikérni. Azonban a szomorú tapasztalat, a melyben most részem volt, arra készítet, hogy elfojtsam magamban azokat a vágyakat, a melyek csak nem rég is oly kedvesek, oly szentek voltak előttem.

Az itt alázattal előadott okoknál fogva, de még inkább Felséged veleszületett jóságában bizakodva, hódolatteljesen bátorodom esedezni, hogy a szóban forgó gyűjtemény továbbra is a papnevelő épületében hagyassék. Hízelvek magamnak azzal, hogy a nemzet az első kínálkozó alkalmat meg fogja ragadni, hogy ő királyi fensége hatalmas vezetése alatt és az én jelentéktelen hozzájárulásom mellett, ezen általa oly nagyrabecsült kincset, a melyet, merem mondani, mert egyetlen a maga nemében, a külföld is megcsodál, ne hagyja elárvultan és gondozás nélkül. Talán maga Bärnkopf püspök úr is, kinek könyvtárát különben is csak a pihenésre szánt idő alatt használhatják a szükséges könyvekkel ellátott növendékek, nyugodtan bevárhatja ezen rövid határidőt és elhalaszthatja egy ideig könyveinek elhelyezését, ha

tudomással fog birni arról, hogy az országos könyvtárnak, a számára legkegyelmesebben kijelölt helyről való száműzetése és olyan helyre való áthelyezése, a hol sem felállítani, sem megőrizni nem lehet, a nemzetet megdöbbeníti, a külföldet bámulatba ejti, a Felség atyai szívét pedig abba a kellemetlen helyzetbe juttatja, hogy választania kell az említett püspök úr kérelme és az egész nemzet óhaja és várakozása közt.

Bocsásson meg Felséged, alázattal kérem, ha lelkem belsejét talán szabadabban tártam fel, mint kellett volna. De én első szolgálati évenről kezdve kötelességemnek tartottam uralkodóhoz úgy beszélni, mint a gyermek szól atyjához.¹

A magyar udvari kancellária szeptember 25-én azzal küldötte le Széchényi folyamodványát a helytartótanácsához, hogy tekintetbe vevén a már tett intézkedéseket, mondjon véleményt a gróf kérelmére vonatkozólag.²

A helytartótanács erre előadta, hogy előre látta a fájdalmas megdöbbenést, a mely a gróf soraiban kifejezésre jut, hiszen már előbb is különféle terveket nyújtott be annak lehetővé tételére, hogy a könyvtár legalább addig megmaradhasson a felség által 1802-ben kijelölt termekben, a míg egy újabb s a nemzethez méltó helyről történik gondoskodás. A helytartótanács annál inkább óhajtotta és szorgalmazta ezt, mert azt tapasztalta, hogy a gyűjtemény napról-napra gyarapszik, hogy a gróf a könyvtártermet ő felsége alabastrom-szobrával, nemkülönben a nádornak, mint az intézet védnökének arczképével díszíttette, a mennyezetet a tudósok arczképeivel ékesíttette, úgyszintén ismerte a gróf által ajándékozott éremgyűjtemény értékét is. Miután azonban a felség, a papnevelő igazgatójának többszöri kérelmezése által indítatva, az eddigi késedelem felett nemtetszését nyilvánítva, a könyvtár haladéktalan kihelyezését elrendelte, a helytartótanács azonnal hozzálátott a legfelsőbb parancs végrehajtásához. Nem lehet tehát csodálni, hogy midőn a gróf az általa sok éven keresztül nagy gondnal és költséggel létesített gyűjteményt helyéből kimozdítani és egy oly ideiglenes helyiségben látni újból felállítani, a hol a gyűjteményt sem kényelmesen és

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. 1806. Nr. 9549.

² U. ott.

biztosan elhelyezni, sem pedig a használatra átengedni nem lehet, fájdalma még inkább növekedett.

Hogy tehát úgy a könyvtár s a most meglévő gyűjtemény, mint a hazafias áldozatkészségből még ezután keletkezendő gyűjtemények részére meg legyen az alkalmas helyiség s hogy ne csak a gróf, hanem az egész ország tapasztalja, miszerint ő felsége, bár más természetű gondok kötik le érdeklődését, népeinek művelődésére és főleg Magyarország haladásának előmozdítására figyelemmel akar lenni, a helytartótanács arra kéri a felséget, méltóztassék a létesítendő nemzeti intézet legközelebb felterjesztendő tervét jóváhagyni és kegyes pártfogásába venni. Ez egyúttal hűséges nemzete iránt érzett kegyes jóindulatát is örökre hirdetni fogja.¹

Széchenyi folyamodványát most már a helytartótanács is csak ennyiben vélte támogathatni. Nem is vezetett eredményre a gróf lépése. 1807 május 8-án a magyar udvari kancellária értesítette a helytartótanácsot, hogy ő felsége ragaszkodik előbbeni elhatározásához a könyvtár kiköltöztetését illetően.² Egy más alkalommal pedig felhívta a helytartótanácsot az említett nemzeti intézet tervének felterjesztésére.³

Igy jutott a Széchenyi-országos-könyvtár az egykori páloskolostorból az egyetemi épületbe, a hol a helyiségeket a nádor megfelelően átalakíttatta, puhafaszekrényekkel bebútoroztatta, a könyvtár személyzete pedig, a mely az új helyen most már lakást is kapott, a gyűjteményt nagy vesződéssel újból felállította.

A könyvtár vándorlása annál fájdalmasabban érintette nem csak a könyvtár megalapítóját, hanem az intézet sorsa iránt érdeklődő hazafiakat is, mert az utóbbi évek nekilendült fejlődése a legszebb reményekre jogosított mindenkit. A könyvtári anyag örömdetesen gyarapodott, a rend megszilárdult, a kezelés pontosabb lett, a tisztviselők pedig mind nagyobb buzgalommal láttak hozzá az egyes katalógusok megírásához.

A mi a könyvtárba beérkezett, az, lehet mondani kizárólag ajándék volt. Miller ezen ajándékok pontos feljegyzésére az 1805. év kezdetén külön naplót nyitott, a melyet *Protocolum Patrio-*

¹ Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1806. Nr. 21373.

² U. ott. Kancelláriai osztály. Nr. 10972.

³ U. ott. Nr. 11510.

philorum-nak nevezett el.¹ A naplóba utólag bevezette az 1803. és 1804. évek gyarapodását is. Az 1805. év elejétől pedig a beérkezés sorrendje szerint pontosan beiktatta, mi, mikor, kinek adományából

PROTOCOLVM

PATRIOPHILORVM

Studio, Munificentia, et Generositate

MVSEVM.

NATIONALE HVNGARICVM

conspurrexit.
Codicibus impressis, et manuscriptis, Chartis
varii argumenti autographis, Tabulis geogra-
phicis, Pictis gentilibus, Iconibus diuersi ge-
neris, Mineris, et aliis Naturae Productis,
Numis, Armis, Antiquitatibus, Raritatibus,
Machinis mechanicis, multifariis Pretiosis,
Artifectis, Statuis, Aere Parato, Foen-
tationibus, aliisque Donis
excrescent, auctum, et locupletatum f.
ab Anno
M D. C C C. III. - 1814.

A KÖNYVTÁR ELSŐ NÖVEDÉKNAPLÓJÁNAK CZÍMLAPJA.

jutott a könyvtár birtokába. Ez a napló, a melyet Miller az 1814. évig bezárólag sajátkezüleg vezetett, nemcsak a Széchényi-országos-

¹ Múzeumi kéziratár. Fol. Lat. 71.

könyvtárnak, hanem egyúttal a Magyar Nemzeti Múzeumnak is első növedéknaplója, melynek feljegyzései érdekes képét adják az intézet fejlődésének.

Kezdetben nem járt sok munkával a napló vezetése. Nem egyszer napokon, sőt heteken át nem érkezett be semmi.

Az 1805. év gyarapodása pl. ez volt: Január 7-én Kubinyi Péter 11 drb XVII. századbeli nyomtatványt küldött be, 12-én Horkovich József 4 nyomtatványt, 18-án Eszterházy József gróf 13-at, február 6-án Schedius tanár 17-et, 10-én Gotzig tanár Kassáról 2 kéziratot és 4 nyomtatványt, 15-én Gruber Antal 1 török írást, 2 kéziratot, 2 könyvet, 19-én Kubinyi Péter ismét 7 drb XVII. századbeli nyomtatványt, 25-én Mészáros Mátvás tanár 3 könyvet, márczius 9-én Mészáros András orvos 1 kéziratot és 4 nyomtatványt, 12-én Mérey Sándor 10 periratot, 18-án Patsay Péter 6 nyomtatványt, 22-én Barabás táblai allelveltáros 1 nyomtatványt és 11 periratot, 27-én Kubinyi ismét 8 régi magyar nyomtatványt; ápril 4-én Aranka György 8 könyvet, 6-án Demjén Sámuel 2 kéziratot, 16 nyomtatványt, 14-én Wolf András 3 könyvet, 16-án Kitaibel Pál 2 könyvet, 21-én Szepessy Ferencz 3 könyvet, 28-án Bérczy János 1 kéziratot és 5 könyvet; május 2-án Skolka András 14 nyomtatványt, 10-én Josits Kosmos 3 szerb nyomtatványt, 18-án Miller 12 könyvet, 21-én Eggenberger könyvkereskedő 1 kéziratot, 9 nyomtatványt; június 3-án Kubinyi újólág 3 régi magyar nyomtatványt, 10-én Csörgő Ferencz 7 könyvet, 21-én Landerer könyvkereskedő 2 kéziratot és ugyanannyi nyomtatványt, 28-án Szentgyörgyi György 1 oklevelet, 2 könyvet; július 7-én Lászlóvszky József 5 könyvet, 21-én Ráth Pál 3 nyomtatványt, 29-én Plachy András 1 könyvet és 1 kéziratot; augusztus 10-én Sebastianovich Imre 6 nyomtatványt, 15-én Skolka András 6 nyomtatványt, 21-én Miller 11 könyvet, 27-én Szilasy József a Magyar Hirmondó és Kurir 13 évfolyamát, 28-án Spillenberg József 6 nyomtatványt; október 5-én Trattner Mátvás nyomdász 10 nyomtatványt, 19-én Haliczky András 5 nyomtatványt; november 9-én Révay László báró 1 szobrot, 1 darab római téglát, 15-én Eszterházy József gróf 16 nyomtatványt, 16-án Schedius tanár 10 nyomtatványt; deczember 2-án Plachy András 21 nyomtatványt, 9-én Sprung Antal 1 íjat és 2 nyilat, 15-én Radványi András csanádi kanonok 8 kéziratot.

E szerint 1805-ben 42 egyén 327 nyomtatványt és kéziratot, 2 oklevelet, 1 szobrot, 1 római téglát, 1 íjat és 2 nyilat ajándékozott a Széchényi-országos-könyvtárnak.

1806-ban némileg csökken az érdeklődés, a mennyiben 25 egyén csak 242 kéziratot és nyomtatványt, úgyszintén 3 régi urnát küldött be az intézetnek.

1807-től ismét növekszik a szám: 47-en 215 drb nyomtatványt és kéziratot ajándékoznak a könyvtárnak, ezen felül egy egyszemű malacot borszeszben, 372 drb magyarországi ásványt, 1 régi, bikát ábrázoló szobrot, tengeri csigákat, 1 régi ezüstgombot, 1 löportartót, 1 régi palaczkot, 1 nemesi czimert, 1 régi ezüstgyűrűt, 2 régi pénzt és 1 földabroszt.

Nem szerepelnek a Protocolum Patriophilorum lapjain azok a könyvek, kéziratok, a melyeket Széchényi, részint hogy a régi hiányok kiegészíttessenek, részint hogy a külföldi magyar vonatkozású munkák megszereztesse, folyton nagy áldozatokkal gyűjtött és ajándékozott a könyvtárnak. Ezek először Tibolth kezeihez jutottak, a katalogus pótköteteibe való felvétel céljából. Mikor azután Tibolth végzett velük, Sopronban szépen beköttette és egyszerre nagyobb tömegben Pestre szállíttatta.

Tibolth és Miller többször váltanak levelet erre vonatkozólag. 1805 ápril 7-én is ezeket írja Tibolth Millernek: várom a lipcei árverésen megvásárolt könyveket; megrendeltem a külföldi magyar vonatkozású munkákat is, minek következtében a könyvtár ismét néhány száz darabbal fog gyarapodni. Mindezeket beköttettem Sopronban és pedig csinosan, hogy külsőleg is tetszetősek legyenek. Egy kérésem is van: néhány illyr, görög és szláv nyelven megjelent munkát küldök, miután ezeket itt senki sem tudja elolvasni; légy szives czímeiket pontosan leírni és latinra lefordíttatni, hogy a katalogus II. pótkötetébe felvehessem. Légy jókedvű és munkálkodjál buzgalommal a félreismert, de mindenesetre hasznos intézet javán.¹ Szeptember 24-én kelt levelében ismét ezt olvassuk: az országos könyvtár részére több láda könyv és kézirat van itt, a melyek bármikor elküldhetők. Főleg Lipcsében vásároltam szép dolgokat, a melyekben örömed fog telni. Mennyire sajnálom, hogy hazánkban a tudományos intézetek oly kevésé

¹ Miller levelezése. IV. 85.

virágzanak; de így van ez mindig, ha a világosság a sötétséggel küzd.¹

A mit egyes magánosok ajándékoztak a könyvtárnak, vagy a mi csekélység köteles példányok czimén beérkezett, azt viszont Miller küldötte el időnkint Tibolthoz, hogy a katalogusba ezek is felvehetők legyenek. Ez az ide-oda való küldözgetés azonban, a mit különben Széchényi alapítólevelében kikötött magának, nem tetszett Millernek. És még kevésbé tetszett neki, hogy Tibolth arról a több láda könyvről és kéziratról beszélt, a melyet mint Széchényi újabb szerzeményeit, legközelebb Pestre volt küldendő. Hiú, kicsinyes lelke attól tartott, hogy Széchényi nagyarányú küldeményei mellett az ő apróbb szerzeményei majd számba sem vétetnek. Pedig dicsekedve szokta emlegetni, hogy csak 1803. augusztus 14-étől 1805. január 31-éig is ezer darab nyomtatványt és kéziratot szerzett a könyvtárnak. Nem tudta tehát megállni, hogy Tibolthnak azt ne válaszolja fentebbi levelére, hogy a Sopronban lévő könyvekből 10—15 ládára való részben egyes magánosok ajándékaiból, részben pedig a helytartótanács által küldött köteles példányokból származik, nem pedig Széchényi vásárlásaiból.

Tibolthot igazságszeretete arra készítette, hogy szigorúan meg rója ezen valótlan állítást. Leveled tartalma — olvassuk 1806 november 14-én Millerhez intézett soraiban — nem tesz tanúságot ismert igazságszeretetedről, mely mindenkinek megadja a magáét. Midőn ezeket irtad, elhagyott méltányosságod és egyedül rosszindulatodra hallgattál. Hiszen jól tudod, hogy azok a magánosok csupán kisebb könyvecskéket, értekezéseket (a melyek közt igaz, hogy több ritkaság is volt), ajándékoztak a könyvtárnak, a helytartótanács pedig pár lapnyi költeményeket, prédikációkat küldött, úgy hogy Budai munkáinak kivételével egy művet sem kaptunk ilyen módon. A magánadományokat bátran elhelyezheted egy ládában, a helytartótanács küldeményeit pedig egy zsebkendőben. Ha a Széchényi-féle vásárlások nem lennének, honnan vennők ládaszámra a könyveket, hogyan adhatnánk egy második pótkötetet a katalogusból? Talán a te pár száz értekezésedből és versedből telnék ez? Lám! így alkotunk magunknak szenvedélyeink hatása alatt helytelen ítéletet. Ha a kötések elkészülnek, az összes

¹ Miller levelezése. V. 64.

itt lévő könyveket, a melyeknek háromnegyed részét Széchényi pénzén vásároltuk, megkapod: ez lesz a legjobb czáfolat állításaidra és ezzel foglak arra kényszeríteni, hogy a jövőben mindenkinek add meg, a mi őt megilleti. Hogy minden, a magyarságért áldozatot hozó alapító csipkedéseknek van kitéve, mutatja Marczibányi esete is, a kit úgyszólván kényszerítettek arra, hogy alapítványa tervét feladja. Széchényi sem várhat mást, főleg azoktól nem, a kiknek hivataluk, vagy hivatásuknál fogva az intézet javán kellene munkálkodniok. Igyekeztem rábírní ökegyelmességét, hogy többet ne küldjön fel, hogy ekként vége szakadjon a kezelést illető panaszoknak. Úgyszintén arra is iparkodni fogok rábírní a kegyelmes urat, hogy miután másrészről úgyis annyira gyarapszik a könyvtár, ezentúl kevesebbet költsön könyvekre. Hoc joco dictum.¹

Bármennyire szeretete volna is azonban Miller Széchényi újabb szerzeményeit kissebbíteni, annyi bizonyos, hogy sem a magánadományok, sem a köteles-példányok nem gyarapítottak nagyobb mértékben a könyvtár anyagát.

Ami az ajándékokat illeti, tudjuk, hogy 1805—1807-ig, vagyis három év alatt mindössze 784 kézirat és nyomtatvány jutott e czímen a könyvtár birtokába, és e nyomtatványok is a legnagyobb részben jelentéktelen apró nyomtatványok voltak.

A köteles-példányok száma pedig még a kevésnél is kevesebb volt. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy a helytartótanács 1807 junius 23-án, hivatkozással az 1804 február 28-iki rendeletre, felhívja az összes hatóságokat, gondoskodjanak arról, hogy e rendeletnek érvény szereztessék, felvilágosítván a nyomdatulajdonosokat, hogy a nyomdai engedély nem számítható a nemesi előjogok közé, hanem miként ez más művelt népeknél is történik, a legfőbb kormányzói hatalom szokta adományozni azon kötelezettséggel, hogy a nyomdatermékekből bizonyos számú példányok az uralkodónak és a nyilvános könyvtáraknak beküldessenek és a közhasználatnak átadassanak.²

Ennek daczára, hála Széchényi kifogyhatlan bőkezűségének,

¹ Miller levelezése. V. 83.

² Országos levéltár. A. 1807. Nr. 12710. A rendelet kibocsátására főleg az szolgáltatott ezuttal okot, hogy a nyomdák a hirlapokat nem küldötték be az egyetemi könyvtárnak.

a könyvtári anyag három év alatt oly szépen felszaporodott, hogy az 1807. év kezdetén hozzá lehetett fogni a katalógus második pótkötetének kiadásához.

Mint a megelőző köteteket, úgy ezt is Tibolth készítette, teljesen abban a rendszerben, a melyben az előbbieneket. Az első részben betűrendben soroltattak fel a munkák, a másodikban szakok szerint.¹

A katalógus összes köteteiben a következő főszakok szerepelnek: I. Theologia. II. Historia. III. Jurisprudentia. IV. Medicina. V. Philosophia. VI. Mathesis. VII. Philologia, Paedagogia cum historia literaria.

Ezek ismét több alszakra oszlanak. A *theologia* ezekre: 1. Hierographia, 2. Hermeneutica, 3. Patristica, 4. Dogmatica, 5. Polemica, 6. Moralis et Ascetica, 7. Pastoralis, 8. Homiletica, 9. Liturgica. A *historia*: 1. Historia universalis, 2. Historia sacra sive ecclesiastica, 3. Historia ecclesiastica Hungariae et Provinc. adnex. 4. Historia civilis. 5. Biographia, 6. Stemmatographia, 7. Geographia. A *jurisprudentia*: 1. Jus nat. gent. et civ. 2. Jurisprudentia Hung. et Provinc. adnex, 3. Jus publicum, 4. Jus canonicum et eccles. 5. Jus criminale, 6. Jus montanum, 7. Jus municip. civit. A *medicina*: 1. In genere, 2. In specie. A *philosophia*: 1. Logica, Metaph. Philos. pract., 2. Physica, 3. Chemia, 4. Historia natur. A *mathesis* nem birt alszakokkal. A *philologia* és *paedagogia*: 1. De Educatione juven. et re scholast. 2. Historia Literaria, 3. Linguistica, Rhetorica, Poesis, Grammaticae Lexica etc.

Az előszót a második pótkötethez Szerdahelyi György Alajos, sok időn keresztül az esztetika tanára az egyetemen, utóbb váci kanonok és czimzetes apát, termékeny, neves író írta.

Ebben ő is első sorban az előtt a kiváló, szinte hihetetlen buzgóság előtt hajtja meg a zászlót, a melyet a könyvtár alapítója az irodalom és tudomány érdekében még mindig kifejt. Nem elégedve meg azzal, hogy nemzetségéhez, nevéhez, bölcsességéhez

¹ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano—Regnicolaris. Tomi I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum Typis Editos Complectentis. Supplementum II. A—Z. Sopronii, Typis Siessianis, 1807. 8° 2+XVI+618. Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano—Regnicolaris Supplemento II. Comprehensos in Scientiarum ordines Distributos Exhibens. Pestini, Typis Trattnerianis, 1807, 8° 332+6.

és nagylelkűségéhez minden tekintetben méltó könyvtárt létesített, és ezt szeretett hazájának szentelte, ami magában is oly magasra tett, hogy az ily elhatározásnak létrejöttét csakis valami fensőbb ihletnek kell tulajdonítanunk, azt most is folyton újabb szerzeményekkel gyarapítja és a nagylelkűen magára vállalt kötelezettséget szentül teljesíti. Alkotását a többi közt főleg az teszi nevezetessé, hogy eddig nem sejtett útra lépve, oly könyvtárt akart létrehozni és azt a közhasználatnak átadni, a mely nemesak a reánk vonatkozó könyveket és kéziratokat, hanem a magyar-vonatkozású régi pénzeket, földabroszokat, képeket is magában foglalja és ekként a magyar irodalom általános múzeuma, a hazai műveltség nyilvános központja legyen.

Ez a magyar könyvtár és mondjuk ki bátran, nemzeti, országos könyvtár, nem mint általában a nagy dolgoknál szokás, kicsiből fejlődött nagygyá, hanem egyszerre nagy arányokban indult meg és lett oly nevezetessé, hogy híre megjárta már egész Európát.

De mértéket tartva a mondandókban, mondja Szerdahelyi folytatólag, örömmel kell azt is felemlíteni, hogy a kitünő példa által buzdítva, az irodalom barátai kötelességüknek ismerik az intézetet csodálatos számban és menyiségben gyarapítani. Remélni lehet ennél fogva, hogy lassan-lassan mindaz elő fog kerülni, a mi eddig lappangott, hasznavehetlenül rejtőzött. Irodalmi termékeink már nagyrészen ott vannak, legnagyobb tanulságunkra. Úgyannyira, hogy ha szabad lenne a haza nevében szólani, e helyen is köszönetet kellene szavazni az irodalom pártfogóinak. A könyvtár évkönyvei mindannyiuk nevét hűségesen meg fogják őrizni. Mert lehet-e oly háládatlan utókort képzelni, mely ilyen adományokat feledésbe engedjen merülni? Mindezt nem hizelgésből mondja, hiszen sem erre, sem általában az ő pártfogására nem szorultak rá. Csakis a köteles tiszteletnek akar kifejezést adni irányukban.

Elmondaná, mi mindent ajándékoztak már, mi minden gyűlt már egybe e kincsesházban, ha attól nem tartana, hogy nem fog hitelre találni. Ő maga is hasonlíthatatlanul többet talált itt, mint a mennyit remélt. S az a véleménye, hogy ha valaki nem a saját szemeivel, nem huzamosabb időn át vizsgálja át a könyvtár összes rejtekeit és nem ezen az úton tájékozódik az iránt,

hogy minek mi az értéke, tudományos becse, vagy egyáltalában nem fog hitelt adni mások szavainak, vagy nagyon is kételkedve.

E mellett 1799 óta öt kötet jelent meg a nyomtatott művek katalógusából; ezeket követi most a hatodik. Ha e kötetek nem képesek is az egyes munkákról teljesen részletes képet nyújtani, hangosan hirdetik a hazai tudomány gazdagságát, mely valóban oly sokat ölel fel már és annyi irányban, hogy fenhéjazás nélkül páratlannak mondható a maga nemében. Nem szól ezúttal a megbecsülhetlen értékű kéziratgyűjteményről, nem az érmeokről, a földabroszokról, a metszetek és czimerekről; annak idején mindez fel lesz tárva a tudós világ előtt. Addig a hazafiak vigasztalására, ösztönzésére csak annyit mond, ha a magyar könyvtár oly arányokban gyarapszik a jövőben is, mint eddig, bárki jóstehetség nélkül megjövendölheti, hogy el fogja érni azt a tökéletességet, a mely a közjóért hevülő, a tudomány, irodalom és művészet kedvelő alapító szemei előtt lebegett. Hogy azonban a magyar könyvtár nevének dicsőséggel megfelelhessen, nagy buzgóságra és bőséges pénzforrásra van szüksége. A név a mienk, magyaroké: az ügy közérdeket képvisel: s a haza mindnyájunkhoz szól!!!

Az 1807. év elején mind a két rész kikerülván a sajtó alól, Széchényi az április 5-én Budán megnyílt országgyűlésen üléselő főrendeknek és követeknek megküldötte a katalógust. Kisérő levelében, melyet előzetesen a nádor is jóváhagyott, elmondja, hogy a felség rég megengedte neki, miszerint »amelly Gyűjteményeket ifjúságától kedves Hazájához vonzó szeretetből, ugyanezen drága hazáját egyedül illető könyvekben, kézírásokban, régi kelendő és emlékeztető pénzekben, mappákban, képekben és czimerekben szerzett, azokat annak nagyobb dicsőségére és az idegenek előtt méltó megismertetésére, de leginkább a Király és Haza mellett hiven és bölcsen szolgáló érdemes eleinknek örökösítésére és ezeknek dicsősséges példáit követni óhajtó polgártársainak felsegítésekre az országnak ajándékozhasssa. Hogy tehát ezen tsekély áldozatának, mely már most a Haza örökjévé és az által minden Magyaroknak tulajdonává vált, kiki mivoltát jobban tudhasssa és annál inkább használhasssa is, bátorkodik a tekintetes Statusoknak és Rendeknek azon könyveknek lajstromával kedveskedni, melyek immár ő királyi Főherczegsége Nádor-Ispányunk-

nak Főgondviselése és pártfogása alatt Pesten az Ország könyvtárházában tartatnak. Ezen könyvek lajstroma után rendszerént a többi fennemlitett szerzeményeknek lajstroma is fog következni, a mennyire azoknak kiadását megélheti.«¹

E lajstromok csakugyan készültek. Nemcsak a mappákról, metszetekről és czimerekről, a melyeket mint fentebb láttuk Gruber vett munkába, hanem a kéziratokról is, a mire Miller vállalkozott s amiről 1806 július 20-án azt írja Széchényinek, hogy szorgalmasan halad előre a munkában, valamint a régi pénzekről is.

Az éremgyűjtemény példányairól a metszetek már az 1806. évben készen állottak. Miután azonban ebben az időben Tibolth sokat betegeskedett, Széchényi a nyár folyamán kérdést intézett Engelnél, vajjon nem lenne-e hajlandó megírni az éremgyűjtemény katalógusát. Engel azonban november 11-én Tibolthoz intézett levelében, részint egészségi állapotára, részint nagymérvű elfoglaltságára való hivatkozással elhárítja magától a megbízatást, és vagy Schönwisnert, vagy Schwartnert ajánlja maga helyett. Ekkor Széchényi Schönwisner István apátot nyerte meg a katalógus megírására, a ki a munkához azonnal hozzá is fogott.

Az 1807. év tavaszán nyitotta meg Miller a könyvtár vendégkönyvét is, és pedig egyszerre kétfélét; az egyikbe a fejedelmi látogatók, a másikba a többiek írták be nevüket. Az elsőnek zöld bőrkötésén ezt a felírást olvassuk: *Idiographa Augustissimorum Europae Et Principum Regionum Museo Nationali Hungarico Sempiterno Cultu Sacra*. A legelső bejegyzés Ferdinand trónörökösé 1807 május 6-áról. Egy másik lapon pedig Ferencz királyé május 21-éről. A másiknak czimlapján fentt az országnak czimere, alul pedig a gróf Széchényi-család czimere látható gyönyörű tollrajzban, középen pedig ez a felírás áll: *Album Bibliothecae Hungaricae Széchényianae Regnicolaris in Comitibus SS. et OO. Budensibus Art. XXIV. An. 1807. confirmatae*.² Ebbe Benedekfalvi Kiszely Pál írta be elsőnek nevét 1807. április 27-én.

Az utóbbi évek öröndetes eredményei közé kell számítanunk a könyvtár vezetője anyagi ellátásának feljavítását is.

Miller még az 1805. év őszén azzal a kéréssel fordult a

¹ Fogalmazvány a Széchényi levéltárban. I. köt., 13. szám, II. csomag, 57. szám.

² Múzeumi kéziratár. Fol. Hung. 972.

Die 6. May 1817
 Ferdinand
 Joseph
 Ludwig

Die 12. Januar 1809

Die 5. Juli 1810.

Die 1. August 1810
 Die 2. August 1810

Die 4. November 1815

Die 12. April 1817

Die 12. April 1817

Die 11. April 1817

Die 13. May 1818

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

Die 18. April 1820

A FEJEDELMÍ LÁTOGATÓK VENDÉG-KÖNYVÉNEK ELSŐ LAPJA.

helytartótanácshoz, hogy addig is, míg a Széchényi-országos-könyvtár részére sikerül valamely pénzalapot teremteni, adjanak neki akár lakbér, akár jutalom fejében a rendes tanárokéval egyenlő fizetést. A helytartótanács tekintettel húsz éves irodalmi munkásságára, úgyszintén arra a körülményre, hogy a felség által részére engedélyezett lakást a pálos kolostorban még mindig nem foglalhatta el, továbbá, hogy sem az irodai költségekre, sem pedig a postadíjak fedezésére nem kap semmit, azt a javaslatot terjesztette a felség elé, hogy addig, míg Miller természetbeni lakáshoz jut, lakbér czimén évi 300 frtot kapjon.¹ A felség jóváhagyta a felterjesztést és a magyar királyi udvari kancellária 1806 október 10-én értesítette a helytartótanácsot, hogy ő felsége Millernek évi 300 frt lakbért utalványoz az egyetemi alapból.

Még mielőtt ez a legfelsőbb elhatározás leérkezett volna, Miller újabb 200 forintnyi fizetésemelésért folyamodott. Abban az időtájban, a mikor a helytartótanács egyik bizottsága elhatározta, hogy Miller fizetésének felemelése tárgyában ő felségéhez felterjesztést intéz, kapta kézhez Eszterházy József gróf, Millernek és még inkább az intézetnek őszinte jóakarója, az október 10-ki értesítést. Ez nem csekély zavarba hozta őt, miután majdnem összeesett azzal az intézkedéssel, hogy a könyvtári alkalmazottak az egyetemi épületben, ahová az intézet már legközelebb átköltözendő volt, természetbeni lakást kapjanak. Eszterházy attól tartott, hogy Miller most már nemcsak fizetésének emelését nem fogja megkapni, hanem még a 300 frt lakbért is megvonják tőle. Azért előterjesztésében azzal az indokolással hozta javaslatba a 200 frt megadását, hogy ez egyuttal irodaköltségül és a postadíjak fedezésére is szolgáljon. nemkülönben némi kárpótlásul azért, hogy három éven át nem volt lakása.² A dolog sikerült, a mennyiben a felség 1807 április 24-én Miller fizetését, személyi pótlék czimén, évi 200 forinttal ismét megjavította.³

Nem vált az intézet hátrányára a könyvtár személyzetében 1806-ban beállott újabb változás sem.

Miller és Gruber nem voltak összeillő elemek. Miller sokkal

¹ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1805. Nr. 10025.

² Miller levelezése. V. 77.

³ Országos levéltár. Kancelláriai osztály. 1807. Nr. 10538.

A KÖNYVTÁR ELSŐ VENDÉGRÖNYVÉNEK CZÍMLAPJA.

hatalmaskodóbb természet volt, Gruberben pedig jóval több volt a költői érzékenykedés, mintsem hogy egymás mellett sokáig békességben megférhettek volna.

A temesvári tartózkodás, tehát a távollét ideje alatt köztük kifejlődött barátság nem tartott soká. Gruber egy alkalommal Battyáni grófnak írt levelében megjegyzéseket tett Miller-ről, a melyek Millernek tudomására jutottak. Magyarázatra kerülven a sor, Gruber azt ajánlotta neki, kérje el a gróftól az eredeti levelet és akkor meggyőződhetik affelől, hogy tisztelettel szólott róla; legfeljebb azon panaszkodott, hogy Miller szerfelett idegenkedik mindentől, ami az esztetikával összefügg.¹

Az ellentét ettől fogva egyre jobban kiélesedik köztük. Midőn Gruber 1806 április 29-én családi ügyekben egy havi szabadságot kérven Bécsbe megy és Széchényit arról értesíti, hogy hazaszeretete és az országos könyvtár gyarapítására irányzott buzgalma itt sem hagyván nyugodni, rávette a pozsonyi származású Schönbergert, hogy műveit a könyvtárnak ajándékozza, panaszkodva említi, hogy csak egy ember van Pesten, a ki munkásságát semmire sem becsüli, mivel nem csap zajt és önmagáról szerényen beszél, s a ki mindent maga szeretne végezni, hogy ne kelljen a babért, a melyre maga tart számot, mással megosztani.²

Ehhez járult, hogy Grubernek folytonos anyagi zavarokkal kellett küzöldnie. Többször fordul apróbb kölcsönökért Kovachich-hoz is. 1806 április 7-én pl. ismét segítségét kéri — mint mondja — legvégső szükségében; másnap 5 frtot kellene fizetnie a csizmadianak, pedig alig van pár garasa; 25 frtot kér tehát, hogy segíthessen magán. Elvész nélküle.³ Április 29-én is — midőn szabadságot kér — kifakad, hogy helyzete, körülményei megmérgezik életét és valóságos emberkerülővé teszik.⁴

Mindez végre azt az elhatározást érlelte meg lelkében, hogy megválk állásától. Már bécsi tartózkodását erre használta fel és pedig sikerrel, mert augusztus 11-én azt jelenti Széchényinek Bécsből, hogy kedvezőbb megélhetési viszonyok közé jutván, Lobkovitz herczeg könyvtárának őrévé lett — a Széchényi-nemzeti-

¹ Miller levelezése. V. 22.

² Széchényi-levéltár, I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

³ Kovachich levelezése. 1806. p. 57.

⁴ Miller levelezése. V. 23.

könyvtárnál elfoglalt állásáról lemond. Elhatározását a gróf nem veheti rossz néven, mert 500 frtnyi fizetéséből a legnagyobb takarékoság mellett sem tudott megélni, de különben sem viselhetett olyan hivatalt, a melyben valaki sem tudományát, sem munkáját nem becsülte meg. A térképek, metszetek stb. katalogusát át fogja adni Millernek; ennek befejezésével utódjának már nem sok munkája lesz. Lelkiismerete azt mondja, hogy a mit ő egy hónap alatt végzett, ahhoz másoknak egy év sem lenne elegendő.¹

Gruber helyére Széchényi 1806 szeptember 17-én Strázsay József hites ügyvédet, a ki a magyaron kívül a német, francia és olasz nyelvet is birta, nevezte ki és a helytartótanács-hoz megerősítés és fizetésének folyósítása végett felterjesztette.²

Széchényi áldozatkészsége mellett főleg József főherczegnádor jóakarató érdeklődése, pártfogása, támogatása volt az, a mi a pálos kolostorból való kizavartatás daczára is képes volt a Széchényi-országos-könyvtár fejlődését biztosítani. Ő hívta fel az uralkodóház tagjainak figyelmét is az intézetre, úgy, hogy 1807 május 6-án Ferdinand trónörökös, 21-én pedig maga Ferencz király tüntette ki látogatásával a könyvtárt, a főherczegnádor. Széchényi Ferencz gróf, Wrba főudvarmester és más előkelő urak társaságában.

A Magyar Kurir így számol be olvasóinak a nevezetes eseményről. »Felséges kiráyunk, a gyűjteményeknek mintegy fél óráig tartott szorgalmatos megnézése közben, teljes megelégedését azzal mutatta, hogy a nagyméltóságú szerzőnek gondos szorgalmát, annyi temérdek tudományos dolgoknak, melyek csak Magyarországot illetik, öszveszerzésében, nem győzte elelegendőképpen csudálni és dicsérni, annál inkább pedig, hogy mintegy 15 esztendőök alatt vihette légyen azt annyira. Hanem több izben a ritka és drága könyveknek, kézírásoknak, képeknek, mapáknak sat. előmutatása közben, megköszönni is méltóztatott e nagykegyelmű Felség a gróf úrnak magyar hazájának tett ezen áldozatját. Böven értesére adta azon felől, hogy igenis gondja leend arra, hogy e nemzeti kincs, valamint a maga nemében ritka, úgy igaz méltó fényre kaphasson. Figyelemmel olvasta azon érdeemes hazafiaknak, az a végre készített különös könyvben feljegy-

¹ Széchényi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Országos levéltár. Litt. Polit. 1806. Nr. 18922.

zett neveit, kik a halhatatlan emlékezetre méltó szerzőnek példáját követvén, hazájokhoz vonzó szeretetből szintűgy más némely becses adományokkal szaporították a gyűjteményt, örömet jelentvén buzgóságok eránt, így szóla: illik és szükséges is, hogy minden, a mi a többi tartományomban is találtatik és ezen gyűjteményhez való, itt tartasson. Kiváltképpen tetszett pedig ő cs. kir. Felségének a rend, melyet az ország könyvtárjának főgondviselője tek. Miller Jakab Ferdinand úr a gyűjteményeknek felosztásában tett. Az egész alkotmánynak elrendelése, úgy mint most vagyon, egyedül az ő jó izlésének szüleménye. Ezen kiterjedett tudományú úr más különös tulajdonságaival is szembetűnőképpen, valamint tudja ötet nádorispány ő főherczegsége különözni, úgy császár és király ő felségének kegyelmes figyelmet magára vonta. Kétségtől kivül nádorispányunk ő főherczegségének, a ki a magyar haza hasznának, fényének, dicsőségének minden léptében, tettében igen nyilvánvaló előmozdítója lévén, mindenkor nagy pártfogója volt a nemzeti alkotmánynak is, kell köszönnünk, hogy magyar könyvtárunknak legelső meglátogatásával is a császár királyunk ő felsége ennyi kegyelemnek kinyilatkoztatásával méltóztatott azt felmagasztalni. Valóban egész ábrázatjának mozdulásaiból egyebet nem láthattak a jelenlévők, mint mindannyiszor való szives mosolygást, valahányszor császár ő királyi Felsége valamiben való megelégedését jelentette.*¹

A nádor intézkedésének köszönhető, az is, hogy az 1807. évi budai országgyűlés idején, a mikor többen szerették volna a könyvtárt használni, itt egy olvasóterem rendeztetett be.²

De míg ekként a nádor a nagyközönség használatába bocsátotta a Széchényi-országos-könyvtár gazdag anyagát, addig másrésről az akkori idők szellemének megfelelően arról is gondoskodott, hogy az engedélyezett szabadság révén, visszaélések ne történhessenek és veszedelmes tanok, államellenes eszmék stb. ez úton ne terjesztessenek. 1807 augusztus 14-én ugyanis felhívta Millert, hogy miután hitelt érdemlő helyről azt az értesítést vette, hogy az országos-könyvtárban őrzött több oklevelet és kéziratot kiadás céljából lemásoltak, tegyen jelentést, miben

* 1807. évf. 43. szám, 652. lap.

² Országos levéltár. Litt. Polit. A. 1807. Nr. 23891.

áll a dolog s egyuttal meghagyta, hogy a jövőben minden ilyen másolatot, mielőtt az bármi úton közzététetnék, neki bemutasson.

Miller augusztus 18-ki felterjesztésében elmondja, hogy mi minden van a kéziratok közt, és milyen eljárást követtek eddig ezek használatában.

A kéziratok száma összesen 1232 kötetre rúgott. Ezek közt a figyelemre legméltóbbak a különféle országgyűlési iratok voltak. Azután Thurzó, Eszterházy Miklós és Pál, Báthory István protocollumai, Rákóczy Ferencz, III. és IV. Incze, IV. Gergely levelei, Verancsich, Pázmán, Dudich, Draskovich, Gyulafi levelezései, részben eredetiben, részben másolatban; vagy 50 kötet oklevélmásolat, több értekezés, dolgozat, kész munka stb. Lehetetlen — írja — mindent részletesen elszámlálni, hanem majd az általa megkezdett kéziratkatalogust leiratja ő fensége részére is. Legjobban szeretné, ha ő fensége kiküldené kancelláriájának igazgatóját vagy titkárát, a ki vele együtt vizsgálná át a kéziratokat.

A mi a használatot illeti, eddig is az volt az eljárás, hogy ismeretlen egyének csak kívülről tekinthették meg a kéziratokat, bővebb betekintés czéljából pedig csakis olyanok kapták meg, a kiket hivatalos eskü fűzött az uralkodóházhoz, vagy pedig oly tudósok, a kiknek jelleme, gondolkozása felől elegendő biztosítékot nyújtott irodalmi munkásságuk. Az ő tudomásával nem is adtak ki lemásolás czéljából olyan iratokat, a melyekről feltételezhető volt, hogy közzétételükből az országra valami kár háramlanék. Igaz, hogy nemrég megjelent nyomtatásban Berzevicz Gergely értekezése a parasztság állapotáról, ámde ebben a könyvtárnak mi része sem volt. Ide ugyanis nem egy oly kézirat is bejutott, a melyet már megelőzőleg több példányban lemásoltak. Legutóbb maga az alapító is több országgyűlési iratot vett ki térítvény ellenében, de róla bizonyára nem lehet feltételezni, hogy ezekkel vissza fog élni. Ő, mint a könyvtár vezetője, soha sem fog a nádor előzetes tudta és engedélye nélkül a gyűjteményből valamit kiadni, sem pedig lemásolásra átengedni. A Széchényi-leveleknél¹ is jobb szerette volna, ha nem kell nevét oda

* A következő munkáról van szó: *Epistolae Archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Széchényi — quas ex autogra-*

kölcsönöznie; nem is tett egyebet, mint hogy az előszót megírta. Ennélfogva egyetlen példánnyal sem rendelkezik e műből, miután mind az 500 példányt a grófnak küldötte el, a kinek költségén a könyv megjelent.¹

Azonban minél nagyobb jóakarattal karolta fel József főherczeg nádor a Széchényi-országos-könyvtár érdekeit, annál inkább meggyőződött arról, kivált az utóbbi évek eseményeinek hatása alatt, hogy sem az ő védnöksége, sem Széchényi kiapadhatlan áldozatkészsége, sem az ország lakosainak nagymérvű érdeklődése nem lesz képes az intézet fejlődését maradandóan biztosítani, ha nem bír céljának megfelelő, állandó helyiséggel. A melyben a gyűjtemények kényelmesen elhelyezhetők, célszerűen felállíthatók és a közönség által tanulságosan használhatók lesznek és a hol a zsellérkedés hátrányait a tulajdon otthon kényelme, biztonsága, zavartalan nyugalma váltja fel.

Hogy tehát ezt megteremthesse s hogy az intézetet egyúttal az egész nemzeti művelődés központjává, gyűjtőházává, új, hatalmas erők forrásává tegye, hozzáfogott Széchényi alkotásának az egész ország hozzájárulásával történő, szélesebb alapon való kifejtéséhez.

phus edidit Jac. Ferdin. de Miller. Pestini, Typis Mathiae Trattner, 1807. 8° I. 320+2. II. 325+40.

¹ A múzeumi igazgatóság irattára. A. 1807. Nr. 4.

III.

Attól a naptól kezdve, a melyen a nádor védőszárnyai alatt felmerült a Magyar Nemzeti Múzeum létesítésének eszméje, Miller nem szűnik meg többé e gondolattal foglalkozni, ennek híveket toborzani, a megvalósítás előkészítésén munkálkodni.

Ő világítja meg a kérdés gyakorlati oldalát is, midőn Giovane herczegné gyűjteményének megszerzéséről lévén szó, a múzeumi alap megteremtésére az ország lakosainak önkéntes adományait javasolja igénybe venni.

Sőt, úgy látjuk, az ő lelkében alakulnak ki először a Magyar Nemzeti Múzeum tervezetének körvonalai is akképen, hogy alapul tekintvén a Széchényi-országos-könyvtárt, az ujonnan létesítendő intézetbe, a magyar és magyar vonatkozású irodalmi termékek mellett, a hazai régiségeket, valamint a természet hármas világának összes hazai termékeit is összegyűjteni kívánta.

Erre vonatkozó nézeteit már az 1806. év legelején közli néhány bizalmas emberével. Óvakodik azonban, hogy ez Széchényi grófnak tudomására jusson: attól tartván, hogy Széchényi esetleg nem szívesen lát oly törekvést, mely az általa alapított könyvtár önállóságát veszélyeztetné. Legalább ezt olvassuk ki Grubernek január 23-án hozzá intézett következő soraiból: a Museum Hungaricumot illető terve remek; kívánom, hogy minél előbb megvalósuljon, ámbár nagyon kételkedem az eredményben. Őfensége, legkegyelmesebb védnökünk, mindenesetre mindent el fog követni ezen a maga nemében páratlan intézet érdekében, de sok adakályra fog találni egyrészt a mostani kedvezőtlen viszonyokban, főképen pedig honfitársainak önzésében. S(zéchényi) törekvéseit már

magam is eléggé ismerem, azért nem is mondok az ő jelenlétében olyat, a mi a jövőre, vagy a Múzeumra vonatkozik. Minden szó megragadja figyelmét, és távolról sem merek előtte titkot említeni.¹

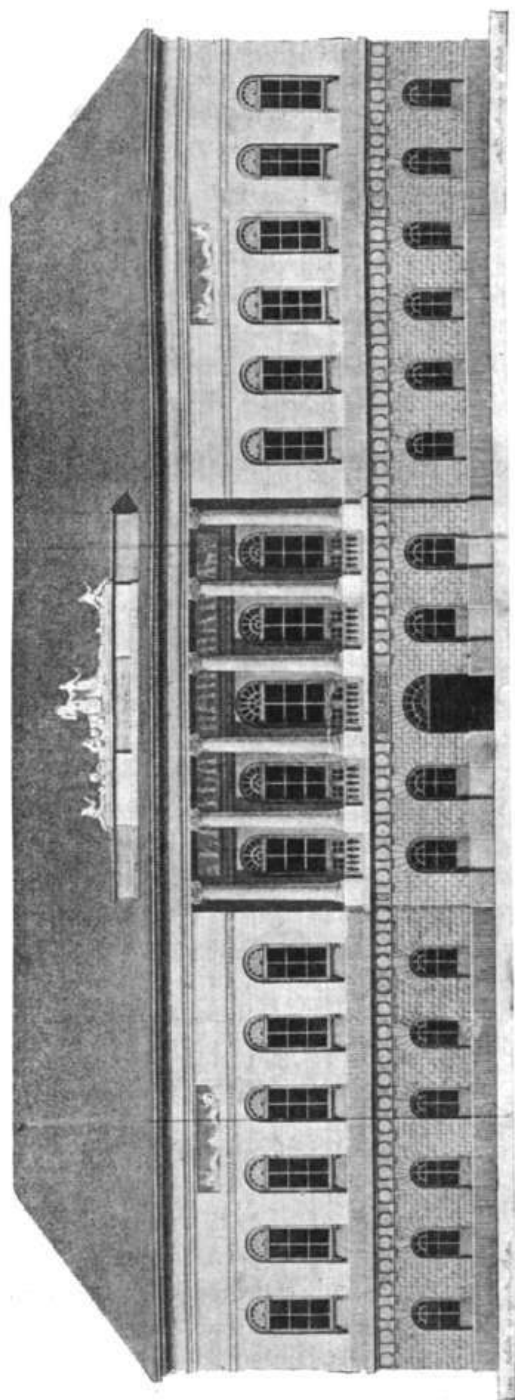
Annál lelkesebb pártfogóra talált Miller József főherczegnádor személyében, a kinek Temesvárról visszatérvén, a tervezetet írásban is bemutatta. A nádor, a kinek éppen ebben az időtájban okozott sok gondot a könyvtár elhelyezésének kérdése, a tervezetet leküldötte Eszterházy József grófnak, felhíván őt, tegye ezt több szakértő meghallgatásával tanulmányozása tárgyává, és ennek eredményét közölje vele.

Eszterházy gróf, Mitterpacher és Schönvisner apátokat, Schönbauer, Schwartner, Kytaihl tanárokat és Millert kérte véleményadásra. Kifejtette előttük, hogy miután az intézetnek eléjük terjesztett tervezetéből már látszik, hány osztályra lenne felosztandó, minden egyes osztályba mi lenne elhelyezendő, tekintetbe véve, hogy az e célra teljesen ujonnan emelendő épületben minden osztálynak megfelelő helyiségekkel kell rendelkeznie, most első sorban arra nézve kell nyilatkoznio, hogy úgy a már meglévő tárgyaknak, mint azoknak az elhelyezésére, a melyekkel csak később fog az intézet gyarapodni, figyelemmel lévén ezek különös sajátágaira, rendeltetésére, micsoda helyiségeket kell fentartani. Mert csakis ennek alapján lehet az épület tervét és költségvetését elkészíteni, és egyedül így lehet elkerülni, hogy ne az egyes gyűjtemények legyenek kénytelenek a helyiségekhez alkalmazkodni, hanem megfordítva.

Hogy tehát az építésznek a szükséges adatok megadhatók legyenek, és az épület a szükségletnek lehetőleg minden tekintetben megfelelő legyen, a tanácskozók megállapították az egész épület tervszerű beosztását, az egyes gyűjtemények elhelyezésére szükséges termeket, az intézet vezetésére hivatott személyzet létszámát, úgyszintén az ezek számára szükséges lakóhelyiségeket. Mindezt Eszterházy gróf 1806. november 14-én a nádor elé terjesztette.² Ennek alapján készítette azután el Hild pesti építész az épület tervrajzát, beosztását, úgy, hogy a nádor az 1807. esztendőben az egész tervezetet a nyilvánosság elé vihette.

¹ Miller levelezése V. 4.

² Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám, II. csomag, 55, 56. szám.

A Nemzeti Gyűjtemények és Táraknak az Magyarországi felállítására

HOMLOKFAL

Pesten.

A magyar kulturtörténet szempontjából oly végtelen fontosságú irat egyszerre, egybe fűzve, latin és magyar nyelven, névtelenül jelent meg, 1200 példányban, a nádor költségén, az egyetemi nyomda ujonnan öntött betűivel nyomva. A 28 ívrétű oldalra terjedő latin szöveg előtt az épületnek Hild által készített homlokrajza látható, Falka által rézbe metszve; a 30 oldalnyi magyar rész után pedig az épület földszintjének és első emeletének tervrajza áll, ugyancsak Hildnek Karacs által metszett munkája. A latin szöveget Miller írta; a magyar fordítás pedig Strázsay műve.

Miller Cicero következő szavait vevén jeligéül: »*nihil est in rebus humanis praeclarius, quam de Republica bene mereri*« bevezető soraiban arra mutat rá, hogy bár a magyar nemzetnek a tudomány és művészet előmozdítását célzó törekvése már nem egyszer megnyilatkozott, mégis tagadhatlan, hogy kívánatos lenne bizonyos oly emlékművek létesítése, a melyek ily irányban is hirdetnék az ország örök dicsőségét.

Ezek közé tartoznék első sorban a Magyar Múzeum megteremtése, mely hivatva lenne mindazt magába foglalni, a mit a nemzeti irodalom termel és felölel. A muzsák e nemzeti csarnokában összegyűjtendők lennének az összes magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok, kéziratok, földabroszok, czimerek, képek, az országban található állatok, növények, ásványok, kövületek, pecsétek, régipénzek, régi márványemlékek, edények, fegyverek, kézművek stb. Miután pedig az ilyen közös kincseknek birtoklásából ítélhető meg a nemzetnek gazdagsága, tudományszeretete is, az ennek létrehozására összegyűjtött pénzösszeg mindenkinek legjobb öröksége; mert közös tulajdon, a mit mindenki önhasznára fordíthat. Járuljon tehát kiki az intézet megteremtéséhez, a melyhez hasonló Európa sok városában virágzik, a melyek szintén nem a kincstár jövedelméből, hanem a jó honpolgárok áldozatkészségéből jöttek létre. A hazának nemcsak díszére, hanem hasznára is szolgáló dologhoz összetartással, egyetértve kell hozzá fogni.

Ne retentsen el senkit a sok előálló akadály, a vélemények különfelesége, hanem mutassa meg mindenki ritka nemesszívűséggel a világnak, hogy a magyar ember nemcsak magának él, hanem hazájának is.

Ezek után kilencz fejezetben részletesen kifejti az intézet

tervezetét, beosztását, gyarapításának, fentartásának, vezetésének módzatait.

Az intézet természetesen az ország szívében, Pesten állana, még pedig egészen új, rendeltetésének és céljainak minden tekintetben megfelelően emelt épületben.

A Múzeumban a következő gyűjteményeket kellene elhelyezni:

1. a könyvtárt, mely, hála Széchényi Ferencz gróf páratlan adományának, már meg van, még pedig minden reménységet felülhaladó gazdagságban. Alig öt éve, hogy fennáll, s már is nemcsak az ország lakosai látogatják tömegesen, hanem külföldiek is, és az ajándékok révén eddig is közel kétezer kötettel gyarapodott, sőt naponta újabb nyomtatványokkal és kéziratokkal gazdagodik. Valóban, siralmas dolog lenne, ha az ország, az által hogy nem gondoskodik a fentartásukra szolgáló szükséges pénzalapról, ezen drága kincseket pusztulni, és saját kárára, szegényére, az adományozó fájdalmára, már keletkezésükben tönkre menni engedné.

A többi gyűjtemény lenne: 2. a régipénzek 3. a pecsétek, 4. régiségek, 5. a fegyverek, 6. a természetrajzi tárgyak, 7. a kézművek, 8. a márványok, 9. a képek gyűjteménye.

A régipénzgyűjtemény már megvan, hasonlóképen Széchényi gróf adományából, a ki több mint 30.000 frtot érő régipénzeit és érmeit szintén az országnak ajándékozta. A pecséteket Rhédey Lajos most igyekszik az ország Múzeuma részére összegyűjteni. A régiségekből, ritkaságokból és drágaságokból mindezideig oly kevés van, hogy alig érdemes szóba hozni. A fegyverek szintén méltán fognak helyet foglalni az ország gyűjteményes tárházában. A természetrajzi tárgyakat, fájdalom, még most is Jénába szokás kivinni, egy kis dicséret fejében. Pedig milyen gazdag az ország ilyenekben!

Néhányan már felajánlották az intézet részére ásványgyűjteményeiket. Remélni lehet, hogy mások a növény- és állatvilág egybegyűjtésére fognak vállalkozni. A természetrajzi gyűjteményhez számítandók a technológiai termékek is. A régi márványdarabok, töredékek összeszedése nem kevésbé tanulságos, úgyszintén az ország nevezetesebb férfiaiak aczképgyűjteménye is.

A Magyar Múzeumra nézve az a legfontosabb, legéletbevágóbb, hogy az ország lakosai összefogjanak ezen gyűjtemények gazdagítására.

A könyvtár anyagának szaporításáról gondoskodás történt a köteles példányok ügyében 1804 és 1807-ben kibocsátott legfelsőbb rendeletekben. Ámde, mivel ezen legfelsőbb rendeletek teljesítése egyedül az illető nyomdák jóakarataira van bízva, az alapító nagy fáradsággal és költséggel kénytelen még most is az újabb munkákat a könyvtár részére megszerezni. Az oláh, illyr és tót nyelvű nyomtatványok pedig, a melyek szintén ide tartoznának, majdnem teljesen hiányzanak a könyvtárból. Gondoskodni kell ezenfelül a külföldön, a szomszédos Erdélyben, Lengyel- és Németországban megjelent magyar vonatkozású munkák, nemkülönben a régebbi nyomdatermékek megszerzéséről is, szóval mindarról, a mi a könyvtár eddig megjelent katalogusaiban nem szerepel, nehogy az alapító halála után nagy hiányok keletkezzenek. Azért oly királyi rendeleteket kellene újból kieszközölni, a melyek megkivánják az egyes nyomdászoktól, hogy csakis akkor adják piacra a sajtótermékeket, ha vagy magát a munkát, vagy pedig a könyvtár elismervényét az illető munka átvételéről, bemutatták a királyi könyvvizsgáló hivatalnak. Ellenkező esetben, ha e parancsnak nem tettek eleget, vagy pedig a köteles példány beszolgáltatását különféle ürügyek alatt húzták-halasztották, hogy kötelezettségük alól kibujjanak, pénzbírsággal lennének sújtandók. A köteles példányok kezelésére annál nagyobb figyelmet kellene fordítani, mert nagy szégyen a könyvtárra ha közkézen forgó munkák vagy egyáltalában nem, vagy csak nagy későn jutnak a gyűjteménybe.

A külföldi magyarvonatkozású nyomtatványok megszerzését akként lehetne biztosítani, ha e célra külön pénzalap rendeltetnék. A mi pedig az illyr dolgokat illeti, remélni lehet, hogy a magyarral hasonló szabadsággal egybeforrt nemzet maga fogja ezt nyelve iránt való szeretetből az intézetbe eljuttatni. A régi, ritka nyomtatványok egybegyűjtésére a nagylelkű alapító úgy is elkövetett mindent.

Mindenki tudja, mily fontos segédeszközökül szolgálnak a tudományos munkálkodáshoz a kéziratok. Ezekből a magyar könyvtár már több mint ezer kötettel rendelkezik, a minek jelentékeny része eredeti. A már kész katalogus a legközelebb tudtára fogja adni a világnak, mennyi gazdagság gyűlt itt egybe, és mily nagymérvű gyarapodást lehetne még elérni, ha az embe-

rek nem lennének mindenféle képzelődésnek rabjai. Számtalan oklevél rejtőzik még a családi levelesládákban, szekrényekben, nem szólva azokról, a melyeket a káptalani, konventi, megyei, városi levéltárak őriznek. Mindezek birtokjogi szempontból ma már kevés fontossággal bírnak, ellenben sok adattal járulnának hozzá az oklevéltani, pecsétteni, történelmi, köz- és magánjogi kérdések tisztázásához, ha a helyett, hogy az egerek, molyok martalékaul hagyatnak, a magyar múzsák ezen új palotájában helyzetnének el, és itt a tudományos kutatás céljaira, a közjó előmozdítására, szakavatott kezek által felhasználtatnának. Sőt, ha csak valaki önként nem ajánlkozik erre, nem is lenne szükséges az eredetieket beszolgáltatni. Elég lenne vagy hiteles másolatot küldeni róluk, vagy pedig a könyvtár tisztviselőinek, térítvény ellenében, lemásolás céljából átengedni. Némelyek kötetekre terjedő ily gyűjteményeknek vannak birtokában, melyeket az egyik kevésre becsül, a másik elhanyagol, a harmadik silány önzéssel eltitkol, azt híven, hogy örökségében szenved megrövidülést, ha közzétételüket megengedi, habár ő maga használni sem nem akarja, sem nem tudja, sőt ha akarná sem tudná. Innen van, hogy még mindig vannak íróink, úgy a régebbiek mint az újabbak közt, a kiket nem ismerünk, a kiknek nevei, törekvései a tudós világ előtt nem szerepelnek, és így a legderekabb hazafiak munkái semmivé lesznek, emléküik eltűnik. Vajjon nem joggal kívánhatja-e meg a haza, hogy ezen irodalmi termékek oly helyen őriztessenek, a mely úgy az ajándékot, mint az ajándékozó nevét örökre megmenti a feledés homályától?

A czimerek gyűjteménye, noha néhány ezer nemes család van képviselve benne, még messze van attól, hogy teljesnek legyen mondható. Föl kell tehát kérni az egész nemességet, hogy ha az annak idején közre bocsátandó czimerkatalogusban valaki nem találná nemzetségének nevét, hazája és családja iránt tartozó szeretetből küldje meg a könyvtárnak egy negyed, vagy nyolczad-rét nagyságú lapra festett czimerét.

Sokkal nehezebb a földabroszok, térképek, képek stb. gyűjtése, egyrészt mert nagyobb költséget igényel, másrészt pedig mivel az effélékből csak kevés példány készül hazánkban, a legtöbb Bécsben, vagy más külföldi városban látván napvilágot. A könyvtárban őrzött hiányos, bár elég értékes gyűjteményt kiegészíteni

és tovább gyarapítani nem lehet másként, mintha a metszeteket, rajzokat, ábrázolatokat stb. pénzen megvásárolni igyekeznénk.

A régipénzgyűjtemény kiegészítéséhez úgyszólván már nem szükséges egyéb, mint hogy azokat, a melyek a közel jövőben megjelenő katalogusba nincsenek felvéve, tulajdonosaik ajándékban vagy cserében átengedjék az intézetnek.

Ugyanez az eljárás követendő a lenyomott, függő, ön- vagy viaszpecsétekre vonatkozólag is. Köztudomású dolog, hogy sok oly pecsét van az egyes vármegyei levéltérakban, a melyek kihalt nemes családok nemesleveleihez tartoznak; vannak ezenkívül a nemesség bizonyítására előmutatott, de gyanúsaknak talált okleveleken lévő oly pecsét, a melyeknek valódiságához nem fér kétség, s a melyek, nehogy visszaélés történjék velük, az oklevelekkel együtt visszatartatnak. Mindezekből, csekély fáradság és költség árán, össze lehetne állítani a magyar pecsétgyűjteményt.

Számtalan régiség, ritkaság és drágaság hever elrejtve az egyes családok birtokában, a nélkül, hogy valaki ismerné, vagy valami hasznát vehetné ezeknek. Ha szeretjük hazánkat, az ilyeneket a nyilvánosság elé kell vinnünk. Nem lehet tehát nemesebben eljárni, mintha a vagyonosabbak nemzetségük hírének fentartása czéljából megegyeznek abban, hogy bizonyos feltételek mellett az ily kincsek őrizetét az intézetre bizzák. Ugyanez mondható a fegyvergyűjteményekről is.

A természetrajzi tárgyak gyarapítása már kevesebb gonddal eszközölhető. Remélni lehet ugyanis, hogy az országban nagy számmal található ásványgyűjteményekből többet át fognak engedni az intézet számára. Az országban tenyésző fák összegyűjtése is csak egyesek iparkodásától függ. A növényvilág terményeinek összeszedésére, és az ország Múzeumába való beküldésére az orvosokat kellene hivatalból utasítani. Nemkülönben az állatok gyűjtésére is.

A technológiai tárgyakat maguk a mesterek bizonyára nem fognak késni saját érdekükben is beszolgáltatni, hiszen munkájuknak így fog csak igazán híre kelni. Jóllehet az ily gyűjtemény fentartása még emellett bizonyos pénzalapot is igényel.

Az iránt sem lehet semmi kétség, hogy a régi márványokat, oszlopokat, feliratokat, azok, a kiknek birtokain ilyenek találtnak,

inkább fogják a Múzeumnak ajándékozni, mint megsemmisülni engedni.

A képtár felállítása pedig éppen semmi költséggel nem fog jární. Hiszen a kik öseiknek képeit itt közszemlére kitenni óhajtják, bizonyára meg is fogják festetni azokat.

Mindazonáltal ily nagyarányú intézetnek az országhoz méltó fentartása nem csekély összeget emésztene fel. Nemesak az építés maga veendő ugyanis számba, hanem a belső felszerelés is, továbbá az épület jókarbantartása, a tisztviselők és szolgák fizetése, a tűzifa beszerzése, a gyűjtemények gyarapítása, a póstai és irodai kiadások.

Nem lehet előre meghatározni az összeget, a melyet az építkezés és felszerelés igényel, mert ez teljesen attól függ, mennyit szán erre a célra az ország lakosainak nagylelkűsége. Tekintetbe véve azonban a rendes folyó kiadásokat, a pénzalapnak kétségkívül arányban kell állania a nemzet nagylelkűségével és a sok gazdag honpolgár tekintélyes jövedelmével.

Am az alapot létrehozni nagyobb mesterség, mint az első pillanatra látszik. De viszont nincs oly nehézség, a melyet a hazaszeretet legyőzni ne tudna. Semmi kétség az iránt, hogy ha közadakozásra szólíttatnak fel a honpolgárok, rövid idő alatt olyan összeg lesz együtt, a mely méltó lesz a magyar bőkezűséghez. Az 52 vármegyétől, a Jászság és Kunság, a Hajduvárosok, a szabad királyi és bányavárosok, a 25 káptalan és más egyházi testületek, az apátságok és prépostságok, a gazdag püspökségek, a vagyonos főranguktól csak lehet remélni, hogy előteremtik a szükséges összeget. Szinte előre lehet látni, hogyan gondoskodik az egyik arról, hogy a nemzeti intézet pénztárában legyen pénz a kéziratok, könyvek vásárlására, mindenféle másolásokra; a másik a rézmetszők, rajzoló, könyvkötők és egyéb mesteremberek fizetéséről; a harmadik a tűzifáról, a negyedik a régiségek, fegyverek, természetrajzi tárgyak megszerzéséről; az ötödik a tisztviselők díjazásáról.

A Múzeum pénzalapját, a nádorispán rendelkezése alatt, az országos pénztár kezelné, úgy, hogy fizetések ebből csak az ő rendeletére eszközölnétnének.

A számadások megvizsgálására a nádor az ország négy rendjéből alakítana bizottságot, a mely az országgyűlésnek a pénzalapról évenként jelentést tenne.

Az intézet közvetlenül a nádor joghatósága alatt állana. Ő rendelkezne a pénzalap, az épület, az egyes gyűjtemények felett; ő nevezné ki a tisztviselőket, ő szabná ki teendőiket.

A rendeleteket a nádori kancellária küldené le az intézet tisztikarához, a kik a nádorhoz terjesztenék fel félévenként jelentéseiket, kérelmeiket. A nádori szék üresedése esetén a Múzeum igazgatását a helytartótanács végezné.

Az intézet élén az igazgató állana, a ki egy rangban lenne a királyi tanácsosokkal. Szabad lakással birna, fizetése pedig rangjához, teendőihez és felelősségéhez mért lenne. Kifogástalan erkölcsi viseletet, nyelvismeretet, irodalmi nevet, a jogi, politikai, történelmi tudományokban alapos jártasságot kellene tőle megkívánni. Oly embernek kellene lennie, a ki már érdemeket szerzett magának a király és haza körül, a kire nyugodtan rá lehet bízni az egész intézet vezetését, a ki nem csak a tudományos körökkel, hanem, ha szükséges, a törvényhatóságokkal is fenn tudna tartani az összeköttetést, szóval a kinek kiváló buzgalmától, szakismeretétől, kötelességtudásától remélni lehetne, hogy nem csak jól megállja helyét, hanem arra is méltó lesz, hogy az ország történetirója legyen.

Az igazgató oldala mellett gyors és tiszta munkájú irnok működnek, a hivatalos ügyiratok kiállítására.

Miután sok mindenféle okból szükséges, hogy a Múzeumba az egész éven keresztül, szombat, vasárnap és az ünnepnapok kivételével, minden nap délelőtt 9—12-ig, delután 3—6-ig, bármely érdemes hazafi szabadon beléphessen, könnyen érthető, hogy a teendők végzésére 2—3 ember nem lenne elegendő. Ennélfogva a könyvtárban egy őr lenne alkalmazandó, a kinek a mellett, hogy jeles lelki tulajdonokkal volna felruházva, kellő nyelvismerettel kellene birnia, íróembernek kellene lennie, s a kitől megkívátnánk, hogy a szükséges jártassággal rendelkezze a magyar jog, statisztika, történelem, diplomatika, érmészet, könyvészet terén és folyékony előadása legyen. A könyvtár szomszédságában hivatalos helyiséggel birna és feladata lenne a könyveket, kéziratokat és régipénzeket gondozni. Segítségére lenne egy lajstromozó, a kinek szintén fedhetlen erkölcsökkel, nyelvismeretekkel, tudományos képzettséggel kellene birnia. Ez állandóan az olvasóteremben tartózkodnék és főleg a kódexek lajstromozását végezné. Ket vagy három

íródeák, kilátással a későbbi fokozatos előléptetésre, ugyanabban a szobában, a hol az írők, oly kéziratok másolásával foglalatoskodnának, a melyek a könyvtárban nincsenek meg: vagy esetleg más osztályok tárgyainak lajstromozását végeznék. A könyvtári személyzetet kiegészítené a szolgál, a kinek szintén tanult embernek kellene lennie. Kötelessége lenne kellő tájékozódást szerezni magának a kéziratok közt, a könyveket rendben tartani, a vendégeket készségesen kiszolgálni és a hivatalos órák alatt az olvasóterem ajtaja mellől a jövő-menőket szemmel tartani. Egy másik szolgál, az úgynevezett háziszolgál pedig, a szobákat és folyosókat tartaná tisztán.

A régiségeknek, ritkaságoknak, fegyvereknek, drágaságoknak gondviselése hasonlóképen egy őrré bíztnék, a kívül egy segédőr, egy szolgál és a háziszolgál osztanak meg a teendőket. Ugyanigy történnék a természetrajzi tárnál is. A képtár rendezését egy rajzoló végezné, egy rézmetsző és egy szolgál segítségével. A ház felügyelője az épület jókarban tartására, tisztaságára ügyelne fel, a kapus pedig nappal a kapunál lenne, éjjel pedig a lámpákról gondoskodnák. A háziszolgákat leginkább mesterlegényekből, úgymint könyvkötőkből, asztalosokból, lakatosokból kellene választani, és nemzeti színű öltözetben járattani.

Úgy a tisztviselők mint a szolgálak kötelesek lennének hivatalos óráikat pontosan betartani. Az intézet legfőbb kormányzója senkinek hat heti szabadságnál többet nem engedélyezhetne és ezt is felváltva. »Valamint pedig — olvassuk a magyar fordításban — az intézetnek méltósága és a nemzetnek díze azt kívánja, hogy oly férfiak tétessenek ezen hivatalokra, a kik nem a magok becsületét a hivataloktól vegyék, hanem ők a magok szorgalmukkal a hivatalnak becsületére legyenek, úgy szükséges, hogy mindenik fizetése becsületos legyen, tudniillik a hazafiak bőkezűségéhez, és a naponkint növvő drágasághoz alkalmaztatott.«

Mindazon jötevőknek, a kik az intézetet akár pénzzel, akár hagyományokkal, akár pedig ajándékokkal gazdagították, nevei megörökítendők lennének a Múzeum gyarapodási naplójában, valamint az intézetnek időről időre megírandó és a jötevők arczképeivel illusztrált történetében. E czélból minden esztendőben egy nyolczadrétű kötetet adna ki az intézet, a melyben az intézetnek megelőző évi története lenne megírva; ezen felül több tudományos értekezést foglalna

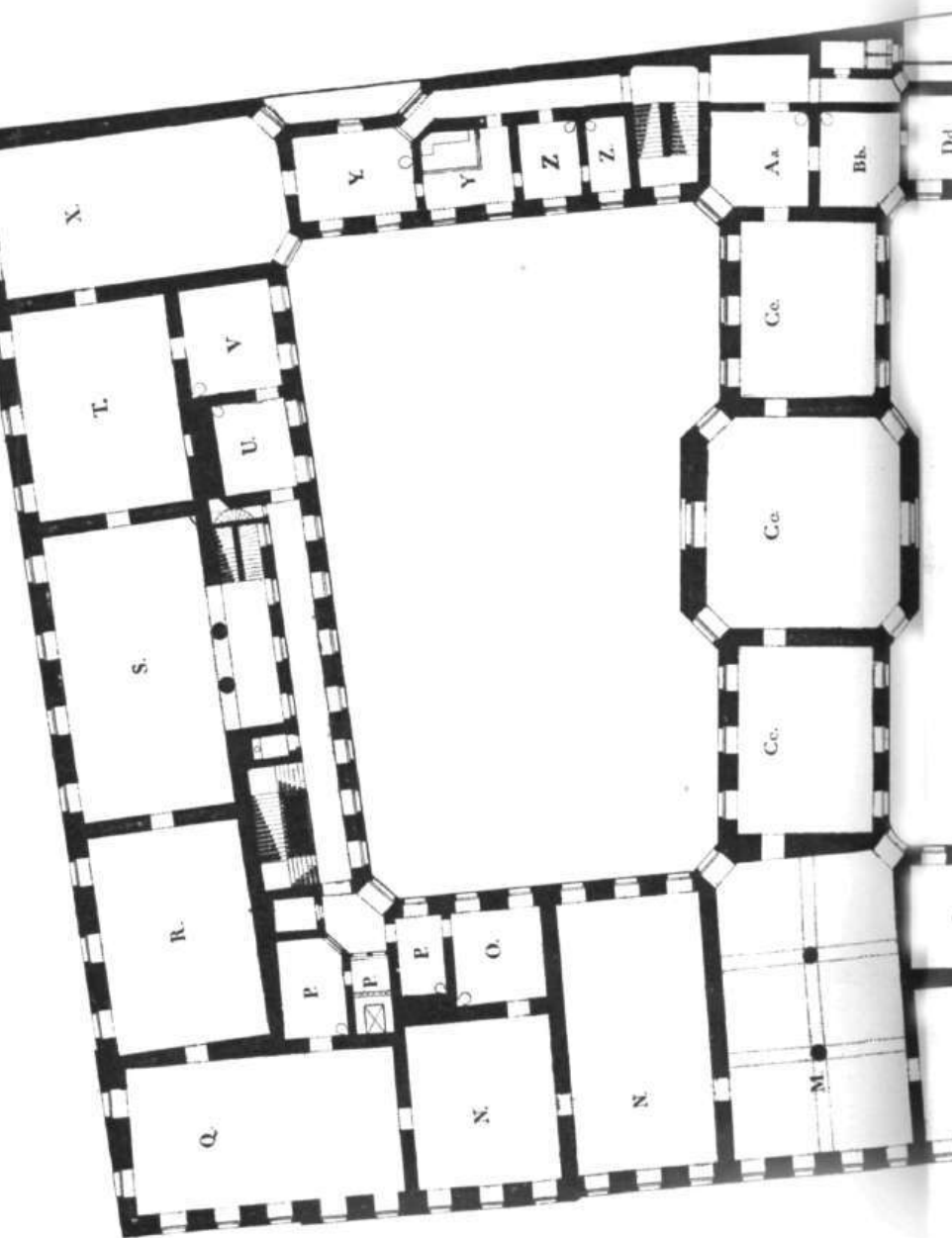
magában, foleg az egyes gyűjtemények felhasználásával és ismeretetésével a magyar könyvészet, irodalom-történet, jog, történelem, ásványtan, növénytan stb. köréből, a melyeket részint a múzeumi tisztviselők, részint más tudósok írának. Bármily jutányos áron bocsátatnék is ez a kiadvány forgalomba, valamelyes jövedelemmel ez után is gyarapodnék a pénztár.

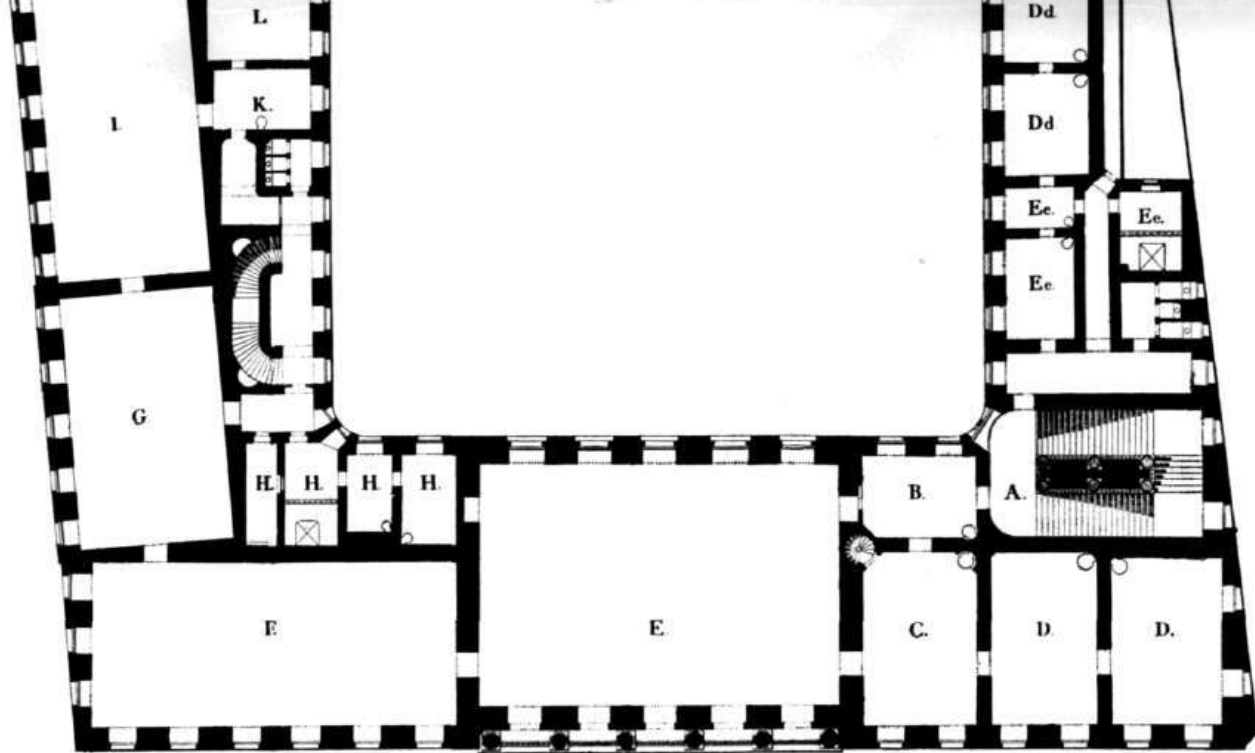
Ő felségének, I. Ferencz királynak nemzetünk iránt való ritka jóindulata, szeretete és kegyessége semmi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy a haza dicsőségére és javára szolgáló ezen intézet fennállását külön királyi kiváltságlevéllel fogja biztosítani, mint a hogy ezt királyi kegyelemből Széchényi alapítványával tette, a mely a Magyar Múzeum alapját megvetette. Hogy pedig a haza polgárainak bőkezűségéből összegyűjtött ezen kincsek a legmeszszebb menő óvatossággal biztosittassanak, nem lenne egyéb hátra, mint hogy az intézet megalapítása törvénykönyvünkbe beczikelyeztessék és ő fensége, József főherczeg-nádor, a magyar tudományosság legnagyobb pártfogója felkérésék, legyen az új közművelődési intézetnek legfőbb kormányzója, legjobb vezetője, annál is inkább, mert az ő irántunk való kiváló szeretetének, jóakaratának, bölcs előre látásának köszönhető mind az, a mi itt előadatott.

A magyar rész után mellékelt tervrajz szerint, az intézet első emelete, a hol a könyvtár is elhelyezést nyert volna, következő beosztással épült volna fel.

A látogató, feljutván az emeletre, a könyvtári szolga hivatalos helyiségén B. át, a mely egyuttal ruhatárul szolgált volna, először a könyvtárőr dolgozószobájába, C. ezen keresztül pedig az egymásba nyíló két olvasóterembe D.D. ment volna, a hol a lajstromozó gyakorolta volna a felügyeletet. A könyvtárőr dolgozószobájának másik oldalán lett volna a bejárás az egyetlen, nagy könyvtárterembe E. ezen át pedig a régipénzgyűjtemény helyiségébe F. A drágaságok gyűjteménye a G. helyiséget foglalta volna el, mellette pedig H.H.H.H. a könyvtár második íródeákjának lakása, úgyszintén a régiségtár örének és segédörének lakása lett volna K. Az I. helyiségben különféle régiségek, az M.-ben a fegyvergyűjtemény, az N.-ben a kézműves munkák nyertek volna helyet, L. raktárul szolgált volna, O. pedig egy szükségszerint bármely célra berendezhető szoba lett volna. P. lett volna a régiségtár szolgájának lakása. A tervrajz szerint Q. »a mestersé-

A PESTI NEMZETI GYŰJTEMÉNYEK ÚJ TÁRHÁZÁNAK RAJZOLATTYA.

Az első Emeletben.

ges tsinálmányok boltjául» volt szánva. A növénygyűjtemény az R., az állatgyűjtemény az S., az ásványgyűjtemény a T. és X. helyiségekbe jutott volna. Az U. és V. a természetrajzi ör és segédőr dolgozószobája, Y. olvasztókonyha, Z. a természetrajzi osztály szolgájának lakása, A.a. és B.b. a rajzoló és rézmetszők dolgozószobái lettek volna. C.c. lett volna a képgyűjtemény helyisége, D.d. írószoba a levéltárral, E.e. pedig a könyvtári szolga lakása.

Az emeleten lett volna tehát, a könyvtár közvetlen közelében, a könyvtári szolgának, az éremtár szomszédságában pedig a könyvtár második íródeákjának lakása. A könyvtárőr, a lajstromozó és a könyvtár első íródeákja a földszinten nyertek volna lakóhelyiségeket.

A mint a tervezet kikerült a sajtó alól, a nádor megküldötte az összes megyéknek, szabad királyi városoknak, felhíván őket, hassanak oda, hogy a Karok és Rendek azon dicséretes törekvése, a melylyel a nemzeti nyelv művelése iránt viseltetnek s a melyből kifolyólag az országos bizottság már előbb is többféle javaslattal állott elő, mielőbb czélt érjen és a Múzeum a nemzet dicsőségére, az ifjuság legnagyobb hasznára létre jöjjön. Egyszermind azon reményének adott e felhívásában kifejezést, hogy az országgyűlési követeket utasítani fogják, miszerint ezen czél elérésére az országos pénzsegélyt megszavazzák.¹ Ugyanekkor a tavasz óta Budán ülésező országgyűlési követek közt is szétosztatta József nádor a tervezetet.

A nádor kezdeményezésének csakhamar meg lett az óhajtott hatása. A 94. ülésen, december 15-én, szóba jött az országgyűlésen a »magyar nyelv gyarapítása, a tudományoknak magyar nyelven leendő kiterjesztése s ezen végre felállítandó Tudós Társaság fentartására, nemkülönben a természet és mesterségek ritkaságai egybeszedésére rendelendő Nemzeti Tárházak, vagyis Múzeumok megalapítására szükséges értéknek, vagyis fundusnak megszerzése«.

A követek, a küldöiktől vett utasítások szerint, különféle ajánlatokat jelentettek be az országgyűlésnek. A legtöbb vármegye akként határozott, hogy a gyűjtés hosszadalmasságának elkerülése

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A 1807.

céljából és hogy mindenki hozzájáruljon az adakozáshoz, a fejedelemnek hadiköltség ezímen megajánlott segély minden forintja után fizettség bizonyos összeg a felállítandó intézet céljaira. Szatmár, Gömör, Nógrád, Hont, Árva, Sopron, Zólyom, Szepes, Veszprém, Pest, Borsod, Bars, Bereg, Csanád, Tolna, Zala, Vas, Arad, Torontál, Krassó, Somogy, Baranya, Szabolcs, Moson vármegyék minden forint után 3 krajczárt, Temes vármegye 2 krajczárt ajánlott. Ung és Bács követei úgy nyilatkoztak, hogy még nem kaptak hazulról utasítást, de reménylik, hogy az ő megyéik is rá állanak a többi által tett ajánlatra. Pozsony, Bihar, Győr és Heves megyék készek voltak ugyan tehetségükhöz mértén hozzájárulni az intézet létesítéséhez, kötelező ígéretet tenni azonban vonakodtak. Nyitra követe a többséghez kívánt volna csatlakozni. Szabadka 1000 forintot szavazott meg. Komárom vármegye a tanulmányi alap terhére szerette volna az intézetet létesíteni. Trencsén követe minden e végre teendő kötelező adománynak ellene mondott. Sopron ellenben akár 6 krajczárt is adott volna minden forint után. Borsod is szívesen megfizette volna, a mit a többiek elvállalnak. Hont vármegye kijelentette, hogy ha a 3 krajczárból befolyó összeg nem lenne elégséges, kész annyit megajánlani, a mennyi kívántatik. Somogy az egyetemen óhajtott volna az intézetet összekapcsolni és székhelyét Pesthez kötni. Pest vármegye is kész volt bármely áldozatra, sőt kimondani kívánta, hogy ha az ország rendei nem tudnának is végleges megegyezésre jutni, azon megyékre nézve, a melyek már ajánlatot tettek, az ígéret kötelező legyen. Úgyszintén, hogy az e célra egybegyűlt pénz más célra semmi szín alatt ne fordíttassék. Hasonlóképen nyilatkozott Zólyom megye is. Veszprém vármegye sem sokalta volna a 4, sőt 6 krajczárt sem.

Ugyanekkor abban történt megállapodás, hogy miután a főherczeg-nádor volt az intézet létesítésének legfőbb előmozdítója, küldöttségileg köszönjék meg a nemzethez mutatott kegyességét és kérjék a jövőre is pártfogását.

De megemlékeztek a rendek Széchényi nagylelkű adományáról is és elfogadták a következő javaslatot: »mivel pedig Széchényi Ferencz hazájához és nemzetéhez való igaz szeretetét nyilvánságosan megmutatta azzal, hogy számos és válogatott könyvekből álló könyvtárát, külömbféle ritka gyűjteményekkel együtt,

a nemzetnek közhasznára feláldozta, nemcsak az illendőség, de a hálaadó kötelesség azt hozván magával, hogy a nemzeti háladatosságot nyilvánosan megbizonyítsuk, méltónak látszik lenni, hogy ezen adománynak emlékezete a késő maradékra is terjesztessen és ez iránt különös törvénycikkely tétetődjön.¹

Miután a javaslat a főrendeknél is keresztülment és a felség által jóváhagyatott, létrejött az 1807. évi XXIV. törvénycikk, mely ekként hangzik: »a magyar országgyűlési karok és rendek hálás szívvel emlékeznek meg Széchényi Ferencz gróf főkamarásmasternek bőkezűségéről és a közjó előmozdítására irányzott törekvéséről, hogy dicső emlékezetű őseinek példáját követvén, gazdag, válogatott könyvtárát, ritka éremgyűjteményét, fegyver és czimergyűjteményét, úgyszintén az általa nagy gondnal és költséggel összeszedett mappákat, képeket és kéziratokat, a magyar nemzet használatára teljes joggal átengedte és ezzel a létesítendő Nemzeti Múzeum alapját dicséretes buzgalommal megvetette. Az országos Karok és Rendek, ezen jeles és követésre méltó törekvésnek becikkelyezését, hogy ennek emlékezete az ország köztörvényeiben is fenmaradjon, ő felsége kegyelmes jóváhagyásával elrendelik.«²

Az országgyűlés ezek után még deczember második felében feloszlott, anélkül, hogy a Múzeum létesítésének ügye végleges elintézészt nyert volna.

Az eszme azonban hódított tovább és a hazafias lelkesedéstől áthatott magánosok ajánlatai, ajándékai szakadatlan egymásutánban érkeztek be a nádorhoz, valamint a Széchényi-országos-könyvtár vezetőjéhez.

Marczibányi István nemcsak a múzeumi alapra helyezi kilátásba pénzbeli adományát, hanem drágaságaival is szaporítani igéri a gyűjteményt. Valentini János znióváráljai plébános éremgyűjteményét, Kőszeghy László csanádi püspök, Ott báró, Rhédey Lajos ásványgyűjteményeiket ajánlják fel. Ez utóbbi ezenfelül még 10,000 frtot a tisztviselők fizetésére.

Legfontosabb volt az intézetre nézve Grassalkovich Antal herczegnek ajándéka, a ki a hatvani kapu előtt lévő telkét, a

¹ Magyar országgyűlésének jegyzőkönyve. 1807. Pest, p. 829—836.

² Országos levéltár. Kancelláriai osztály. A. 1807. Nr. 11689. Acta comitiorum 1807.

melyen ma a tudományegyetem természetrajzi, vegytani és élet-tani intézetei állanak, elcsérélte az egyetemnek a Ferencziek-tem-ploma mögött elterülő s elől a Hatvani-utczára, hátul a Kol-bacher-Gassera, mai Reáltanoda-utczára nyíló telkével, hogy ezt a Múzeum céljaira átengedje.

József főherceg-nádor még 1807. november 10-én felterjesztést intézett a felséghez, e cserének legfelsőbb jóváhagyását kérlemelvén. A felség a két kertnek értékéről, nagyságáról kívánt előbb részletes kimutatást, meghagyván egyúttal, hogy az újonnan építendő Múzeum tervét és költségvetését is mielőbb mutassák be neki, azon pénzalap megjelölésével, a melyből az építés és felszerelés költsége vétetni fog. A nádor 1808. márczius 10-én tett eleget a legfelsőbb rendeletnek, kimutatván, hogy a csere az egyetemre is és a hercegre is előnnyel jár. A fűvészkert ugyan értékesebb, de Grassalkovich kertje, ha a Griff fogadóhoz tartozó kertrész is hozzáadatik, a mitől a herceg szintén nem idegenkedik, meg nagyobb. A mi az újonnan építendő Múzeum tervét és költségvetését illeti, a létesítendő intézet nyomtatott, tervezetét már előbb alattvalói hódolattal bemutatta, még az előtt, hogy az az országgyűlésre összesereglett rendek közt szétosztatott volna. A végleges tervek és költségvetés azonban csak akkor készíthetők el, ha a hatóságok és egyes magán személyektől várható pénzadományok nagysága már ismeretes. Mihelyt a szükséges pénzalap biztosítva lesz, késedelem nélkül megfogja tenni további alázatos jelentését. Az alapítványi pénzeknek ő felsége által is jól ismert kedvezőtlen kamatozása mellett, tekintetbe vevén azokat a tekintélyes kiadásokat, a melyek az egyetem felvirágoztatása céljából az egyetemi alapra nehezedenek, a mely pedig egyedül mutathatott fel ezideig számbavehető felesleget, a nemzeti művelődés előmozdítására szolgáló Múzeum csakis az egész nemzet által előteremtendő pénzerővel létesíthető. Mihelyt az összes ajánlatok beérkeztek, ezekről kimutatást készítettven, elő fogja terjeszteni és a továbbiakhoz ő felsége beleegyezését kikérni.¹

Ezek után Ferencz király sem látott többé semmi akadályt arra nézve, hogy a cseréhez legfelsőbb beleegyezését megadja. A nádorhoz intézett leiratában kijelenti tehát, hogy a pesti fűvész

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. 1808. Nr. 218.

kertnek a herczeg Grassalkovich-féle kerttel javaslatba hozott elesereléséhez és az elsőnek a Nemzeti Múzeum céljaira történő átengedéséhez hozzájárul, azzal a kikötéssel, hogy a Grifflhez tartozó kertresz is bevonassék a cserébe és a herczeg ezen értékekért hitbizományát kellően kárpótolja. Egyszersmind utasítja a nádort, hogy a szükséges szerződéseket megkösse, és mihelyt a Múzeum létesítésére kívántató pénzösszeg együtt lesz, ezeket az intézet alapítására, felszerelésére és berendezésére vonatkozó tervekkel és költségvetésekkel együtt megerősítés végett felterjeszsze.¹

Ennek azonban még sokáig nem érkezett el az ideje. A hatalmas művet csak lépésről lépésre lehetett óriási erőfeszítéssel, tengernyi gonddal, fáradsággal, áldozattal megalkotni.

A nádor 1808 január 29-én, hivatkozva arra, hogy a megelőző országgyűlésen egyéb sürgős kérdések miatt nem lehetett a Múzeum ügyét véglegesen elintézni, újból felhívja a megyéket és szabad királyi városokat, hogy a jövő országgyűlésen ez ügyet lehetőleg támogassák.² Millernek pedig leküld 200 példányt a Múzeum tervezetéből a Széchényi-országos-könyvtár azon látogatói közt való kiosztás céljából, a kik állásuk-, befolyásuknál fogva az ügyet nagyobb erővel hivatvák támogatni.

Ennek hatása alatt újból megindul az adományok sorozata. Február 1-én Pruzsinszky András, Pest városa irodájának kiadója, 1000 forintos alapítványt tesz a Múzeum irodai költségeinek fedezésére. Márczius 22-én Késmárk városa ajánl fel 1000 forintot a múzeumi tisztviselők fizetésére. Május 8-án Festetich Antal királyi kamarás 1000 forintot ad a múzeumi alapra. Május 10-én Ittebei Kiss Antal 6680 forintnyi alapítványt tesz le oly rendeltetéssel, hogy ennek 400 frtnyi évi kamata a könyvtár egyik irtokának fizetésére forditassék. Kiköti azt is, hogy a kinevezés joga a nádor életében a nádort illesse, halála után pedig őt és családját. Ha a Múzeum bármely okból megszűnne létezni, vagy valamely más intézettel egyesítettnek, az alapítvány visszaszáll családjára. Julius 1-én Rhédey Zsuzsanna 200 forintot ajánl fel az intézet céljaira. Hámornik János cz. szepesi kanonok, nemesztói (Árva megye) esperes-plébános 50 darab aranyat küld a létesí-

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1808. Nr. 218.

² U. ott. Nr. 71.

tendő Múzeumra. Augusztus 22-én Pest városa 10.000 forintot szavaz meg a Nemzeti Múzeumra, Szabó András kassai püspök pedig 500 forintot ad e célra. Beleznay Sámuel gróf királyi kamarás 6000 forinttal, Doloviczényi Sándor Pest városi tanácsos hagyománya 300 frttal növelik az alapot.

Széchenyi szívében — mint ő maga kifejezi magát. — »a hatóságok és magánosok ezen adományai határ nélkül való ösztönt gerjesztettek arra, hogy igenis folytassa a többi gyűjtemények lajstromainak kinyomatását is, hogy azokkal mennél előbb élhessenek kedves hazája fiai.« Midőn tehát az 1808. év őszén kikerült sajtó alól a régipénzgyűjteményéről Schönvisner apát által írt három kötetből álló lajstrom, mely az első részben a magyar királyok, a másodikban Erdély régi pénzeit, a harmadikban pedig a különféle helyről és időből származó érmekeket sorolja fel, és az egyes darabokat metszetekben is ismerteti,¹ első teendői közé tartozik a munkát ajándékuul megküldeni úgy az összes hatóságoknak, mint egyes magán embereknek, nem mulasztván el újból megújítani ígéretét, hogy »hasonló készséggel és szorgalmatossággal fogja fordítani a kézírások, mappák, képek stb. lajstromainak kinyomtatására is költségeit.«²

Az 1808 augusztus 28-án Pozsonyban megnyílt országgyűlésen ismét szóba került a Nemzeti Múzeum. Az október 18-iki, és 25-iki ülésen kinyilatkoztatták a tanácskozó Karok és Rendek, hogy miután az ország nádora azon kiváló buzgalmaéhoz képest, a melylyel az ország dicsőségének és boldogságának további gyarapodása iránt mindenkor viseltetni szokott, az alapítandó Nemzeti Múzeum tervét az ország összes vármegyéinek megküldötte, s őket az ezen célra szolgáló alap gyűjtésére felszólította, ő fenségének ezen felhívásától s azon igyekezettől serkentve, hogy a magyar nyelv művelése s a nemzeti irodalom és ipar ezen intézmény által is előmozdításék, már számosan tetemes adományokat tettek e célra.

¹ *Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani.* Pestini Typis Matthiae Trattner 1807. 8° Pars I. 2 + 492 + 12. Pars. II. 109 + 3. Pars III. 399 + 8. Külön 4-rétű kötetben vannak a metszetek e czímmel: *Tabulae Numsmaticae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani.*

² Széchenyi levéltár. I. kötet, 13. szám, II. csomag, 57. szám.

Ennélfogva a Karok és Rendek felkérlik ő felségét, hogy ezen intézetet jóakaratóval és kegyelmével támogatni kegyeskedjék, ő fenségét a nádort pedig, hogy az intézet életre keltéséről gondoskodni méltóztassék. Miután pedig az épület létrehozására és az alkalmazandó egyének fizetésére pénzre lesz szükség, az országgyűlés jónak látja elhatározni, hogy mindaz, a mit a törvényhatóságok ezen a czimen már az előbbeni országgyűlés alatt megajánlottak, vagy ezután megajánlani fognak, mielőbb összegyűjtessék, a begyűlt pénz az ő fensége által meghatározandó pénztárba szállíttassék, s a pénztár ő fenségének évenként számadást adni tartozzék, hogy a nádor ezt a hatóságokkal közölhesse. Kimondotta az országgyűlés továbbá azt is, hogy az ezen czélra adakozó törvényhatóságok neveit, a felajánlott összeggel együtt, a legközelebbi országgyűlésen be fogja czikkelyezni.¹

Míg a Múzeum ügye az országgyűlésen ekként megoldást nyert, a Széchényi-országos-könyvtár iránt való érdeklődés nem csak nem csappant meg sem a nádorba, sem az ország lakosaiban, hanem ellenkezőleg, az intézet az 1808. év folyamán is több nevezetesebb szerzeményhez jutott.

Ezek közt első helyen kell emlitenünk Kovachich Márton György kéziratait.

Kovachich attól az időtől fogva, hogy Széchényi Ferencz könyvtárát a nemzetnek ajándékozta, sem Széchényivel, sem magával a könyvtárral nem állott szorosabb összeköttetésben. Legfeljebb annyiban, hogy 1803 szeptember 5-én felvette Széchényitől azt a 3500 forintot, a mely a 6000 forintból, a köztük létrejött szerződés értelmében, őt még megillette.² Továbbá, hogy 1806 május 6-án a grófnak is felajánlotta lakását a Széchényi-országos-könyvtár részére; megjegyezvén azonban azt is, hogy a mennyire őszintén óhajtana gondoskodni az intézetről, annyira távol áll tőle a szándék, annak ügyeibe beleavatkozni.³

Még évekkel előbb, 1802 junius havában, Széchényi ajándékának hatása alatt, ő is nagy dologra szánta el magát. Megírta a nádornak, hogy miután ő volt az, a ki a nemzeti könyvtár létesítésének eszméjét felvetette, a maga részéről is hozzájárulni

¹ 1808. évi országgyűlés. Decret. VI. Art. 8.

² Széchényi levéltár I. kötet, 13. szám, II. csomag, 41. szám.

³ U. o. I. kötet, 9. szám, III. csomag 56 szám.

kivánna Széchényi nagylelkű adományához. Ennélfogva az általa összegyűjtött 1601—1765-iki országgyűlési iratokat, a melyeket még az 1790-iki országgyűlés idején megigért, és eddig 25 kötetben össze is állított, a melyekből 7 kötetet mintegy ígéretének zálogául az országos levéltárban letéteményezett, s a mit már előbb felajánlott a nádornak, valamint körülbelül 100 kötetre terjedő kéziratgyűjteményét, a mely kiadatlan írók munkáiból és egyéb a közügyekkel kapcsolatos iratokból áll, úgyszintén kiadott munkáinak 18 kötetét ingyen felajánlja hazájának, oly módon, hogy a nádor határozza meg, mi legyen ezekből az országos levéltárban, és mi az újonnan létesített könyvtárban elhelyezve; hasonlóan az evangéliumi asszonyhoz, a ki csak egy garast adhattott a templom perselyébe, ő is kéri ezen ajánlatának kegyes elfogadását.¹

Mit válaszolt a nádor Kovachich ajánlatára, nem tudjuk. A később történekből azonban azt látjuk, hogy a kéziratok továbbra is Kovachichnál maradtak.

Az 1803. év elején újabb módot eszel ki kéziratgyűjteményének növelésére, amelynek keresztül vitele céljából egy óbudai zsidó ismerőse útján körlevelet küld bécsi ismerőseihez. Engel és Kéler azonban nem helyeslik vállalkozását, és az előbbi február 13-án meg is írja ezt neki. Körleveledben, úgymond, nem fejezed ki magad világosan. Ugyanerről panaszkodnak azok a mágusok és tanácsosok is, a kikkel én összejönni szoktam és a körlevelet olvasták. Úgy látszik ez akadályozza, hogy felhívásodnak eredménye legyen. Mert mindnyájan azt kérdik: mi lesz ezekkel a kéziratokkal akár életedben, akár haláloed esetére? Attól tartanak, hogy az ő pénzükön általad megvásárolt kéziratokat ismét el fogod majd adni Széchényinek, vagy más valakinek. Többre mentél volna, és több segélyt nyerhettél volna, ha megírod, mit akarsz a jövőben kiadni és a nyomdaköltségekre kérsz pénzt. Hallgatagon azután részben a kiadásra, részben pedig a másolatok beszerzésére fordíthattad volna a nyert összeget. Így a gyűjteményről a nélkül gondoskodhattál volna, hogy valakinek oka lett volna a panaszra, hogy tévuttra vezetted őt.²

¹ Fogalmazvány Kovachich kéziratai közt a Múzeum kézirtárában. Fol. Lat. 87. p. 107.

² Kovachich levelezése. A. 1803. 34.

Nem sikerülvén terve, 1804 december 15-én kelt és hitelesített végrendeletében, Kovachich következőleg intézkedik a birtokában lévő kéziratokra vonatkozólag.

Az országgyűlési iratokat már hazájának szánta az országos levéltár részére, és ha ezen ajánlata elfogadtatik, tényleg is átadni kívánja azokat. Ha azonban ebben a halál őt megátolná, úgy ezeket József fiára hagyományozza, hogy ő, vagy esetleg az ő gyámja, fentartván számára ezek szabad használatát arra az esetre, ha valamikor Isten jóvoltából atyjának nyomdokain haladni és az irodalom terén munkálkodni kívánna, a gyűjteményt a nádor rendelkezésére bocsássa; ő fensége elhatározásától tevén függővé, hogy ez a saját könyvtárába, vagy a helytartótanácsai irattárba, avagy az országos levéltárba kerüljön-e. Ha pedig ez, az ő szándékainak ellenére, valamely okból nem történhetnék meg, úgy az egész gyűjtemény megszerzésének joga, a vele kötött szerződés értelmében, első sorban Széchényi Ferencz grófot, vagy az ő örököseit illesse meg, a Széchényi-országos-könyvtár részére.

Mindazon kéziratokat, a melyek ezen felül hagyatékában találhatók lesznek, ezekre is fentartván magának a jogot arra nézve, hogy belőlük bármit kiadhasson a saját nevében, a maga hasznára, ajánlja fel József fia első sorban a főherczeg nádornak, a főherczegre bizván az ezekért fizetendő ár meghatározását. Ha ő fensége nem vállalkoznék ezek megvásárlására, ajánlja fel az iratokat a trónörökösnek. Ha ő sem tartana ezekre igényt, akkor a vétel elsősege a Széchényi-országos-könyvtáré legyen, és csak azután ajánltassanak fel más vevőknek. A gyűjtemény értékesítése mindig a maga egészében történjék.

Az országos könyvtárnak, valamint más vevőknek azonban csak abban az esetben ajánlandó fel a gyűjtemény, ha a hagyaték többi része nem lenne elegendő fia neveltetésének költségeire, vagy pedig nem mutatkoznék a fiu képesnek a tudományokban oly előhaladást tenni, a mi az irodalmi működéshez megkívántatik. Ellenben ha őfelsége őt, az apát, oly állásba helyezné, a melyben, felmentve a hivatalos teendőktől, kizárólag az irodalom művelésére szentelhetné idejét, ez esetben az államot érdeklő kéziratokat a nádor ő fensége ajánlja fel ő felségének minden kikötés és feltétel nélkül.

Azok a kéziratok, a melyek, mielőtt ő fenségének felajánl-

tattak és ő ezeket elfogadta volna, netalán nyomtatásban is megjelentek, engedtesse nek át a Széchényi-országos-könyvtárnak. Ha a cenzúra nem engedné meg egyik vagy másik kéziratnak közzétételét, úgy az csakis a nádornak vagy a trónörökösnek ajánlássék fel. Erre való tekintettel inkább óhajtaná összes kiadatlan kézirateit öfenségeik tulajdonában látni, mint a Széchényi-országos-könyvtárban, a hol mindenki hozzájuk férhet, bár sok olyan dolog van köztük, a mi nem való a nagy nyilvánosság elé.¹

Néhány év múlva azonban arra a meggyőződésre jutott Kovachich, hogy czélszerűbb lenne e kéziratok értékesítését még életében önmagának keresztülvinni, mint fia örökségét ezzel is bonyolítani. 1807 szeptember 14-én tehát újból felajánlotta a nádornak az országgyűlési irományokat, a ki az ajánlatot elfogadván, az iratokat beszállította az országos levéltárba.

1808 január 28-án pedig egyéb kéziratei ügyében fordul a nádorhoz. Ezuttal akként ajánlja fel neki egész kéziratgyűjteményét, hogy az érte fizetendő összeg meghatározását is rá bizza. Az ajánlatához csatolt jegyzékben ugyan feltünteteti tételenként az egyes munkák értékét, de, mint ezt kinyilatkoztatja, ez csak arra az esetre szól, ha a nádor nem akarná a gyűjteményt megtartani, és ő kénytelen lenne ezt másoknak áruba bocsátani.

A kéziratokat a jegyzék négy csoportba osztotta: 1. a sajtókész munkákra, 2. a történelmi gyűjteményre, 3. az oklevélgyűjteményre, és 4. különféle tárgyu feljegyzésekre. Mindez összevéve körülbelül 50 kötetre terjedt, Kovachich számítása szerint, és egy kötetre 100 ívet véve, értékük 13200 forintra rúgott.

József nádor augusztus 24-én értesítette Kovachichot, hogy 12000 forintért megveszi a kéziratgyűjteményt.

Mily örömmel vált meg ezen az áron Kovachich gyűjteményétől, kitűnik az átadás alkalmával tett következő nyilatkozataiból is. Mindaz a mit a jövőben lemásol, vagy másoktól ajándékban kap, minden ellenérték nélkül a nádoré lesz. Csak a mit készpénzen vásárol, fogja ő fenségének ugyanazon áron rendelkezésére bocsátani. Kötelezi magát, hogy, ha hosszabb időre szabadságolják őt hivatalában, és a nádor úgy kívánja, május elejétől október végéig különféle utazásokat tesz akár az országban, akár külföl-

¹ Kovachich kéziratei. Múzeumi kézirtattár. Fol. Lat. 87. p. 161.

dön, a történelmi emlékek felkutatása czéljából. Külön napidíját nem számítana fel, hanem csakis utiköltségeit kívánná megtéríteni. Tekintettel azonban arra, hogy már 68 esztendő, e kötelezettséget csak 3 évi időtartamra vállalná magára. Miután pedig a kéziratok közt olyanok is vannak, a melyek még nincsenek befejezve, vagy a melyekhez csakis a jegyzetek vannak összeállítva, a nádor parancsára kész a kijelölendőket befejezni.

A nádor tudomásul vette Kovachich késztségét, és a becses gyűjteményt a Széchényi-országos-könyvtár gyarapítására engedte nagylelkűen át.¹

Egy másik nevezetesebb szerzeménye volt ebben az évben a Széchényi-országos-könyvtárnak Éder Károlynak, Erdély-egyházmegyei áldozárnak, a szebeni elemi iskolák igazgatójának kéziratgyűjteménye, és az erdélyi növények herbariuma, a melyet a nádor a múzeumi alapból vásárolt meg 4500 frtért.

A gyűjtemény 85 kötetből állott. Az 1808 szeptember 25-én létrejött szerződés értelmében Éder kötelezte magát a kéziratokat, néhány oly munka kivételével, a melyeket még javítani, bővíteni szándékozott és a melyeket téritvény ellenében magánál tartott, haladéktalanul Pestre szállítani. A vételár Éder haláláig az országos pénztárban maradt, s ő csak a kamatokat kapta kézhez félvévenként. Halála után, a mint a nála maradt kéziratok beszolgáltattak a Széchényi-országos-könyvtárba, örökösei azonnal megkapták a 4500 frtot.²

A nádor ezen felül is többször megemlékezett a gyűjteményekről. Egy ízben 30 kötet periratot küld be a könyvtárba; más alkalommal egy alabastrom és egy ezüst szobrot, majd ismét egy ritka madarat, 9 drb régi pénzt stb. adott.

Széchényi szintén a régi áldozatkészséggel vásárolja a könyveket. 1808 október 3-án is arról értesíti Millert, hogy ujo-

¹ Az itt elmondottakat Kovachich kéziratgyűjteményéből, az ő fogalmazásaiból merítettük. Arról pedig, hogy a nádor a gyűjteményt a könyvtárnak ajándékozta, Miller értesít bennünket *Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici* Tom. I. Budae, 1818. p. 102. Elég érthetetlen módon mit sem találni erre vonatkozólag sem a nádori levéltárban, sem az igazgatósági, sem pedig a könyvtári irattárban.

² *Catalogus Manuscriptorum Ederianorum cum adnexis documentis.* Múzeumi kéziratár. Fol. Lat. 33.

lag nagy szerzeményre tett szert ritka nyomtatványokból: igaz, hogy sok pénzébe kerültek, de nem sajnálja a költséget, és a jövőben sem fogja sajnálni, ha arról lesz szó, hogy a könyvtárból hiányzó munkákat megszerezze. Együttal tudatja vele, hogy legközelebb intézkedni fog az iránt is, hogy az éremgyűjtemény annak rendje-módja szerint átadassék.¹

De nagy az érdeklődés az intézet iránt az egész országban. Jellemző e tekintetben a mit Beöthy László, Biharmegye alispánja ír 1808 július 1-én Millernek. Sokat aggódtam és gondolkoztam — olvassuk levelében — hogy a Magyar Múzeum diszére és bővítésére valamit tehetnék: de nehéz ottan találni, a hol nem sok vagyon. Valami öllött eszembe és azt örömmel teljesitem is, ha odavaló és bevétetik: úgy mint 68 tomusból álló Universalis Lexicon. Én ugyan egy ferschlagba berakattam és Karczagig elszállíttatam: de talán nem volna nehéz egy levéllel a Kunságot, Heves és Pest vármegyét a továbbvitel iránt megkeresni.²

Mások is adnak, a mi tőlük telik, a kiknek neveit hosszas lenne itt mind felsorolni. A 80 név közül mégis kiemeljük Eszterházy József grófét, Mednyánszky Alajost, Kubinyi Pétert, Rhédey Lajost, Latinovics Jánost, Genersich Jánost, Kiszely Benedeket, Eggenbergert, Kindt Mátyást, Horváth Istvánt, Millert, Haliczky Andrást, a kik több ízben, nagyobb számban küldték be ajánlékaikat.

A Protocolum Patriophilorum szerint az 1808 év folyamán a következő tárgyak érkeztek be a könyvtárba: 422 különféle nyomtatvány, 123 kézirat, iromány, levél, 159 metszet, 69 régi pénz, sok ásvány, kövület, csiga, mindenféle régiség, fegyver, pohár, csupor, szobor, elefántesont, borostyán, óra, ruha, tál, dob, tojás, egy márék bánati rizs stb.

Csak a köteles példányok száma nem növekedett. A nyomdajelölő tulajdonosok hideg közönyét, önzését nem volt képes semmi legyőzni. Schickmayert pl. Bisztriczey József helytartótanácsi titkar ismételtlen rá akarta bírni, hogy lapját a Szechenyi-országos-könyvtárnak megküldje; előadta neki, hogy a könyvtár megalapítása óta éppen e célra egy példánnyal többet tartozik a helytartótanácsához beküldeni; sed — írja Millernek 1808 január

¹ Miller levelezése VII. 102.

² U. ott. 71.

14-én — aethiopem lavi: nem marad egyéb hátra, mint ő fen-
sége a nádor által hatni reá, hogy kötelezettségének eleget tegyen.¹

Sőt néha még abban az esetben sem jutott el a nyomda-
termék a könyvtárba, ha a nyomda megtette is a magaét. Így pl.
Díószegi Sámuel Magyar fűvészkönyvét a nyomdász még azon a
héten, a mikor a munka a sajtó alól kikerült, több példányban
beküldötte a cenzorhoz, hogy ezek közül egyet a Széchényi-
országos-könyvtárba juttasson. Ennek daczára a könyv az 1808
év elején még mindig nem volt meg itt, úgy hogy a szerző kény-
telen volt maga beküldeni.²

Miller végre a nádorhoz fordul a nyomdászok mulasz-
tásai ellen. 1808 deczember 3-án felterjesztést intéz József
főherczeg nádorhoz, a melyben előadja, hogy daczára az 1804 és
1807 évi legfelsőbb intézkedéseknek, a köteles példányok nem
érkeznek be pontosan a könyvtárhoz. A második rendelet pl.
világosan kimondja, hogy az ujságok szintén beküldendők. És mégis,
sem a latin, sem a német pozsonyi ujságok szerkesztői nem
tartják be a rendeletet, holott a magyar ujságok kiadói Kultsár
István és Décsi Sámuel, bár ez utóbbi nem is lakik az országban,
hűségesen küldözzetik lapjaikat. Sok fontos ok szól a mellett,
hogy a könyvtárban a hirlapok is megőriztessenek és a kiadók
valóban minden nagyobb megterheltetés nélkül eleget tehetnének
a törvény kívánalmának. De ettől eltekintve, szégyenletes dolog,
hogy míg a lapok minden kocsában és kávéházban kaphatók,
addig az országos könyvtárban hasztalan keresi azokat a közön-
ség. Kötelességéhez híven azon kérelemmel járul tehát a nádor elé,
intézkedjék, hívják fel a hatóságok a lapok kiadóit, hogy az ujsá-
gokat hetenkint pontosan beküldjék a könyvtárnak, az intézet
költségén.³

Egyszersmind, nagyobb biztonság okaért, Széchényinek is
elpanaszolja, hogy a pozsonyi könyvkereskedők, nem hajtva a
királyi rendeletekre, semmit sem akarnak ingyen beküldeni a
könyvtárnak; kéri ennél fogva, szerezzen egy példányt a könyvtár
részére azokból a nyomtatványokból, a melyek az országgyűlés
alatt Pozsonyban napvilágot látnak. Ugyanezen alkalommal, elküld-

¹ Miller levelezése VII. 4.

² U. ott VII. 7.

³ Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1808. Nr. 32.

vén a grófnak, nehogy esetleg már meglevő munkákat is megvásároljon, az ápril, május, június havi gyarapodás kimutatását, több a könyvtárral és a Múzeummal összefüggésben levő kérdésekről, tervről, küld neki tudósítást.

Mindenek előtt jelzi, hogy a jövőben is minden negyedévben pontosan meg fogja küldeni a kimutatást; annál is inkább, mert a nádor megkívánja, hogy neki minden egyes ajándékot bemutassanak, és ha valamiről azt gondolja, hogy érdemes a közönség tudomására hozni, azt sajátkezüleg feljegyzí és a budai ujságban közzététeti.

A negyedévi kimutatásban feltüntetett pénzadományokból láthatja a gróf, hogy ő főleg a könyvtár fennállását biztosító alap előteremtésén fáradozik. A mit eddig összegyűjtött, az tisztán a könyvtár czéljaira szolgál. Ő vitte keresztül, hogy Pruzsinszky András az irodai költségekre 1000 frtot tett le; hogy Késmárk városa a könyvtári tisztviselők fizetésére 1000 frtot, Ittebei Kiss Antal 6680, Doloviczényi Sándor 300 frtot adott, Buda városa pedig 4000, Fehérvár 1000, Szabadka 1000, Kassa 1000, Szeged 3000 forintot fog legközelebb adni. A könyvtár tehát csak ő általa 18980 forinthez jutott. Ehhez járul az a 600 forint is, a mit a zsámbéki jobbágyokon kell meg venni. Rhédey Lajos szintén úgy nyilatkozott, hogy 1000 forintot tesz le, de eddig még nem váltotta be ígértét. Ebben a gróf tehetne legtöbbet, ha t. i. Rhédeyt rávénne, hogy alapítványát ne általában a múzeumi tisztviselők, hanem kizárólag a könyvtári alkalmazottak javára tegye. Számba veendő az az 1750 forint is, a mit az egyetemi alaphól nyernek a könyvtár tisztviselői, de a mit felsőbb rendeletre november elsejétől az országos pénztár fog felvenni, hogy a jövőben úgy a tisztviselői fizetések, mint egyéb kiadások itt fizetessenek ki, a nádor utalványozására. A nádor megígérte, hogy kieszközli ő felségénél ezen összegnek királyi diplomával történő biztosítását is.

Igy tehát rövid időn belül az országos pénztárral szemben fogja a gróf gyakorolhatni kinevezési jogát, a mit eddig sokan kétségbe vontak, utalva arra, hogy a tisztviselők kincstári pénzből nyerik fizetésüket. Akkor legalább az egyetem hittudományi karának tanárai is el fognak hallgatni, a kik nem elégedve meg a két órai előadásért járó 1500 frttal, azon jajgatnak,

hogy fizetésük azért nem emeltetik. mert a könyvtári tisztviselőkre költik el a pénzt: megfélelvezvén arról, hogy a gróf, Széchényi György óriási alapítványaiból nemcsak kérhette, de joggal meg is kívánhatta ezen csekély hozzájárulást, azok után, a miket ő hihetetlen bőkezűséggel létrehozott.

Reményli különben, hogy nemsokára össze tud hozni annyi pénzt, ami elég lesz a tisztviselők fizetésére, a mit a nádor a következőképen állapított meg. A könyvtárör kap 1200 forintot, az írnok (scriptor) 800, az első íródeák (amanuensis) 500, a második 400, a szolga 300, a háziszolga 156 frtot és ruhát. Ezen módon lesz a gróf kinevezési joga is megerősítve, a könyvtárör, az I. íródeák és a szolga állására.

Most már nem lesz más hátra, mint a külföldi magyar vonatkozású munkák megszerzésére és a könyvek bekötésére a szükséges alapról gondoskodni. Ez iránt azonban nem aggódik, hiszen nem egyszer olvasta már a külföldi lapokban is, hogy a grófnak megvan erre vonatkozólag a maga nagylelkű terve.

Nagy mértékben gyarapszik az ásványgyűjtemény is: a nádor elrendelte, hogy kellő számú szekrényeket készíttessen a gyűjtemény elhelyezésére. Egy elég tágas szobát félig megtöltenek már az ásványok. A természetrajzi tár örének kinevezését azonban csak akkorra tervezi, ha a könyvtár teljesen megerősödött.

A földabroszok, képek, czímerek katalogusa már elkészült, csak itt-ott szándékozik néhány történelmi jegyzetet beszúrni; az előszó megírását talán Schedius tanárra kellene bízni. A nyomtatványok katalogusa III. pótkötetéhez is szorgalmasan gyűjtik az anyagot. Egy évig azonban kellene még várni a kiadással. A nádor abban a véleményben van, hogy a kéziratkatalogust sem kellene elhamarkodni. Várni kellene vele addig, míg a kéziratgyűjtemény valamely alkalmasabb helyen lesz felállítható.

Végül felemlíti, hogy a minap Hartleben könyvkereskedő elhozta hozzá Ransanus 1558-iki bécsi kiadását, egy kéziratot, mely I. Ferdinánd utasításait tartalmazta 1552-ből az erdélyi királyi biztosok részére, és Takács Ambrus Jus publicumát kéziratban. Mindezért 50 frtot kíván. Ő arra kérte, tartsa a dolgot függőben addig, míg ajánlatáról értesíti a grófot.¹

¹ Millernek 1808 szeptember 9-én kelt levele. Széchényi levéltár I. kötet 9. szám, III. csomag, 56. szám.

Széchenyi válaszában meleg szavakban mond köszönetet Millernek a könyvtár érdekében kifejtett fáradhatlan buzgalmaért, a melyről nemcsak a küldött jelentés, hanem a könyvtár czéljaira gyűjtött 18980 forint is bizonytságot tesz. Elismeréssel veszi tudomásul azon igyekezetét is, hogy a felség által neki és utódainak engedélyezett kinevezési jogot megvédelmezi. Bár megvan róla győződve, hogy ezt senkinek nem áll szándékában megsérteni, mégis a jövőre is figyelmébe ajánlja.

A külföldön megjelent magyar vonatkozású munkák megszerzésére egyelőre nem tart szükségesnek külön alapot, miután ezeket vagy megküldik neki a kiadók, vagy ha nem, ő megveszi azokat tőlük. Az országban megjelent munkákat pedig tartoznak a nyomdák a királyi rendeletek értelmében a könyvtárnak megküldeni, a mit ha elmulasztanak, törvényes úton is lehet őket kényszeríteni erre.

A kéziratcatalogust illetőleg ő fensége parancsaihoz kell alkalmazkodni. A Hartleben által felajánlott munkák megvásárlására az 50 frtot ezennel utalványozza. Ugyisint gondoskodott arról is, hogy a könyvtár megkapja Landerertől az országgyűlésre vonatkozó nyomtatványokat.¹

Miller még az 1808. év tavaszán kísérletet tett, hogy a felhalmozódott teendők végzéséhez, a múzeumi alap megterhelése nélkül, egy új munkaerőt szerezzen.

Verhovác Miksa zágrábi püspök ugyanis ez időtájban bizonyos iratokat másoltatott a könyvtárban. Miller ezt használta fel alkalmul arra, hogy megkérje, hozza javaslatba káptalanánál egy a Széchenyi-országos-könyvtárban alkalmazandó íródeák fizetésére szolgáló bizonyos összeg megajánlását. A püspök azonban azt válaszolta, hogy a jelen körülmények közt, a mikor a Múzeum czéljaira is adnak, s a mikor a kanonoki jövedelmek nem haladják meg az 1200—1800 forintot, nem tartja czélszerűnek a dolgot szóbahozni, nehogy egyszer s mindenkorra veszélyeztesse az eredményt.²

Midőn a nyáron át még érezhetőbb lett az eddigi erők elégtelensége, Miller október 21-én felterjesztést intézett a nádorhoz, a melyben hivatkozván arra, hogy ő és a két melléje adott ember

¹ Miller levelezése VIII. 9.

² U. ott. VII. 36.

nem képes többé elvégezni a naplózással, a lemásolás végett átengedett kéziratok és oklevelek leírásával, a látogatók fogadásával járó teendőket, azzal a kéréssel fordul ő fenségéhez, hogy Haliczky Andrásnak, a pesti egyetemen a német irodalom tanárának fiát, Antalt, a ki jeles eredménynyel végezte el bölcsészeti és jogi tanulmányait, a magyar, német, tót nyelvet tökéletesen, a franczia, olasz és angolt elég jól bírja, szép és gyors írása van, a régi okleveleket folyékonyan olvassa, nevezze ki a könyvtárhoz, miután a fizetési alap is megbírja ezt: Pavonics szolgának pedig, a ki nem képes 250 forintból megélni, emelje fel fizetését évi 50 forinttal.¹

A nádor elfogadta Miller javaslatát és október 25-én kelt leiratával »a Múzeum harmadik hivatalnokának«, évi 400 frt fizetéssel kinevezte Haliczky Antalt, Pavonicsnak pedig évi 50 forintnyi segélyt állapított meg.²

Kevéssel utóbb ismét kéréssel járul Miller a nádor elé — ez úttal a saját érdekében.

1808 december 27-én jelentést tevén a nádornak a beérkezett újabb adományokról, dicsekszik, hogy gróf Hunyadytól is kieszközölt 4000 forintot a tisztviselők fizetésére, és reményli, miszerint néhány hét leforgása alatt újabb 20.000 forintot kap e célra. Már többet is szerzett volna, úgymond, ha valami kitüntetésben részesül. Ennek hiánya azonban nem csekély mértékben gátolja igyekezeteit, sőt magának az intézetnek a dicsőségét is. Polgártársainak ugyanis velükszületett tulajdonsága, hogy csak az olyan ember rábeszélésének engednek, a ki különféle czimekkel bír és ezáltal már bizonyos tekintéllyel rendelkezik. Soha e miatt nem alkalmatlankodott az udvarnál, bár már 200 esztendeje, hogy ősei magyar nemességet nyervén, elhagyták Erdélyt és a császári hadseregben oly vitézül küzdöttek, hogy nagyapja, ősapja stb. a török elleni háborúkban estek el, édes testvére a hétéves porosz háborúban lelte halálát, ő pedig különféle állásokban bizonyította be hűségét. Nemsokára élete alkonyához jut és 34 évi szolgálat után minden jutalom nélkül fejezi be életét.³

A nádor azonban nem látta sürgősnek a kitüntetést, még az intézet érdekében sem, és január 12-iki leiratában csak annyit

¹ Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1808. Nr. 27.

² Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1808. Nr. 476.

³ U. ott. A. 1809. Nr. 50.

ígért Millernek, hogy ha a Múzeum már létrejött, gondja lesz rá, hogy a megérdemelt jutalom el ne maradjon.¹

Ez alatt a Grassalkovich-féle telek ügye is kellő elintézést nyert. A herceg a nádor felszólítására kijelentette, hogy hazafias buzgalomtól indítva s a legfelsőbb helyen kitűzött czélok megvalósítására irányuló készségét ezzel is igazolni óhajtván, a Griff-vendégfogadóhoz tartozó kertrészt átengedi, valamint a hitbizományt is kárpótolni fogja. Ennek megtörténtével a nádor felszólította a helytartótanács felügyelete alatt álló egyetemi alapot, úgyszintén a herceget, hogy a csereszerződés megkötésére küldjék ki megbízottaikat. A szerződés október 28-án létrejövén, Grassalkovich herceg az egykori fűvészkertnek a Nemzeti Múzeum céljaira történő átengedéséről szóló adománylevelet a pozsonyi káptalan átíratában december 3-án bemutatta a nádornak, a ki ezen iratokat 1809 január 3-án azzal a kéréssel terjesztette fel a királyhoz, hogy miután a mult évi országgyűlés VIII. törvényczikkének megfelelően óhajtandó lenne, hogy az építési munkálatokat még a folyó évben megkezdjék, méltóztassék ezeket legfelsőbb jóváhagyásával mielőbb megerősíteni. A felség erre meghagyta magyar kancelláriájának, hogy a kölcsönös átadáshoz és átvételhez szükséges intézkedéseket meg tegye.²

Miután még több megye és város részéről nem érkezett be az értesítés a Nemzeti Múzeum céljaira tett ajánlatról, a nádor 1809 márczius 29-én köriratilag felszólította őket, hogy ezt mielőbb küldjék meg. Ha a hallgatásnak a legtöbb esetben talán nem is a hatóságok közönye volt oka, hiszen pl. Szent-György városa azért nem ajánlhatott meg semmit, mert a megelőző évben a tűzvész a legnagyobb nyomorba döntötte a város polgárait, azért az eredmény még mindig messze maradt attól, a mit a közadakozástól várni lehetett. A segélyforintok után megállapított krajezárokból ugyanis távolról sem folyt be annyi, hogy ezen a Nemzeti Múzeumot létesíteni lehetett volna.

Az 1809. év tavaszán Miller, annak előre bocsátása után, hogy a nádor meghagyta neki, miszerint »az országban tündöklő főuraságokat levele által a hazának diszére felállítandó alkotmánynak előmozdítására és megsegélésére mentől hamarabb

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1809. Nr. 50.

² U. ott. Nr. 408.

megkérni el ne mulatná, miután efféle pénzeknek öszveszedése ő császári királyi herczegségének nagy méltósága alatt volna, és talántán felséges nevének megsértődése nélkül mindenik előtt nem is eshetne» több előkelő embert kért fel, hogy nagylelkű adományával járuljon az intézet alaptőkéjének növeléséhez.

E felhívásoknak, kérelmeknek eredményeként Pest városa 6000 forintot ajánlott meg a tisztviselők fizetésére, 4000-et az építkezésre, Pécs 2000 forintot az előbbi, 1000-et az utóbbi célra, Vinga 1200 frtot a fizetésekre, 1012-öt az épületre: Fejes János hontmegyei ülnök a tisztviselők fizetésére 500 frtot adott. Jekelfalussy József császári és királyi kamarás pedig 8333 forintnyi alapítványt tett le, hogy ennek évi 500 frt kamatait egy a nádor által az intézethez legközelebb kinevezendő második íródeák kapja.¹

A mint egy kis pénz volt együtt, Millernek legsürgősebb dolga volt új állások szervezésére és a fizetésemelésre gondolni.

1809 márczius 10-én, abból az alkalomból, hogy Máhl György hírneves pesti mechanikus késznek nyilatkozott mechanikai tab-lázatokból álló becses gyűjteményét a Múzeumnak ajándékozni, ha ennek fejében valamely alkalmazást kaphatott volna az inté-zetnél, a Rhédey Lajos által kilátásba helyezett 10.000 forint kamatait óhajtotta igénybe venni, nagyon melegen javasolván a nádornak, nevezze ki Máhlt évi 600 frt fizetéssel és »curator arte-factorum« czímmel. A nádor azonban nem tartotta Máhl ajánlatát elfogadhatónak, azzal az indokolással, hogy az intézet későbbi fejlődése fogja csak megmutatni, kiket kell alkalmazni.²

Ápril közepe táján pedig előbb élőszóval, 27-én írásbeli felterjesztésben is előadja a nádornak, hogy elérkezett az ideje a tisztviselők fizetésének megjavítására, mert a nehéz viszonyok közt nem képesek mostani jövedelmeikből megélni. Ő már össze-gyűjtött 31,813 frtot, és még ugyanennyi lett neki ígérve. Ezen összegnek évi kamatait 1908 frt 46 krajczárra számítván, az ő felsége által a tisztviselői fizetésekre kiutalt 1750 forinttal együtt 3658 forint és 46 krajczár áll e célra rendelkezésre. Arra kéri tehát a nádort, emelje fel Strázsaynak mint lajstromozónak fizetését jeles igyekezeteinek jutalmául 600 forintra. Az első író-

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1809. Nr. 733.

² U. ott. Nr. 386.

deák fizetésére is lenne 500 frt; erre az állásra a tehetséges és szorgalmas Haliczkyt óhajtaná előléptetni, kinek helyére második íródeáknak 400 frt fizetéssel egy alkalmas egyént kellene kinevezni. A könyvtári szolga 300 frtot kapna. A házi szolgát Fischer Flóriánt, míg Eszterházy József gróf Budán lakott, ő fizette, a mióta azonban a kancelláriához ment, részint Kubinyi Péter, részint pedig ő (Miller) tartotta el. Ez 250 forintot és ruhát kaphatna. A mi őt magát illeti, teljesen a nádor jóságára bizza sorsát. Ő már abban a korban van, a mikor nem remélhet semmit és végső napjaira kell gondolnia. A napról-napra növekvő drágaság azonban valósággal kényszeríti őt arra, hogy kérje a nádort, legyen tekintettel 33 évi szolgálatára, csekély fizetésére, mely sem a végzett munkával, sem állásával — érdemeiről nem is szólva — nem áll arányban, és azt az 500 forintot, a mit eddig Strázsay a pénztárból kapott, juttassa neki. Mindenki tudja, hogy az eddig élvezett 1000 forintból, a melynek fele elment fűtésre és világításra, nem tudott megélni, és magánvagyonát volt kénytelen költeni. Növelje ez által is a fizetési alap gyarapítására irányított buzgalmát, hogy a természetrajzi tár örét szintén ki lehessen rövid időn belül tisztességes javadalmazással nevezni.¹

József nádor, örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a tisztviselők anyagi helyzetén javítson. Május 8-án kelt leiratában. Miller javaslata alapján, akként állapította meg a fizetéseket, hogy a jövőben Miller 1500, az írnok vagy lajstromozó 600, az első íródeák 500, a könyvtári szolga 300, a háziszolga 250 forintot kapjon. A természetrajzi tár örének és a második íródeáknak kinevezését későbbi időkre halasztotta.²

Azonban Miller nem akart belenyugodni a halasztásba. Május 16-án jelenti a nádornak, hogy az egyetemi könyvtár igazgatója, Schönvisner apát, tegnap átadta neki Kutscherfeldi Kutsera Jánosnak folyamodványát a második íródeáki állásra a Múzeumnál azon kérelemmel, terjeszsze fel pártfogoltját a nádorhoz. Ő maga is oly jeles képzettségű, a nyelvekben és a régiségtudományban oly jártas ifjút ismert fel benne, a kiről bátran el meri mondani, hogy a Múzeumnak hasznos tagja lesz. Most főként nagy szükség

¹ Fogalmazvány a múzeumi igazgatóság irattárában. A. 1809. Nr. 27.

² Országos levéltár. Acta Musaei A. 1809. Nr. 1122. Igazgatósági irattár. A. 1809. Nr. 33.

Josephine Catlett

lenne rá, miután az intézetet annyi olvasó és idegen látogató keresi fel, hogy az egész személyzet kénytelen hivatalos teendőinek elhanyagolásával ezek kalauzolásával foglalkozni. Kíváncsossá teszi a kinevezést azon körülmény is, hogy Strázsay már régebben betegeskedik és az orvosok véleménye szerint még jó ideig nem hagyhatja el ágyát. A fizetési alap is elég jól áll, mert 820 forint felesleg mutatkozik. Mindez indokoltá teszi, hogy ő is egyesítse kérelmét Schönvisner apátéval. Kutsera kinevezését illetően.

A nádort azonban nem tudta meggyőzni a személyzetsszaporítás sürgős voltáról, mert május 18-án azt válaszolta Millernek, hogy a második íródeák kinevezésére vonatkozólag majd annak idején intézkedni fog.¹

Nem volt több szerencséje Millernek azzal a még ápril 7-én a nádor elé terjesztett kérelmével sem, hogy engedje meg öfensége, miszerint a Múzeum, a melynek fennállása törvényileg biztosítva van, hivatalos levelezéseiben saját pecsétjét használhassa. A nádor ezt is elhalasztandónak vélte akkorra, a mikor az intézet már szervezve lesz.²

Ellenben midőn arra kérte Miller, hogy az előcsarnok egy részét a régiségtárgyak elhelyezésére szolgáló helyiséggé és levéltárrá alakíttathassa át, minden nehézség nélkül engedélyezte a költségvetésileg előirányzott 873 frt 5 krajczár kifizetését.³

Az 1809. év tavaszán kitört negyedik francia háború szerencsétlen eseményei, nemcsak nagy mértékben bénítólag hatottak az egész intézet életére, hanem újólág menekülésre kényszerítették a könyvtárt.

Midőn ugyanis Károly főherczeg Eckmühlnél, majd Ebersbergnél vereséget szenvedett, Bécs május 13-án ismét megnyitotta kapuit az ellenség előtt, sőt az előrenyomuló francziák egyik hadosztálya Magyar- és Horvátország határain is áttört. Ámbár május 21. és 22-én a legnagyobb elkeseredettséggel megvívott asperni ütközet után hat heti fegyverszünet állott be az ellenséges hadak között, a nádor május 31-én utasította Millert, hogy a becsesebb kéziratokat, valamint a többi drágaságokat és ritkaságokat szedje össze és rakassa ládába. Miller 24 ládát töltött meg ezekkel.

¹ Országos levéltár, Acta Musaci. A. 1809. Nr. 1519.

² U. ott. Nr. 733.

³ U. ott. Nr. 1404. 1519.

De nem tudta mi történjék a ládákkal? Kap-e pénzt az elszállításra? Hajón vagy szekéren történik-e a szállítás? Hová akarja a nádor a ládákat szállíttatni? Nehogy tehát az ellenség esetleg korábban jöjjön be az országba, mint e kincsek biztonságba helyeztettek, június 7-én a következő javaslatot terjeszti a nádor elé.

Ha ő fensége jónak látja, ő az 1805-ki rendelkezés szerint fog eljárni, a mikor 6000 forint lett kiutalványozva, a miből a szállítás költségeit, a három katonaőr díjait, a saját 6 és a szolga 2 forintnyi napidíját fedezte, a felesleggel pedig az országos pénztárnak beszámolt. Bár most nagyobb a drágaság, rajta lesz, hogy ez összeg elég legyen. Csak az szükséges, hogy idején elő legyen készítve minden, s a veszedelem hírére azonnal útra kelhessen, nehogy akkor kelljen kapkodnia, a mikor úgy is a legnagyobb zavar uralkodik mindenütt. Jelzi egyuttal, hogy a fedett hajók már mind le vannak foglalva: nyitott barkában pedig senki sem utazhatik egészségének veszedelme nélkül, eltekintve attól, hogy a Múzeum dolgait sem lehet esőnek, viharnak kitenni. A menekülés esetére, úgy mint 1805-ben is történt, szükséges lenne a tisztviselők fizetését egy negyedévre előre kiutalni.

Saját igazolására jelenti azt is, hogy a nádor által a Múzeumnak ajándékozott tárgyak még nem érkeztek meg. És minekutánna Széchényi gróf kiadta az éremgyűjtemény katalógusát, mielőtt magát a gyűjteményt a kellő alakíságok mellett átadta volna az intézetnek, és miután általános a vélemény, hogy éremgyűjteményét is oda ajándékozta az országnak, azt bátorodik ajánlani a nádornak, hogy talán jó lenne valami írást kérni Széchényitől a gyűjteményt illetőleg.

A nádor, daczára annak, hogy emésztő gond, izgalom és fáradság közt kellett szerveznie Győrött a felkelő nemesi hadat, időt talált arra, hogy Millernek válaszoljon. Június 10-én elrendeli, hogy ha ennek szüksége bekövetkezik, a már ládába csomagolt múzeumi tárgyak Temesvárra szállíttassanak, Millernek, vagy a lajstromozónak és egy szolgának kíséretében; a többiek maradjanak Pesten a könyvtár őrizetére. Intézkedik az iránt is, hogy Miller a múzeumi alapból a felmerülő költségekre, számadás kötelezettsége mellett, 6000 forintot kapjon, úgyszintén, hogy ha a pénztárt el kellene Budáról szállítani, a tisztviselőknek egy negyedévi fizetésüket előre kiutalják. Utasította továbbá Millert,

hogy kihez forduljon ajándékainak átvétele czéljából és gondoskodjék az iránt is, hogy Széchényi — az ő igazolására — írásbelileg nyilatkoztassa ki, miszerint az országnak ajándékozott éremgyűjteményt még nem adta át.¹

Négy napra rá megvívott a győri ütközet, mely a magyar felkelő sereg rendetlen visszavonulásával végződött. Midőn Budán arról értesültek, hogy a győzelmes francziák Győrt is megszállottak, június 16-án Ürményi József országbíró — a kit a nádor távolléte idejére helyettesül rendelt — meghagyta Millernek, hogy a múzeumi tárgyakkal keljen útra. Mire Miller felvevén a 6000 forintot, 900 rajnai forinton 9 parasztszekeret fogadott és 17-én megindult Temesvár felé.

22-én érkeztek meg Aradra, ahol a csanádi püspökkel és a temesi alispánnal találkoztak, a kiktől Miller azt a kellemetlen hírt hallotta, hogy Temesvárt előzönlötték a különféle menekülők, és ott sem lakást, sem a ládák elhelyezésére alkalmas helyet nem fogtak találni: azt ajánlották tehát neki, menjen inkább máshová. Miután Nagyvaradtól csak 12 mértföldnyire volt, legcélszerűbbnek latta ide menni. Azonnal irt Rhédey Lajos grófnak, Bihar vármegye adminisztrátorának és másnap megindult Nagyvárad felé. Midőn 25-én reggel ide megérkezett, Rhédey előzékeny gondoskodásából már mindent készen talált. Őt a káptalani városrészben szállásolták el, a ládákat pedig a nádor ezüstneműivel együtt a megyei levéltárban helyezték el tűzmentesen.

Miller megérkezése után negyednapra ideglázba esett és közel két hónapon keresztül volt kénytelen az ágyat őrizni. Betegsége hírére felesége is elutazott Pestről, úgy hogy lakása üresen maradt.

Augusztus közepén ő felsége legfelsőbb elhatározásából kifolyólag a helytartótanács elrendelte, hogy a kórházak elégtelenek lévén a beteg katonák befogadására, az összes Pesten lévő középületek a sebesültek számára rendezendők be. Ennek következtében még a tanárokat is kiharancsolták az egyetemi épületben birt lakásaikból. A papnevelő-intézet is kórházzá alakítottatott át. Sőt hasonló sors várt a könyvtári helyiségekre is.

Augusztus 18-án megjelent a könyvtárban több tiszt kísé-

¹ Országos levéltár. Acta Musaei A. 1809. Nr. 156. Igazgatósági irattár A. 1809. Nr. 42.

tében a hadparancsnokság kiküldötte, hogy szemlét tartson a helyiségekben. Strázsay azonnal jelentést tett erről az országbírónak, a ki nem tudott mást mondani, mint, hogy bele kell nyugodni a felség akaratába. Strázsay és Haliczky ezen felül azonnal megírták a dolgot Millernek is.

Miller nem helyeselte, hogy Strázsay az országbíróhoz fordult, a mikor a nádor magának tartotta fenn a múzeumi ügyek intézését, és meghagyta a Pesten maradt két tisztviselőnek, hogy késedelem nélkül menjenek el Rajner főherczeghez és kérjék ki támogatását.

Egyidejűleg maga is jelentést tett az esetről a nádornak. Abba, hogy az ő lakását lefoglalja a katonaság, még csak bele tudott volna valahogyan nyugodni. De mi történik a gyűjteményekkel, a sok ásványnyal, az 10.000 kötet könyvvel, a butorzattal, ha az összes helyiségeket át kell engedni a sebesülteknek? Ha nem vész is el minden, mégis sok kár esik a tárgyakban. Az olvasóteremben és a természetrajzi gyűjtemények szobájában a falak vászonnal vannak bevonva. Eltekintve attól, hogy tűzvésztlől is tartani lehet, a szobák meg fognak telni férgekkel és a vászon mögött kifejlődő penész könnyen ragályos betegséget fog terjesztetni, nem szólva arról, hogy a betegek váladékai nagy mértékben fogják veszélyeztetni a közegészséget oly épületben, a hol nemcsak a tisztviselők, de a látogatók is naponta megfordulnak. A könyvtárterem pedig azért sem alakítható át betegszobává, mert nincs benne kályha, és mert oly állapotban van, hogy az építészek véleménye szerint könnyen összedőlhet.¹

József nádor, a mint Miller levelét megkapta, felkérte Ürményi országbíró, hogy a katonák elhelyezkedése ellen forduljon Alvinczy főhadvezérhez. A minek meg is lett az óhajtott eredménye, mert a Múzeum megszabadult a hivatlan vendégektől.²

A nyár folyamán, míg a háborús világ tartott, úgyszólván alig fordult meg valaki a könyvtárban. Strázsay és Haliczky azonban pontosan betartották a hivatalos órákat — főleg ha a nádor Pesten tartózkodott.³ Midőn azonban november második felében beköszöntött a hideg időjárás, a könyvtár tisztviselői kénytelenek voltak a munkát beszüntetni, mert nem volt fűtőanyaguk. Strázsay elment ugyan az egyetem rektorához és felkérte, utalványozza ki

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1809. Nr. 1455.

² A. 1809. Nr. 2358.

³ Miller levelezése. IX. 82.

részükre az egyetem terhére az utóbbi években élvezett famennyiséget, azonban a rektor azt válaszolta neki, hogy őt nem utasította ily értelemben a helytartótanács, enélkül pedig nem tehet eleget kívánságának.¹ Most tehát a fagyoskodó könyvtáriak ismét a nádorhoz fordultak kérelmükkel, a ki azután utasította a helytartótanácsot, hogy az előbbeni évek gyakorlatahoz híven utalványozzon ki a könyvtár részére négy öl fát.²

A mikor a hadakozó felek 1809 október 14-én Bécsben megkötötték a békét, mi sem állotta útját, hogy Miller a magával vitt tárgyakkal együtt Pestre visszatérjen. Miután Miller nem mozgult, a nádor november 21-én rendeletet küldött neki a Múzeum tulajdonát képező kincsek mielőbbi gondos visszaszállítására. Deczember 3-án pedig újból megsűrgette a visszatérést.

Miller mindjárt az első parancsra koci után nézett. Oly rosszak voltak azonban az őszi esőzések következtében az utak, hogy senki sem akart vállalkozni a fuvarra.³ Hogy mégis eleget tegyen a nádor rendeletének, tájékozódást óhajtván szerezni magának, Budaházy szolgabíró kíséretében a legkevésbé rossz úton elindult Bárándra. Ezt az utat, néha négy, gyakran nyolcz váltott lóval, 3 nap alatt tette meg. Miután Karczag felé sem volt szerencsésebb, visszatért, és nehogy a ládákba csomagolt kéziratok és egyéb drágaságok esetleg a megsemmisülés veszélyének legyenek kitéve, deczember 30-án arra kérte a nádort, hogy hazautazását akkorra halasztthassa, a mikor a fagy beálltával az utak járhatókká válnak.⁴

A mint a hidegebb idő beköszöntött, Miller 1810 január 18-án a gondjaira bizott tárgyakkal útra kelt. Az első állomásra, Keresztesre, a hová máskor 2 óra alatt jut el az utas, reggel 8 órakor indulván, most csak délután 5-re tudtak nagy keservesen elvergődni, és most is csak úgy, hogy 3 szekérnek eltört a kereke. Másnap hasonló bajokkal küzködve, Petérdig értek. Harmadnap Ujfalura. A feneketlen sárban az egyik kocsinak ismét tönkre ment a kereke, Miller szekere pedig feldől, összetörött, úgy, hogy ő

¹ Miller levelezése. IX. 107.

² U. ott. 116.

³ Haliczky november 27-én azt írja Millernek, hogy az utak annyira járhatlanok, miszerint egy birtokos úr teljes 14 napig utazott Egerből Pestre.

⁴ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 143.

kievickélvén a sárból, vagy két óra hosszan gyalog volt kénytelen útját folytatni, míg falura talált, a honnan embereket küldhetett kocsijának és a rajta lévő ládának elvontatására. Midőn az éj folyamán még az egyik ló is összeesett, a fuvarosok lerakták szekereikről a ládákat és megszöktek. Az ekként cserben hagyott Miller, ott maradván a ládák őrizetére magával vitt katonákkal együtt Ujfaluban, küldöncz útján értesítette Bihar vármegye adminisztrátorát a történetekről, a ki haladéktalanul intézkedett, hogy a hány láda van, annyi kocsi szállítsa vissza a Múzeum kincseit teljesen díjtalanul Váradra. Millert pedig gróf Haller Ferencz kanonok fogata vitte vissza, miután 10 napon keresztül szenvedett az éhségtől, hidegtől stb. Miller azonnal jelentést tett a nádornak az utazás megghiusulásáról, nehogy hanyagságnak tudja be hosszas távolmaradását. Egyszersmind értesítette a nádort, hogy a mint kocsiját kijavítják, ismét útra kel.¹

Végre márczius 4-én, 17 napi viszontagságos utazás után szerencsésen megérkezett Miller a gondjaira bízott tárgyakkal együtt Pestre. Bemutatott számadása szerint az összes költségek 6002 frt és 45 krajczárt tettek.²

Miller nem jött vissza üres kézzel Nagyváradról. Eltekintve attól, hogy ő maga is lemásolt 3 vaskos kötetre való oklevelet, több becses szerzeményt is hozott a könyvtár részére. Így pl. keresztülvitte a nádornál, hogy a nagyváradi akadémiái könyvtárban lévő azon nyomtatványok, a melyeket a tanárok nem szoktak használni és a melyeket ő az igazgatóval egyetértve kiválogatott, mint olyanokat, a melyek a Széchényi-országos-könyvtárban hiányoznak, ez utóbbi másodpéldányaival becseréltessenek.

Ugyancsak váradi tartózkodása alatt vásárolta meg a Tertina-könyvtár egy részét is.

Tertina Mihály nagyváradi tanár gyűjteményét Tokody György tankerületi igazgató még április 7-én felajánlotta vételre, és arra kérte Millert, hasson oda Széchényinél, hogy küldjön ki valakit a könyvek megtekintésére. Miller azt válaszolta ekkor Tokodynak, hogy a kiküldés nem tartozik Széchényire, aki igaz ugyan, hogy sok kéziratot, nyomtatványt és igen gazdag éremgyűjteményt ajándékozott az országnak, de egy fillérnyi alapítványt sem tett

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 411.

² U. ott. Nr. 586.

az intézet javára. Csupán arra nézve van némi remény, hogy akkora összeget fog hagyományozni, a mennyi a külföldi magyar vonatkozású munkák megvásárlására és beköttetésére szükséges. A gróf csak azt ígérte meg, hogy ki fogja adni még életében a katalógusokat, nehogy az erre vonatkozó törvény hiába viselje nevét. A könyvtár főleg magánadományok révén gyarapszik. E mellett természetesen a gróf is bőkezűen vásárolja a könyveket, a nélkül azonban, hogy a könyvtár vezetésébe beleszólása lenne. Ebben a háborús időben biztosra veszi, hogy nem fog a Tertina-gyűjtemény megszerzésére vállalkozni. Az országos-könyvtárnak pedig semmiféle pénzalapja nincs, hanem minden kiadását az országos pénztár fedezi, a nádor jóakaratából. A mint tehát a nádorra tartozik a tisztviselők kinevezése és a legfőbb vezetés, úgy ebben az ügyben is hozzá kell folyamodni, a ki éppen nem fukarkodik a pénzzel, ha az intézet gyarapodásáról van szó. Forduljon tehát egyenesen a nádorhoz, írja meg, hogy az egész könyvtár 2000 forintért eladó, hogy ennyi és ennyi kötetből áll, hogy 68 olyan munka van köztük, a melyek a Széchényi-katalógusban nem szerepelnek, és ő majd intézkedni fog.¹

Miller most személyesen nézte át a gyűjteményt és 1016 db. kéziratot és nyomtatványt választott ki és vásárolt meg a Széchényi-országos-könyvtár részére, a nádor által erre a célra kiutalt 150 forintért.²

Annál öröndetesebbek voltak Miller ezen szerzeményei, mert a súlyos áldozatokat követelő áldatlan viszonyok közepette, az 1809. év gyarapodásában — az előbbi évek szaporulatához viszonyítva — bizonyos visszaesést tapasztalunk. Mindössze 346 darab nyomtatványt és kéziratot ajándékozott a könyvtárnak 33 egyén, a régi pénzekben, ásványokon, képeken, kagylókon, pecséteken, úrnákon, márványtöredékeken kívül. Igen jelentékeny és becses ajándékkal gazdagította azonban az intézetet József nádor, a ki néhány régipénzen, nyomtatványon felül 2478 darabból álló és 20.000 forintra becsült ásványgyűjteményét engedte át a Múzeumnak. Még ő nála is többet adott gróf Szapáry Péter, a ki 10.000 darabból álló és 40.000 forintra becsült ásványgyűjteményét ajánlotta fel az intézet céljaira.

¹ Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1809. Nr. 25.

² Országos levéltár. Acta Musei. A. 1809. Nr. 2101.

Kipihenven Miller az utazás fáradoimait, márczius 8-án értesítette Széchényit szerencsés visszaérkezéséről és a könyvtár, valamint az éremgyűjtemény számára magával hozott szerzeményekről. Úgy hallja, úgymond, hogy a grófnál ismét nagyobb számmal vannak összevásárolt nyomtatványok. Ha ezeket kézhez kaphatná, késedelem nélkül hozzá lehetne fogni a katalogus III. pótköteteinek összeállításához. A helytartótanács által leküldött kötelespéldányok és a többi ajándékozott munkák jegyzéke már betürendbe van szedve és sajtó alá készítve. Együttal arra bátorodik kérni, legyen kegyes a könyvtárban közel ezer példányban felhalmozódott kötetlen munkák bekötetéséről gondoskodni. Már három éven keresztül nem kötöttek az ő költségére, miután abban reménykedett, hogy valami más jötevőt talál, a ki kész lesz erre a czélra áldozni. E reményében azonban csalódott és most mégis hozzá kénytelen fordulni, ha nem akarja, hogy a könyvek tönkre menjenek. Végül közli, hogy Pavonics helyére, a ki a királyi tablánál fűtővé lett kinevezve, Cseronka András folyamodik a szolgálai állásra. Tudakozódott felőle az egyetemi könyvtár igazgatójánál, a ki úgy nyilatkozott, hogy csakis azért egyezett bele távozásába, mert azt hiszi, hogy a Széchényi-országos-könyvtárnál jobb fizetéshez jut. Ha tehát a grófnak nincsen ellene kifogása, adja beleegyezését kinevezéséhez, hogy őt feleskettesse és fizetését az országos pénztárnál folyósíttassa, minthogy a nádor ő fensége — iránta való kegyességből — a szolgák feletti intézkedést közvetlenül reá bízta.¹

Széchényi márczius 25-én kelt válaszában örömet fejezven ki Miller visszaérkezte felett, értesíti, hogy könyvkötési czélokra 300 forintot utalványozott: többet ezuttal nem engednek tennie a nehéz viszonyok. A könyveket április vége felé magával viszi Pestre. A mi az éremgyűjtemény számára Nagyváradról magával hozott régipénzeket illeti, kérnie kell, írja meg minden egyes példánynak az értékét, hogy ezt megtéríthesse neki, mert nem akarja, hogy valaki bármivel is hozzájáruljon a gyűjtemény gyarapításához, mielőtt azt végleg át adta az ország javára. Pestre érkezven, előterjesztést fog tenni Cseronka kinevezésére a helytartótanácsnál, és érdemei szerint ajánlani fogja őt.²

¹ Múzeumi igazgatóság irattára, A. 1810. Nr. 4.

² Miller levelezése, X. 26.

Miller szorgalmazására a nádor márczius végén végre beleegyezett, hogy a másodiródeák állása betöltsék. Ennélfogva Miller április 1-én a nádorhoz felterjesztést intéz, a melyben 1809. május 16-án tett javaslatának megfelelően második iródeáknak Kutscherfeldi Kutsera Jánost ajánlja kinevezni, évi 500 forint fizetéssel, Pavonics helyére pedig szolgának, évi 350 frt díjazással, Cseronka Andrást. A nádor április 3-án kinevezi Kutserát, Cseronkára vonatkozólag azonban kérdést intéz Millerhez, vajjon micsoda mesterséghez ért, mert szerfelett kíváncsi tartaná, hogy olyan emberek választassanak a szolgálai állásokra, a kik a foglalkozásukkal rokon vagy kapcsolatos teendőkben járatosak.¹

Miller április 5-én jelenti, hogy Cseronka, a mellett, hogy hűségéről, alkalmas voltáról meg van győződve, beszél tótul, németül, magyarul és latinul. elég jól ír. foglalkozására nézve pedig könyvkötő. Mindezek alapján újból kéri kinevezését. Sőt április 19-én ismét kéri a nádort, méltóztassék kinevezéséhez hozzájárulni, miután nagy szükség lenne már rá az intézetben.² Végre a nádor április 24-én kinevezte Cseronkát, és fizetését április 1-jétől számítva kiutalta.³

Széchenyi, a kihez a könyvtári szolga kinevezése az alapítólevél és a királyi engedély értelmében tartozott, és a ki, midőn nála Pavonics lemondását kedvezőtlen egészségi állapotára való hivatkozással bejelentette, ezt azzal a kéréssel vette tudomásul, hogy állásától ne váljék meg, mielőtt helyére mást nem állított,⁴ nem véve tudomásul a reá nézve sérelmes kinevezést, hivatkozással a király által biztosított jogára, június hó 10-én a nádorhoz intézett felterjesztésében Cseronka Andrást a könyvtárszolgai állásra ajánlja és kijelöli. A nádor szintén nem tartja szükségesnek az előzményeket érinteni, hanem június 23-án egyszerűen értesíti a grófot, hogy Cseronka Andrásnak általa a Nemzeti Múzeumi szolgájává történt kinevezését jóváhagyja, sőt Cseronkát állásába már tényleg be is helyezte.⁵

Június havában megtörtént az éremgyűjtemény átadása.)

¹ Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1810. Nr. 8.

² Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 868.

³ Igazgatósági irattár. A. 1810. Nr. 19.

⁴ Múzeumi kézirat. Quart. Lat. 773.

⁵ Széchenyi levéltár. I. kötet, 13. szám. II. csomag, 69. szám.

Megérkezvén a gróf junius első napjaiban Pestre, elküldötte egyik emberét Millerhez, felhíván őt, juttassa el hozzá a Múzeumban már négy év óta elhelyezett éremgyűjtemény szekrényeinek kulcsait, mert bizonyos ünnepélyességgel óhajtaná átadni ezen ajándékát is az országnak. Miller azzal a kéréssel jelentette be Széchényi üzenetét a nádornak, hogy az intézet tekintélyének megóvása czéljából őt hatalmazza fel az átvételre.

A nádor ezt meg is tette, utasítván Millert, hogy a kulcsokat megelőzőleg szolgáltatassa át Széchényinek, a kit ismét oly felhívással értesített elhatározásáról, jelentse be, kiknek jelenlétét óhajtaná az ünnepélyes átadásnál.

Széchényi ez alatt kifogyott az időből. — Somogy vármegye közgyűlésére kellett leutaznia — ennél fogva junius 10-én arra kérte a nádort, hogy a gyűjtemény átadására a maga részéről Liebenberg Jánost hatalmazhassa fel. A nádor ehhez hozzájárulván, 1810 junius 9-én reggel megtörtént az átadás és átvétel, a mely után a 18 igen szép, hazai fából készült szekrényben őrzött és 702 arany, 1768 ezüst, 193 réz, 12 ón pénzből álló gyűjteményt, melynek értéke Miller becslése szerint meghaladta a 40.000 forintot, megnyitották a nagyközönség előtt.¹

József főherczeg-nádor augusztus havában, midőn Almássy Pál koronaőr 12 drb kéziratot ajándékozott a könyvtárnak, ismét érdeklődni kezdett az iránt, vajjon a könyvtárnak kényesebb tartalmú kéziratai nem jutnak-e esetleg avatatlan kezekbe?

Midőn tehát Almássy ajándékát leküldötte Millernek, Boros Lajos, a nádori kancellária igazgatója által kérdést intéztetett hozzá, van-e az ily kéziratok használatára vonatkozólag külön utasításuk? Ha pedig ilyennel nem bírnának, kérje el az egyetemi könyvtár idevágó szabályzatait és terjeszsze fel hozzá.

Miller 31-én válaszol Boros soraira, kijelentvén, hogy semmi-féle ily utasítást eddig nem kapott. Ő egyedül esküjéhez és az okosság szabályaihoz tartotta magát eljárásában. A nagyközönség a kéziratokat eddig is csak kívülről tekinthette meg; ha pedig valami államtitokról volt valamelyikben szó, vagy tartalma összeütközésbe jutott a felség, vagy az ország jogaival, akkor meg sem

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 1343. Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám, II. csomag, 68. szám. Miller kéziratgyűjteménye. XV. 473.

mutatták az illet senkinek, nem még hogy olvasásra kiadták volna. Ha valaki ily kéziratot kért, a tisztviselők arra hivatkoztak, hogy nem áll hatalmukban a nádor engedélye nélkül kéziratot kiadni. Ő több mindenféle okból nagyon szeretné, ha ő fensége határozott utasításokkal látná el, nemcsak a saját igazolására, hanem az intézet érdekében is. Annál inkább, mert az egyetemi könyvtár szabályzatát már öt év előtt kivette, de be kellett látnia, hogy nem felel meg a Széchényi-országos-könyvtár szükségleteinek. Ennélfogva ő már régebben kidolgozta nemcsak a könyvtár, hanem az egész Múzeum részére a szolgálati szabályzatot, de nem akarta előbb a nádornak jóváhagyás végett benyújtani, míg az intézet meg nem erősödik. Azonban be fogja mutatni nemsokára, a mikor egyúttal le fog mondani állásáról. A mint ugyanis felesége visszanyeri egészségét és ő befejezi a kéziratok katalógusának megírását, a mit megígért Széchényinek, megunván tovább várakozni valamely vigasztalásra, azon lesz, hogy életének hátralévő napjait csendes pihenésben tölthesse.¹

Miller elkedvetlenedését főképen az okozta, hogy még az 1809 év tavaszán folyamodott valami udvari kitüntetésért és ezt még mindig nem intézték el kedvezően. Kérvénye azzal érkezett le a helytartótanács-hoz, hogy miután folyamodványához okmányokat nem csatolt, a helytartótanács nyilatkozzék, érdemesnek tartja-e őt a kitüntetésre vagy sem?

A helytartótanács azt válaszolta erre, hogy a mit Miller, családja felől mond, arról nincs tudomása, kivéven, hogy atyja, mint Budának jegyzője, Mária Teréziától nemességet nyert. De mint tanár 25, mint könyvtáros pedig 6 éven át nagy tevékenységet fejtett ki. Ha esetleg irodalmi dolgai nem érdemesítenék őt az udvari kitüntetésre, fel kellene hívni, hogy őseinek, főleg pedig a saját. Biharmegyében szerzett érdemeit okmányok alapján igazolja.² A kitüntetés ügye azonban ettől fogva nem jutott előbbre.

Megszólal Millernek e miatti fájdalmas lehangoltsága egy másik felterjesztésében is, a melyet szeptember 19-én intézett a nádorhoz.

I. Ferencz király még az 1810. év tavaszán 600 forint segélyt

¹ Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1810. Nr. 50.

² Országos levéltár. Litter. Polit. Nr. 21765.

engedélyezett, 1809 november 1-jétől számítva, a Múzeum tisztviselőinek. Ennek felosztása ügyében Miller junius 10-én azt a javaslatot terjesztette a nádor elé, hogy Strázsay lajstromozó kapjon lakbér czimén 100 forintot, a két íródeák Haliczky és Kutsera egyenkint szintén 100—100 forintot; a könyvtári szolga 50 és a háziszolga 24 forintot; 300 forintot pedig juttason a nádor neki, miután a tüzelőanyag oly drága lett, hogy eddig is 800 forintot adott ki fára. Inkább rajta lesz hogy ez a 300 forint máshonnan megtérüljön. A megmaradt 26 forinton végre lámpát szeretne égetni az épület folyosóján. A nádor azonban nem tartotta elfogadhatónak Miller felosztási tervzetét, mert a legfelsőbb helyen megállapított segély csak azokat illette meg, a kik az egyetemi alaphól húzták fizetésüket; ennél fogva úgy intézkedett, hogy Miller 300, Strázsay 200, a könyvtári szolga pedig 100 forintot kapjon.¹

A nádor ezen felosztásával viszont Miller nem volt megelégedve. Ha ugyanis ő keresztül viszi, a mit a nádor leírata tartalmazott, akkor a következő állapot jön létre a fizetés tekintetében. A könyvtári szolga fizetése az egyetemi alaphól 200, a Niczky-féle alapítványból pedig 150, összesen 350 forint volt, a természetbeli lakáson kívül, a mi szintén megfelelt 150 forintnak. Ezzel szemben a második íródeák csak 500 frt fizetést élvezett. Ha már most a szolga fizetése még a 100 frt. segélylyel is megjavíttatik, akkor éppen egyformán lesz ellátva az első íródeákkal, a ki évenként 600 forintot kapott. Miller abból indult ki, hogy ez nemcsak nem lenne méltányos, hanem nagy mértékben elkedvetlenítené a tisztviselőket is, a kik közül pedig szerinte Haliczky bármikor kinevezhető a régiségtár, Kutsera pedig a természetrajzi osztály örvé, oly kiváló szakértelemmel és buzgósággal teljesítik kötelességeiket. Tekintetbe vévén tehát azt a körülményt, hogy a tisztviselői kar fizetésére tett alapítványok összege már 45.713 forintra rúgott, a minek évi kamataiból ő 500, Strázsay 200 frt pótlékot, Haliczky 600, Kutsera 500, Cservenska 100, Fischer háziszolga pedig 280 frtnyi fizetést élvezett, és emellett még mindig fenmaradt a kamatokból 562 frt, azzal a kérelem-

¹ Országos Levéltár. Acta Musei. A. 1810. Nr. 1313. Múzeumi igazgatóság irattára. Nr. 33.

mel járult a nádor elé, engedélyezzen a feleslegből Haliczkynek évi 300. Kutserának pedig 250 frtnyi fizetésjavítást. Ez nem csak a két tisztviselő buzgalmát fokozná nagy mértékben, hanem ő is úgy tekintené ezt, mint fáradozásainak megjutalmazását. Miután ugyanis már elérte azt az életkort, a melyben az okos ember mit sem vár a jövőtől, a legnagyobb vigasztalódást abban a tudatban kell keresnie, hogy másoknak javára szolgált, hazájának emléket emelt. Ha mindazonáltal az ő méltányosságból eredő észrevételei nem vétetnének figyelembe, legalább arra kéri a nádort, figyelmeztesse a számvevőséget, hogy a szolgának, miután csak 1810 április 1-jétől van alkalmazásban, ne 1809 november 1-jétől visszamenőleg fizesse ki a segélyt.

A nádor, mint mindenkor, a mikor ezt az intézet érdekeivel összeegyeztethetőnek találta, úgy most is készségesen teljesítette Miller kérelmét: a két tisztviselő fizetését 300, illetőleg 250 forinttal felemelte, a szolga segélyösszegét pedig április 1-jétől kiutalta.¹

Régóta tapasztalta Miller, hogy az intézetet látogató közönség jövése-menése, kalauzolása, az elkerülhetetlen magyarázatok, felvilágosítások nyújtása, olyannyira igénybe veszi az összes tisztviselőket, hogy hivatalos teendőik végzésére alig marad idejük. Ennek orvoslására csak egy utat látott maga előtt, ha az egyes gyűjtemények megtekintése bizonyos napokhoz és órákhoz köttetik. Azzal a kérelemmel járult tehát október 10-én József főherceg-nádor elé, rendelje el, hogy a látogatók az egyes gyűjteményeket csakis bizonyos napokon délelőtt 9—12, délután pedig 3—6 óráig tekinthessék meg. Vasár- és ünnepnap pedig zárva legyen az intézet, úgyszintén a nagybőjt utolsó hetétől Husvét másodünnepéig, valamint október végső hetében november 2-áig bezárólag, a takarítás céljából. A nádor azonban nem akart erre nézve külön intézkedni, hanem megbizta november 18-án Millert, hogy a tisztviselők számára szolgálati szabályzatot dolgozzon ki, ebbe foglalja bele a látogatási idő szabályozását és az egészet terjeszse fel jóváhagyás céljából hozzá.²

Október 22-én a nádor személyesen kívánt meggyőződést

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 2275. Múzeumi igazgatóság irattára A. 1810. Nr. 57.

² Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 2865. Múzeumi igazgatóság irattára. A. 1810. Nr. 64.

szerezni az intézet fejlődéséről és Antal főherczegnek, a németlovagrend nagymesterének társaságában, a délelőtti órákban meglátogatta a Múzeumot. A közel 3 órán át tartó látogatás alatt tüzetesen átvizsgálta a gyarapodási naplót, az egyes gyűjtemények lajstromait, az irattárt és teljes megelégedését fejezte ki a tapasztalt rend felett. A természetrajzi gyűjtemények elrendezése éppen befejezést nyert a könyvtár-teremhez hasonló nagyságú helyiségben, és ő fenségeik nem győzték csodálni és dicsérni az itt látottakat. A gyűjtemény rendezését a nagyszombati születésű ó-budai orvos, Tehel Lajos végezte, nagy szakismerettel, Miller a nádor megelégedését arra használta fel, hogy Tehelt a természetrajzi osztály mellé szervezendő őri állásra javaslatba hozza. Elfogadván a nádor Miller ajánlatát, ez október 24-én írásbeli felterjesztésében is megismétli kérelmét, minek alapján a nádor Tehelt november 18-án évi 1200 frt fizetéssel a természetrajzi tar-
őrévé kinevezte.

A magas látogatók Millert munkában találták: éppen a kézirat-kataloguson dolgozott. A nádor azon óhaját nyilvánította, bár csak már megjelennék nyomtatásban az első kötet.

Miller siet ezt Széchenyivel közölni. Ő mindent el fog követni, írja, hogy a gróf a legközelebbi orsszággyűlésen legalább az első kötetet szétoszthassa. De hogy Madarassy Ferencz esztergomegyházmegyei áldozó pap, budai cenzor, ne okozzon neki nehézséget, ajánlja a grófnak, küldje el neki annak az udvari rendeletnek a másolatát, a melyben engedélyt nyert a katalogusok kiadására. Sőt tanácsosnak vélné, ha a gróf a revisort is felkérné, ne tartóztassa fel őt a munkában. Mert ezek az emberek úgy szeretnek viselkedni, mintha csupa előkelő politikusok lennének, pedig ugyancsak távol állanak ettől.¹

Ugyanezen alkalommal arról értesíti Miller Széchenyit, hogy az éremgyűjtemény katalogusának pótkötetét is nyomjak már.²

Ez a munka úgy jött létre, hogy átvevén Miller az intézet nevében Széchenyi éremgyűjteményét, minden egyes darabot megszámláltatott és összevettetett a nyomtatott katalogussal; mely alka-

¹ Széchenyi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani. Pesthini, Typis Trattnerianis, 1810. 8° 252 + 8.

lommal kiderült, hogy úgy a leírásba, mint a metszetekbe több hiba, tévedés eszszott be, úgyszintén, hogy az újabb szerzemények nem szerepelnek a katalogusban. Hogy ezen addig is, míg Széchényi a katalogus többi pótköteteit közzé teszi, segítve legyen, utasította Haliczkyt, hogy a pótlásokat és javításokat egy függelékben állítsa össze.

Széchényi örömmel fogadta Miller gondosságát és abban a reményben, hogy a hiányok pótlása magának a katalogusnak is csak előnyére válik, és így a közönség is örömmel veszi, felkérte, tudósítsa őt, mennyit fog tenni a nyomdászámbla, hogy ezt somogyi pénztárából kiutalványozhassa.

Abban azonban, hogy a kézirat-katalogus első kötete már a legközelebbi országgyűlésen szétosztható legyen, nem nagyon bízott, bár a munka siettetése érdekében irt úgy Madarassy cenzornak mint Trattner nyomdásznak.

Aggályai voltak a szerkesztést illetőleg is. Ámbár — írja Millerhez november 8-án Bécsből — ismerem bölcsességét és belátását, a melylyel a kézirat-katalogus összeállításában eljár, mégis attól tartok, hogy a nemzeti könyvtár kincseinek ismertetését czélzó dicséretes buzgalma zavarba fogja ejteni a cenzort, hogy egyet-mást meghagyjon-e? Szeretném tehát, ha a saját belátása szerint is kétséges helyeket csupán a kézirati lajstromba venné fel, és nem a nyomtatott katalogusba is. Ez által megszűnnék minden nehézség a cenzorra nézve és a tudósok sem vezettnének tévútra, ha a nyomtatott katalogusban ez állana: *et plura alia, majoris vel minoris momenti*. Mindazonáltal nem akarok Önnek utasításokat adni, miután közelebb áll a forráshoz, a honnan biztonsággal merithet.

Van azonban még egy kívánságom a katalogusra vonatkozólag. Miután a kézirat-katalogus összes kötetei csak néhány év múlva lesznek kinyomatva, mely idő alatt a nyomtatványi katalogus pótkötete, úgyszintén a térképek, metszetek és czimerek katalogusa sem fog megjelenhetni, sziveskedjék nekem előterjesztést tenni, mit lehetne ezen dolgokban még végezni. Mert hiába, kedves Miller, egyikünk sem fiatal már, s talán jobb, ha mi végezzük el, a mit még lehet, mint ha utódainkra bizzuk, a kik nem hordozzák annyira szívükön az intézet érdekeit, mint mi.

Hogy a főherczegek mindent rendben taláitak, az a Múzeum

vezetőjének dicsősége s nekem annyiban szolgál örömömre, hogy választásom Önre esett. De még teljesebbé lesz örömöm, ha Önt egyszer az újonnan felépítendő Múzeumban üdvözölhetem, mert a mostaniban az épület hiányai mérseklik megelégedésemet. Ha a nádor — mint ezt mindnyájan szívből kívánjuk — soká él s magyarjaink készségesebben fizetnek, akkor majd csak létre jön ez is!¹

Trattner, Széchényi felszólítására, hogy adjon be ajánlatot a kézirat-katalogus kinyomatására, időközben úgy nyilatkozott, hogy az ingadozó árak mellett nem határozhatja meg előre a költségeket. Széchényi pedig nem akart ily bizonytalansággal fogni a vállalathoz; ennél fogva értesítette Millert, hogy a katalogus kiadását kénytelen későbbi, kedvezőbb időre halasztani: ő azonban csak folytassa tovább a munkát, hogy a kellő pillanatban annál fokozottabb mértékben láthassanak a nyomtatáshoz.²

Miller hosszabb levéiben válaszol Széchényi soraira, a melyben a szerénység, a buzgóság, az önzetlenség váltakozó hangján szól magáról, az intézetről, s a legközelebbi teendőkről.

A megelégedés — olvassuk e levélben, — a melyet Kegyelmességed a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek rendszeres felállítása felett nyilvánítani méltóztatott, nagyon hízegő rám nézve. Gyermekkorom óta hozzá vagyok szokva, hogy előbb mindent komolyan megfontoljak, illő-e, helyes-e, és csak azután intézkedjem, legjobb belátásom szerint. Ily módon felelnek meg fáradozásaim a főherczeg-nádor kívánságainak is. Most pedig örömmel tapasztalom, hogy a Széchényi-név megörökítésére irányzott fáradhatatlan tevékenységemet Kegyelmességed is méltányolja, ámbar a rend fentartásán kívül semmi egyéb érdemem nincsen, mint-hogy megfelelő, világos ítéletű egyéneket választottam munkatársakul.

Ő fensége megbízott, hogy a tisztviselők mindegyike részére szolgálati szabályzatot dolgozzak ki.

A tervezetet elfogadták és a nádori kancelláriában kiállították. Most tehát nagy mértékben meg van alárendeltjeimben az együttérzés és a szolgálati buzgalom.

¹ Miller levelezése, X. 100.

² U. ott. 108.

Hogy munkámat megkönnyítse, ő fensége a személyzetet igen ügyes egyénekkal egészítette ki. Így kinevezte előterjesztésemre nemrég a természetrajzi osztály örévé Tehel doktort. Fő célom, hogy az országnak értelmes embereket szerezzek, nem pedig szélhámosokat és vaskalaposokat: és hogy jó fizetést biztosítsak számukra. Magammal nem törődöm. Megelégszem a reménynyel, hogy halálom után ki fog tűnni, mit végeztem. Ő fensége bizalmát és Exczellenctsiád kegyét mindig érdemeim jutalmának fogom tekinteni. Ebben bízva, hiszem, hogy Kegyelmességed jóindulatát az éremtárhoz adandó pótlék szerkesztésével is megnyertem. Kiss és Liebenberg urak mindenesetre átadták már a kinyomott iveket: most van szerencsém az utolsó lapokat Trattner úr számlájával együtt beküldeni. Két példányt megtartottam a könyvtárnak, egyet pedig a magam használatára. Ezen felül egyet ivekben küldöttem meg Exczellenctsiádnak, egyet pedig Engel kért ismertetés céljából. 1000 darab be van csomagolva. Méltóztassék intézkedni, hogy ezeket a példányokat az itteni urak, tanácsosok és tudósok közt. Kegyelmességed nevében, szétoszthatom-e? Hogy alkalomadtán adhatok-e belőlük példányokat? Mennyit küldjünk Sopronba? Maradhatnak-e fűzött példányok? A kötetlen példányok szétküldését már csak azért sem ajánlják, mert az ily könyvek több helyet foglalnak el és a szükséges gondosságon felül még több alkalmatlanságot is okoznak. A nádor példánya mindenesetre bekötendő: a mintakötet nálam van. Ugyanílyet készítettetek a könyvtár részére is. Teljes készséggel várom ezekre vonatkozólag Kegyelmességed határozatát. Azt hiszem a katalógus elég érdekes lesz és az új oklevelek hozzáadása váratlan. Ne tekintse ezt a csekélységet Kegyelmes Uram úgy, mint fáradozásaim gyümölcsét, hanem mint hódolatom jelét, és kérem, tiszteljen meg továbbra is megbízásaival.

Hogy Exczellenctsiád a kézirat-katalógus kiadását jobb időre szándékozik halasztani, ezt a főherczeg-nádor is méltányolja, a ki elutazása előtt beszélt velem erről. Trattner számlájának lattára majd leestem a lábamról. Bár, be kell vallanom, tekintve a folyton növekvő árakat, még sem lehet túlzottnak mondani. Az egyetemi nyomda egy ívért 85 forintot kér. Ha a viszonyok javulni fognak, Exczellenctsiád értesítésére tüstént hozzá fognak a nyomáshoz. A munka már kész, csak le kell tisztáztatni a cenzura és a nyomda részére.

A mi azonban a térképek, metszetek, látképek katalogusát illeti, nagyon kétlem, hogy dicsőséggel állhatnánk elő vele. Alaposan átnéztem a gyűjteményt és a czimerek arról győztek meg, hogy alig van bennük 150 származása, vagy szereplése révén kiválóbb család képviselve: legnagyobb részük a II. Lipót és Ferencz által nemességre emelt ráczokra, görögökre és egyéb jelentéktelen személyekre vonatkozik.

Térképgyűjteményünk is felette szegény. Számos újabb, általános és részleges térképünk hiányzik. Még rajzaink sincsenek az összes vármegyéről. Úgyszintén nincsenek meg a legujabb posta és hajózási térképek, a régebbiek pedig könyvekből lettek kiszedve.

Hasonlóképen kell nyilatkoznom a látképekről is, a melyek közt szintén kevés az új, a régiek pedig ugyancsak egyes munkákból vették ki.

Kevés a metszetünk is. 1804. óta semmit sem rendeltünk, a régiek pedig feltalálhatók Ortelius Viedemannál. Az is kérdés, vajjon rendjén van-e azokat is kimutatni, a melyek egyes munkákban vannak? Én legalább kénytelen vagyok beismerni, hogy ilyen katalogust még nem láttam; szerintem az oly könyvekről, a melyekben magyar czimerek, látképek, arczképek vannak, külön lajstromot kellene készíteni. Pl. így: Ortelius redivivus 120. lapján Érsekújvár — minden közelebbi leírás nélkül. Külömben szemfényvesztőknek fognak bennünket tartani. Egyébiránt mint olyan becsületes ember, a ki nem szokott bókolni, hanem a Széchényi-név dicsőségét és nagyságát mindenkor hirdetni tartozik, bevallom, hogy a gyűjteményt nemcsak a főherczeg, hanem mások is látták és ezek mind úgy nyilatkoztak, hogy nem sokat ér. Mindazáltal ezekre nézve is megtörténtek már az előmunkálatok, és ha Kegyelmes Uram úgy akarja, ez a katalogus is napvilágot láthat.

A nyomtatványok katatogusához a folytatólagos pótléket Strázsay lajstromozónak adtam át, a ki adósságcsinálásra és holmi gépies munkára teljesen alkalmas ember. Éppen ma hagytam meg neki, hogy a czédulákat szedje betűrendbe, miszerint láthassam, van-e újabb kötetre való anyag. Az előszót én fogom megírni, valamint a szakosztályozást is én végzem el, hogy Exczellenziád teljesen meg legyen elégedve. Az én kötelességem munkálkodni, hogy Kegyelmes Uram minden gondtól meg legyen kímélve, és megmutatni, hogy hálás vagyok.

Nem vagyok ugyan képes meghalálni azt a kegyességet, a melyvel Exczellenctiad elhalmoz, de annál inkább érzem, meny-nyivel tartozom. Hízelvek magamnak azzal, hogy az én pártfogóm és egyetlen jóakaróm bizalmát a jövőben is birni fogom. Bizzék meg Kegyelmességed becsületességemben és én testestől lelkestől Exczellenctiadé vagyok éltem végső lehelleteig. Amíg én egy magam intézkedem, az intézetben mindig a legnagyobb rend fog uralkodni. Mert lehetetlen, hogy zavarok ne származzanak abból, ha ugyanabban a dologban egyszer ez, máskor amaz rendelkezik. Erről már meggyőztem teljesen a főherczeg ő fenségét is.

Nem lehet tagadni, hogy már közeledem a vég felé: azonban szellemem és testi erőm még nem hagyott el, s én, ha időm engedi, a jövő számára is dolgozom. Halálom után meg fogják találni a könyvtár valamelyik polczán irodalmi végrendeletemet, amelyben kifejttem az intézet felviragoztatását célzó terveimet. Nem egyszer panaszkodom a sors keserű végzésén, hogy az élet természetszerű törvényei megfosztanak attól a szerencsétől, hogy a létesítendő új épületet még halálom előtt láthassam; ámbar ő fensége mindig azzal biztat, hogy legközelebb bizonyosan hozzá fognak az építkezéshez. Kevéssel elutazása előtt is rendeletet menesztett az egyetemhez, hogy a fűvészkertet minden további előterjesztés és kifogás nélkül áthelyezzék márczius végeig a hatvani kapu melletti új telekre. Azonban a szükséges anyag hihetetlen drágasága mellett, lehetetlen hogy hozzá fogjanak az építéshez.

A segélyforintok után befolyó garasokból mindössze 400.000 forint gyűlt össze. Ehhez számítandó az a 87.000 forint, a mit magam gyűjtöttem. Ebből 29.220 forintnyi kamat a tisztviselői fizetésekre, fűtésre, világításra, irodai költségre, teremberendezésekre, javításokra és más hasonló kiadásokra fordittatik. Néhány vármegye ugyan még nem fizette be az állampénztárba a megajánlott segélyt, azonban mindez nem tesz oly összeget, hogy azon nagyarányú épületet lehessen létesíteni. Még több hozzájárulásnak kell tehát történnie, ha valami nagyon akarunk alkotni. Maga a nádor is nyugtalanul látja, hogy az intézet nem sokáig maradhat meg, a hely szűke miatt sem, a dűledező épületben. Már az összes folyósókat lefoglaltam. A termék, szobák tömve vannak mindenféle tárgyakkal, amelyek oly nagy súlylyal nehe-

zednek a falakra, hogy előbb vagy utóbb össze kell roskadniok. Erősebb szélben az egész épület inog, ropog. A falak mindenfelé meg vannak repedezve. Mindig attól félek, hogy egyszer majd az én csontjaimat is az omladékok alól fogják előkeresni.¹

Széchenyit, bármennyire olvadozott Miller az iránta való ragaszkodás, a neki tartozó hála érzelmeitől, éppen nem ragadta el túlságosan a fentebbi levél. Nem találta őszintének. Gyanusnak tartotta, hogy Müller a maga érdemének mondotta a megfelelő munkatársak kiválasztását. Hogy hangsúlyozta, miszerint a nádor az ő előterjesztésére nevezte ki Tehelt is. Hogy dicsekedett, miszerint meggyőzte a nádort arról, hogy csak addig fog az intézetben rend lenni, míg ő egymaga intézi az ügyeket. Mindez, kapcsolatban azzal az értesítésével, hogy az összes tisztviselők részére szolgálati szabályzatot dolgozott ki (ami különben nem felelt meg az igazságnak, mert eddig még csak a látogatási idő szabályozására adott be javaslatot, a mit azonban a nádori kanczellária még nem állított ki), azt az aggodalmat keltette Széchenyiben, hogy Miller, a mézédés szavak daczára, bizonyos körülmények közt nem riadna vissza az ő kinevezési jogának kijátszásától sem. Már pedig ő erről lemondani nem akart, és ezt nyíltan meg is mondotta most Millernek.

Szívből kívánom — írja Bécsből december 26-án kelt válaszában — a pénzvizonyok javulását, hogy a kéziratkatalogust mielőbb közreadhassam. Bármily jelentéktelen legyen is azonban a térképek, metszetek és czimerek gyűjteménye, azt hiszem, ezek lajstromát is ki kell nyomatni, részint hogy e téren is megvessük az alapokat, amelyeken Ön azután szokott buzgalmával tovább munkálkodhassék, részint pedig hogy eleget tegyek az őfelsége és az ország előtt tett ígéretemnek; mert nyomtatott bizonyítékok hiányában könnyen azt mondhatná valaki, hogy kevesebbet tettem, mint a mennyit ígértem. Az újabb térképek, ha a hiányzókról tudomást szerzek, könnyen pótolhatók lesznek. De talán a régebbi czimereket is meg lehetne szerezni, ha előbb mutatvánnyal szolgálunk. Abban teljesen osztom nézetét, hogy az egyes munkákból kivett metszetek és térképek csupán tárgyük rövid megjelölésével lennének beillesztendők a katalogusba,

¹ Millernek 1810. december 13-án Széchenyihez intézett levele. Széchenyi-levéltár, I. kötet 9. szám, III. csomag 56. szám.

A tisztviselők létszámának az Ön ajánlatára történő szaporítása, ezeknek tisztességes díjazása, újabb érdemei Önnek, a haza és az irodalom szempontjából. Ebben magam is biztosítékát látom annak, hogy rólam sem fog megfélemedezni, ha az a két kisebb állás megüresedik, amelyeknek betöltését a királyi intézkedés nekem és gyermekeimnek tartotta fenn. Nem hiúságból kívánom én ezt, s nem azért beszélek erről, hogy Önt erre emlékeztessem, hanem mivel Pesttől távol vagyok, s nem tudhatom, mikor jön üresedésbe egyik vagy másik állás. Nekem utóvégre arra az időre is biztosítani kell magamat, amikor a becsületes Miller már nem lesz az élők közt. Meg fogja tehát bocsátani, hogy ezt bizalmasan feltártam Ön előtt.

Levelének befejező része nagyon aggaszt: mert mi rendíthet meg jobban egy hazája felvilágosításán munkálkodó egyént, mint az a hír, hogy az épületnek, amely e felvilágosodás eszközeit rejt magában, s annak a férfinak, aki ezen eszközöket a legjobban tudja alkalmazni, állapotára aggodalomra ad okot? Ez valóban fájdalmas dolog! De mivel semmi sem tökéletes az ég alatt, s mert Olaszországban is — sajnos — nagyon sok mesterművet láttam romban, abban a gondolatban kell vigasztalódást keresnem, hogy a tisztességesen gondolkozó emberek emléke és az általuk létesített jó haláluk után is fennmarad, s ha — Isten akaratából — összeomlik is az épület, s ha elpusztulunk is mindketten, a katalógusok hirdetni fogják, hogy mi a jót akartuk, és ennek megvalósulásán erőnkhez mérten munkálkodtunk. Szerencsére, nádo-runk fiatalabb, mint mi, s nem kevésbé buzgó és fáradhatlan, mint magunk vagyunk. Országunk tehát virágozni fog, ha mindjárt mi az épülettel együtt elporladunk is!¹

Miller, akinek ekkor már meg voltak állapítva tervei a jövőre nézve, nem akart ezekből semmit elárulni Széchényi előtt, és válasz nélkül hagyta levelét. Annál könnyebben megtehetette ezt, mert alig három nappal előbb — december 23-án — ugyanis irt a grófnak, kérvén, szerezzen meg egy érmészeti munkát az intézet részére. A régészeti munkákat mind a Múzeum pénzalapjának terhére lesznek kénytelenek — úgymond — megvásárolni, ha csak a gróf nem segít a bajon egy újabb alapítvánnyal. Hálas köszö-

¹ Miller levelezése. X. 118.

netet mond a Somogyból küldött 2 hordó vörös borért is. Az elhalt Marczibányi — a budai újságok hire szerint — nagylelkűen megemlékezett a Múzeumról. Ő hivatalosan mitsem tud erről. Míg életben volt, ígérte ugyan a nádornak, de hogy beváltotta-e ígéretét, azt majd csak a végrendelet fogja megmutatni stb.¹

Miller nemcsak Széchényinél kopogtatott minduntalan ilyen és hasonló kérelmekkel, hanem egyebütt is. Sőt buzgalma néha a kellő határon is túl ragadta. Egy ízben pl. a nádori kancellária igazgatója kénytelen volt őt a nádor megbízásából meginteni, hogy a jövőben tartózkodjék a múzeumi alap növelése céljából a hatóságokhoz felhívásokat intézni. Ám írjon egyes magánosoknak, bár jobb lenne ezeket is előszóval keresni meg. De semmi esetre se engedjen meg magának olyan kifejezéseket, aminőkkel a pesti zsidóhitközséghez intézett soraiban élt, és ne hivatkozzék mindannyiszor a nádorra: hiszen a józan észnek kell megállapítania, mit és mennyit vehet át leveleibe az ő fenségétől hallottakból.²

Mindazáltal el kell ismernünk, hogy ha Miller nem lett volna olyan, amilyen volt, az intézet pénzalapja és gyűjteménye lassúbb növekedést mutattak volna fel.

Az 1810. év alapítványai még az eddigieknél is jobban mutatják Miller buzdításainak hatását.

Niczky István mindjárt az év legelején 8000 forintos alapítványt tesz le, melynek 6°/_o-os kamatait ekként rendeli felosztani. A könyvtár lajstromozója eddigi 600 forintjához kapjon még 200 forintot. Az egyik kancellista, az eddigi 500 frthoz 100, a másik az eddigi 400 frthoz szintén 100 forintot. A könyvtári szolgálata fizetése 50, a háziszolgáé pedig 30 forinttal javíttassék meg.³ Ápril 25-én Szemerédy András táblabíró 500 frtos alapítványt tesz, hogy ennek évi 30 frtnyi kamata nyomtatványok és kéziratok kötésére fordíttassék.⁴ Május végén Valero Tamás pesti polgár 1666 frtot ajánl fel, hogy ezen összeg kamatait a könyvtár vagy könyvek vásárlására, vagy pedig könyvkötésre használja fel.⁵

¹ Széchényi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Múzeumi igazgatóság irattára, A. 1810. Nr. 37.

³ Protocollum Donationalium et Fundationalium Literarum Musei Nationalis Hung. Igazgatósági irattár. p. 17.

⁴ U. ott.

⁵ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 1223.

Juniusban Juricskay László 2000 forintos alapítvánnyal járul a természetrajzi tár örének fizetéséhez.¹ Juliusban Csáky László gróf, ezimzetes püspök, a nagyváradai káptalan nagyprépostja, 5000 forintot áldoz ugyane célra.²

A gyűjteményeket 38 egyén ajándéka gazdagította: ebből 230 nyomtatvány és kézirat, a többi pedig régipénz, pecsét, szobor, korsó, kard, ásvány, kép, metszet s más mindenféle régiség volt. Az ajándékozók nevei közül kiemelhetjük Szögyényi Zsigmondét, a ki számos régi pénzt adott; Szentkirályi Lászlóét, a ki egy csomó ásványtani munkát, Ceroni Péterét, a ki 210 drb. metszetet, Almássy Pálét, a ki 12 kéziratot adott. Bartakovich Lászlóét, a ki a Paulik János főstrázsamester hagyatékából örökösödés útján reámaradt 15 kéziratot és 25 régipénzt a könyvtárnak ajándékozta. Ittebei Kiss Antalét, a ki a Radványi csanádi kanonok hagyatékából megvett éremgyűjteményt engedte át az intézetnek.

Az intézet iránt való érdeklődés folytonos ápolásában igen nagy érdeme van az ország nádorának is, a ki nem elégszik meg azzal, hogy 1810 július 29-én leiratot intéz a városi és megyei hatóságokhoz, a melyben felszólítja az ország lakosait, hogy a birtokukban lévő becsesebb tárgyakat engedjék át a Nemzeti Múzeumnak, a melynek felvirágoztatásához minden hazafinak kötelessége hozzájárulni, hanem kész minden egyes alkalommal személyes befolyását is latba vetni az intézet érdekében.³

Elmondhatjuk, nem volt rá eset, hogy elmulasztotta volna az intézet gyárapítása céljából valahová megkeresést intézni, ha Miller valamit figyelmébe ajánlott. Amint Millernek tudomására jutott, hogy itt, vagy ott egy ritka kézirat, régiség, műemlék fedeztetett fel, biztosra lehetett venni, hogy pár nap múlva már a nádor is érdeklődik a dolog iránt, és ha csak módját ejt-heti, megszerzi az intézetnek.

Pedig, hogy mily nehézségeket kellett nem egyszer leküzdenie, megítélhetjük abból, hogy még a Múzeum tulajdonában lévő

¹ Protocollum etc. p. 21.

² U. ott.

³ Országos levéltár. Acta Musaei. A 1810. Nr. 1740.

tárgyat is szerette volna tulajdonosa visszavenni, ha hiusága, érzékenykedése kellő kielégítést nem nyert. Ez történt pl. Lehoczky András ügyvéd kézírataival. Lehoczky még évekkal előbb több kéziratot ajándékozott Széchényinek, abban reménykedvén, hogy a gróf azokat valamikor kiadja. Miután azonban ezek oly csekély irodalmi becsesél birtak, hogy kár lett volna nyomdafestékel pazarolni rájuk, a mennyiben csupa olyan dolgot tartalmaztak, a mit más írók már hasonlíthatlanul jobban megírtak, Széchényi nem akart a kiadásra vállalkozni, hanem bekötöttvén 5 kötetbe a kéziratot, azt a könyvtárnak engedte át. Lehoczky annyira megbántva érezte magát a gróf ezen eljárása által, hogy visszakövetelte kéziratát. Széchényi — többszöri alkalmatlankodása után — Millerhez utasította őt. Miller pedig azt felelte neki, hogy nem áll hatalmában a Múzeumnak ajándékozott tárgyakat kiadni, annál kevésbé visszaadni. Ekkor Lehoczky közvetlenül a nádorhoz fordult, hogy bizonyos hiányok pótlása céljából adassék ki neki a kézirat. Felvilágosítván Miller öfenségét a dolog háttéréről, a nádor oda utasította a könyvtár vezetését, adja ki a kért kéziratot, de csak úgy, ha Lehoczky írásban kötelezi magát annak visszatérítésére.¹

Vásárlásra is elég pénzt fordított, tekintve az intézet anyagi viszonyait, a nádor. A nyár folyamán megvette Szirmay Antal udvari tanácsos könyvtárát és kéziratgyűjteményét, ezek közt az 1622. 34. 37. 45. 47. 59. 62. 81-ki országgyűlési iratokat, 3000 forintért.² Szeptember hóban pedig Campe nürnbergi könyvkereskedő Xylotheecájából a magyar részt 353 forintért.³ Midőn azonban novemberben Ivanics Zsigmond budai könyvárus felajánlotta a Múzeum számára az elhunyt Fabchich József győregyházmegyei áldozópap és tanár kézíratait s Miller úgy nyilatkozott, hogy bár kívánatos lenne a kéziratok megszerzése, az Ivanics által kért 1500 forintot nem érik meg, József nádor már úgy határozott, hogy a Múzeum pénzügyi viszonyai nem engedik meg a kéziratok megszerzését.⁴

Az 1810. év végén, az utolsó napok egyikén, december

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1810. Nr. 1807.

² U. ott. Nr. 1315., 1751.

³ U. ott. Nr. 2240.

⁴ U. ott. Nr. 2855.

29-én, délután 2—3 óra tájban, nagy rémületet keltett a Múzeumban a központi papnevelő épületében támadt kéménytűz. Látván Miller, hogy az erős szél a templomon keresztül a Múzeum tetőzetére hajtja a szikrákat, katonaságot kért az intézet őrizetére; ő, tisztviselőtársai és a szolgák pedig az éremgyűjtemény asztalait, a régiségtár becsesebb tárgyait, valamint a ritkább könyveket és kéziratokat lehordták a pinczébe, a melynek nyílásait jól betömtek. Szerencsére időközben a szél más irányt vett és baj nem történt, de azért úgy a katonaság, mint a múzeumi alkalmazottak ébren töltötték az éjszakát.

Miller jelentést tevén az esetről a nádornak, nem mulasztja el hangoztatni, hogy ha nem él annyi elővigyázattal, a nemzet kincsei könnyen megsemmisülhettek volna.

Ez csak még jobban megerősíti őt abban, hogy a különben is rossz karban lévő épületben az ország tulajdonát képező drágaságok sem a tolvajok, sem pedig a tűzvész ellen nincsenek eléggé biztosítva. Ha a nádor megengedné, hogy, mint külföldön hasonló intézeteknél történik, katonaság ügyeljen fel az épületre, és éjszánkankint lámpás égjen a folyosókon, legalább a tolvajoktól nem kellene annyira tartani.¹

¹ Országos Levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 60.

IV.

Az 1811. évben Miller nemcsak a rendszeres hivatalos eljárás apró, óvatos lépéseivel igyekszik előbbre vinni a vezetése alatt álló intézet ügyeit, hanem nagy lelkesedéssel, csodálatos találékonysággal írja meg — egyiket a másik után — azon munkálatokat, a melyekben egyrészt a tisztviselői kar egymáshoz és az intézethez való viszonyát akarta szabályozni, másrészt pedig a Nemzeti Múzeumot a magyar tudományos és irodalmi élet egyedüli nagy központjává kívánta megtenni.

A nádor azon készsége, a melylyel több kívánságát teljesítette, csak fokozta munkakedvét.

Mindjárt az év kezdetén nagy örömmel értesült arról, hogy a nádor közbenjárása folytán a hadparancsnokság elrendelte, miszerint január 10-étől kezdve éjjel-nappal egy katona álljon őrt a Múzeum kapuja előtt.

Január közepe táján egy másik felterjesztése nyert kedvező elintézészt. Az intézet mindeddig 4 öl fát kapott az egyetemtől, a mi, bár csak egy kályhát fűtöttek, nem volt elegendő. Ez évben már nem egy, hanem két kályha fűlt: az irodában, a mely egyuttal olvasóteremül is szolgált, és a természetrajzi ör szobájában. Miller kérésére most a nádor 145 forintot utalványozott fára, miután egy öl fa szállítással és vágással 72 frt. 30 krba került.¹

Márczius 2-án viszont ő jelenthetett örömhirt a nádornak. Ezen a napon történt ugyanis, hogy Marczibányi István örökösei kijelentették előtte és Haliczky előtt, hogy a Múzeum számára

¹ Országos levéltár. Acta Musaei A. 1811. Nr. 135.

különféle értékes szobrokat, régipénzeket, és más régiségeket ajánlanak fel. Ezenfelül bizonyos összeget óhajtanak letenni, hogy ennek kamataiból a magyar nyelven írt legjobb munka jutalmaztassék meg; egy másikat pedig, hogy ebből a Nemzeti Múzeum által kitűzendő pályakérdés megfejtője díjaztassék, és végül bizonyos tőkét a mielőbb szervezendő régiségtári őri állás javadalmazására. Igaz, hogy amidőn később a nádor utasítására Miller megjelent az örökösök előtt, hogy a kilátásba helyezett adományokat átvegye, arra a tapasztalatra jutott, hogy sokkal többet ígértek, mint a mennyit adtak, a pénzádomány sorsa pedig függőben is maradt a főörökös zsugorisága miatt.¹

Mialatt ezek történtek, Miller szorgalmasan dolgozgatott szervezeti szabályzatain, javaslatain, a melyeknek megszerkesztésére a nádor 1810 november 16-ki leiratában őt felszólította, úgy hogy ápril 1-jén József nádor elé terjeszthette 1. a szolgálati szabályzat tervezetét, a melybe mindazt felvette, — kapcsolatba hozván az intézet szellemével — a mit erre nézve 36 éves katonai, irodalmi és politikai pályáján tapasztalt, 2. a tisztviselők eskü-mintáit, 3. az ezek fizetését szabályozó javaslatot, 4. a nagyközönség számára megállapítandó napirendet és 5. a Muzeumi Akták czinű kiadvány tervezetét.²

A szolgálati szabályzatot, mely nem csak az ő terveire derít fényt, hanem az akkori viszonyokat is megvilágítja, két részre osztotta, általánosra és részletesre.

Az általános rész az összes tisztviselői kar által megszivlelendő dolgokat foglalta magában, a következő 19 pontban.

Soha meg ne feledkezzenek a tisztviselők az esküről, melylyel lekötötték szolgálataikat a királynak és az országnak, az intézet dicsőségére és hasznára. Az ország kincseit felelősség terhe alatt tartoznak megőrizni. Hogy még a gyanú se férközhessék hozzájuk, azon kell lenniök, hogy életük minden tekintetben kifogástalan legyen. Óvakodniok kell tehát az adósságcsinálástól, a kéteshírű emberek társaságától, az egyenetlenkedéstől, szóval minden olyantól, a mi nem egyeztethető össze a közhivatalnoki jelleggel, és a mi az intézetre, vagy a tisztviselőtársakra szégyent hozna.

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 496.

² Muzeumi igazgatóság irattára. A. 1811. Nr. 22.

Instructio generalis pro toto Musei nationalis Officiolatu.

- 1.) Aetate omnia singulos semper meminisse oportet Juramenti quo quisque se Regi, et Regni ad fidelitatem, et cum incrementis, ac honore Instituti servandum obnoxiiat. Quare
- 2.) Thesauros Regi sibi traditos sub maxime responsione diligentissime conservabunt.
- 3.) Et ad omnem subsumptionis causam a se evitandam, Actioni suae regulis honestatis conformari, vitabunt. Debent contrahere, convexi, tanquam cum hominibus suspectae fides, et abiecta Conditionis fore: et iurgia, et simularum seu inter se, seu cum aliis exorari, ac vitis se implicare, quae publicum Præceptum Officiale indicent, et ipsi Professorum, Collegisque iuramentum, aut plane ditionem inferant. At contra
- 4.) Si omnes mutuo amore, pacisque amicitia complacentur, Consilia sapientiae de Instituti nationalis promotione inter se conferant, litterarum Labores sibi invicem communicabunt, atque rigore discutiant, omnesque ad unum, eandemque finem adlocuti unanimi consensione studia sua convexere palam commonefrabunt, ut perae eruditae Societatem conseruata videantur.
- 5.) In Hospitiis excipiendis se neutquam molles, et fagnos præbunt, viros maiorem avaritiam monastica humilitate, aut affectata gravitate, minoris conditionis, et Peregrinos autem cum contemptu excipere caveant: quicquid Chastitatem, vel Libertatem ridet, declinare fudeant, sed Rectum, quod exornat Cupedia radice suat, se omnia perire, et non fucata Traditione præditi esse testificatur.

Mindnyájan kölcsönös szeretetben, tartós barátságban éljenek egymással, többször tanácskozási az intézet érdekeinek előmozdítása ügyében, megbeszélvén egymással irodalmi terveiket, hogy valóban mindannyian úgy tűnjének fel a nagy nyilvánosság előtt is, mint a kik ugyanazon közös cél szolgálatában állanak, és úgyszólván egy tudós társaságot alkotnak. A látogatókkal szemben készséges barátságot tanusítsanak, és óvakodjanak a magas állású embereket meghunyászkodással, vagy erőltetett méltósággal, a többieket, főleg az idegeneket pedig lenézéssel fogadni, és kerüljék a felületességet épp úgy, mint a szörszálhasogatást, ez által is megmutatván, hogy az őrizetükre bízott tárgyakat alaposan ismerik. Ajándékot kérni vagy elfogadni, mint a hogy ez az elég nem szép dolog külföldön divatban van, nem csak nem fér össze a magyar jellemmel, hanem szigorúan tilos is. Az intézet gyarapítására szolgáló ajándékok késedelem nélkül bejelentendők az igazgatónak, a ki bevezettetvén ezeket a gyarapodási naplóba, átadja az illető őrnek, a megfelelő teremben való elhelyezés és lajstromozás céljából. Tartózkodjanak minden pénzbeli kiadástól. Ha valaki a nádor utalványozása nélkül fizet ki valamit, azt sajátjából tartozik fedezni. A szükséges költségek bejelentendők az igazgatónak, a ki azok előteremtéséről gondoskodni fog. Az intézet színvonalának — úgy a hazai mint a külföldi közönség szemében való emelése céljából, irodalmi munkálatokkal, kiadványokkal kell foglalkozniok. Mielőtt azonban valamely kéziratot cenzura alá adnának és kinyomtatnának, be kell mutatniok az igazgatónak. Elsősorban kötelessége pedig mindenkinek a Muzeumi Aktak szerkesztésében, az intézet tulajdonát képező tárgyakról irt tudós és hasznos értekezések írásával, résztvenni. A hivatalos órákat akként kell betartaniok, — nyáron délelőtt 9—12, délután 3—6-ig, télen pedig — vagyis november 1-jétől márczius 19-éig délután 2—5-ig, kivéven a vásár- és ünnepnapokat és a takarítás idejét, a mikor az összes helyiségek zárva tartatnak, — hogy sem későbbben nem szabad jönniök, sem korábban elmenniök. Tilos magánügyek elintézése céljából a hivatalból elmaradni. Ha valaki 3 napon át kimarad, az igazgató jogosítva van ezt az időt tőle számon kérni, kivéven természetesen a betegség esetét. Mindenkinek 6 heti szabadságidő engedélyeztetik pihenés céljából, és pedig akár egyhuzamban, akár több részre osztva. Soha sem

lehet azonban távol több egyenél: s csak ha ez visszaérkezett, távozhatik a másik. A ki szabadságra megy, kérje fel társát a helyettesítésre: ez viszont vállalja el azt minden vonakodás nélkül, és ne éljen azzal a kifogással, hogy valami nem tartozik ügykörébe. Az igazgatónak gondja legyen rá, hogy első sorban a kanczellisták alkalmaztassanak helyettesekül, hogy ekként megismerkedhessenek a teendőkkal. Senki se vigyen a Múzeum tulajdonát képező könyvet, kéziratot, érmet, régiséget stb lakására, semmiféle ürügy alatt, sem a maga, sem más használatára, mert ily helyen nem lenne kellő biztonságban az illető tárgy. Az intézet falain belül azonban mindenki szabadon használhatja a gyűjteményeket. A város bármely részében üssön ki tűz, mindenki haladéktalanul a Múzeumba siessen, és mindaddig ott maradjon, míg a legkisebb veszedelem el nem múlt. A vész növekedtével az ország kincseinek megmentésére, felelősség terhe alatt kövessenek el minden lehetőt. A magasabb helyről esetleg elrendelt munkálatokat ne húzzák-halaszszák fontolgató késedelmeskedéssel, hanem mielőbb lássanak hozzá. Minden időben és alkalommal szemeik előtt lebegjen az intézet érdeke, és ha valahol érdekesebb tárgyra bukkannak, el ne mulasszák azt az igazgató tudomására hozni. A hivatalokban szokásos versengés elkerülése czéljából mindenki vegye tudomásul, hogy az örök és segédörök közt van ugyan különbség, a cím és fizetés tekintetében, de nincs a hivatali kötelességekben. Úgy az örök, mint a segédörök és kanczellisták közt a szolgálati idő állapítja meg a sorrendet. A lajstromozó a segédörök után következik. Az előléptetésnél, a fizetésjavításnál és kitüntetéseknel azonban elsősorban a szorgalom, a rátermettség, az irodalmi munkásság és szakismeret jön tekintetbe, nem pedig a szolgálati évek száma.

A szabályzat másik része egyenkint foglalkozik az igazgató, a könyvtári, régiségtári és természetrajzítári örök és segédörök, a lajstromozó, a kanczellisták és szolgák teendőivel.

Az igazgató számára elég tág hatáskört biztosít. Mindenekelőtt lelkére köti, ne téveszsze soha szem elől, hogy az ország kincseinek őrizete az ő belátására, tudására, vezetésére bízott: fordítsa ennél fogva minden igyekezetét arra, hogy az ország és király által beléhelyezett várakozásnak megfeleljen. Ha valamit az intézet érdekében előnyösnek vél, azt el ne mulassza keresztül-

vinni, esetleg felterjesztéssel fordulván a nádorhoz. Másrésről azonban a lehetőségig takarékos legyen, nehogy az intézet pénzeje mértéken túl igénybe vétessék. A pénzkezelésbe ne ártsa magát, hanem minden egyes pénzadományt utasítson a számvevőséghez. Mindazonáltal ne szakítson meg minden összeköttetést az országos pénztárral, sőt kívánja meg, hogy a számvevőség időnkint értesitse az intézet vagyoni állásáról, részint, hogy a nádort oly javaslatokkal ne terhelje, a melyek nem állanak arányban a Múzeum vagyoni erejével, részint pedig, hogy a Múzeumi Aktákban a pénzalapról évenként beszámolhasson az országnak. A hagyományokat, alapítványokat egy példányban terjeszse fel a nádorhoz, egy másik példányt pedig helyezzen el az intézet irattárában. Addig is, míg az intézetnek magának lesz ügyésze, jogügyi kérdésekben forduljon a közalapítványi ügyigazgatósághoz. Ha az épületben valamit átalakítani, javítani kellene, avagy új szekrények lennének beszerzendők, készíttessen előbb a végzendő munkáról költségvetést és ezt jóváhagyás és kiutalás czéljából terjeszse fel a nádor elé. Minden kiadás kiutaltványozását a nádortól kérelmezze, és semmit ne előlegezzon a saját erszényéből. Ha valaki könyvet, kéziratot, érmet, régiséget stb. ajándékozik a Múzeumnak, vagy pedig ő vásárol ilyesmit az intézet pénzén, mielőtt azt megörzés végett átadná az illető osztály örének, tegyen jelentést a tárgy részletes leírásával és az ajándékozó nevének felemlítésével a nádornak, a lajstromozóval vezettesse be a gyarapodási naplóba, és ha jelentékenyebb dologról van szó, a lapoknak is küldjön értesítést.

Az igazgatónak jogában áll a megüresedett tisztviselői és szolgai állások betöltésére vonatkozólag javaslatot tenni, azzal a kötelezettséggel, hogy megelőzőleg kellő tájékozódást szerezzen magának az illetők szakképzettsége, jelleme, szorgalma, nyelvismeretei felől, meg nem elégedvén e tekintetben egyszerű ajánlatokkal, nehogy meg nem felelő egyének jussanak az intézet kötelékébe. Alárendeltjei iránt legyen emberséges. Habár nem tartozik is betartani a hivatalos órákat, a mennyire az ügyek intézése megengedi, jelenlétével és példájával is buzdítsa alantasait szorgalomra. Ha valakinél nyilvánvaló hanyagságot tapasztalna, figyelmeztesse először négy szem közt, barátságosan kötelességére: ha pedig ez nem használna, mások előtt keményebben is intse meg. Ha valaki annyira meg-

feledkeznek magáról, hogy olyan adósságokat csinálna, a melyeket nem képes kifizetni, vagy írásnak adná magát, vagy piszkos beszédekkel folytatna, vagy más hasonló bűnökbe merülne el. A mi nem csak a tisztviselői karnak, hanem az intézetnek is romlására vezethetne, és komoly intés után sem mutatkoznék nála javulás. az illet jelentse fel a nádornál, hogy hivatalából elmozdítassék. Az iszákos szolgákat pedig egyáltalában ne tűrje meg, hanem bocsássa el őket a szolgálatból. Figyelemmel legyen arra is, hogy a tisztviselők egymással jó viszonyban éljenek. Miután óhajtandó, hogy az intézetben kifogástalan jellemű, valóban tanult, munkás egyének legyenek, buzdítsa a tisztviselőket az irodalmi munkásságra is; hogy lássa a király és az ország, hogy hasznos és alkalmas embereknek ad kenyeret. Ne engedjen azonban semmit közzé tenni, mielőtt a kéziratot maga át nem nézte volna. Ha pedig a Múzeum kézírataiból akarna valaki egyetmást kinyomatni, tegyen erről előbb jelentést a nádornak, nehogy oly dolgok jussanak a nyilvánosság elé, a melyek nem oda valók.

Hogy a Múzeumi Aktákból évenként megjelenhessék egy kötet, a tisztviselőket ösztönözze az írásra, maga pedig a szerkesztést vegye kezébe, de az anyag megválasztásához a nádor beleegyezését is kérje ki. Miután úgy illenék, hogy az igazgató »az ország könyvtárosa« és »a nádor történetírója« czímmel is fel legyen díszítve, kötelességévé tétetnék egyes, a közügyekkel kapcsolatos munkálatokat végezni. Úgyisintén, ha egyes vidéki írók valamely tudományos kérdésben felvilágosításért fordulnának hozzá, már az intézet hírnevének öregbítése céljából se tagadja meg a kívánt választ. Az intézet pecsétjét gondosan őrizze meg, és csakis hivatalos ügyekben használja. Távolléte esetén adja át valamelyik örnek, a kitől visszatérte után az elintézett ügyekről jelentést kívánjon. Az igazgató feladata az öröket szorgalmazni, hogy a katalógusokat, leltárakat, indexeket és lajstromokat minél lelkiismeretesebb pontossággal vezessék, és ezekbe minden ajándékot, vételt haladéktalanul beiktassanak. Az ily leltárak és lajstromok vezetésének módját ő állapítsa meg. Évenként kétszer, vagy többször is, előre meg nem állapított időben, látogassa meg az összes tárákat, és az indexek alapján vizsgálja meg, vajjon meg van-e minden, nem rongálódott-e meg valami, nem lett-e

engedély nélkül kikölcsönözve, és tapasztalatairól tegyen jelentést az ország nádorának. Az előkelő állású látogatók iránt, kivált ha még külföldiek is, a legmesszebb menő figyelmet tanúsítsa. És miután az egész nemzeti intézetnek a közjóra szolgáló vezetése az igazgató okos belátására van bízva, úgy az alkalmazandó egyének megválasztásában, mint az egyes gyűjtemények el rendezésében, és az ország kincseinek megőrzése körül, lelkiismeretességet, szakértelmet és hűséget tanúsítson.

A könyvtár öre és segédöre részére külön 25 pontozatból álló utasítást szerkesztett Miller, a szolgálati szabályzat keretében.

Azonfelül, a mi az összes tisztviselőkre nézve szabályul lett felállítva, a könyvtár embereinek még azt is lelkükre köti, hogy ne téveszszék soha szem elől, miszerint oly osztálynak őrizete bízott rájuk, a melyben soha sem lehet eléggé ügyelni a visszaélések megátlására.

Ebből kifolyólag 1. miután az egyes könyvpolczok nem zárhatók el külön-külön, gondosan ügyeljenek arra, hogy a könyvekben s kéziratokban senki kárt ne tegyen, és egyes lelkiismeretlen olvasók azokból valamit ki ne tépjenek. 2. Ha több a látogató, főleg az idegenek, a kiket az örnek vagy segédörnek a termekben körül kell vezetnie, a szolgálta legyen mindig körülötte, a többi tisztviselő pedig helyén maradva gyakorolja az ellenőrzést. 3. Ismeretlen egyéneknek tilos a polczokról könyveket leemelni; az e tilalom ellen vétőket barátságosan fel kell kérni, hogy alkalmazkodjanak a szabályokhoz. 4. Ismeretleneknek nem engedhető meg oly kéziratok betekintése, a melyeket nem lenne tanácsos bárkinek kezébe adni. 5. Az előkelőbb látogatókat, különösen a külföldieket, a legnagyobb előzékenységgel kell fogadni, a ritkább, becsesebb munkákat készségesen meg kell nekik mutatni, közben szakszerű, folyékony előadásban elmondani, mi teszi az illető munkát oly ritkává, becsessé, értékessé stb. 6. Éppen azért kellő tájékozottsággal kell birniok a köz- és magánjogban, a történelemben, a földíratban, statisztikában, a diplomatikában és más rokon tudományágakban, a melyek nélkül a hazai dolgok ismerete nem képzelhető. De nem szabad a nyelvek tanulását sem elhanyagolniok, hogy különféle nemzetiségű emberekkel érintkezhessenek. 7. Nehogy pedig a látogatók fogadása miatt hivatalos teendőik végzésében fennakadást szenvedjenek, a nagyközönség előtti csak

hétfőn és csütörtökön kell a termeket megnyitni: az olvasóközönség azonban naponként használhatja a könyvtárt. 8. A tanulók, ha regényt kérnek, vagy oly munkát, melynek megértése értelmi erejüket meghaladja, az egyetemi könyvtárba utasítandók, nehogy az össze-vissza olvasás miatt tanulmányaikat elhanyagolják. 9. Tiltott könyvek nem adandók ki használatra, sem az oly kéziratok, a melyek a fejedelem jogait, vagy az ország alkotmányát támadják, vagy a melyeket a cenzúra visszautasított. Természetesen kivételnek van helye az oly egyéneknél, a kik hűségsküt tettek: a kik közé a főbb kormányshékek tanácsosai, a bírák, az egyházi és világi méltóságok számítandók. 10. A kutatók szigorúan ellenőrzendők, nehogy olyasmit irjanak ki a kéziratgyűjteményből, a mire az örök feledésnek kellene borulnia: annál is inkább, mert az ilyenek abban a hiedelemben, hogy nekik minden szabad, nagyon könnyen engedik magukat visszaélésekre csábítani, a mi az intézetet rossz hírbe dönthetné. 11. Semmiféle halandónak nem szabad sem kéziratot, sem nyomtatványt kikölesönözni, még tértvény ellenében sem, ha csak a nádor erre megelőzőleg engedélyt nem adott. 12. Igyekezzenek az összes helyiségeket alaposan megismerni, hogy a szekrényeket és polczokat azonnal képesek legyenek megjelölni, nehogy a könyvkeresés órákat vegyen igénybe. 13. A keresés megkönnyebítese czéljából írják minden kötet hátára a szerző nevét és a munka címét. 14. A mennyiben keresztülvihető, úgy a nyomtatványok mint a kéziratok tudományszakokba osztandók: az eredeti kéziratok és ritkább nyomtatványok azonban külön szekrényben őrizendők. 15. A könyvekről kétféle lajstrom készitendő, egy betűrendes és egy szakbeli. Az elsőbe bejegyzendő a kötés minősége, a lapszám, a nagyság, a nyomtatás helye és éve, és a szekrény, polcz, a melyen áll. 16. Ugyanez követendő a kéziratoknál is, azzal a hozzáadással, hogy sajátkezűleg írott-e, eredeti-e, avagy másolat-e az illető kézirat. 17. A ritka nyomtatványokról külön lajstromot kell vezetni, a melybe ezek szakszerű leírása is felveendő, hogy esetleg később kiadható legyen. Ennek végére azon munkák címeit lehetne feljegyezni, a melyek a könyvtárból még hiányzanak, hogy így nyilvánvaló legyen, mennyire ismerik a magyar bibliográfiát. 18. Ügyeljenek arra is, hogy különféle tárgyú és alakú füzeteket össze ne köttessenek, mert az ily

takarékoskodás csak a keresést nehezíti. A betűrendes lajstromba tehát az is beiktatandó, hol kell keresni az ily más munkával egybekötött füzetet. Az olyan apró nyomtatványokat azonban, a melyek tárgyra is, alakra is megegyeznek, össze lehet köttetni. 19. Arra is gondjuk legyen a takarítás alkalmával, hogy nem szenvednek-e a könyvek a molytól, a szútól, s ha valamit észrevesznek, jelentsék azt az igazgatónak. 20. Pálmavasárnapján és október végén rendeljék el, hogy a szolga porolja ki a könyveket, mely idő alatt a könyvtár zárva tartandó. 21. A kettős példányok külön helyezendők el és mindaddig megőrzendők, a míg vagy be lehet őket cserélni a könyvtárban hiányzó munkákért, vagy el lehet őket adni, mely esetben a befolyt összeg a Múzeum napi költségeire fordítandó. 22. A könyvtári szolga minden újabb szerzeménybe üsse bele a könyvtár bélyegzőjét. Az ajándékba adott munkákba pedig ezen felül az ajándékozó neve is beleirandó, örök emlékezetül. 23. Ha a kötendő munkák már felszaporodtak, az igazgató, a könyvtár örének jelentésére, eszközölje ki a nádornál, hogy a Szemerédy- és Valero-féle alapítványok kamatai kiutalványoztassanak. 24. Hasonló gonddal, mint a nyomtatványok, kéziratok, kezelendők a földabroszok, metszetek, czimerek is, a melyekről szintén lajstrom készitendő, a szükséges feljegyzésekkel, és nehogy szétesessenek, bizonyos csoportok szerint bekötendők. 25. A könyvtári ör és segédör kötelessége az intézetet érdeklő eseményekről naplót vezetni, a melybe az előléptetések, a tisztviselők által kiadott munkák czimei, a különféle rendeletek, az ajándékok évenként bejegyzendők.

A régiségtári és természetrajzi osztályi tisztviselők teendőinek körvonalozása után, a Múzeum lajstromozójának a következő ügykört jelölte ki a tervezet.

A lajstromozó (registrator) gondjaira lesz bízva az intézet levéltára, melynek számára az igazgató útmutatása szerint különféle mutatókat, elenchusokat és jegyzőkönyveket kell készítenie, hogy bármit könnyen elő lehessen adni. Ezenfelül ötféle protocollumot vezessen: egyet a nádor által utalványozott kiadásokról, egyet az összes ajándékokról, egyet a nádori rendeletekről, egyet a nádorhoz intézett felterjesztésekről és jelentésekről és egyet a múzeumi ügyben váltott levelekről. Az összes iratokról idő- és betűrendes mutatót kell készítenie. Az összes nyomtatványokat ő lajstro-

mozza, feljegyezvén czédulára a könyv teljes czímét, a szerző nevét, a kiadás helyét és évét, az alakot és lapszámot. A czédulákat betűrendben tartsa, hogy az örök a katalogusok szerkesztésénél felhasználhassák. Az irnokok által leírt leveleket és kéziratokat összeolvassa. Nem szabad azonban a levéltárból valamit lakására vinnie, vagy az intézeten kívül álló egyénekkel valamit közölnie. Kezelje az irodai szereket, készítsen leltárt az intézet bútorzatáról, a hiányokat az igazgatónak jelentse be, szóval ő legyen a Múzeum gazdasági felügyelője. Valamint őt szemelte ki a szabályzat arra is, hogy az esetleg tartandó irodalmi ülések jegyzőkönyvét vezesse.

Az irnokoktól (cancellistae) megkivánta a szabályzat, hogy ne csak a szépírásban gyakorolják magukat, hanem a hazai dolgok ismeretében is előhaladást tanusítsanak. Azért, ha csak nem akarták magukat később mellőztetésnek kitenni, nagy szorgalommal kellett a bibliografia, diplomatika, statisztika, jog, pecséttan, czimertan, régészet, vagy pedig a természettudományok tanulmányozásához látniok, hogy annak idején örökké kineveztetthesse nek. Hogy a gyakorlati ismereteket is elsajátíthassák, és az egész intézetet mintegy játszva megismerjék, azokon a napokon, a melyeken a gyűjtemények a nagyközönség számára is nyitva voltak, csatlakozniok kellett az örökhöz, hogy ekként felügyeletet is gyakorolva, hallgassák magyarázataikat, tágítsák ismeretkörüket, helyismeretüket növeljék, miszerint az örök távollétében őket helyettesíteni képesek legyenek. Ugyanigy hozzá kellett látniok a nyelvek tanulásához, a régi írások olvasásához is, hogy az okleveleket hibátlanul olvasni és az érme feliratait kibetűzni képesek legyenek. A hivatalos idő alatt az igazgató és az örök által reájuk bízott munkát végezték, és a leltárakat, jegyzőkönyveket, katalogusokat tisztán, olvashatóan leírták. Ha ily irányban nem voltak elfoglalva, a könyvtárnak leírás céljából megküldött kéziratokat másolták. Hogy pedig idejekorán irodalmi névre tegyenek szert és magukat az előléptetésre érdemeseknek mutassák, szabad idejüket irodalmi munkálkodásra kellett szentelniök. Dolgozataik tárgyát vagy maguk választották meg, vagy az öröket kérték meg, hogy számukra ily kérdéseket kijelöljenek, miszerint a Múzeumi Aktákban is lehessen valamit közölni az ő tollukból. Így mozdíthatták elő legjobban előléptetésüket. A reájuk bízott

munkákat nem volt szabad magukkal vinni lakásukra, hanem a hivatalos helyiségben kellett elvégezniök. Ha sürgős volt a munka, hivatalos időn túl is tartoztak dolgozni, ekkor azonban más alkalmammal szabadságidő engedélyeztetett számukra. Hivatalos dolgokat olyanokkal, a kik nem tartoztak a nádor közvetlen joghatósága alá, tilos volt közölniök.

Kétféle, általános és részletes utasításokat tartalmaz a szabályzat a szolgák részére is.

Az elsőben intetnek, hogy esküjükhöz hiven, gondosan kerüljenek mindent, a mi az intézet károsodását vonhatná maga után. Éjjel úgy mint nappal józanok legyenek, hogy mindig, kivált pedig veszedelem idején, képesek legyenek a reájuk bízott dolgokat elvégezni. Az iszákosok rövid úton elbocsáttatnak. Ha a városban bármely időben, bármely részen tűz üt ki, tüstént jelenjenek meg az intézetben. A fűtés körül a legnagyobb elővigyázattal járjanak el, és a hivatalos órák végén a még égő parazsat oltsák el. Gyanús embereket, koldusokat, zsidókat sem a folyosón ácsorogni, sem a termekbe lépni ne engedjenek, és ilyenekkel szóba se álljanak. Az intézetben lakással bírók soha se legyenek valamennyien egy időben távol, hanem egyikük maradjon mindig odahaza. Szállást sem nappalra, sem éjjelre nem adhatnak senkinek, az igazgató tudta nélkül: a ki ez ellen vét, elbocsáttatik. A reájuk bízott helyiségeket tisztán tartsák. Az okozott károkat tartoznak megtéríteni. Félőrával a hivatalos idő előtt kérjek el az igazgatótól a kulcsokat, és az örök jöveteléig hozzanak mindent rendbe; azonban senkit be ne bocsássanak. Ha látogatók vannak valamely tárban, ne álldogáljanak tétlenül, hanem iparkodjanak az örök segélyére lenni, kísérenek mindenkit figyelemmel, és ne engedjenek semmit érinteni. A hivatalos idő végével a tisztviselők jelenlétében zárják be az ajtókat és a kulcsokat vigyék le az igazgatóhoz. Hivatalos időn kívül mindegyik gyakorolhatja a maga mesterségét, csak ne a múzeumi teendők rovására. A tisztviselőkkel szemben tiszteletteljes, szolgálatkész magaviseletet tanusítsanak. A látogatóktól ajándékot kérniök nem szabad, de a mit önként adnak, elfogadhatják.

A könyvtári szolgára vonatkozó rész a következő 13 pontban van megfogalmazva. Alkalmazkodjék szigorúan a fentebb

előadottakhoz és őrizkedjék mindentől, a mi őt abba a gyanuba hozhatná, hogy a könyvekkel üzérkedik. Az őr, vagy más tisztviselő távollétében senkit sem szabad a könyvtárba vezetnie, annál kevésbé a gyűjteményt valakinek megmutatnia. Igyekezze magát a helyiségekben teljesen tájékozni, hogy a kívánt munkákat hosszas keresgélés nélkül előadhassa. Lapozgasson sűrűbben a katalógusokban, hogy körülbelül kívülről is tudhassa, mely munkák vannak meg a könyvtárban, s melyek hiányoznak. A könyvtár bejárójánál foglaljon helyet, hogy a ki- és bemenőket szemmel tartassa. A vendégek előtt keljen fel helyéről és vezesse őket az őrhöz. Az olvasóknak csak akkor adjon ki könyvet, ha az őről erre utasítást nyert. A kiadott munka címét jegyezze fel egy czédulára, nehogy mást adjanak vissza, vagy teljesen nyoma vesszen. Ügyeljen gondosan az olvasók kezeire, nehogy ezek valamit kivágjanak a könyvekből. Ha észreveszi, hogy valaki a könyvet befirkálta, vagy abban valami kárt okozott, tegyen erről jelentést az őrnek, hogy az illető a könyvtárból kitiltassék. Azt is jelenteni tartozik az őrnek, ha valaki meg akarja őt vesztegetni, oly czélból, hogy kiadjon neki valamely nyomtatványt, vagy kéziratot. Ha meghagyja magát vesztegetni, legyen elkészülve a legsúlyosabb büntetésre. Ha észreveszi, hogy a moly vagy szú megrongált valamit, ezt haladektalanul hozza tudomására az őrnek. Főként a husvét előtti és októberi nagytakarítás alkalmával kell erre vigyázni. Nehogy a hivatalos órák idején, a mikor esetleg sem vendégek nincsenek, sem pedig más teendője nem akad, tétlenül kelljen vesztegetnie, ilyenkor az őr utasítására másoljon kéziratokat. A távozó olvasóktól nem elég a könyvet visszavennie, hanem azt is vizsgálja meg, nem rongálták-e meg azt. Egyébként pedig kerüljön mindent, a mi panaszra adhatna okot.¹

A szolgálati szabályzathoz csatolta Miller a már meglevő és a még kinevezendő tisztviselők fizetésére vonatkozó költség-előirányzatot is.

Ezt azzal vezeti be, hogy az ország méltósága, az intézet célja és hírneve megköveteli, miszerint az alkalmazottak fizetése az uralkodó drágaságnak, a meglevő pénzalapnak, az egyes

¹ Könyvtári irattár. A. 1826. dd. 8. Jun. A. 1811. Nr. 1944. Ügyszintén Miller kéziratgyűjteménye. XVII. 171

tisztviselők teendőinek megfelelő legyen és megszabadítván őket bizonyos mértékben a megélhetés gondjaitól, munkás szorgalmat lehessen tőlük kívánni.

Ennélfogva az igazgató, a ki egyúttal »az ország könyvtárosa« és »a nádor történetírója« czímet is viselné, kétszer annyi fizetést kapna mint egy őr, vagyis 2400 frtot és az irodai költségekre 100 frtot.

A három őr, a kik közül eddig csak a könyvtár és a természetrajzi osztály öre volt kinevezve, évi 1200 frtot élvezne. A 3 segédőr kinevezése egyelőre nem lenne szükséges; ha a könyvtár öre igazgatóvá lép elő és új, könyvtári, valamint régiségtári őr fog kineveztetni, egyideig elegendő munkaerő lesz. A segédörök fizetését 1000—1000 forintban kellene megállapítani. A lajstromozó úgy mint eddig 800 frtot, az első írnok 600, a második 500 forintot kapna. Most a könyvtári szolga végzi a teendőket valamennyi gyűjteményben. Ha a pénzviszonyok megengedik, a másik két osztályhoz is egy-egy szolgát kellene kinevezni 365 frt fizetéssel és lakással. A háziszolga havi 14 forint fizetéssel, lakással és ruhával díjaztatik. A képtár örének kinevezését az osztály fejlődésétől kellene függővé tenni. A portásra pedig szintén elég lesz akkor gondolni, ha felépül a Múzeum.

Az összes személyzet járandósága e szerint 12.245 frtot tenne ki. Mig a pénzalap így állott. Az eddigi hét alkalmazott fizetése 6300 frtot emésztett fel, a mihez az egyetemi alap 2350 forinttal járult, az alapítványok kamataiból pedig befolyt 3950 frt. E kamatoknál még évi 530 frt felesleg mutatkozott. Ehhez számítva a legújabban megajánlott 13.950 frtnyi adományok kamatait, nem csak a könyvtárör 1200 frtnyi évi fizetésére lett volna elegendő fedezet, hanem a régiségtári őr fizetésére is maradt volna még 167 frt.¹

A Múzeumi Akták kiadására vonatkozó javaslatát is gondosan igyekezett megindokolni Miller. Az egész országot előzőnlő regények olvasása — úgymond — annyira megmételtyezé az emberek izlését, hogy a komolyabb irányú munkák úgyszólván teljesen elveszítették olvasóközönségüket. Ennek szomorú következményeként a haszontalan könyvek olvasása még általánosabbá vált, a latin nyelv

¹ Könyvtári irattár. A. 1826. dd. 8. Jun.

mivelése és használata számkivetetett, és a hazai dolgok ismerete keresetté, haszonleső foglalkozássá süllyedt. Természetes, hogy ennek hatása alatt a tudományos törekvések elestek a meczenások támogatásától. Úgy, hogy ma már alig mer valaki nagyobb munka kiadására vállalkozni, előre látván, hogy sem vevő, sem olvasó közönségre nem számíthat. Németországban nemrég figyelemmel kezdtek lenni a baj terjedésére, és ellenszerül újból hozzá fogtak az írók időszaki kiadásához, a mi egy időben Svájcban, Belgiumban, Angliában, Francia- és Olaszországban oly gazdag gyümölcsöket termett. Hazánkban ez időszerint csak egy intézet van, mely az áradatnak gátat vethetne, és az ország lakosainak szellemét kigyógyíthatná, t. i. a Nemzeti Múzeum, a melynek már tervezetében is szó volt az Akták megindításáról.

Ezen Aktákból évenként egy kötetet kellene megjelentetni, nagyobb nyolczadrétű alakban, 32—36 iven, az egyetemi nyomda kiállításában. A kötetet lehetőleg olcsón kellene áruba bocsátani, csak hogy éppen a kész kiadások megtérüljenek. Az ezenfelül befolyó pénzt az intézet céljaira lehetne fordítani. A munkatársak 5 vagy több példányt kapnának dolgozataik fejében. Az egyes czikkek a hazafiak kívánságainak megfelelően latin vagy magyar nyelven lennének irandók. A terjesztés céljából legcélszerűbb lenne felhívást intézni az egyházi és világi hatóságokhoz, hogy előlízessenek. Az első kötetet az országgyűlésnek lehetne ajánlani, a többit pedig olyanoknak, a kik a Múzeum kiváló pártfogóinak mutatták magukat, és ezeknek arczképeit is lehetne adni. A példányokat a lajstromozó kezelné. A könyvkereskedői visszaéléseknek elejét veendő, az összes hazai és bécsi lapokban hirdetni kellene, hogy példányok csakis a Múzeumban kaphatók. Gyűjtők minden 10 példány után egy tiszteletpéldányban részesülnének.

Az egyes kötetek tartalmát így lehetne beosztani. Az első helyen jönne az intézet története, évről-évre, minden nevezetesebb esemény felemlítésével és az ajándékok felsorolásával. Ezt rövid kimutatás követné az intézet pénzalapjáról, a befolyt adományokról és az alkalmazottak létszámáról. A tudományos részt kiadatlan okiratok közlése, részint a múzeumi tisztviselők, részint más tudósok tollából kikerült különféle értekezések, újabb találmányok ismertetése stb. alkotná. A személyi hírekben egyes nevezetesebb egyének kitüntetéséről, haláláról lehetne megemlékezni. Végül az

egészet a magyar írók által közzétett munkák felsorolása, rövid ismertetése zárhatná be.

A szerkesztés teendői az igazgató vállaira nehezednének, a ki az összes kéziratokat tartoznék megelőzőleg a nádornak bemutatni és tőle azok kinyomatására engedélyt nyerni, nehogy olyasmi tétessék közzé az Aktákban, a minek nyilvánosságra hozását vagy a cenzura, vagy pedig a politikai tekintetek meg nem engednék.¹

Voltak Millernek ezen felül még más tervei is; ezekről azonban ezúttal hallgatott és megelégedett azzal, hogy kísérő levelében, a melylyel munkálatait a nádorhoz felterjesztette, jelezte, miszerint egyéb, az intézet szervezésével összefüggésben álló nézeteit is kész előadni, ha ő fenségétől erre nézve parancsot kap.

Az országos viszonyok azonban a lehető legkedvezőtlenebbek voltak minden oly tervezetésre, minden oly fejlesztésre, mely a tisztviselői létszám emelésével hozatott kapcsolatba.

Financziáink az utolsó évtizedben a végső zavarba jutottak. Hazánk pénzügyi viszonyainak egyensúlya már 1808-ban annyira megrendült, hogy 223 papirforintot kellett fizetni 100 pengő ezüst forintért. Az 1809. évi szerencsétlen háború után még jobban megnövekedtek a terhek, és még inkább apadt a jövedelem, úgy hogy az állami háztartás fentartása, miután kölcsönt már nem lehetett kapni, csak a bankóprés segélyével történhetett. Természetesen a papírpénz értéke ennek arányában kevesbedett. Végre a bukás már nem volt elodázható. Az 1811. február 20-án kelt és márczius 15-én kihirdetett rendelettel a kormány kimondotta a devalvatiót, a melynek értelmében a papírpénz névleges értéke egy ötödére szállíttatott le.

Az állam bukását egyformán megszenvedte szegény és gazdag. Kimondhatlan veszteség sujtotta a Múzeumot is, a mennyiben 479.514 frtot tevő alaptőkéje ettől fogva csak 95.908¹/₅ forintot ért. József nádor úgy segített az intézet kétségbeesett alkalmazottjain, hogy évdíjukat ötszörösen fizettette ki. De arra már igazán nem gondolhatott, hogy Miller javaslatait megvalósítsa.

Ezt Miller is kénytelen volt belátni. Nem sürgeti tehát egy ideig a többi tervezet megvalósítását, hanem arra kéri a nádort 1811. június 5-én, hagyja jóvá legalább azt a szabályzatot, a mit a

¹ Könyvtári irattár. A. 1826. dd. 8. Jun.

látogatókra vonatkozólag benyújtott, miután a vendégek nagyon sok idejüket veszik igénybe a tisztviselőknek. Egyúttal, minthogy a helytartótanács többszöri rendelete daczára sem lehetett elérni, hogy a köteles példányok pontosan beküldessenek, az e körül tapasztalt hibák kiküszöbölése céljából terjeszt a nádor elé javaslatot.

Az a tapasztalat indította őt e lépésre, hogy bár a hatóságokhoz intézett felsőbb rendeletek szigorúan meghagyták a köteles példányok beküldését, ez távolról sem történt meg; hanem ellenkezőleg, számos visszaélés burjánzott fel a helytartótanács rendeleteinek kijátszása céljából. Egyedül a pesti egyetemi nyomda képezett kivételt, mely összes nyomtatványait pontosan beküldötte. felévenként, közvetlenül az országos könyvtárba.

Hogy a helytartótanács intézkedéseinek betartása körül annyi mulasztás történt, nagy része volt benne Fűskuti Landerer Mihálynak, a ki még 1804-ben kinyilatkoztatta, hogy nemes ember létére nem fogja tűrni, miszerint oly terhet rójanak rá, a mely nem gyökerезik hazai törvényben. Így azután a pozsonyi, pesti, kassai és budai Landerer-nyomdák mit sem szolgáltatnak be köteles példányok czimén. Példájukat követték Gottlieb váczai, Weber pozsonyi, Klapka temesi, Steribig győri, úgyszintén a zágrábi, sárospataki stb. nyomdatulajdonosok.

Így állott elő az a szegényletes állapot, hogy azok a könyvek, a melyek az országban jelentek meg és itt közkézen forogtak, éppen az ország könyvtárában nem voltak meg. Miután pedig semmi pénzalap nem volt megszerzésükre, hét év alatt nagyon felszaporodott a hiányzó munkák száma. Legfőbb ideje volt tehát, hogy a felsőbb rendeletek végrehajtása céljából bizonyos a külföldön is gyakorlatban lévő intézkedések léptettessenek életbe.

Ezek közül a következőket ajánlotta Miller. A mint valamely könyv, vagy füzet stb. tekintet nélkül tárgyára, nyelvére, nagyságára, alakjára, cenzura alá kerül, a könyvvizsgáló ne csak azt írja rá a kéziratra nyomtatható — »admittitur«, — hanem azt is, hogy ebből négy nyomtatott példány szolgáltatassék be a helytartótanácsához. Így a szerzők és nyomdászok egyaránt emlékeztetve lesznek kötelezettségükre.

A nyomdászok nem a mikor nekik tetszik, hanem azonnal a mint a sajtó alól kikerült, szolgáltatassák be a köteles példányt a helyi hatóságnak.

Akik ez ellen vétének, tartozzanak a négy példányon felül még ezeknek árát is büntetés fejében lefizetni.

Miután a nyomdászok az egyes munkákat gyakran mellékleteik nélkül küldik be a helytartótanácsához, amelyeket nem lehet így a könyvtári használatnak átadni, magyarázzák meg a hatóságok a nyomdáknak, miszerint teljes munkákat kötelesek beszolgáltatni: nemkülömben, hogy a szerzők vagy kiadók, akik met-szeteket készíttetnek, csak úgy tartoznak ezt is beszállítani, mint a nyomtatványokat. A helyi hatóságok vizsgálják meg tehát, teljes példányokat kaptak-e kézhez, és ha valami hiányt tapasztalnak, ennek pótlásáról gondoskodjanak, nehogy csonka dolgok kerüljenek a könyvtárba.

A köteles példányok kezelését bizzák a hatóságok irodalmilag képzett, alkalmas egyénre. Ilyen hiányában ruházzák át a nyomdákra vonatkozó rendeletek végrehajtásának ellenőrzését teljes joggal a könyvvizsgálókra, és támogassák őket odaadással működésükben.

Nehogy a nyomdászok arra hivatkozhasanak, hogy nem ismerik a felsőbb rendeletek intézkedéseit, a hatóságok hiteles másolatban közöljék velük ezeket.

Ezen felül az ide vonatkozó rendeleteket, valamelyik hatósági kiküldött magyarázza meg a nyomdászoknak. Némelyek ugyanis abban a véleményben vannak, hogy csakis azokat a nyomtatványokat tartoznak beszolgáltatni, amelyek az ő költségükön jelennek meg: az oly nyomtatványokra azonban, amelyeket a szerzők nyomtatnak náluk, a nyomdaköltség megtérítése fejében, nem vonatkoznak a királyi rendelet. Mások ismét úgy vélekednek, hogy csak a könyveket kell beküldeniök, de a kisebb nyomtatványokat, mint pl. verseket, beszédeket, értekezéseket stb. nem. Vannak viszont, akik nem az önálló nagyobb munkákat, hanem csak a legértéktelenebb nyomtatványokat szeretnék beszolgáltatni. Sőt nem hiányoznak olyanok sem, akik azt hiszik, hogy az országos könyvtárba csak a magyar nyomtatványok küldendők be. Abban azonban mindnyájan megegyezni látszanak, hogy a hatóságok által megrendelt nyomtatványok, úgymint a felterjesztések, körrendeletek, pásztorlevelek, jegyzőkönyvek stb. beszolgáltatása alól fel vannak mentve. Hangsúlyozni kell, hogy az ily önkényes magyarázatokból származó kivételeknek, meg-

szoritásoknak, semmiféle jogosultságuk nincs. Egyedül a könyvtárnok van hivatva megítélni, mit kell a könyvtár részére megtartani és mit nem.

Ámbár a négy köteles példány beszolgáltatását nem lehet tehernek venni, miután minden más országban többet kívánnak meg, mindazonáltal, figyelembe vevén azt, hogy a többkötetes és illusztrált munkák nyomása tetemes költséggel jár, nehogy a nyomdászoknak vagy szerzőknek panaszra legyen okuk, engedjék meg nekik a négy köteles példány értékét a könyvpiacon szánt többi példány árába beszámítani.

Ha kitudódik, hogy a köteles példányok be nem szolgáltatásának a szerzők az okai, amint erre is volt már eset, ellenük kell eljárni.

A köteles példányok beszolgáltatására vonatkozó felsőbb rendeletek ellenében semmiféle mentesség, ürügykeresés nem állhat meg; de még a nemesi kiváltságra való hivatkozás sem, miután nem a nemes embert, hanem a nyomdászt terheli a kötelezettség.

Ennélfogva a helyi hatóság minden negyedév végén kérje be a nyomdaktól az ezen idő alatt sajtó alól kikerült nyomtatványokat, és küldje fel Budára.

A szükséges ellenőrzés céljából a helyi hatóságok követeik meg, hogy a kerületükhöz tartozó nyomdászok évenként pontos kimutatást készítsenek a nyomdaikban napvilágot látott összes nyomtatványokról; e kimutatást a helytartótanács juttassa el a könyvtárnokokhoz, annak megállapítása céljából, beküldött-e minden, vagy sem.

A helyi hatóságok egyaránt felelősek legyenek a köteles példányok és a kimutatás beszolgáltatásáért.

Nehogy pedig a beküldött nyomtatványok bármiképen veszendőbe menjenek, a helytartótanácsnál iktattassanak el, és csak ezután küldessenek le — átvételi elismervény mellett — a kiadóhivatalba, mely szintén ennek ellenében tegye át késedelem nélkül a könyvtárakhoz.

A kiadóhivatalban egy külön erre a célra kiszemelt egyén kezelje a köteles példányokat, és rendesen iktassa el a könyvtárakhoz leküldött nyomtatványokat, miután némely nyomdász és

Ordo Dierum

pro aditu ad
Museum Nationale Hungaricum.

Cum in quibusvis recte ordinatis Institutis publicis civitate donata sit laudabilis illa consuetudo: ut certi per hebdomadam dies praefixi habeantur, quibus Instituti Thesauros cum fructu diutius inspicere, commodè examinare, singulorumque Obsectorum explanationem, pro beneplacito postulare liceat: de Benigno Iussu Serenissimi Caesaris, ac Hungariae, & Bohemiae Regii Haereditarii Principis, Archi-Ducis Austriae, Domini Josephi, Regni Hungariae Palatini in Museo Nationali Hungarico sine praemisso constituti sunt Dies:

Lunae & Jovis pro inspicienda Bibliotheca.
Martis & Veneris pro Cimelio Rei nummariae & antiquariae.

Mercurii & Sabbathi pro Camera Naturae Proditorum;
quibus ab hora nona matutina vsque quodecimam, & ab hora tertia pomeridiana vsque sextam vespertinam per totius anni decursum aditus patet; duntaxat Diebus Dominicis & Festis, atque tempore, quo pulveres exequuntur, & Scrinia purgantur, Atria clausa habentur; salvo nihilominus legere volentibus, quotidie, horis praefixis ad Lectorium accessu.

Ad Benignum Suae Caesareo
Regiae Serenitatis Domini Regni
Hungariae Palatini Mandatum.
Budae die 30ma Junii 1811.
Ludovicus Boros m. p.

Napi-Rend

A' Magyar Nemzet
Gyűjteményes Tárnak Szemlélésére.

Minthogy minden jól elrendelt Köz-Intézetekben azon díszletes szokas, ataljában bé vagyon véve: hogy hetenkent bizonyos napok legyenek meghatározva, a' melyeken az Intézetnek Ritkaságait, 's Gyűjteményeit teljes szerént szemlélni, közelebből-is vizsgálni, 's felolók magyarázatot-iskivanni lehessen: ugyanévégen Ő Császári 's Királyi Fő-Herczogságának, Josef, Magyar Ország Nádor Ispánnának kegyelmes Parantsolatjából, a' Magyar Nemzeti Gyűjteményes Tárnak szemlélésére e' következő Napi-Rend határozatott meg, úgy mint:

Hétfőn és Tsütörtökön láthatni a' Könyvtárt.
Kedden és Pénteken a' Penzéket es Régiségeket.

Szerdán és Szombaton a' természeti alkotmányok Gyűjteményét.
Ezen napokon reggeli kilencz Óráól, tizenkettőig, delután pedig háromtól, hatig szabad a' Bemenetel. Egyedül a' Vasarnapokon, Ünnepeken, es a' tisztoztatás idejekor zárva tartatnak a' Paloták. Egyébberánt, a' kinek az a' szándéka, hogy olvashasson: a' sent megjegyzett órák között minden nap megjelenhet a' Könyvtárban, legottan szándékát minden akadály nélkül tellyesithetvén.

Ő Csász.'s Kir. Fő-Herczogságának
Magyar Ország Nádor Ispánná-
nak kegyelmes Parantsolatjára.
Budán Szent-Iván hava 3odik
napján 1811.

Boros Lajos m. p.

Tages-Ordnung

zur Besichtigung des
Hungarischen National Museums.

Da bey allen wohlgeordneten öffentlichen Anstalten, die lobenswerthe Gewohnheit allgemein angenommen ist: daß gewisse Tage der Woche festgesetzt werden, an denen die daselbst aufbewahrten Gegenstände nach Belieben besichtigt, näher betrachtet, so selbst Erläuterungen über jeden einzelnen Gegenstand gefordert werden können: so sind auf höchsten Befehl Sr. Kais. k. Königl. Hoheit des Erzherzogs Josephs, Palatinus des Königreichs Ungarn, folgende Tage zur Besichtigung des hungarischen National-Museums bestimmt worden, als:

Montag und Donnerstag zur Besichtigung der Bibliothek.

Dienstag und Freitag für die Antiquitäten-Kammer und das Münzkabinett.

Mittwoch und Sonnabend für das Naturalien Kabinett.

In den obgenannten Tagen wird der freye Zutritt Vormittags von 9 bis 12 Uhr; Nachmittags aber von 3 bis 6 Uhr, das ganze Jahr hindurch gestattet. Blos an Sonn- und Fest-, dann an denen zum Abstauben bestimmten Tagen sind die Säle verschlossen. Uebrigens können diejenigen, die Bücher zu lesen wünschen, täglich an obbestimmten Stunden, die Bibliothek ungehindert besuchen.

Auf höchsten Befehl Sr. Kais. k.
Königl. Hoheit des Erzherzogs Pala-
tinus des Königreichs Ungarn.
Ofen am 30ten Junius 1811.

Ludwig v. Boros m. p.

szerző azt állítja, hogy ők beszolgáltatták amire kötelezve voltak, de a kiadóhivatalban elvesztek.

Miután pedig az országos könyvtár nem csak a nyomtatványokat, hanem a földabroszokat, metszeteket és czimereket is gyűjti, ezeknek beszolgáltatása szintoly kötelessége legyen az illető műintézeteknek, mint a nyomdászoknak a kötelespéldányoké.

Végül a Pozsonyban megjelenő latin és német lapokat kiadójuk pósta útján közvetlenül a könyvtárba szolgáltatassa be hetenkint, úgy azonban, hogy a szállítási költség az intézet terhére essék.¹

A nádor június 19-én tette át Miller javaslatát a helytartótanácsához, azzal a felhívással, intézkedjék, miszerint a köteles példányok a jövőben pontosan beküldessenek, a mi pedig a multban elmaradt, pótlólag beszállíttassék az illető nyomdák által.²

A helytartótanács július 2-ki ülésében foglalkozott Miller javaslataival és tüzetes megbeszélés után azt határozta, hogy miután az országos könyvtár vezetője bizonyos teendőket a helyhatóságokra kívánna ruházni, ezekhez kellene a javaslat némely pontjára vonatkozólag kérdést intézni.³ Ennek alapján július 12-én megküldötte mindazon hatóságoknak, amelyeknek területén nyomdák voltak, Miller javaslatának reájuk vonatkozó pontjait, felszólítván őket, mondjanak ezekről véleményt, és járjanak utána, mi lehet az oka, hogy a nyomtatványok nem érkeznek be pontosan az országos könyvtárhoz.⁴

Midőn a nádor értesítette Millert eljárásáról, egyuttal leküldötte neki a napi rend megerősített latin szövegét, oly meghagyással, hogy ezt nem csak latin, hanem magyar és német nyelven is terjeszsze fel a nádori kanczelláriához.

Eleget tévén Miller e meghagyásnak, József nádor június 30-án elrendelte, hogy a napirend nyomtatott példányai az intézet bejáratánál kifüggesztessenek.⁵

E napirend szerint a könyvtárt hétfőn és csütörtökön, a régiségtárt kedden és pénteken, a természetrajzi gyűjteményt pedig szerdán és szombaton lehetett megtekinteni, délelőtt 9—12, délután

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 1614.

² U. ott. Nr. 660.

³ U. ott. Protocollum Depart. Rev. Libr. A. 1811. Sess. 27.

⁴ U. ott. Rev. Libr. A. 1811. Nr. 45.

⁵ U. ott. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 1706.

3—6 óráig, kivéve a vásár- és ünnepnapokat és a takarítás idejét. A könyvtári olvasó terem azonban naponként nyitva volt a mondott órákban.

Millernek már rég kifogása volt az ellen, hogy az egyetemi hallgatók, főleg pedig a bölcsészethallgatók, tömegesen szokták az intézetet felkeresni, a mi a tisztviselőket a legnagyobb mértékben zavarta. Most tehát, hogy a látogatási idő pontosan meghatározott, szerette volna az egyetemi hallgatókat is megrendszabályozni, és kérdést intézett a nádorhoz, hogy miután ezek az alkalmatlan vendégek merőben csak kíváncsiságból jönnek a Múzeumba, nem pedig hogy tanuljanak, meg kell-e nekik minden nap engedni a belépést, vagy sem? A nádor úgy határozott, hogy az ifjúságból hetenkint 6-an jöhetnek a dékán ajánlatával. Tanáraik kíséretében azonban bármikor felkereshetik az intézetet. Ily értelemben értesítette azután július 30-án Miller is az egyetemi rektort.¹

Közeledvén a Pozsonyba összehívott országgyűlés megnyitásának ideje, József nádor, mielőtt erre felutazott volna, két függőbek maradt múzeumi ügyet intézett el.

Az egyik a könyvek köttetésére vonatkozott. Miller junius közepén ismét panaszkodott, hogy tömérdek a köttetlen nyomtatvány, kézirat, és kérte a nádort, utalványozza ki a Szemerédy- és Valero-féle alapítványok 130 frtot tevő kamatait. A nádor teljesítette a kérelmet, de nem mulasztotta el megjegyezni, hogy bár minden dicséretet érdemel a buzgalom, melylyel Miller az intézetet gyarapítani törekszik, mégis figyelmezteti, hogy a mennyiben ez lehetséges, csak magyar dolgokat gyűjtsön, és a kéziratok, könyvek közül is elsősorban azokat köttesse be, a melyek Magyarországra vonatkoznak és fontosabbak.²

A másik, Millernek ápril elsején kelt felterjesztése volt, amelyből eddig csak a napirend nyert elintézészt. A többinek keresztül vitele, életbeléptetése számtalan nehézségbe ütközött. Minthogy e nehézségek időközben nem csak nem szűntek meg, hanem még inkább szaporodtak, a nádor most egész röviden csak annyit válaszolt Millernek, hogy miután a legfelsőbb elhatározás a Múzeum szervezetére nézve már kiadatott, az ő tervezei

¹ Fogalmazvány az igazgatósági irattárban. A. 1811. Nr. 49.

² U. ott. A. 1811. Nr. 44.

meghaladott dolgok. Hozzájárul azonban a Muzeumi Akták kiadásához, és egyben megbizsa, lásson az első kötet összeállításához, valamint az egész intézet állapotáról, az országgyűlés elé terjesztendő jelentés megszerkesztéséhez.¹

Ha dolgozatainak e sorsa nem fokozta is Miller leleményességét, mely a felmerülő nehézségek elosztására folyton újabb eszméket vetett fel, nem is apasztotta, Augusztus közepe táján újabb terv foglalkoztatja.

Még június hó 24-én történt, hogy a város felett átvonuló nagy égiháború nemcsak az ablakokat zúzta be azon az épületen, a hol a Múzeum elhelyezve volt, hanem a tetőzetet is annyira megrongálta, hogy a padlás átázott. A nádor ugyan elrendelte ennek helyreállítását, a mesteremberek azonban, a kik a munkát végezték, arra a tapasztalatra jutottak, hogy a gerendák is elkorhadtak.

Nagy baj volt az is, hogy a tisztviselőknek nem volt a téli időszakra dolgozószobájuk. Miller tett már egy ízben oly javaslatot, hogy az egyetemi épületnek a könyvtárral szomszédos egyik helyisége engedessék át e célra, miután itt több oly szoba volt, a melyet csak a szolgálzat használt, azonban minden eredmény nélkül. Most tehát arra gondolt, nem lehetne-e esetleg a múzeumi kérdést oly módon előbbre vinni, hogy a legközelebb összeülő országgyűlés érdeklődésének bevonásával, a gyűjtemények rövid időn belül más alkalmas épületben helyeztessenek el?

Erre vonatkozó nézeteit körülbelül ezekben mondhatjuk el.

A herczeg Grassalkovich által ajándékozott telken, az építési anyag rendkívül drága volta miatt, nem lehet kevés pénzzel hozzáfogni az építéshez, annál kevésbé, mert a megyék által megajánlott összegek még mindig nem folytak be az országos pénztárba. Másrészről azonban az is bizonyos, hogy az ország kincseinek mielőbb méltó helyre kell jutniok, hogy az intézet kiterjeszthesse jótékony hatását az egész országra. Az ajándékok hihetetlen mértékben szaporodtak. A könyvtár és a többi osztályok már annyira megteltek, hogy a József császár által létesített papnevelő azon része, mely a Múzeum részére lakásul és raktárul átengedtetett, már szintén elégtelennek bizonyult. Előállott

¹ Igazgatósági irattár. A. 1811. Nr. 47.

tehát annak szüksége, hogy az országgyűlés felkérje őfelségét, miszerint a közjó és a nemzeti dicsőség előmozdítása érdekében engedjen át e célra egy megfelelő, kész épületet.

A mit a következőképen lehetne megindokolni. A Múzeum épületének nem csak tágasnak, jól épültnek, tűz- és betörésmenyesnek, hanem a magyar névhez méltónak is kell lennie. A mostani épület azonban, a melyben több mint egy milliót érő becses dolog őriztetik, semmiféle tekintetben nem kielégítő. Az egész épületben nincs bolthajtás, hanem csak gerenda, úgy hogy a mennyezet a nagy teher alatt már-már összeroskadással fenyeget. A tető minden nagyobb esőzésnél beázik, a vakolat hull, a falak repedeznek, s ha tűz ütne ki, egy pillanat alatt lángban állana az egész ház. A kémények is rosszul építvék, alacsonyok. És nincs az épületben egyetlen helyiség sem, a melyet télen a tisztviselők dolgozóterem gyanánt használhatnának.

Mindezt tekintetbe véve, a legegyszerűbben akként lehetne e bajokon segíteni, ha a szerviták épülete, a melyben ugyis csak legfeljebb 6, jobbára külföldi származású szerzetes lakik, s a melyet a pesti szepítő bizottság ugyis le akar bontatni, hogy ott piacztól létesítsen, a Múzeum céljaira engedtetnék át. A kolostor falai oly erősek, hogy könnyen elbirnának egy második emeletet is, emellett az egész épület boltozva van, teljesen szabadon áll, és annyira tágas, hogy nem csak a gyűjteményeket lehetne benne elhelyezni, hanem a tisztviselők lakásait is. A hatvani-utczai telek eladásából remélhető 100.000 forintot azután kellő díszszel át lehetne alakítani az épületet »legfőképen, ha Gömör vármegye Bányáinak birtokossai hazai szeretet által bőkezűségre felgerjesztetődnek és maguk erejek szerint ezen épületet vassal segíteni el nem mulatják«.

Nehogy pedig a szerviták jogos tulajdonukból egyszerűen kiforgattatni látszassanak, birtokukban hagyván egyéb pesti telkeiket, tőkepenzeiket stb. abba az épületbe kellene őket áthelyezni, a melyet a Nemzeti Múzeum jelenleg elfoglal, oly kötelezettséggel, hogy ők végezzék a közelben lévő templomban az egyetemi hallgatók számára az isteni tiszteletet.¹

¹ Miller kéziratgyűjteményében találtuk meg erre vonatkozó emlékiratát ily cím alatt: *Projectum de monasterio Servitarum Pestiensis in Museum Statuum et Ordinum Regni nationale convertendo*. XVII. 310. Ugyanez meg

Ugyanekkor még két más javaslata is lett volna Millernek.

Az egyikben azt ajánlotta, hogy az országgyűlés József főherczeg nádor iránt való háláját tanúsítandó, tekintettel arra, hogy főleg az ő fáradhatlan buzgóságának köszönhető az intézet létrejötte és folytonos gyarapodása, nevezze el az intézetet így: »Museum Statuum et Ordinum Regni Josephinum Palatinale« vagyis »A tettes Nemes Statusok és Rendek s József nádor-ispányi Nemzeti Gyűjteménytár.« Ez a czím megjelölné az intézet tulajdonosát, létrehozóját, és legfőbb vezetőjét.

A másikkal pedig azt a 400,000 forintot, a mely eddig az intézet céljaira befolyt, s a melynek kamatait a tisztviselők fizetésére és a legközelebb felállítandó Magyar Tudós Társaság tagjainak jutalmazására óhajtotta fordítani. ingatlanokba kívánta fektetni.¹

Nem lévén semmi kilátás rá, hogy az alkotmányon ejtett sérelem orvoslásával elfoglalt Rendek, a szervita-kolostor megszerzésére lépéseket tegyenek, Miller szeptember havában folyamodott a nádorhoz, engedje meg, hogy lakásának egyik helyiségét, 505 forint költségen a tél idejére dolgozószobává alakíthatassa át és itt egy vaskalyhát állíttathasson fel; nem lesz ugyan benne — úgymond — elegendő világosság, de a fűtött szobában mégis mindenki szívesebben fog dolgozni. Egyuttal menti magát, hogy a látogatók naponkinti alkalmatlankodása miatt nem volt eddig érkezése elkészíteni jelentését a Múzeum állapotáról, de a hó végén okvetlenül fel fogja terjesztetni.²

A mióta Széchényi gróf a múlt év december havának végén oly határozottan kijelentette, miszerint ragaszkodni akar a királyi diplomában biztosított kinevezési jogához, nem váltott több levelet Millerrel, a ki különben sem tartotta szükségesnek öt terveiről, javaslatairól értesíteni.

A gróf hosszas hallgatásának oka nagyon szomorú körülményben rejtett: az a veszély fenyegette, hogy elvesziti látását. Szeme világa az utóbbi időben annyira elhomályosult, hogy kevés

van magyar nyelven is, úgy látszik Strázsay által fordítva és leírva, Múzeumi kézirattár. Fol. Hung. 473. A javaslat sorsáról különben nem tudunk bővebbet, úgy látszik félben maradt kísérlet volt az egész.

¹ Miller kéziratgyűjteménye. XVII. 319.

² Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 2560.

olvasásra is csak meggyengült idegeinek érzékeny megerőltetésével volt képes és attól tartott, »hogy nemsokára a járásban is mások segítségére lesz utalva« — mint egyik levelében a nádornak írja. Reménylette ugyan, hogy a Beer orvos által a tél kezdetén végrehajtandó műtét sikerülni fog, ámde szemei csak annál nagyobb kiméletet igényeltek. Erre való hivatkozással, a királyhoz benyújtott folyamodásában, 1811 június 12-én összes hivatalairól lemondott.

Elhatározásáról, augusztus 14-én kelt levelében értesítette Millert. Ugyanaz a szomorú ok. — olvassuk ebben — mely arra kényszerített, hogy az állami szolgálattól megváljak és a mostani fontos országgyűléstől távol maradjak, fog abban is meggátolni, hogy a nemzeti könyvtárban, és annak eddig szerzett kincseiben életem hátralévő napjaiban gyönyörködhessem. Mindazonáltal, minthogy még élek, és legalább lélekben oda tudom képzelni magamat, a hová szemem világa többé talán már el nem ér, tehetségemhez mérten, és azon korlátok közt, a melyeket a mostani kedvezőtlen viszonyok minden jó szándéknak megszabnak, filléreimet czentül is édes hazam oltárára fogom áldozni. E szándék által vezéreltetve, legközelebb ismét egy láda új könyvet és régebbi kéziratot fogok Xántos Ignác ügyvéd úr által küldeni. Ez réábbiak közt a legbecsesebbek a most Bécsben tartózkodó pápai nunczius azon beszédei, a melyeket Bécsnek a francziák által történt megszállása alkalmával, menekülése közben, Magyarország különböző vidékein tartott, s a melyeket egy ugyanitt látható irással együtt, a nemzeti könyvtár részére nekem átadott.

Hogy az éremkatalogusom függeléke gyanánt az Ön tollával megírt szép munkát csak az országgyűlés alkalmából szándékozam szétosztatni, azt még Bécsből jeleztem. Most tehát csupán megújítom kérésemet, hogy ezt vagy személyesen végezze el, ha enélkül is szándéka volt az országgyűlésre felmenni, vagy pedig Xántos úr által eszközöltesse: ez esetben azonban sziveskedjék őt a szükséges utasításokkal ellátni.

Ohajtottam volna e munkát a katalogusok mintájára bekötetni: de hogy mily aránytalanul drága most minden ily dolog, azt Önnek is tapasztalnia kellett s így ki tud engem e tekintetben menteni.

Szeretném, ha Xántos úrnak még egyszer annyi példányt adna át, mint a mennyi a bécsi, soproni és győri tudósok és elő-

kelőségek közt kiosztandó lesz: a többit Ön ossza szét az erdélyi és magyarországi tudósok közt. A magam és enyéim számára is kérek néhány példányt: hatot finomabb papíron, hogy ebből négyet Franciaországba, kettőt pedig Angliába küldhessek, a hova felsőbb jóváhagyással katalógusaim is elküldettek.

Ezekben foglalom össze a világtól elzárt remetének óhajait, a ki csak azt fűzi még kéréseihez, hogy bizvást reményli és elvárja, miszerint Ön feleségével együtt, kit mindketten szívélyesen üdvözlünk, meg fogja látogatni. Isten Önnel tehát! És ha szemeit nagyon megtalálja erőltetni, úgy hogy kénytelen lesz az olvasással felhagyni, vagy tollát letenni, gondoljon az Ön barátjára.¹

Miller szintén bizonyos borongós hangulatban felel a gróf levelére. Ámbár hallotta már, hogy bucsút mondott az állami szolgálatnak, de nem vette addig megtörtént dolognak, míg maga nem tudatta vele. Be kell vallania, hogy a legnagyobb fájdalommal olvasta a szomorú hirt, és hogy ezt figyelmeztetésnek vette magára nézve is. Ámbár még elég szerencsés, hogy nem kell szemüveget használnia, ennek dacára tudja, hogy ő reá sem várhat más sors. Ennélfogva elhatározta magában, hogy követni fogja a gróf példáját. Jövő hó 3-án belép negyvenedik szolgálati évébe: ezt még becsülettel be akarja tölteni, azután azonban — a míg a Gondviselésnek tetszeni fog — a nyugalmat kívánná élvezni.

Eddig sem varakozott volna, ha felesége nem esik egyik betegségből a másikba. Most is, alig hogy felépült régebbi bajából, a sorvadás jelei mutatkoznak rajta. Kénytelen tehát fiatalabb korában megtakarított vagyonát az orvosokra elkölteni. Sietnie Czenkre, hogy a gróf társaságában vigaszt és enyhülést keressen, ha ez a körülmény le nem kötné. Ugyanezen okból volt kénytelen a nádort is kérni, mentse fel az országgyűlésen való megjelenéstől, a hol arra volt kiszemelve, hogy a nádor részére a felső táblán a jegyzőkönyvet vezesse.

A mi a könyveket illeti, küldje ezeket a gróf egyenesen Pestre az ő címére, hogy ezek is szerepelhessenek a Karok és Rendek elé terjesztendő jelentésében. Csak azzal bátorodik még megtoldani kérését, hogy kötve küldje ezeket. Most is egy egész kamra van telve kötetlen munkákkal, és ezek addig

¹ Miller levelezése. XI. 83.

fognak itt heverni, míg nem akad valaki, a ki beköttetésükre aldozna. Ő neki csakis a kéziratok kötésére áll rendelkezésre évi 130 frt a Szemerédy- és Valero-féle alapítványokból. A nyomtatványok köttetésére azonban senki sem akar alapítványt tenni, mert a könyvtár a gróf nevére van elnevezve, és mert mindenki attól tart, hogy ez által megtalálná sérteni az alapító gróft. Legkevesebb 20,000 forintnyi tőkére lenne szükség, a külföldön megjelent magyar vonatkozású nyomtatványok megszerzésére és beköttetésére.

Nagyon árt a könyvtár hírnevének az is, hogy az újabb írók, mint pl. Lakics, Márton, Engel, Rumi, Farkas, Genersich, Piringer, Gustermann stb. munkái vagy teljesen hiányzanak, vagy pedig csak részben vannak meg, mint pl. Hormayer kiadványai. Ez az oka annak is, hogy mindig csak a kéziratokat, és soha sem a nyomtatványokat keresik. A nádor öfensége e tekintetben is bizik a gróf nagylelkű aldozatkészségében és hazaszeretetében és reményli, hogy a jövőben a legkifogástalanabb teljességgel lesznek kiadhatók neve alatt a katalogusok. A nádor csupán kéziratok és régiségek vásárlására szorítkozik. Azóta, hogy ő Temesvárról visszatért, 30,000 forinton felül költött e célra öfensége. Úgy látszik a nyomtatványokról való gondoskodást teljesen a grófnak akarja átengedni.¹

Szeptember havában végre elkészült Milier a Múzeum állapotáról írt kimerítő jelentésével, és 30-án felterjesztette a nádorhoz.

Kisérő soraiban elmondja, hogy a francia háború befejezte után az intézet, a haza polgárainak nagylelkű aldozatkészsége folytán, két év alatt oly rohamosan fejlődött, hogy még az idegenek is csak elismeréssel nyilatkozhatnak felőle. Nincs is most már egyéb hátra, mint hogy megfelelő épületet kapjon, miután ennek hiánya nagyban hátráltatja a további fejlődést. Az az épület, a hol a gyűjtemények most elhelyezve vannak, valósággal roskadozik, ezen felül szűk is, úgy hogy sok tárgy ládákban hever; a helyiségek sötétek, nem tűz- és betörésmentesek stb. A tisztviselőknek, a kik pedig az egész világon benn laknak a hasonló intézetekben, nincs

¹ Millernek 1811 szeptember 4-én kelt levele. Széchényi-levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

benn lakásuk. Addig is tehát, a míg egy új épület létesül, legalább arról kellene gondoskodni, hogy a gyűjtemények boltozott helyiségekben őriztessenek.

Azután egyenkint ismerteti a Múzeum három osztályát.

A könyvtárról szóló rész, az 1803 május 1-jétől 1811 október 1-éig terjedő időt öleli fel. Néhány szóval elmondja a könyvtár létrejöttét és rátér a gyűjtemény anyagára.

Az összes anyag 20 kettős és 2 hármas szekrényben nyert elhelyezést. Úgy a szekrényeket, mint az asztalokat, székeket stb. a nádor készíttette.

Az A. betűvel jelzett szekrényben vannak a ritka nyomtatványok. A B-ben az irodalomtörténeti munkák. C-ben az osztrák uralkodóház történetére vonatkozó könyvek. D. E-ben a magyar köz- és magánjog. F. G-ben politika és statisztika. H. I. és K. L-ben Magyarország. Franciaország. Anglia. Dalmácia. Horvátország. Szerbia Bulgária. Bosznia. Oláhország. Moldva és Erdély története. M. N-ben magyar egyháztörténelem. O. P-ben bármely vallású magyar vallásanírók. Q-ban természettan, ásványtan, orvostan, gazdaságtan. R-ben mennyiségtan és csillagászat. S-ben nyelvtanok és szótárak. T-ben vegyestartalmú nyomtatványok. U-ban illyr és oláh nyelvű munkák. V-ben magyar hírlapirodalom. W. X. Y. Z-ben magyar nyelven írt munkák. A. A. B. B-ben földabroszok, metszetek, czimerek. C. C. D. D-ben politikai és jogi tartalmú kéziratok. E. E. F. F-ben a történelmi kéziratok. G. G-ben diplomatikai kéziratok. H. H-ban vegyestartalmú kéziratok. I. I-ben irodalomtörténelmi kéziratok. K. K-ban Autografok. L. L. M. M. N. N-ben segédkönyvek, úgyszintén O. O. P. P. Q. Q-ban is.

Az összes nyomtatványok száma a legutolsó revízió szerint 7730; ebből kötött 7324, kötetlen 406.

A nádor parancsából minden ajándékba kapott munka első lapjára beírják az ajándékozó nevét, az ajándékozás idejét és ráütik a könyvtár ily feliratú bélyegzőjét: Ex Museo Hungarico, mint a hogy a Széchenyi által ajándékozott munkákban ez a bélyegző olvasható: Ex Bibl. Com. F. Széchenyi.¹ A lajstro-

¹ Néhány, igen kevés nyomtatványban és kéziratban, ilyen ex librist találunk beragasztva: a magyar czímer körül e feliratot: Ex Museo SS-et

mozó minden legcsekélyebb ajándékot bevezet a gyarapodási naplóba.

A metszetek, földabroszok, czimerek gyűjteménye kevés kivétellel oly állapotban maradt, a mint azt Széchényi az országnak ajándékozta. A metszetek 102 kötetben voltak összegyűjtve, a 2019 darab czimer 28, a földabroszok pedig 40 tékában őriztettek.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS-KÖNYVTÁRÁNAK BÉLYEGZŐI.

A kéziratok száma meghaladta a 2001 kötetet, a melyekről kétféle katalogus készült; az egyikbe jöttek a Széchényi által ajándékozott kéziratok czime, a másikba pedig azoké, a melyek

O. O. Regni Hungarico — mint ez fentebb látható. Ez bizonyára Miller kísérletezése volt, mindjárt az első évekből.

ket vagy mások ajándékoztak a könyvtárnak, vagy pedig készpénzen vásárolt az intézet.

A jelentés azt is szóvá teszi, hogy a könyvtár semmiféle pénzalappal nem rendelkezik; a minek azután az a következménye, hogy a külföldi magyar vonatkozású munkák nincsenek meg a gyűjteményben. Már pedig nem válik az intézet dicsőségére, ha olyan munkák hiányoznak belőle, a melyeket a városban már szelvében olvasnak. Erre a célra egy 20,000 forintos alapot kellene létesíteni, a melynek évi 1200 frt kamatait a külföldi magyar vonatkozású munkák, valamint ritkább nyomtatványok és kéziratok vásárlására lehetne fordítani. Ugyanez mondható a könyvkötési munkálatokról is. A Szemerédy és Valero-féle alapítványok kamatai mindössze 130 forintot tesznek. A legközelebbi multban is Ittebei Kiss Antal adott 266 forintot könyvkötésre.

Végül megemlékezik a jelentés a köteles-példányok ügyéről is, s felemlíti, hogy a pozsonyi, pesti, budai és kassai nyomdaktól mit sem kap a könyvtár, és hogy a pozsonyi ujságok sem érkeznek be. Ezen a bajon törvényhozási úton kellene segíteni és a mulasztásokat pénzbírsággal sújtani.

Hasonló jelentést nyújtott be Miller a régiségtár és a természetrajzi tár gyűjteményeiről is. Azután felsorolta az összes alapítványokat és pénzadományokat. Mellékelte a tisztviselők számára már előbb kidolgozott szolgálati szabályzatot. A Museumi Akták kiadására vonatkozó javaslatát. S végül a tisztviselők létszámának és fizetésének kimutatását azon kérelemmel, nevezze ki a nádor mielőbb a könyvtáröröt, a régiségtár örét, s a természetrajzi tár segédörét, valamint ide egy szolgát, mert a naponkint szaporodó munkát már sem ő, sem pedig a többiek nem képesek elvégezni.

A napirend ugyan már meg van erősítve, de ez az intézet fejlődésére nem elegendő. Már kezdetben kell ugyanis kiválasztani az intézethez oly kiváló tehetségű egyéneket, a kik az intézettel együtt fejlődvn, ennek szolgálatában öregedjenek is meg.¹

Október havában elterelte kissé Miller figyelmét a hivatalos dolgokról, nejének folyton súlyosbodó állapota. A szegény beteg asszony ereje napról napra hanyatlott, szenvedései fokozódtak; s

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 3000. Igazgatósági irattár. A. 1811. Nr. 66. Miller kéziratai XVII. 245.

Miller a szerető férj vigasztalan aggodalmával látta közeledni az elválás rettegett pillanatát.

Ezekben a reá nézve oly szomorú napokban írta meg Széchényi válaszat, szeptember 1-én kelt levelére.

A részvét — írja a nemeslelkű gróf — melyet lemondással szemben tanusított, azon baráti ragaszkodásról tanuskodik, a melylyel irántam mindig viseltetett, de éppen mivel ezt mindig szívélyesen viszonzni törekedtem, kötelességemnek tartom Önt példám követésétől visszatartani.

Az én állásomat s a reám bizott teendőket nem nehéz más, épp oly hűséges és nálamnál arra valóbb vállakra ruházni; nem mondható azonban ez az Önéről, a mely nem csak alapos készültséget követel, hanem azt is, hogy az illető egyszersmind felvilágosodott, munkás, józan hazafi legyen. Hogy nem hizelgek, mutatja az Ön kedves társaságában töltött évek hosszú sora is. Kötelességet teljesítek tehát, hazám és a felvirulni kezdő magyar irodalom iránt, midőn Önt állásában való kitartásra buzdítom. Maga a veszedelem, mely azzal fenyegeti, hogy ritka jó feleségét elveszíti, indítsa kérelmem teljesítésére; hiszen szíve, lelke szórakozásra fog szorulni, és vajjon hol lelhetné fel ezt jobban, mint hivatásában, a melyet közmegelegedésre és haszonnal tölt be. Ön tehát maradni fog kedves Miller! S mivel utódja kinevezésénél nekem is van szavam, ezennel kijelentem, hogy nem akarok jogommal élni, a míg Ön marad. Kedves nejének minden jót! Adja kérem tudtára, hogy rendelkezésére állunk, ha valamiben könnyebbülésére lehetünk. Isten óvja és segítse Önt!

Ha Tibolthot nem akadályoznák a gazdaság körüli teendők. Liebenburgot pedig betegsége, akkor az újabban megrendelt könyveket, kéziratokat és érmekeket már rég megkapta volna. Így azonban várni kell ez utóbbi felépüléséig, és még akkor is egy részük kötetlenül, vagy a legjobb esetben fűzve fog elküldetni, mert még nem mult el az az idő, a mely az irodalom művelőit és a meczenásokat csábítja a költekezésre, de ugyanakkor vissza is tartja attól. Mindenesetre hizelgő rám nézve, hogy offensége ily kiadásokra buzdít, s ebbeli buzgóságom nem is fog halálomig megszűnni; de offensége is be fogja látni, hogy a jelen viszonyok közt a legkedvesebb tervekkel is fel kell hagyni, ha az állami szükségletek kielégítésére készek lenni akarunk. Ha a régi aranykor visszatér,

bizonyára nem leszek az utolsók között, a kik filléreiket a haza oltárára szentelik.¹

Még el sem jutottak e sorok Miller kezeihez, midőn az isteni gondviselés október 30-án kiszólitotta az élők sorából »felejthetetlen nejét«, »egyetlen földi boldogságát.« Vigasztalódást, feledést keresni egyik rokonához ment Komáromba, s csak midőn innen három hét múlva visszatért, olvasta a gróf levelét, a melyre november 29-én a következőkben válaszol.

Igaz ugyan, hogy az elismerés, a melylyel a gróf az ő szolgálati buzgalma felől nyilatkozik, mást mindenkit arra birt volna, hogy állásában megmaradjon: nála azonban több oly körülmény állott be, mely továbbra is távozásra készti. Ahhoz a mérhetetlen fájdalomhoz, hogy elveszítette legdrágább kincsét, mely őt annyira lesújtotta, hogy teljesen képtelennek érzi magát a további szolgálatra, járul még az is, hogy az ő jó főhercege méltónak találta őt szolgálatai megjutalmazása czéljából ő felségének kitüntetésre ajánlani, és a válasz úgy hangzott, hogy egy országos intézet szolgálatában királyi kitüntetésre igényt tartani nem lehet. Oly államban, a hol az érdem ezen az alapon mérlegeltetik, az olyan tisztességes ember, a ki sem nem ex jezsuita, sem nem lutheranus, sem nem szabadkőműves, kénytelen mindentől visszavonulni. Ő már kérelmezte felmentését a főherceg nádornál, és reményli, lemondása el is fogadtatik, a miről a gróftot értesíteni el nem mulasztandja. Lelkiismerete azt mondja, hogy mint hivatalnok megtette kötelességét, s bizik abban, hogy az utókor elismeréssel lesz szolgálatai iránt és elfogja döntení, kinek a szégyene, hogy őt kitüntetés nélkül bocsátották el, az övé-e, avagy az előadó államtanácsosé?

Leveléhez mellékeli annak a kimutatásnak mását, a melyet a Múzeum állapotáról a nádorhoz szeptember végén benyújtott. Mindent elkövetett, hogy a könyvtár javára egy alapot létesítsen: azonban a féltékenykedés nagyon is nagy mérveket ölt és mindenki a grófra akarja hárítani a költségeket. A főhercegben igazán megvan a kellő méltányosság és ismeri is az állami szükségleteket: ennek daczára, bár a többi osztály a jelenlegi kedvezőtlen viszonyok közt is egyre gazdagszik, nem csak pénzadományokban,

¹ Széchényinek 1811 október 27-én kelt levele. Miller levelezése XI. 107.

hanem mindenféle ritkaságokban, a könyvtár fejlődésére teljesen megakadt. Talán szerencsésebb lesz utódja, ha szabad kezét nyer annak kierőszakolására, a mit az ő működési köre a könyvtárnál nem engedett meg.¹

Miller ez ideig csak Széchényihez irt leveleiben emlegette lemondási szándékát, a nádor előtt azonban mélységesen hallgatott erről. Most elérkezettnek látta az időt a nádornak is tudomására hozni, hogy oly nagymérvű elkedvetlenedés vett rajta erőt, miszerint a lemondás gondolatával foglalkozik.

Deczember hó 5-én újabb felterjesztést intéz a nádorhoz, a melyben elmondja, hogy mielőtt 38 évi szolgálat után felmentését kérné az állástól a melyet — lelkiismerete megnyugtatta ez iránt — a mai napig hűségesen és hasznosan töltött be, törekvéseinek mintegy koronájául, még két dolgozattal akarja kiegészíteni mindazt, a mit szeptember 30-án öfensége elé juttatni szerencsés volt. Az egyik az intézet szervezetére vonatkozik, a másik pedig azok óhajának akar eleget tenni, a kik a Magyar Tudós Társaság felállítását szorgalmazzák.

Az elsőt a már beterjesztett szolgálati szabályzatok kibővítése céljából állította össze, hogy ezeket a tisztviselők kinevezésére, javadalmazására, az intézet pénzalapjának kezelésére, a gyűjtemények gyarapítására és az ügykezelésre vonatkozólag újabb javaslatokkal toldja meg, a melyek közt, nem lehet tagadni, vannak az intézet színvonalának emelésére szolgáló pontozatok is, de vannak olyanok is, a melyeknek keresztülvitele sem üdvös, sem hasznos, sem pedig jogos nem lett volna.

Mindenek előtt hangsúlyozni kívánta, hogy a Múzeum nem iskolás fiúk tovább képzésére szolgáló intézet, hanem oly nyilvános állami intézmény, mely hivatva van a közhivatalokban levő polgároknak, vagy a hazai dolgok ismertetésével foglalkozó tudósoknak segélyére lenni. Oly gyűjteménye tehát a segéd-eszközöknek, a melynek felhasználása az ország politikai, irodalmi, történelmi, érmészeti, régészeti, természetrajzi és ipari viszonyainak megismerését mozditja elő, és a melynek segélyével az uralkodónak, a főkormányzéseknek és törvényhatóságoknak megbízásából, az intézet tisztviselői bármely kérdés megvilágítását, tisztázását megadhatják.

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám. III. csomag, 56. szám.

Miután az ily nyilvános intézetek főleg akkor működhetnek eredményesen, ha élükön világi emberek állanak, és ha ezek a hazai dolgok iránt való érdeklődést népszerűvé teszik, a Múzeum kötelékébe sok mindenféle oknál fogva csak oly világi ember veendő fel, valláskülönbség nélkül, a ki kiválóbb tehetséggel, hajlammal rendelkezik a hazai tudományok művelésére. Ekkor is csak úgy, ha az igazgató előzetesen tájékozódást szerzett magának az illető képességeiről.

Nem fogadhat el tehát az intézet oly alapítványokat, a melyekben a kinevezési jog valamely állásra fentartatik. Ez, az intézet természetéből és rendeltetéséből kifolyólag, egyedül az ország nádorát kell hogy megillessen, mert csak így lehet megakadályozni, hogy tanulatlan, rest, haszonleső, tapasztalatlan, szélhámoskodó vagy szőrszálhasogató egyének jussanak az érdemesebbek kiszorításával, az intézetbe.

Miután pedig a jól végzett munkának illő jutalomban is kell részesülnie, a múzeumi alkalmazottaknak, mint állami köztisztviselőknek, joguk van ahhoz, hogy egyenlő rangban legyenek a főbb kormányzások embereivel, s hogy rendes fizetésükön felül, érdemeikhez mért évi személyi pótlékot kapjanak. Ugyanezért, a közadakozásból létesített pénzalap továbbra is fentartandó, a nélkül, hogy abból valami az adakozók szándékán felül az építkezés céljaira fordíttatnék. A szükségleten felül megmaradt összeget el kellene helyezni kamatozás céljából, hogy a mielőbb szervezendő tisztviselői kar számára tisztességes fizetés biztosíttassék.

A tisztviselők kinevezését a hírlapokban kellene közzé tenni, az igazgatóét pedig, a nádori körlevél útján, a hatóságokkal is czélszerű lenne közölni, az állandó összeköttetés fentartása céljából.

Legyen a Múzeumnak saját pecsétje, a mely a magyar czimert tüntetné fel e felirattal: *F. I. Imp. Aust. R. Apost. alul: Art. S. An. 1808*; körül pedig: *S. Mus. SS. et OO. Hung. Joseph. Palatin.*

Miután az öröknek, hivatalos utasításaik értelmében mindent el kell követniök a gyűjtemények gyarapítására, a könyvtár őrei írják össze az oly kéziratok, nyomtatványok czimeit, a melyek hiányoznak ugyan a könyvtárból, de a melyekről tudni lehet, hogy itt, vagy ott megvannak, miszerint alkalom adtán a hatóságok

újján meg lehessen ezeket szerezni. Mert a Múzeum ügyeinek előmozdítására kétségkívül a hatóságok tehetnek legtöbbet az által, ha a haza polgárait a nyilvánosság előtt is buzditják egyes tárgyak átengedésére. És ha a múzeumi tisztviselők ilyen czélból, úgynevezett irodalmi utazásokra küldetnek ki a nádor által, természetesen a hatóságok vannak első sorban hivatva őket a legmesszebb menő támogatásban részesíteni.

A Karok és Rendeknek, mint az intézet alapítóinak, jogát biztosítandó, törvényben kellene kimondani, hogy a Múzeum más valamely intézettel ne egyesíttessék, és a pénzalap más pénztárba ne utaltassék. A pénzt kezelje az országos pénztár, az intézkedés pedig a nádor kezében legyen, a nélkül természetesen, hogy ezáltal a felség legfőbb felügyeleti joga csorbitást szenvedne.

Az a vizsás állapot, hogy a múzeumi tisztviselőket az országos névtárban megelőzi az országos pénztár kezelő személyzete, a kik a Múzeum pénzeiről elszámolni tartoznak, megszüntetendő, és a Múzeum tisztviselői közvetlenül az országos levéltár után sorolandók fel, nemcsak foglalkozásuk rokonsága miatt, hanem az alapítók méltóságára való tekintetből is.

Miután a nemzeti intézet gyümölcseiben az egész országnak kell részesülnie, életbe leptetendő lenne, hogy a hazai dolgok ismeretébe mélyebben behatolni kívánó ifjúság köréből nevezzen ki a nádor, az igazgató javaslata alapján, gyakornokokat az intézethez: a kiknek szabad bejárásuk lenne a gyűjteményekbe, s a kiket az örök vezetnének be a szakismeretek sajátos világába. Hogy pedig bármit bátorságosan a kezükbe lehessen adni, a mit olvasni, tanulmányozni, összehasonlítani akarnak, esküt tennének, miszerint nemcsak nem fognak semmit megrongálni, vagy elidegeníteni, hanem ellenkezőleg, mindenre feltékeny gonddal ügyelnek. Az örök viszont a szükséges felvilágosításokkal, útbaigatásokkal, irányításokkal támogassák őket törekvéseikben. A technologiai és természetrajzi osztályban pl. minden egyes tárgy rendeltetését meg kellene nekik magyarázni, annak hozzáadásával, mi, hol található. A könyvtárörök a régi oklevelek olvasásába, a diplomaticába, a magyar bibliografiába, heraldikába, geografiába stb. vezetnék be őket. A régiségtár vezetője az érmészettel, a régi szobrokkal stb. ismertetné meg őket. Csakis ez úton lehetne

elérni, hogy az országban terjedjenek az ismeretek, és növekedjék az érdeklődés a Múzeum iránt.

Ezen intézet foglalván magában az egész ország dicsőségét, terjedjen ki a hatóságok gondja arra is, hogy úgy a már kiadott, mint a még kiadandó katalogusok, valamint az *Acta Musaei* című vállalatnak — mely az 1812. év kezdetén fog megindulni — kötetei, levéltáraikban megőriztessenek, hogy ezek segélyével adandó alkalmmal a kívánt felvilágosításokat megadhassák.

A hatóságoknak, sőt egyeseknek kérelmére is, az intézet igazgatója kiadhatná ugyan a nádor külön engedélye mellett, egyes, a Múzeum tulajdonában lévő okleveleknek, az intézet irnokai által készített másolatát, azonban mindenkor csak a nádori kancellária hitelesítése mellett.

A jelenleg csak készpénzből álló alapnak kezelése a legnagyobb gondot igényelvén, törvényhozásilag kellene elrendelni, hogy valamint más alapítványokra, úgy erre is, a közalapítványi ügyigazgatóság ügyeljen fel, és a Múzeumnak a Ludovika Akadémiával együtt külön ügyésze legyen.

Elérkezett annak ideje is, hogy nyugdíj-alapról gondoskodjanak a tisztviselők részére: ezt vagy a már meglévő tőkék kamataiból kellene létesíteni, vagy pedig erre is külön alapot gyűjteni, és ezt gyümölcsözőleg elhelyezni.

Végre, minthogy a Nemzeti Múzeumot az 1808. törvény 8. fejezete már megteremtette, most még az van hátra, hogy öfelsége erősítse meg az intézet nevét is, mely ez lehetne: *Museum SS. et OO. Hungariae Josephinum Palatinum*; úgyszintén a nádor címét, mint az intézet örökös védnökét, a Múzeum pecsétjét, és a nádor jogait a tisztviselők kinevezésére, az intézet szervezésére vonatkozólag.¹

Úgy látszik azonban, hogy Miller nem annyira ezt, mint inkább az ugyanezen alkalommal felterjesztett másik dolgozatát tekintette törekvéseinek, terveinek betetőzése, koronája gyanánt. Ebben ugyanis minden eddiginél nagyobb, merészebbet tervezett. Azt akarta, hogy az ország két legelőkelőbb kulturális intézete: a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudós Társaság egy és ugyanazon alapon létesíttessék.

¹ Supplementum ad organisationem Musaei Hungarici. Országos levéltár. *Acta Musaei* A. 1811. Nr. 3002. Igazgatósági irattár. A. 1811. Nr. 73. Miller kéziratai. XVII. 258.

A mióta az 1790-iki országgyűlés a felállítandó Tudós Társaság sorsát egy irodalmi bizottság kezébe tette le, a bekövetkezett francia háborúk miatt az ügy többé tárgyalás alá nem kerülhetett. Az irodalom azonban nem szűnt meg foglalkozni az eszmével. Schedius és Öttinger után, Kultsár István buzdítására Kis János, Pánczél Pál és mások szólnak a dologhoz. Majd gróf Teleki László teszi közzé 1806-ban a Tudós Társaság felállítására vonatkozó terveit, a melyeket 1810-ben javítva és bővítve ismét kiad. 1809-ben pedig megjelenik Fejér György értekezése »Egy magyar Társaság legkönnyebb, leghelyesebb felállításáról« stb.

Miller nem vesz részt nyilvánosan az eszmecserében, de érdeklődik a mozgalom iránt és foglalkozik a kérdés megoldásával. Sok tépelődés, fontolgotás után arra a megállapodásra jut, hogy legezészerűbb lenne a Tudós Társaságot a Múzeummal kapcsolatba hozni. Tervével nem lép a nyilvánosság elé, hanem egyenesen József nádor elé viszi.

Az eddig felmerült tervek keresztülvihetőségében nem bízott. Abban a véleményben volt, hogy a mit eddig összeirtak, a mit úgyszólván legnagyobb részben a külföldről kölcsönözve a magyar viszonyokra alkalmaztak, azt mind nagy élvezettel lehet elolvasni, de nem igen lehet megvalósítani.

Az első nehézség a pénzkérdés. Az ily Tudós Társaságnak sok mindenfélével kell rendelkeznie, úgymint: alaptőkével, házzal, könyvtárral, természetrajzi osztályllyal, ipari termékek gyűjteményével, fizikai és mechanikai szerekkel, vegytani szertárral, érem- és régiségtárral, nyomdával stb. Ehhez járul még az irodai költség, a világítás, fűtés, a tagok díjazása, a tisztviselők, a gazda, az igazgatók, titkárok, irnokok, korrektorok, a festő, szépiró, nyomdász, a szolgák fizetése, a jutalmak, pályadíjak, a posta-költség, és számos egyéb, alkalmmilag felmerülő kiadás.

Mindez legalább is évi 50,000 forintot igényelne, a mi 832.000 forint tőkének felel meg. Ezt az összeget az egyik a tanulmányi, egyetemi alaphól, nyomdai jövedelemből, a másik a hírlapok, naptárak egyedárúságából, a harmadik közadakozásból akarná létrehozni. Ez mind nehézségekbe ütközik, a mit azonban a tudósok nem akarnak belátni, mert azt hiszik, hogy az ő ügyeikben mindent meg lehet és kell kísérteni, de arra nem gondolnak, összeegyeztethető-e valami az állam érdekeivel, vagy sem.

Miután azonban csak azt szabad óhajtani, a mi a közjó előmozdítására szolgál, valóban érdemes fontolóra venni, tanácsos-e Magyarországon Tudós Társaságot alapítani, a mely a tudományosság örve alatt könnyen mindenféle vizsály és versengés tanyájává válhatnék, tekintettel arra, hogy a tudósok közül egyik sem akar engedni a másiknak, és mindegyik egyeduralkodni akar gyakorolni az irodalom terén. Azután az ily társaságok révén is történhetnek visszaélések, a melyek egyaránt veszélyt hozók az irodalomra és az államra, s a mit semmiféle rendőrség nem képes megakadályozni; hiszen tapasztalataink vannak arra nézve, hogy az irodalom művelése csak ürügy volt, a titkos ülések palástolására. Ámbár sokan mosolyognak e félelem felett és alapatlannak tartják, mégis szükséges az igazat megmondani, és az ellenkező nézeten lévőkötől megkérdezni, vajjon a tudósok ily gyülekezete fog-e annyi hasznot hajtani az országra, hogy ezért érdemes lenne évi 50,000 forintot elkölteni?

Távolról sem gondol senki arra, hogy visszautasítván most már mindazt a kiváló javaslatot, a melyeket erre vonatkozólag a hazaszeretet eddig létrehozott, a magyar irodalom elhanyagoltassék, vagy ellene háború indíttassék. Ellenkezőleg, mindenki azon van, hogy a nemzet régi óhaja mielőbb, tartós alapokon, hasznosan, és óriási kiadások nélkül létesíttessék.

Oly intézményt kell azonban alapítani, a mely képes legyen évi kiadásait fedezni; a mely rendelkezék a szükséges segéd-eszközökkel; a mely teljes biztosítékot tudjon nyújtani a királynak és az országnak, törekvéseinek, szándékainak tisztaságáról; a melyben a visszaéléseknek semmi helyük ne legyen; a mely tagjait minden részrehajlás nélkül az alapos képzettségű, munkás írók köréből válaszsza; a mely nem vallási vitatkozásokkal és bölcseledésekkel tölti idejét, hanem a hazai dolgok fáradhatlan megvilágításával foglalkozik; a mely az érdemes magyar írókat képes jutalomban részesíteni, és végre, a melynek fennállása a közfelfogás szerint is, az egész nemzetre nézve nemcsak hasznos, hanem szükséges is lenne.

Ennek megvalósítását már előkészítette József főherczeg nádornak a magyar nemzet iránt való szeretete, a midőn karöltve a Karok és Rendek nagylelkűségével, megalapította a Magyar Múzeumot, hogy a tudósok mindig feltalálhassák itt a szükséges

irodalmi segédeszközöket. Ez az intézet most is szakadatlanul fejlődik, gyarapszik, daczára a mindenféle szerencsétlenségnek, úgy hogy a Magyar Tudós Társaság alapjai már lehető legjobban meg vannak vetve a gazdag gyűjteményekben.

Mert van-e Európában oly Tudós Társaság, a mely több irodalmi segédeszköz felett rendelkeznék, mint a mennyit a Magyar Nemzeti Múzeum, már most is, fejlődése első éveiben, nyújtani képes azoknak, a kik a hazai dolgok megírására szentelik idejüket? Itt van a gazdag könyvtár és kéziratár; a válogatott ásvány- és növénygyűjtemény; a régiségek, fegyverek és drágaságok gyűjteménye; a mechanikai, chemiai, fizikai szerek tára, a melyek mindmegannyi nélkülözhetlen segédeszközei az irodalmi munkálkodásnak.

Nekünk Franciaország példáját kellene utánoznunk, a hol eltöröltetvén nem rég több tudós kollegium, a nevesebb, munkáik révén ismertebb írókat a hírneves párisi nemzeti intézet tagjaivá választották meg, az egyiket a történelmi, a másikat a természetrajzi, a harmadikat a nyelvészeti osztályba sorozván, az irodalom legnagyobb nyereségére. Ha a Tudós Társaságnak a Magyar Nemzeti Múzeummal való egyesítése a hazára nézve üdvös és hasznos lenne, bizonyára csak helyeselni lehet ennek az eszmének a felvetését.

A Múzeumnak nemcsak az a célja, rendeltetése, hogy az irodalom kincsei, a természet és művészet termékei falai közt összegyűjtessenek, és a látogatók által megtekintessenek, hanem hogy azok által, a kik a hazai dolgok tüzetesebb ismeretére vágyódnak, fel is használtassanak. Mindaz ide tartozik, a mi magyar, vagy a mi Magyarország javára valamely módon kiaknázható. Nem lehet tehát száműzve a Múzeumból a nyelvtudomány, a jog, politika, világi és egyháztörténelem, természetrajz, érmészet, gazdaságtan, orvosi tudomány, vegytan stb., hanem ellenkezőleg minél tágabb tért kell nyújtani a tudósok kutatásainak.

A létesítendő Tudós Társaság célja tehát tökéletesen megegyezik a Múzeuméval, mely nem más, mint a hazai dolgok ismeretének és a magyar irodalomnak művelése. Kitetszik az eddig közzé tett legéletrevalóbb tervezetekből is, hogy a Múzeum tisztviselői ugyanazt a munkát végzik, a melyek a Tudós Társaság leendő tagjaira várnak. Felesleges tehát rengeteg pénzt fordítani

két ugyanazon czélt szolgáló intézetre — mint mondani szokás *«entia multiplicare sine necessitate»*, midőn az egyik, a már meglévő, minden irányban képes a szükségletet kielégíteni. Nemcsak a tudományos társasághoz szükséges személyzet van már meg részben, részben pedig meglesz legközelebb a Múzeumnál, hanem a megkívántató pénzalap is rendelkezésre áll, a mennyiben, hála a hazafias nagylelkűségnek, évi 30.000 forintot képes arra a célra fordítani, a melyre a Tudós Társaságnak 50.000 frt sem lenne elegendő.

Mindezt tekintetbe véve, el kell ismerni, hogy a nemzetre sokkal több dicsőség és előny származnék abból, ha a már megalapított intézet tovább fejlesztetnék, mintha egy másik létesítenék, a mely nem nyújtana egyebet, mint a fennálló Múzeum. Tekintetbe véve, hogy ennek az igazgatón kívül van három öre, ugyanennyi segédöre, egy lajstromozója, két írnoka, festője, szépírója, szolgálói stb. hogy a magyar nyelv és irodalom kellő műveléséről gondoskodva legyen, nem hiányzik egyéb, mint hogy a Múzeum levelező-tagokkal egészítse ki magát.

A tagok választása így történhetnék. Miután mindaz, a mi a Nemzeti Múzeummal összefüggésben van, komoly és tartalommal teljes, és egyaránt hasznos a királyra és országára, természetesen ez a tagok választásában sem lenne szem elől tévesztendő. A Múzeumban nincs helyük az olyanoknak, a kik többnek akarnak látszani, mint a mik. Csakis azok lennének tehát befogadandók, a kik tudományos készültségüket bebizonyították. E célból a múzeumi örök, megbeszélvén egymás közt a dolgot, több pályakérdést tűznének ki. Szabadságában állana azonban bárkinek ily kérdéseket, bármely tudománykörből, az intézetbe beküldeni. Ezekből az igazgató kiválasztana négyet, vagy akár többet is, és ezeket augusztus vége felé felterjesztené a nádorhoz jóváhagyás céljából. Minek megtörténte után, annak emlékeztetere, hogy a Múzeum I. Ferencz király áldásos uralma alatt létesült, október 4-én tennék közhirrre a pályakérdéseket, részint a nádori hivatal körlevele, részint pedig a hírlapok útján. A kérdések kidolgozására egy évi határidő engedtetnék.

Magyar embernek csak magyar, vagy latin nyelven lehetne dolgozatát megírni. A nemzeti nyelv művelése ugyanis kötelesség, és mindenki igazat fog adni abban, hogy nyelvében él a nemzet.

Másrésről azonban azt sem lehet tagadni, hogy a latin nyelv a forrása minden tudománynak. És bizonyára csak dicséretünkre válik, hogy bár máshol már kiszorította az élőnyelv, nálunk még a közügyekben és az iskolákban közhasználatnak örvend. Nem szabad tehát megengedni, hogy a hazai nyelvről való gondoskodás folytán a latin elhanyagoltassék, és az országba visszatérjen az első századok barbársága. Külföldiek használhatnák a pályatételek kidolgozásánál a német, francia és olasz nyelvet is.

A dolgozatokat negyedrétre írva, tört lapokon, hogy a bírálók rájegyezhesék észrevételeiket, jeligés levél kíséretében, névtelenül kellene beküldeni. A jeligés levél rejtene a szerző nevét, állását, lakását. A papírnak azért kellene egyenlő nagyságúnak lennie, hogy a pályadíjat nem nyert dolgozatok is beköthetők és az országos könyvtárban elhelyezhetők legyenek.

A munkálatokat az igazgató osztaná ki az illető örök és más szaktudósok közt, megbíralás céljából, a mint azok kezeihez beérkeztek. A bírálók a nélkül mondanának véleményt, hogy a szerzők után kutatnának. Megbíralás után visszaküldenék a dolgozatokat az igazgatónak, a ki azokat az eredmény kihirdetéséig megőrizné.

A kihirdetés, örök emlékezetül József nádorra, a kinek a Múzeum létrejöttét köszöni, szent József napján történnék, és erre az igazgató által az ország nádora is meghivatnék. Akár személyesen jelennék meg, akár képviseltetné magát valamely főrangú egyén által, a kapuban úgy őt, mint képviselőjét a tisztviselői kar és a szolgálatszémélyzet fogadná, és a kijelölt terembe kísérné. Az ünnepélyen a nádor, vagy képviselője foglalná el a főhelyet; tőle jobbra a bírálók és a meghívott vendégek, balra pedig az igazgató, az örök, segédörök és a lajstromozó ülnének.

Az igazgatónak, vagy valamelyik örnek latin vagy magyar nyelven tartott alkalmi beszéde után, a lajstromozó, a ki a jegyzőkönyv vezetésével is megbizatnék, az igazgatótól átvett jeligés levélkéket egy edénybe tenné és átadná az elnöknek. Miután az illető ör felolvasta a pályanyertes dolgozatot, a lajstromozó felbontaná a jeligés levelet és kihirdetné a szerző nevét.

Ha egy alkalommal nem lehetne végezni valamennyi dolgozattal, az ülést másnap folytatni kellene. Ha pedig az egyes

kérdésekre nem érkeznének be elfogadható munkálatok, ezeket újból ki kellene tűzni.

Meggátolva így minden részrehajlást, a jutalmazásra kerülne a sor.

A Múzeum nemcsak nem akarja ezt a jutalmat készpénzben nyújtani, de nem is képes erre. Sőt a nagylelkű magyar jellemmel sem fér össze a pénz ily áhítozása, és a nemesebb gondolkozású ember inkább felhagy az írással, mintsem hogy munkáját arannyal, ezüsttel megfizettesse. A király iránti hűségnek és a hazaszeretetnek kell ösztönzésül szolgálnia a pályázatra, a legnagyobb jutalomnak pedig a közelismerésben kell rejlenie. A készpénzért való munkálkodásra szolgáló hajlandóság és az a lábrakapott szokás, a mely az irodalmat pénzkeresetté alacsonyította le, már annyira megrontott bizonyos írókat, hogy nem szégyelnek 50, 100, 200 forintos díjakra pályázni. Vissza kell állítani eredeti tisztaságába azt a régi nemzeti vonást, a mely a közelismerést mindennél többre becsüli.

Remélni lehet, hogy a pályázók is erre az álláspontra helyezkednek. Valóban a legnagyobb jutalmul kell tekinteni a tudományokkal foglalkozó embernek, ha az illetékes bíróság pályakoszorúval tünteti ki művét, és ez a Múzeumi Aktákban közzététetik; ha az Aktákat ingyen kapja; ha a Nemzeti Múzeum levelező-tagjává választatik, mely czímmel bármikor és bárhol szabadon élhet; ha erről a nádori hivataltól hiteles okmányt kap, és a nádor, e kitüntetéséről az összes hatóságokat és irodalmi társulatokat körlevélileg értesíti és ez a külföldi és hazai lapokban is közzététetik; ha neve és állása beiktattatik az országos névtárba, közvetlenül a múzeumi tisztviselők névsora után; ha mindenkor szabad belépés engedtetik neki a gyűjteményekbe és ugyanazon előjogokkal ruháztatik fel, a melyeket a felesküdt tisztviselők élveznek; és ha a pályadolgozatok bírálójává tétetik.

Minthogy pedig Magyarorszában ez időszerint az irodalom művelői odáig jutottak, hogy bármily bokros érdemei legyenek valakinek, kitüntetésre nem számíthat, ha csak igen előkelő ajánlatokkal nem rendelkezik, és ekkor is nem ritkán csak akkor jut hozzá, ha egyik lábával a sírban van, és a hasznos munkálkodásra képtelen lett, azt kell hinni, hogy bizonyos végzettség van abban, hogy egy irodalmi állásban levő nemes embernek le

kell mondania azokról a kitüntetésekről, a melyekben más pályán okvetlenül része lett volna. Mintha csak attól tartanának, hogy a tudósok megérdemelt jutalmazásával az udvaroncok rövidséget szenvednek.

Világos, hogy a kiváló elmék ezen mellőzése és a magas rangiak ezen indokolatlan politikája hátránnyal jár úgy az udvar, mint az állam érdekeire. De egyúttal okul szolgál arra, hogy a nemzet pótolja ki, a mit kérelmekkel elérni nem lehet, és módot nyújtson arra, hogy a király és haza szolgálataiban kitünő polgárok megjutalmaztassanak. Ez pedig úgy történhetnék, hogy a Nemzeti Múzeum választott tagjainak, öfelsége hozzájárulásával, valamely megkülönböztető jelvény engedélyeztetnék. Ez sem a lovagrend jelvényeihez, sem a katonai, vagy polgári kitüntetés érmeihez nem lenne hasonló, hanem tojásdadalakú zománczos pajzsocskából állana, melynek vörös felső lapján, közepén, az ország czimére lenne látható, felül *F. R. A.* vagyis: *Franciscus Rex Apostolicus* arany betűkkel, alul pedig ezzel a felírral: *Ar. S. An. 1808.* Hátsó, zöldszínű lapján két ezüst babérkoszorúval övezve ez a felírás állana: *Præmium Eruditionis.* Köröskörül pedig, ugyancsak ezüst betűvel: *Mus. SS. Et. OO. Reg. Hung. Jos. Palat.* vagyis: *Museum Statuum et Ordinum Regni Hungaricum Josephinum Palatinale.* Az aranyozott szélű pajzsocska koronán függne, a melyet két újni széles, nemzeti színű selyemszalagon kellene a mellre tűzve viselni.

A jelvényt nem járna semmi udvari előjog, vagy különös kiváltság, hanem csak arra szolgálna, hogy megkülönböztető módon jelezze, miszerint az illető a király és a haza szolgálatában buzgólkodott és a magyar irodalom terén jeleskedett. A jelvényt a nádor külön okmánynyal adományozná, és általa az illető a Nemzeti Múzeum tagjává avattatnék. Halála után az örökösök tartoznának visszaküldeni a jelvényt a nádori irodába.

A kitüntetés e módja, bár semmiféle hasznot hajtó előnyökkel nem lenne egybekötve, a nemzeti szellemnek mégis legmegfelelőbb jutalom volna, és a tudósokat, írókat nem kevésbé serkentené a munkálkodásra, mint a mennyire Mária Terézia keresztje lelkesíti bátorságra a katonát. Miután hazánkban a tanult emberek nagyobb része arra az útra szokott lépni, a mely a kitüntetések felé vezet, vagy a hol valamely anyagi előnyt lehet kivívni, arra is kellene gondolni, hogy az irodalmi foglalkozás is gyümölcsöző

legyen, és ne csak a szegényebb sorsban lévők, hanem a tehetősebbek is áldozatul hozzák tanultságukat a haza oltárára.

A tervezett jelvény bizonyára nagyban előmozdítaná ezt, és dicsőséget árasztana külföldön is a magyar névre. E mellett, a mint nem ellenkezik az állam érdekeivel, úgy nem járna keresztülvitele nagyobb költséggel sem. Ha minden évben 4—6 tag választatnék is meg a titkos szavazás útján, a Múzeum pénzalapját alig terhelné ez meg évi 1000 forinttal, eltekintve attól, hogy talán még jöltevők is akadnának, a kik a költségek viselését magukra vállalnák.

Minthogy a jelvény csakis olyanoknak adományoztatnék, a kik irodalmi munkáikkal kitűntek, oly módon, hogy a jelenlévőknek azonnal mellükre függesztetnék, a távollevőknek pedig elküldetnék, akár hírneves emberek voltak már eddig is az illetők, akár teljesen ismeretlenek, nem szorul külön magyarázatra, hogy a kitüntetett erkölcsi életének egyenlő színvonalon kell állania tudományos készségével. Ha tehát netalán megtörténnék, hogy valaki, a ki a Nemzeti Múzeum jelvényével feldíszított, államellenes mozgalmakba keveredett, vagy valamely bűntényt követett el, a mi nevét meggyalázná, azt azonnal meg kellene fosztani a tiszteleti jelvénytől és minden a Múzeum tagját megillető kiváltságtól.

A mint nem lehet attól tartani, hogy ily sajnálatos bukás előfordul, úgy ellenkezőleg remélni kell, miszerint a tagok a legnagyobb készséggel teljesítendik kötelességeiket. Ezek a következők lennének. Szorgalmasan kellene foglalkozniok az irodalommal és a Múzeum ügyeivel. Jelezni a gazdaság, vegytan, fizika stb. terén elért újabb eredményeket, a felfedezett érmekeket, régiségeket, természeti ritkaságokat, valamint az olyan dolgokat, a melyeknek megszerzése az intézetnek érdekében áll. Jelenteni a Múzeumnak tett adományokat. Az ajándékokat átvenni és alkalmadtán beküldeni. Pártfogókat, jöltevőket szerezni a Múzeumnak. A reájuk bizott munkákat elvégezni. Felszólításra a pályadolgozatokat részrehajlás nélkül megbírálni. A Múzeum érdekeit mindenkor előmozdítani.

A Múzeum választott tagjainak eme kitüntetéséből nem csak dicsőség és fény származnék az egész magyar nemzetre, hanem a hazára nézve is hasznos gyümölcsöket teremne. Sok új tehet-

ség nyerne szárnyalást, sok kiváló ember lépne a nyilvánosság elé, a kinek neve eddig ismeretlen volt. És remélni lehetne, hogy a sok csélesap verselő, a mindenféle regényes, a lelket teljesen elpuhító, mesék kiadói, a kik most a Parnassuson követelnek maguknak helyet, végre háttérbe szorulnak. S az által, hogy e kitüntetés csakis az alapos készülségnek jutna osztályrészül, megszűnnék a szélhámoskodás is. Az ország meglátná polgárait, a kik ebben vagy abban a tudományban kitűnnek; s a kiknek nem volt eddig alkalmuk tudásukat bemutatni. Itt egy nyelvész, amott egy történetbúvár, politikus, gazdasz, természetkutató tűnnék fel. S a különféle kormányzékeknél, hatóságoknál soha sem lenne hiány az oly férfiakban, a kikre valamely dolog felkutatása, feldolgozása rábízható.

Így fog előbbre jutni — a leghelyesebb úton — a magyar nyelv művelése is. A jövőben magyar, vagy latin nyelven fogják a kiváló szellemek elmondani gondolataikat, a kik eddig csak azon okból kárhoztatták magukat hallgatásra, mert az írók bizonyos osztálya annyira ragadtatta magát a pénzvágy által, hogy vevőik számát szaporítandók, nem átallozták elméjük szüleményeit német nyelven közzétetni. Bármennyire hangoztassák is ezek ajánlásaikban, vagy az előszóban, a hazaszeretetet, senki sem fogja elhinni nekik, hogy ez volt irodalmi vállalkozásuk rugója, midőn nem egyszer halljuk őket a nemzeti szokások felett gúnyolódni, és a külfölddel való összehasonlítás kapcsán ennek, vagy annak, haragos éllel nekitámadni. Így nem lehet megjavítani az oly népet, a melyet dicséretes nemzeti lelkesedés éltet.

A Múzeum tiszteleti jelvényét a nemzet a felségjogok sérelme nélkül adományozhatja, mert sem nem egyenlő a lovagrendekével, sem különös kiváltságokkal nem jár, hanem egyedül azokat kívánja nyilvános megtiszteltetésben részesíteni, a kik a király és haza üdvét szívéükön viselik. Ha szabad ilyeneket egyes magánszemélyeknek megjutalmazni, ki fogja elvitatni akarni e jogot a törvény erejével létesített nyilvános intézettől?

Senki sem tagadhatja, hogy ez lenne a módja a legegyesesebb úton, nagy költség nélkül, a nemzet méltóságának megővésével, a közjó előmozdításával, teljesíteni azoknak a kívánságát is, a kik az ország boldogságát egy Tudós Társaság felállításában látják biztosítva.¹

¹ Országos levéltár. Acta Musaei. A. 1811. Nr. 3002. Miller kéziratgyűjteménye.

Bármiként vélekedjünk is mi most, közel 100 év múlva, Miller e tervéről, annak kivihetőségéről, azt az egyet nem fogjuk tagadhatni, hogy egészen eredeti módon kívánta a vezetése alatt álló intézetben a tudományt és irodalmat, mint egyetlen nagy központban, egyesíteni.

Ugyanazon alkalommal, midőn a nádor előtt mindezt kifejtette, néhány kisebb jelentőségű ügy elintézéséről jelentést tevén, azt is elpanaszolta, hogy Schmelczér tábornok, a ki nem nagyon rajongott a magyarokért, és abból indult ki, hogy a Múzeumot, nem lévén királyi intézet, a katonaság nem tartozik őrízni, kinyilatkoztatta, hogy e célra csak esti 7 órától virradatig ad őrseget.

Hogy ez nem elegendő, — mondotta Miller — kitűnik abból is, hogy három napra rá egy gyanus alak lopódzott be az intézetbe, a ki csak akkor futott el, a mikor észrevette az ő szolgáját. Deczember 3-án pedig, ebéd ideje alatt, két ember fel akarta törni a régiségtár ajtaját. Szerencsére egyikük elejtven valami szerzsámot, zajt ütött, mire a figyelmessé lett cselédség elzavarta őket. Ettől az időtől fogva kénytelenek voltak a kaput zárva tartani, de még így sem érezték magukat az épületben lakók bátorságban.

A nádor tudomásul vevén Miller összes felterjesztéseit, deczember 13-án kelt leiratában értesítette, hogy az őrség meghagyása végett intézkedett.¹

Ezalatt Pozsonyban, az országgyűlésen, mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány nem képes az ország törvénytelen megterheltetését keresztülvinni. A rendek megtagadták, hogy a február 20-iki patens felől tanácskozzanak, a melyet törvényesnek el nem ismerhettek; a hadiköltség felemeléséről pedig hallani sem akartak. Felirataikat, a melyekben ezt kifejtették, annyira zokon vette a bécsi kormány, hogy az országgyűlést azonnal feloszlatni kívánta, és a mit törvényes úton keresztülvinni nem birt, udvari rendeletekkel szándékozott életbe léptetni. Ennek megakadályozása céljából József nádor Bécsbe utazott, a honnan csak 1812 első napjaiban tért vissza azzal az eredménnyel, hogy a kormány erőszakos terveitől elállott.

ménye. XVII. 267. Szász Károly, a ki »Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása« című munkájában (Budapest, 1880.) az akadémiai eszme történetét hazánkban részletesen ismerteti, nem tudott Miller ezen érdekes tervezetéről.

¹ Igazgatósági irattár. A. 1811. Nr. 76.

A nádor az ezt követő pillanatnyi nyugalmat a Nemzeti Múzeum állapotáról szóló jelentés bemutatására használta fel. Január 8-án az 50. ülésben olvasta ezt fel az országgyűlésnek Szilassy József tanácsos, a nádori hivatal főjegyzője.

A jelentés felemlíti az eddig tett intézkedéseket, beszámol az intézet pénzalapjáról, elismerést szavaz Millernek fáradhatlan buzgalmaért, s azután elmondja, hogy a béke helyreállta után 1810-ben felszólíttattak az egyes törvényhatóságok is, hassanak oda, miszerint az egyes magánkezekben lévő ritkaságok, régiségek a Múzeumnak engedtesse át. Majd midőn Kovachich Márton György azt a megbízást nyerte, hogy kutassa fel az ország levéltáraiban a banderiumokra vonatkozó anyagot, meghagyatott neki, jegyezze fel egyidejűleg azon írott emlékeket is, a melyeket a Nemzeti Múzeum szempontjából becseseknek tart, sőt igyekezzék ezeket megszerezni, vagy legalább másolatot venni róluk. Ez úton szintén nem egy becses szerzeményhez, másolathoz jutott az intézet.

A sok és nagyméretű gyarapodás nemcsak a személyzet szaporítását tette szükségessé, hanem egy új épület létesítése is elodázhatlanná vált. Az erre vonatkozó újabb tervek, a költségvetéssel együtt, 1810 augusztus 15-én felterjesztettek a legfelsőbb helyre. A döntés azonban a pénzügyi viszonyok közbejött megváltozása folytán függőben maradt.

Az intézet iránt való meleg érdeklődés nem csappant az 1811. évben sem, sőt az újabb pénzadományok által a múzeumi alap oly kedvező helyzetbe jutott, hogy már legközelebb az építkezéshez lehetett volna kezdeni, ha a pénzügyi viszonyok kedvezőtlen volta és az építési anyag megdrágulása nem javalták volna a várakozást. Addig is, míg a dolgok jobbra fordulnak, azon kell lenni, hogy a már létező gyűjtemények lehetőleg kiegészíttessenek, rendeztesse és a szükséges előkészületek megtörténjenek.

Hogy az országgyűlés úgy a Múzeum jelen állapotáról, mint a jövő teendőiről minél hívebb képet nyerjen, a nádor a Karok és Rendek elé terjesztette Miller jelentését a Széchényi-országos-könyvtárról, az éremgyűjteményről szóló kimutatást, a régiségtár leltárát és a természetrajzi tárgyak lajstromát.

A könyvtárra vonatkozólag azonban megjegyezte, hogy a nyomtatványok és kéziratok vásárlására fordítandó összeg csak

akkor lesz megállapítható, ha az építkezés befejeztével tudni lehet, mennyi készpénz maradt fenn az egyes osztályok szükségleteire. Addig csak esetről esetre lehet ily célból pénzt utalványozni, az ország könyvtárosának előterjesztése alapján.

Az intézet szervezésére vonatkozólag bemutatta a nádor Miller tervzetét a személyzet létszámáról és díjazásáról, azzal a változtatással, hogy a természetrajzi tár választassék el a technológiai osztálytól és ennek élére külön ör, segédör és szolgál állíttassék. Egyébiránt abban a nézetben volt, hogy a személyzet kiegészítésében lépést kell tartani az intézet anyagi erejével és a gyűjtemények gyarapodásával.

Egyelőre, a míg t. i. a Múzeum nem jön más helyiségbe, elegendő lenne a könyvtáröröt kinevezni, a kit a régiségtár vezetésével is meg kellene bizni, azon kívül a természetrajzi osztályba egy segédört és egy szolgát. Az igazgató fizetését pedig 500 forinttal kellene megjavítani.

Ugyancsak mellékelte a nádor Miller szolgálati szabályzatát, az eskümintákat, a napirendet, az alapítók, adományozók, jötevők névsorát is.

Mindezek kapcsán a következőket ajánlotta az országgyűlés figyelmébe.

Az ország érdemes polgárainak hazafias igyekezetei, a hatóságok jóakarata, egyesek bőkezűsége a nemzethez méltó, sőt lehet mondani a maga nemében páratlan intézetet sok segédeszközzel látta el, s főleg egy elsőrangú könyvtárhoz juttatta. Ennek daczára, még sok a tenni, a kiegészíteni való. A régiségtár és a technológiai tárgyak gyűjteménye teljesen kezdetleges. Sok oly oklevél, régiség hever gondozatlanul részint egyesek, részint hatóságok birtokában, a melyek a Nemzeti Múzeumban elhelyezve nagyban hozzájárulnának a magyar történelem megvilágításához. Ha a törvény, a Múzeum céljaira fordítandó pénzbírság mellett szoritaná a nyomdákat, kiadókat, feltalálókat arra, hogy munkáik egy példányát a Nemzeti Múzeumba beszolgáltatassák, ha öfelsége hozzájárulásával kimondatnék, hogy a talált régiségeket bizonyos méltányos áron a Múzeum váltsa magához, ha az ország lakósai arra buzdíthatnának, hogy mindazt, a mi az intézet irodalmi kincseit növelhetné, engedjék át a Múzeumnak, akkor a Nemzeti Múzeum rövid időn belül oly tökéletességre tenne szert, hogy

hasznoló intézet — tekintve nemzeti jellegét — egész Európában nem lenne található.

A Nemzeti Múzeum szervezetének tökéletessé tételéhez pedig, ha már mindaz életbeléptethető lesz, a mit az ország könyvtárosa a személyzeti létszámra, a szolgálati szabályzatra és a Múzeumi Akták kiadására vonatkozólag javaslatba hozott, még három dolog kívántatnék.

Először, hogy minden év végén közszemlére tegyék ki az azon évi gyarapodást. Ez alkalommal azok közt, a kik találmányokkal kitűntek, vagy az irodalmi téren hasznosan működtek, jutalmat kellene kiosztani, azok neveit pedig, a kik az intézetet valamely módon gazdagították, vagy a kik a nemzeti művelődés és irodalom körében kiválólt alkottak, meg kellene örökíteni, vagy érdemeik nagyságához mérten, a legközelebbi országgyűlésen becikkelyezni.

Másodszor, hogy az intézet mellett Tudós Társaság létesíttessék, a melyet két osztályra kellene osztani, úgymint, nyelvtudományi, történelmi, irodalmi és természettudományi osztályra. Szabályzatait, alapul véve az országos bizottság és az országgyűlés határozatait, tudós férfiak dolgoznák ki, és az országgyűlés jóváhagyná.

Végre harmadszor, hogy egy minden tekintetben megfelelő épület emeltessék az intézet céljaira. Ehhez a telek, Grassalkovich herczeg nagylelkűségéből, már meg van. Hogy azonban az építkezést mikor és mily arányokban lehet megkezdeni, az a pénzalaptól függ. Erre eddig befolyt 400,541 frt 38 krajczár. Levonván ebből 93,100 frtot a folyó kiadásokra, az építkezésre maradna 303,084 frt. Ez tagadhatlanul kevés. De bizonyára lesznek még nagylelkű jótévedők, a kik a hiányzó összeget összeadják. És remélni lehet, hogy a jövő országgyűlésen a Karok és Rendek bölcsessége, jóakarata lehetővé fogja tenni, hogy a megkezdett mű befejeztessék.¹

Felolvastatván egész terjedelmében a nádor jelentése, az országgyűlés hálás köszönetet szavazott öfenségének azon fáradhatlan buzgóságért, a melyet a magyar nemzet javának és dicsőségének előmozdítása érdekében kifejtett.

¹ Magyar Ország Gyűlésének írásai. Pozsony. 1811. 222.

Azon a napon, a melyen ez Pozsonyban történt, Széchényi gróf levelet írt Millernek, hogy lemondási szándékától eltérítse. Készkarattal nem válaszolt eddig — úgymond — novemberi soraira, mert a seb, melyet a nagy veszteség szívéen ütött, még nem hegedt be annyira, hogy egy részvéttel viseltető jó barát levele azt újból fel ne szaggatta volna. Reményli, jóakaró emberei rábirták, hogy felmentését ne sűrgesse, mint azt keserves fájdalmában tette. Ebben a hitben ismétli ő is kérését, hogy tartson ki továbbra is. A válasz, a mely a jóságos nádor ajánlata daczára a felségtől leérkezett, bizonyára nem szolgálhat vigasztalására, sem pedig nem serkentheti újabb tevékenységre. Miután azonban némely ember a saját öntudatában is megtalálja a vigasztalódást, nyújtson ez neki is nagyobb megnyugvást, mint a mit bármely kitüntetés adhatna. Érdemes emberek nagyra-becsülése, és munkáinak sorozata, mely nevét oly ismertté tette, vigasztalják még tehát annyira, hogy a mig csak ereje engedi, tartson ki a jó mellett, a melyet már eddig létesített, és még folyton létesíthet. Ez az ő legőszintébb óhaja. Egyébiránt nagyon köszöni a megküldött jelentést, és miután időközben ismét számos könyvet és érmet szerzett be, és őt is szeretné már látni, jöjjön el Czenkre, hogy ezeket április vagy május havában magával vigye. Millernek ez szórakozás lesz, reá nézve pedig valódi élvezet.¹

Csak hogy Miller nem tartozott azon egyéniségek közé, a kik a jól végzett munka jutalmát saját öntudatukban is képesek megtalálni. Az ő lelke inkább az elismerés külső jelei, a siker értékelhető nyilvánulásai után áhitozott. Még pedig oly régtől fogva, és annyira türelmetlenül, hogy végre tökéletesen elveszítette nyugodtságát. Ámbár nagyon jól tudhatta, hogy a nádornak elhatározott szándéka a legközelebbi jövőben igazgatót állítani az intézet élére, és hogy ez állásra kivüle más szóba sem kerülhet, nem tudta bevárni ennek megtörténtét, hanem január 29-én benyújtotta lemondását a Múzeumnál eddig elfoglalt állásáról.

Előbb néhány hivatalos úgyról tesz jelentést. A Nagyszombatban 1000 frton megvásárolt rovar- és lepkegyűjtemény árát kifizette. Miután azonban az ily dolgot sem kocsin, sem hajón

¹ Miller levelezése. XII.

cuniae valorem reluerunt. Unī vero, et alii Debitorum classi id forā pro sui facilitatione tribuendum esset; ut eiocata apud eosdem Capitalia, excepto evidenti periculo defectus fundi, per futurum decennium edici nunquam possint.

Anno 1812. die 8-a Januarii Posonii, sub Sessione Regnicolari Mixta; praesens officiosa Relatio: De Statu Academiae Militaris Ludoviceae, per Serenissimum A. D. Haereditarium Principem, et Regni Palatinum Dominum Dominum Josephum, penes disertam verbalem Propositionem benigne exhibita est; quae posteaquam per extensum praelecta fuisset, Excelsi Procēres, et II Status ac OO. diaetaliter congregati, sensa grati sui animi, Suae Celsitudini Caesareo Regiae pro impensa indefesso conatu, in emolumentum, et decus Hungariae Nationis eximia opera, medio E. D. A. Episcopi Agriensis L. B. a Fischer, amacne in rem praeloquentis, non secus Illustrissimi quoque Personalis Georgii Majldth Dictionem hanc, ex parte Inclytorum SS. et OO. obsecundantis ediderunt, uberiusque acclamationibus Vivat! manifestaverunt. — Sign. Magr. Josephus Scilassy, Excelsi officii Palat Proterius m. p.

NHLIK SZÁM LİK ÜLÉSHEN.

Ő Tászárti Királyi Hertzegségének a' Magyar Nemzeti Musaeum Cassiájának mivoltáról bé nyujtott Tudositasa.

Nro. XLIIo SESSIONE L-a

Suae Serenitatis Caesareo Regiae officiosa Relatio de Statu Cassae Fundi Musaei Nationalis Hungarici.

PECULIARIS Cura, ac Providentia Statuum et OO. Regni Hungariae, Partiumque adnexarum, qua semper Nationalis culturae, ac Literaturae florem prosequebantur, anno praeprimis 1808. eminuī, dum in Comitiiis congregati, praeter militarem Academiam Ludoviceam largioriibus Oblatis fundatam, de erigendo Musaeo Nationali, eoque donando Consilia inivēre, horumque Resultatum, Legum Tabulis intulerunt.

Praeter alias, quae articulo 8-vo eatenus condito recensentur Dispositiones, id etiam in eodem continetur, ut Officium, pecunias pro Musaeo destinatas percepturum, quotannis Rationes suas exhibeat, earumque Synopsis, cum fine Anni universis Jurisdictionibus transmittatur.

Anno 1809 bellicosa tempora obstiterunt, quin pecuniaria Musaei Nationalis negotia, ad plenam perducerentur consistentiam, licet fine inducendi requisiti in Ratiociniis Ordinis cum fine Decembris 1808. Cassa Regni, cui et Fundi Academiae Ludoviceae, et Musaei Nationalis administratio concediia fuit, stabilem, atque magis accommodam accepisset Coordinationem, licet praeterea Jurisdictiones, ad depurandas oblatas, ad rationem Musaei Nationalis Summas, initio anni 1809. inviatas fuissent. Nec relate ad augendam Literariam suppellectilem, quidpiam toto hoc Anno cum fructu agi potuit, et quae ea in parte accesserunt huic

Insti-

ad Pag. 223

Sub f. f. 3. f. 5

Status Cassae								
Fundi Musaci Nationalis Hungarici.								
f.	in literis obliga- torialibus		in Parata		Remanentia			
					in literis obliga- torialibus		in Parata	
	fl.	sr.	fl.	sr.	fl.	sr.	fl.	sr.
Cum fine anni 1809.								
Perceptio totalis - -	402,393	11 $\frac{1}{2}$	124,089	23 $\frac{1}{2}$				
Erogati sunt - - -	125,375	56 $\frac{1}{2}$	34,907	36 $\frac{1}{2}$				
Manent -					276,917	14 $\frac{1}{2}$	89,181	47
f. 3								
Cum fine anni 1810.								
Antiqua remanentia -	276,917	14 $\frac{1}{2}$	80,181	47				
noviter percepti sunt -	41,055	7 $\frac{1}{2}$	129,643	16 $\frac{1}{2}$				
Summa Perceptionum	688,572	22 $\frac{1}{2}$	218,824	5 $\frac{1}{2}$				
Erogati vero sunt - -	442,501	48 $\frac{1}{2}$	209,193	13 $\frac{1}{2}$				
Manent -					446,070	34 $\frac{1}{2}$	9,631	49 $\frac{1}{2}$
f. 5								
Cum ultima Septembris 1811.								
Remanentia die 16-a Augusti								
1811 adinventi -	447,969	24 $\frac{1}{2}$	1,282	16 $\frac{1}{2}$				
Noviter percepti sunt -	77,000		7,387	20				
Summa Perceptionum	524,969	24 $\frac{1}{2}$	9,169	42 $\frac{1}{2}$				
Erogati vero sunt - -	79,594	42 $\frac{1}{2}$	7,696	47 $\frac{1}{2}$				
Manent - -					1,445,374	41 $\frac{1}{2}$	1,472	54 $\frac{1}{2}$

szállítani nem lehet, Stipsics Ferencz kanonok azt a tanácsot adta Tehelnek, hogy megbízható emberek vállon hozzák el a gyűjteményt Pestre. Kéri tehát a nádort, hogy ezen emberek fogadása érdekében írjon a városi, vagy megyei hatóságnak.

Tehel, természetrajzi ör már 1810 óta hivatalban van a Múzeumnál és neve még mindig nem szerepel az országos névtárban. Ő már beküldötte egyszer a nyomdának az adatokat, de a helytartótanács azon tagja, a kire a névtár összeállítása bízva van, azt vetette ellen, hogy felsőbb rendelet nélkül nem iktatható be. Kéri erre vonatkozólag is az intézkedést.

Majd így folytatja.

Ő fensége még 1810 november 18-án bekívánta tőle a tisztviselői kar szolgálati szabályzatát, a mit ő rövid idővel rá felterjesztett.

Meg van róla győződve, hogy ebbe mindaz gondosan fel van véve, a mi az intézet szervezésével összefügg. De éppen ez okból nagyon fontosnak tartja, hogy a nádor mielőbb életbe léptesse, mert attól lehet tartani, hogy vagy mindjárt kezdetben fejtelenség kap lábra az intézetnél, vagy pedig hogy ő, a kinek semmiféle hivatalos hatalma nincs, az önkénykedés gyanujába esik.

Ismételnie kell kérelmét a tisztviselők létszámának szaporítását illetőleg is, azon az alapon, a melyet 1811 szeptember 30-án kelt felterjesztésében megjelölt. Mindenki kénytelen belátni, hogy mennyire szükséges lenne egy ör a könyvtárnál, egy a régiségtárnál és egy segédör a természetrajzi osztályban. De első sorban mégis ő érzi ezt, roskadozva a teher alatt.

A könyvtárőri állásra már előbb is ajánlotta az országbíró a nádornak, titkárát, Horvát Istvánt, a ki mintha csak erre született volna. Kiváló tehetsége, éles ítéléte, szorgalma, nyelvismertei, történelmi, könyvészeti, oklevéltani jártassága stb. egy idősebbnek is becsületére válnék, eltekintve attól, hogy a tudós világ már több igen becses dolgozatát ismeri.

A régiségtár örévé Haliczky Antal irnokot oly szerencsés eredményyel képezte ki ő maga, hogy valósággal büszke rá, mert tudja, hogy bámulatos szorgalmával, tárgyszeretetével diszére fog válni hazájának.

A természetrajzi osztályban szervezendő segédőri állásra is van már kész ember Kutscherfeld (Kutsera) személyében, a ki

szintén nagyon használható tagja az intézetnek. Annal inkább bátorodik e három kiváló egyént öfensége figyelmébe ajánlani, mert attól lehet tartani, hogy ha sokáig nem gondolnak velük, más pálya után néznek.

Ő tőle pedig bizonyára nem lehet rossz néven venni, hogy változott viszonyaira való tekintettel, állásáról, a melyet legjobb igyekezete szerint töltött be, le kell mondania.

Egyik kényszerítő oka e lépésének az a körülmény, hogy nemrég elhalt nejének hosszadalmas betegsége minden vagyonát felemésztette, minek következtében a nagy drágaság miatt nem képes többé eddigi fizetéséből Pesten megélni, hanem kénytelen öregedő korában más kereset után nézni. Növeli baját az a keserű tapasztalat is, hogy jószándékú törekvései nem találkoztak az udvar tetszésével.

Két éve immár, hogy királyi udvarnokságért folyamodott, (kevesebbet nem kérhetett) nem annyira saját, mint inkább az intézet kitüntetését óhajtván ez által elérni, és daczára a nádor közbenjárásának, nem vétetvén figyelembe őseinek érdemei, az ő szolgálatai, kérelmétől egyszerűen elűtette. Ez a váratlan eset és megszégyenítés annyira lesújtotta, hogy kétségbeesésében nem képes többé reményleni. Hálasan ismeri el a nádor kegyességét, a melylyel neki még 1809 január 12-én kilátásba helyezte, hogy mihelyt a Nemzeti Múzeum felállittatik, elnyeri méltó jutalmát. A mi tőle tellett el is követett mindent, hogy ez mielőbb megtörténjék. Tanusítják ezt a mindenféle adományok, többrendbeli munkálatai, a melyek a nádor kezei közt vannak, az a 96,150 frt és 37 krajczár, a melyet gyűjtött, a 3 krajczáros megadóztatás, mely szintén keresztülvitetett; úgy hogy most már igazán nincs más hátra, mint a tisztviselők kinevezése, a miért újból és ismételten esedezik.

Az épület befejezését nem engedi meglátnia az emberi élet természetes folyása. Mostani viszonyai közt késő lenne munkálkodásának megjutalmazását reményleni, avagy kérelmezni. A fentebbiek által indittatva, s a sors igazságtalansága által mintegy kényszerítve, kéri tehát elbocsáttatását, hogy 38 szerencsétlen szolgálati évét az ország valamely zugában megsirassa. Végül arra kéri a nádort, hogy a király és haza érdekében kifejtett munkásságát, ébren töltött éjszakáit, igyekezeteit, tartsa meg jó

emlékezetében, és ha távol lesz is a Múzeumtól, ne szünjék meg őt továbbra is pártfogolni. Ő mindenkor hálás lesz azon bizalomért, melylyel megtisztelte.¹

József nádor 1812 márczius 1-jén válaszol Pozsonyból Miller lemondási nyilatkozatára.

A mi a könyvtárör és a többi tisztviselő kinevezését illeti, erre vonatkozólag az országgyűlésről való visszatérte után fog határozni. Reményli, hogy Miller előrelátása, éber örökődése elejét fogja venni, hogy az intézetre valami baj származzék abból, ha a szolgálati szabályzat kibocsátása még egy ideig függőben marad.

Azonban, minél nagyobb örömmel emlékezik vissza a fáradhatlan buzgalomra, a melylyel Miller az intézet céljait mindenkor szolgálta, annál kevésbé van kedvére, ha szándékához, hogy megválik állásától, melyet eddig teljes meglegedésére töltött be, tovább is ragaszkodik. Bizik az irodalom iránt táplált szeretetében, és abban a ritka készségben, a mit az irodalom segéd-eszközeinek összegyűjtésében tanusított, hogy most, a mikor a Nemzeti Múzeum már létrejött, s a mikor éppen az ő munkássága és hathatós közreműködése folytán oly szépen gyarapszik, s a mikor arról van szó, hogy az intézetben alkalmazott egyének az ő bölcs vezetése alatt, úgy tudományos készültségüket, mint hivatalos teendőik ellátását illetőleg teljesen hivatásuk magaslatára jussanak, nem fogja megvonni segítségét az országtól, az ifjuságtól, és azoktól, a kik a Nemzeti Múzeum gazdag kincstarából akarják kielégíteni tudományszomjukat, hanem a jövőben is kiváló buzgósággal fogja az intézet fejlődését előmozdítani.

Hogy pedig az általános drágaságban képes legyen kiadásait fedezni, a mai naptól számítva, felemeli fizetését évi 500 forintra és egyuttal kinevezi a Nemzeti Múzeum igazgatójává. De ne mondjon le azon reményéről sem, hogy öfelségétől ki lesz eszközölhető a kitüntetés, a mely magára az intézetre is fényt fog deríteni.²

A nádor levele — mint ezt előre lehetett látni — meg

¹ Országos levéltár. Acta Musaci. A. 1812. Nr. 370.

² Igazgatósági irattár. A. 1812. Nr. 11.

tette hatását. Miller köszönetet mondván a kinevezésért, kinyilatkoztatta, hogy megmarad az intézetnél.

El volt ugyan tökéelve, hogy nyugalomba vonul, és erre komoly okai is voltak, sőt mások is tanácsolták ezt neki. A nádor jósága és akarata előtt azonban készséggel meghajlik és hódolatteljes hálával veszi az irányában tanúsított bőkezű nagylelkűséget, igérvén, hogy míg él, azon lesz, hogy mindenkor és mindenben offensége kívánságai szerint járjon el. Ebben sem a kor, sem más egyéb ok nem fogja megakadályozhatni. A míg testi és lelki épsége csak engedi, végső lehelletéig igyekezni fog az intézet ügyeit a király és haza javára, a nádor utasításai szerint és a magyar nemzet iránt érzett szeretetének megfelelően intézni.¹

¹ Országos levéltár. Acta Musaci. A. 1812. Nr. 500. Igazgatósági irattár. A. 1812. Nr. 11.